

Sztuka i architektura klasyczna, grecki

Grecki okres klasyczny rozpoczął się od wojny. W 499 p.n.e. jońskie miasta wzdłuż wybrzeży Azji Mniejszej zbuntowały się przeciwko Persom, pod których rządami żyły. W odwecie Persowie pod wodzą Dariusza I zmiotli zbuntowane miasta i ruszyli przeciwko Atenom i Sparcie, które wzięły udział w buncie. Kiedy Persowie wkroczyli na kontynent w 490 roku p.n.e., Ateńczycy pokonali ich w bitwie pod Maratonem, kilka kilometrów od Aten. Dariusz zmarł (486 p.n.e.), a jego syn Kserkses I, który został jego następcą, wyruszył przeciwko Atenom z armią liczącą 200 000 żołnierzy, 1200 okrętów wojennych i 3000 mniejszych statków i spalił miasto. Gdy Kserkses się wycofywał, Ateńczycy, wspomagani przez Spartan, podążyli za Persami do Platejów i tam ponownie pokonali Persów. W 477 p.n.e. nadmorskie miasta Jońskie i Egejskie utworzyły Ligę Delijską wraz z Atenami, aby zjednoczyć się przeciwko temu wrogowi. W 454 p.n.e. skarbiec obrony wojskowej został przeniesiony z Delos do Aten, a roczne płaćności pobierane od każdego członka zostały przeznaczone na odbudowę miasta. Pod przywództwem Peryklesa Ateny stały się światowym centrum kulturalnym.

PARTENON

Zniszczenie Aten przez Persów oznaczało, że świątynie i posągi Akropolu, świętego wzgórza w mieście, musiały zostać odbudowane. Ten duży projekt wprowadził klasyczną grecką sztukę i architekturę. Wielką główną bramą do nowego Akropolu są Propyleje, dorycka budowla zbudowana przez Mnezyklesa w latach 437–432 p.n.e. Znajdowała się w nim pinakothekę (galeria obrazów), pierwsza znana w historii, oraz biblioteka, w której zwiedzający mogli odpocząć po stromej wspinaczce. Następnie odwiedzający zobaczą imponujący Partenon, ostateczny wyraz klasycznego greckiego stylu architektonicznego. Został zbudowany przez Iktinusa i Kallikratesa w latach 448–432 p.n.e. Plutarch pisze, że budowla była poświęcona Atenie Partenos (Atena Dziewicy), która była boginią patronką Aten. Partenon mieścił kolosalny, wysoki na 40 stóp posąg Ateny Partenos, która trzymała w dłoni uskrzydloną postać zwycięzcy. Rzeźbę wykonał rzeźbiarz Fidiasz, pokryty kością słoniową i złotem. Od tego czasu został zniszczony. Partenon to struktura dorycka, która zawiera elementy jońskie, w szczególności ciągły fryz, który pierwotnie biegł wzdłuż górnej części zewnętrznej. Fryz przedstawia procesję postaci w ruchu, których draperie powiewają w odpowiedzi na ich ruchy. Ten nowy styl artystyczny wykorzystujący ekspresję ruchu zdefiniował klasyczną sztukę grecką. Była to zmiana w stosunku do wcześniejszego greckiego okresu archaicznego z jego sztywnym, zamrożonym stylem sztuki. Klasyczne postacie były głęboko rzeźbione i obracały się w przestrzeni obrazkowej. Ich draperie składały się z małych, powtarzających się fałd, pozornie ciągniętych przez grawitację i ruch, odsłaniających formy ciała pod spodem. Takie traktowanie draperii jest często nazywane stylem Phidian. Geniusz odpowiedników Fidiasza, Iktinusa i Kallikratesa, polega na tym, że dodali ulepszenia optyczne do Partenonu, aby nadać mu imponującą jakość rzeźbiarską. Gdy widz wchodzi na obszar, spodziewa się widoku budynku z przodu. Konstrukcja została umieszczona pod kątem, tak aby widz wchodząc na Akropol przez Propyleje patrzył na róg dużej konstrukcji, widząc jednocześnie przód i bok. Zwiększyło to trójwymiarowość budynku. Złudzenie optyczne zostało stworzone poprzez zbudowanie fundamentu, wygiętego wyżej na środku ściany i niższego w każdym rogu, przez co wydawało się, że rogi budynku są jeszcze dalej. Wszystkie kolumny pochylają się równomiernie u góry, dzięki czemu wydają się wyższe niż w rzeczywistości. Ten obliczony projekt został wykonany, aby dać widzowi wrażenie, że Partenon jest eteryczny i ma nieziemski wygląd. Budynek został pomalowany na kilka jaskrawych pastelowych kolorów, co uwydatniło elementy architektoniczne i pozwoliło zobaczyć płaskorzeźby na zewnątrz z daleka. Dzisiejszy Partenon jest skorupą swojego pierwotnego projektu. Pozostał nienaruszony do 1687 roku, kiedy Wenecjanie ostrzelali konstrukcję, która była wówczas używana przez Turków do przechowywania amunicji. Amunicja eksplodowała, niszcząc znaczną część budynku.

ŚWIĄTYNIA ATENY NIKE I ERECTHEUM

Obok Propyleje stoi świątynia Ateny Nike, zbudowana przez Kallikratesa w latach 427-424 p.n.e. Jest to mała jońska świątynia, pierwsza na kontynencie. Ciągły fryz przedstawia bitwę pod Platejami, kiedy Ateńczycy pokonali Persów. Erecteum, podobnie jak Świątynia Ateny Nike, jest świątynią jońską i została zbudowana, aby pomieścić posąg Ateny Polias. Erektejon, nazwany na cześć ateńskiego króla Erekteusza, został zbudowany przez Mnezyklesa w latach 421–405 p.n.e. w miejscu, w którym podobno odbył się pojedynek Ateny z Posejdonem. Jest to również miejsce mitologicznej studni Posejdona, która prawdopodobnie znajduje się daleko pod podziemną kryptą budynku. Aby dodać wizualne zainteresowanie, Mnezykles dodał trzy ganki. Obejmuje to słynny Porch of the Maidens, gdzie kariatydy (kolumny z postaciami ludzkimi) stoją w kontrapoście (przeciwwaga; dosłownie przeciwstawna pozycja, w której ramiona są pochylone pod kątem w jednym kierunku, a biodra są ustawione pod kątem przeciwnym do tego kierunku). Ta kontrkątna postawa ciała tworzy postawę w kształcie litery S, a nie postać stojącą prosto i sztywno. Te kariatydy podtrzymują architrav (belkę, która rozciąga się w poprzek kolumn świątyni).

WCZESNA RZEŻBA KLASYCZNA

Contrapposto był greckim klasycznym wynalazkiem, po raz pierwszy widzianym w wolnostojącej figurze zwanej Kritios Boy (ok. 480 p.n.e.). Został znaleziony na Akropolu i nazwany na cześć rzeźbiarza, który miał go wykonać. Ta postać, typ kouros (młodość), jest dziełem przejściowym, które mieści się gdzieś pomiędzy greckim okresem archaicznym a wczesnoklasycznym. Młody mężczyzna stoi z jedną nogą podpierającą go, a drugą rozluźnioną, tak aby biodra były ustawione pod kątem. Jego ramiona są ustawione pod przeciwnym kątem. Ramiona i biodra tworzą dwa przeciwne lub przeciwstawne kąty - naturalna poza, która stanowiła wielki przełom w rzeźbie, ponieważ zakładała ruch. Nowością w Kritios Boy jest również odrzucenie zwykłego archaicznego uśmiechu na rzecz neutralnego wyrazu twarzy. Prawdziwymi wczesnoklasycznymi rzeźbami są dwa Brązy z Riace (ok. 460 p.n.e.), jedne z nielicznych greckich oryginalnych posągów z brązu, które przetrwały. Większość z nich znana jest jedynie z kopii z rzymskiego marmuru. Brązy Riace przetrwały dlatego, że znajdowały się na statku, który zatonął w V wieku p.n.e. i odkryty dopiero w latach 80. Obie te postacie z brązu mają płynny, pozornie żywy ruch ich zrelaksowanej kontrapozycji. Dla zwiększenia realizmu rzeźbiarz tych dzieł użył szkła zamiast oczu oraz srebrnych i miedzianych wstawek, aby podkreślić zęby, rzęsy, usta i sutki postaci. Ich postawa kontrapostowa jest bardziej dobitna niż w Kritios Boy, podobnie jak szczegóły anatomii. Lewe ramię w Brązach Riace przesuwają się do przodu, aby włamać się w przestrzeń widza, również wyłamując się ze sztywności postaci typu kouros z okresu archaicznego. w ok. 450 p.n.e. Polyclitus posunął elementy tych posągów o krok dalej, kiedy uczynił swojego Doryphora, czyli Nosiciela Włóczni, znanego jedynie z rzymskich kopii. Dzięki tej pracy Poliklit ustalił proporcje dla wczesnego okresu klasycznego. Zaowocowało to muskularnymi, atletycznymi sylwetkami. Napisał traktat na temat proporcji człowieka, który oparł na pitagorejskiej metodzie matematycznej. Stosunek tych ludzkich proporcji oparto na piątym palcu jako jednostce miary. Dla niego imperatywem były harmonijne proporcje między różnymi elementami rzeźby. Po pełnym opanowaniu kontrapostu postać mogła przybrać dowolną pozę, w tym najbardziej skomplikowaną. Myron, który specjalizował się w przedstawieniach atletów, wykonał Dyskobola (ok. 450 p.n.e.), postać rzucającą dyskiem, kompozycję opartą na dwóch przecinających się łukach. Anonimowy Umierający Niobid (ok. 450–440 p.n.e.), będący pierwotnie częścią frontonu świątyni, przedstawia kobietę klęczącą na jednym kolanie, gdy próbuje usunąć strzałę Apolla ze swoich pleców. Została zastrzelona, ponieważ jej matka Niobe chwaliła się swoimi siedmioma synami i siedzioma córkami podczas święta ku czci Letony, matki Apolla. Kiedy opada na ziemię, jej głowa, tułów i lewe udo tworzą linię prostą, podczas gdy jej dolna lewa noga, prawe udo i ramiona ukośnie odrywają się od tej centralnej osi. Wykrzywienia jej ramion, gdy próbuje usunąć strzałę,

spowodowały, że jej draperia zsunęła się, ukazując jej młodzieńcze nagie ciało, stając się najwcześniejszą aktem kobiecym w sztuce greckiej. Emocje oddają nie grymasy, ale pozy, i nawet wtedy patos jest powściągliwy. W tym celu rzeźba wczesnego okresu klasycznego jest zwykle kwalifikowana jako styl surowy.

PÓŹNY OKRES KLASYCZNY

W 431 p.n.e. wybuchła trwająca 27 lat wojna peloponeska między Ligą Peloponeską na czele ze Spartą a Ligą Delijską na czele z Atenami. Sparta z pomocą Persów pokonała Ateńczyków, którzy stracili prymat jako najsilniejsza potęga w Grecji. W latach 350 p.n.e. Filip Macedoński najechał jedno po drugim miasta greckie, a do lat 330 p.n.e. zjednoczył ich, ustanawiając pierwszy naród europejski. Filip został zamordowany w 336 r. p.n.e., a jego następcą został jego syn Aleksander Wielki. Aleksander zaangażował się w kampanię podbojów, która doprowadziła go aż do Indii. Wydarzenia te oznaczały późny okres klasyczny. W tym okresie czołowymi mistrzami stali się Skopas, Lizyp i Praksyteles. Do tego późnego okresu klasycznego należy Mauzoleum Halikarnasu w Azji Mniejszej, zbudowane w 350 r. p.n.e. przez Satyrusa i Pythiusa. Jest to jeden z siedmiu starożytnych cudów świata. Budowę kolosalnego Mausoleum zleciła królowa Artemizja z Karii. Miał to być godny królewski pomnik nagrobny zbudowany dla Mausolusa, jej brata i jej małżonka, którego kochała. Artemizja wezwała największego z greckich mistrzów. Mauzoleum zostało zniszczone w XV i XVI wieku, ale od tego czasu zostało zrekonstruowane w British Museum na podstawie starożytnych opisów i zawierających fragmenty oryginalnej konstrukcji. Łączył greckie elementy jońskie, w tym kolumny wolutowe (kolumny zwieńczone spiralnym ornamentem) i ciągły fryz, z elementami nie-greckimi, takimi jak wysoka podstawa, czterospadowy dach i kolosalna skala. Pomiędzy kolumnami znajdowały się posągi przedstawiające lwy, a nad dachem rydwan z portretem Mauzolososa i Artemizji ręki Skopasa. Portret Mauzolososa istnieje do dziś i przedstawia inny widok z każdej strony, co oznacza, że w przeciwieństwie do większości rzeźb z okresu wczesnego klasycyzmu, które skupiały się na płaszczyźnie czołowej, ta zaprasza widza do spaceru wokół niej. Ciągły fryz, który wieńczy pomnik, przedstawia bitwę między Grekami a Amazonkami (Amazonomachia), bitwę Lapitów i Centaurów oraz wyścigi rydwanów. Rzeźbiarzami odpowiedzialnymi za płaskorzeźby byli Bryaxis, Leochares, Tymoteusz i Skopas, najbardziej znani. Tutaj postacie są bardziej wypukłe, w rzeczywistości prawie całkowicie okrągłe, w agresywnych, energicznych pozach, a ich draperie reagują bardziej dobitnie na ich gwałtowne ruchy. Drugą ważną postacią późnego okresu klasycznego był Lizyp z Sikyonu, oficjalny rzeźbiarz Aleksandra Wielkiego. Douris z Samos poinformował, że Lizypa zapytał malarza Eupomposa, skąd czerpał inspirację. Malarz wskazał na tłum, aby odpowiedzieć na pytanie, a następnie upomniął rzeźbiarza, aby podążał za naturą, zamiast naśladować innych artystów. Jego postawa odzwierciedla arystotelesowskie podejście do empirycznej obserwacji natury i jej zjawisk, a następnie powielania tych obserwacji na powierzchni malarskiej lub rzeźbiarskiej. Lizyp postuchał rady. Jego Apoksyomenos z ok. 330 p.n.e., którego kopia znajduje się w Museo Pio-Clementino w Watykanie, przedstawia atletę zdrapującego z ciała olej i kurz po zawodach, co jest częstym zjawiskiem w greckim życiu codziennym. Lysippos wprowadził nowy zestaw proporcji do przedstawiania postaci ludzkiej, co skutkowało bardziej smukłymi postaciami niż te z wczesnego okresu klasycznego. Przedstawione ciało jest osiem, a nie siedem razy dłuższe od głowy, zastępując bardziej muskularny sposób przedstawiania wprowadzony przez Poliklita sto lat wcześniej. Kiedy ramiona jego postaci unoszą się, by zaangażować się w akcję drapania, włamują się w przestrzeń widza i oferują niezakłócony widok torsu. Ta cecha podkreśla trójwymiarowość rzeźby i nadaje jej większe poczucie ruchu. Każda strona oferuje inny widok, zmuszając widzów do spacerów, aby w pełni doświadczyć rzeźby. Gdy ramiona przesuwają się do przodu, plecy przybierają wypukły kształt, typowy dla sztuki Lizypa. Ostatnią ważną postacią w sztuce późnego okresu klasycznego był Praksyteles, którego dziełem charakterystycznym jest Hermes i mały Dionizos z ok. 330 p.n.e. Przedstawia Hermesa, posłańca bogów, prowadzącego małego Dionizosa,

boga wina, do nimf, kto go wychował. W pracy Praksytelesa Hermes dokucza Dionizosowi, trzymając kiść winogron, które od tego czasu odłamały się wraz z jego prawą ręką. Rzeźba przedstawia humanizację greckich bogów i przedstawia ich jako mających te same słabości i wady co ludzie. Dzieło wykorzystuje proporcje ustalone przez Lizypa, ale jego elegancja jest dziełem Praksytelesa. Osiągnął to, wyolbrzymiając krzywiznę ciała Hermesa w kształcie litery S, idealizując jego formy i nadając jego twarzy marzycielski wyraz. Aleksander Wielki zmarł w 323 p.n.e. a jego podbite ziemie zostały podzielone między jego generałów. Egipt udał się do Ptolemeusza; Mezopotamii, Persji, Syrii i większości Azji Mniejszej po Seleukos; i Macedonii i Grecji do Antygona. Zewnętrzne wpływy przyniesione przez podboje Aleksandra zaowocowały sztuką, która łączyła idiomy wschodnie i zachodnie, wyznaczając koniec późnego okresu klasycznego i początek ery hellenistycznej, kiedy do sztuki wiano mniej powściągliwości i więcej dramatyzmu.

Sobory w Efezie i Chalcedonie

Trzeci i czwarty sobór ekumeniczny odbyły się w Efezie w 431 roku n.e. oraz odpowiednio w Chalcedonie w 451 r. n.e., omówiły i sformułowały, w jaki sposób chrześcijanie mają mówić o wzajemnym stosunku ludzkiej i boskiej natury Chrystusa. Podczas gdy wcześniejszy sobór ekumeniczny w Nicei (325) i sobór w Konstantynopolu (381) zdefiniowały doktrynalne perspektywy wiary w Trójkę jako przekonanie, że istnieje jedna osoba (istota) Boga w trzech hipostazach (osobach), teraz chrystologia była główną troską radnych. Na prośbę biskupa Nestoriusza ze wschodniej stolicy Konstantynopola cesarz Teodozjusz II zwołał wszystkich wyższych biskupów wschodniego i kilku zachodniego cesarstwa rzymskiego spotkali się w dniu Pięćdziesiątnicy 431 roku, aby rozstrzygnąć kwestie, które powstały w związku z naukami głoszonymi przez Nestoriusza. Nestoriusz, wykształcony w tradycji teologicznej szkoły Antiochii, sprzeciwiał się nazywaniu Marii Theotokos (Matką Boga) i wołał mówić o niej jako Christotokos (matka Jezusa jako zjednoczonego z Logosem). Wykorzystując opóźnienia w podróżach wśród zwolenników Nestoriusza i wrogie nastawienie delegatów z Azji Mniejszej, którym Nestoriusz sprzeciwiał się twierdzeniom Nestoriusza o władzy nad nimi, Cyryl objął przewodnictwo na soborze wraz z grupą egipskich mnichów. W następstwie nieprawidłowego postępowania Cyryl skazał Nestoriusza i usunął go ze stanowiska. Kiedy inni biskupi wschodni, którzy przybyli późno, spotkali się osobno pod przewodnictwem biskupa Antiochii Jana, który był ich przywódcą, skrytykowali anatemy Cyryla jako pełne apollinarianizmu i arianizmu, a z kolei potępił i zdeponizowali Cyryla i biskupa Memnona z Efezu. Wraz z delegatami rzymskimi Cyryl ponownie zwołał sobór i potępił i zdeponizował Jana z Antiochii oraz 34 biskupów wschodnich. Cesarz Teodozjusz II zatwierdził zeznania Nestoriusza, Cyryla i Memnona na początku sierpnia i formalnie rozwiązał sobór, jednak w zamieszaniu po soborze Cyrylowi udało się powrócić na swoją stolicę w Aleksandrii jako zwycięzca. Nestoriusz wycofał się jednak ze stolicy do klasztoru w pobliżu Antiochii, skąd został wygnany najpierw do Petry, a następnie do Wielkiej Oazy w Libii, aż do śmierci po 451 roku. Oskarżenia pod adresem Nestoriusza skupiały się na twierdzeniu, że podzielił Chrystusa i potwierdzał dwóch Chrystusów i dwóch Synów, człowieka i Boga, uznając jedność człowieka i Boga w Chrystusie za jedynie zewnętrzną jedność. Jeden z głównych przeciwników tej domniemanej nauki nestoriańskiej, wpływowy mnich Eutyches z Konstantynopola, promował skrajnie monofizyczną (jedną [boską] naturę) naukę, która zaprzeczała, że Chrystus jest homoousios (współistotny) ludzkości. Skazany na soborze lokalnym pod przewodnictwem biskupa Flawiusza z Konstantynopola, Eutyches został zrehabilitowany przez biskupa Dioscora z Aleksandrii na tzw. do śmierci Flawiana z Konstantynopola. Zwołany przez cesarza Marcjana Sobór Chalcedoński zebrał się 8 października 451 r., aby rozstrzygnąć spory dotyczące monofizytyzmu. Zrehabilitował Flawiusza z Konstantynopola i przyjął jako ostateczną chrystologię sformułowaną w Liście do Flawiusza papieża Leona I z Rzymu, który stwierdzał, że w Chrystusie, który jest jedną osobą (osobą) i jedną hipostazą, jest pełna i cała natura boska i ludzka współistnieć „bez mieszania, bez transformacji, bez separacji i bez podziału”. W ten sposób Chrystus jest

homoousios zarówno dla Ojca ze względu na jego Bóstwo, jak i dla nas ze względu na swoje człowieczeństwo.

Sztuka hellenistyczna

Okres hellenistyczny w sztuce greckiej trwał od IV wieku p.n.e. mniej więcej do czasów Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu, czyli okresu ponad 300 lat. W przeciwieństwie do wcześniejszej sztuki greckiej, która składała się głównie ze sztuki samej Grecji, sztuka hellenistyczna była bardziej zróżnicowana kulturowo i geograficznie. Ponieważ sztuka hellenistyczna powstała po podbojach Aleksandra Wielkiego, obejmowała również sztukę z regionów imperium Aleksandra pozostających pod wpływami greckimi. Grecka Grecja składała się z lądu i pobliskich wysp Morza Egejskiego, Ionii (zachodnie wybrzeże Turcji), południowych Włoch i Sycylii (Magna Graecia), a u zarania okresu hellenistycznego także Egiptu, Syrii i innych krajów Bliskiego Wschodu. Kultura grecka miała swoje korzenie w Mykenach. Mykeny założyły malowaną ceramikę, która przetrwała w późniejszej sztuce greckiej. Cywilizacja mykeńska nie mogła wytrzymać zakłóceń wojny trojańskiej. Po okresie wojny domowej i inwazji Mykeny upadły około 1100 roku p.n.e. Greckie miasta weszły w greckie średniowiecze (1100–750 p.n.e.), charakteryzujące się spadkiem liczby ludności, zubożeniem i izolacją.

POPRIEDNIE OKRESY

Nie wszystko było ponure w greckich średniowieczach. W tym okresie Dorianie rozprzestrzenili się po półwyspie, a Grecy osiedlili się w Ionii. Około 800 p.n.e. rozpoczęło się odrodzenie, którego kulminacją była sztuka helleńska. Ateńscy rzemieślnicy stworzyli ceramikę protogeometryczną z abstrakcyjnymi wzorami, będąc w swojej precyzji szczegółów prekursorem późniejszej sztuki greckiej. Potem nastąpił okres archaiczny, który trwał do około 480 r. p.n.e. Artyści w coraz większym stopniu ulegali wpływom zewnętrznych idei i stylów. Do VI wieku p.n.e. sztuka grecka obejmowała malowanie waz, które nie miało sobie równych pod względem artystycznym i technicznym. Postać ludzka pojawiła się ponownie w sztuce greckiej po średniowieczu i początkowo była wysoce abstrakcyjna. Grecy wymyślili naturalnej wielkości, wolnostojące kamienne rzeźby ludzi. Istniały wpływy egipskie, ale Grecy chcieli dokładnego przedstawienia; jednak połączyli dokładność z perfekcją lub idealną reprezentacją, czyniąc posągi większymi niż życie. Mistrzostwo ludzkiej postaci szło w parze z mistrzostwem techniki nadawania wrażenia ruchu nieruchomemu obiektowi. Zmiany te trwały od okresu helleńskiego do okresu hellenistycznego. Po V wieku p.n.e. wojny perskie, Ateny założyły imperium i spędziły stulecie na rywalizacji ze Spartą. W połowie V wieku p.n.e. rozpoczął się okres klasyczny. Epoka klasyczna Grecji trwała 480–338 p.n.e. Jest to okres między początkiem konfliktu z Persami a podbojem Grecji przez Filipa Macedońskiego i jego syna Aleksandra. Artyści greccy opanowali przedstawienie ciała ludzkiego w rzeźbie, w której postaci zarówno w spoczynku, jak i w ruchu odzwierciedlały spokojne i uporządkowane piękno oraz osiągały niemal boską doskonałość. Malarstwo greckie z tamtego okresu już nie istnieje, ale starożytni pisarze je wychwalali. Dekoracje wazowe wskazują na mistrzostwo formy i linii, które charakteryzowały rzeźbę grecką. Sztuka grecka ustanowiła podstawowe tematy, formy i postawy kultury Zachodu: mimesis (naśladowanie natury), nagą postać ludzką (człowiek jest miarą wszystkiego, czyli humanizm), architektoniczne elementy konstrukcyjne, motywy zdobnicze i rodzaje budynków. Wraz z podbojem Persów skończyła się epoka klasyczna. W jego miejsce powstał okres hellenistyczny. Aleksander rozszerzył imperium swojego ojca na Turcję, Syrię, Egipt, Persję, Afganistan i Indie od 334 do 323 p.n.e. Jego śmierć w 323 p.n.e. to tradycyjna data używana jako rozgraniczenie między sztuką helleńską i hellenistyczną, pierwsza sztuka Greków, druga sztuka mówiących po grecku niezależnie od pochodzenia etnicznego. Innym zróżnicowaniem jest to, że helleńska Grecja była czasem miast-państw, podczas gdy era hellenistyczna była czasem monarchii o większych rozmiarach.

SZTUKA HELLENISTYCZNA

Imperium Aleksandra rozpadło się po jego śmierci i pojawiło się kilka hellenistycznych (podobnych do greckich) królestw. Wielkie ośrodki sztuki na kontynencie ustąpiły miejsca miastom na wyspach, takich jak Rodos lub we wschodniej części Morza Śródziemnego (Aleksandria, Antiochia i Pergamum). Rzeźba miała tendencje do klasycyzmu, rokoka i baroku - innymi słowy, nie miała wyraźnego kierunku ani ograniczeń. Sztuka oddawała cześć bogom i wielkim atletom, ale służyła też do ozdabiania domów nowo zamożnych. Popularne były heroiczne portrety i masywne grupy, ale także skromne motywy i portrety ludzi na wszystkich etapach życia - nawet karykatura stała się popularna. Z architektury przyszła świadomość przestrzeni, która dodała pejzaże i wnętrza do rzeźby i malarstwa. Podczas gdy sztuka helleńska była powściągliwa i starała się ukazać to, co doskonale i uniwersalne, sztuka hellenistyczna taka była zaabsorbowana tym, co szczegółowe, a nie tym, co uniwersalne. Zarówno mecenas, jak i artyści preferowali indywidualność, nowość (w tym etniczność i brzydotę) oraz artystyczną pomysłowość. Sztuka hellenistyczna opierała się na klasycznych koncepcjach, ale stała się bardziej dramatyczna, z szerokimi liniami i silnymi kontrastami światła, cienia i emocji. Idealizm ustąpił miejsca naturalizmowi, zwieńczeniu dzieł z IV wieku p.n.e. rzeźbiarze Lizyp, Skopas i Praksyteles, wszyscy kładli nacisk na realistyczny wyraz postaci ludzkiej. Wielkość i pokora, charakterystyczne dla Delfickiego Woźnicy, ustąpiły miejsca odważnej ekspresji w chwilach napięcia, typowej dla Chłopca Dżokeja. W przeciwieństwie do sztuki helleńskiej rzeźby przedstawiały skrajne emocje: ból, stres, złość, rozpacz czy strach, ale przedstawienie zewnętrznego podmiotu było dla wielu rzeźbiarzy hellenistycznych niewystarczające. Postawa i cechy fizyczne zostały użyte do pokazania myśli, uczuć i postaw. Hygeia, z której pozostała tylko głowa, to posąg odzwierciedlający styl hellenistyczny. Choć wykonana zgodnie z klasycznymi standardami i ideałami, Hygeia ma wyraz troski i zrozumienia.

INDYWIDUALNE WSPARCIE SZTUKI

Sztuka hellenistyczna była wyrazem dobrobytu i nowej struktury społecznej, jaka powstała na terenach imperium Aleksandra. Społeczne poparcie dla sztuki trwało, ale indywidualni obywatele również zaczęli patronować artystom. Zamiast tworzyć pomniki bogów lub królów, kupowali sztukę, która była świecka i osobista. Przykładem wielkiej sztuki wkomponowanej w otoczenie jest Ołtarz Zeusa z Pergamonu (ok. 180 p.n.e.), który artyści greccy stworzyli dla Eumenesa II. Zamknięty wysokim podium, ozdobionym fryzem przedstawiającym bitwę bogów z gigantami, ukazuje klasyczną ikonografię, barokową przesadę ruchu i emocji oraz tło wirujących draperii. Próbkę malarstwa hellenistycznego znajdują się głównie na elewacjach i wnętrzach grobowców komorowych oraz mozaikach, a także w kopiach rzymskich. Sztuka hellenistyczna bawi się również motywami erotycznymi poprzez przedstawienia Afrodyty, Erosa, Satyrów, Dionizosa, Pana i hermafrodytów. Akty kobiece były bardzo popularne i zachowało się wiele przykładów, w tym dobrze znana Afrodyta z Melos (Wenus z Milo). Proporcje i krzywizny Wenus są nadal standardem nowoczesnego piękna. Sztuka hellenistyczna do użytku domowego obejmowała mozaiki, rzeźby ogrodowe, malowane dekoracje ścienne ze sztukaterii i marmurowe meble. Sztuka hellenistyczna wywarła wpływ na Rzym, a poprzez Rzymian na włoski renesans. Architektura hellenistyczna rozkwitła wraz z rozprzestrzenieniem się imperium, co doprowadziło do zapotrzebowania na nowe budynki. Zamiast zajmować pustą przestrzeń, architekci starali się, aby budynek był estetycznie kompatybilny z otoczeniem. Hellenistyczni architekci spopularyzowali istniejącą od dawna stoa, długi prostokątny budynek z dachem wspartym z przodu na kolumnach. Stoa służyły jako biura, sale lekcyjne, sądy, centra handlowe i miejsca spotkań przy złej pogodzie lub spotkań towarzyskich. Pierwsza kobieta-architektka, File z Priene, która żyła około 100 roku p.n.e., zaprojektowała między innymi zbiornik wodny. Mozaiki powstały przed III wiekiem p.n.e. z małych kawałków kolorowych kamyków rzecznych. Na początku III wieku p.n.e. użyto tesserae, kwadratów ciętego szkła lub kamienia. Mozaika Aleksandra z II wieku p.n.e. Pompeje przedstawiają Aleksandra Wielkiego walczącego z Dariuszem III, prawdopodobnie podczas bitwy pod Issos. Okres hellenistyczny był okresem rozkwitu handlu i handlu, który generował zapotrzebowanie na duże

amfory, naczynia do przenoszenia wina, oliwy i innych płynów w dużych ilościach. Inne wyroby garncarskie obejmowały odlewane z terakoty lampy naftowe i figurki. Figurki, figurki Tanagra, przedstawiają sceny z codziennego życia hellenistycznego: kobiety czytające, tańczące lub grające na instrumentach lub aktorów, kucharzy, piekarzy, fryzjerów, ludzi grających w gry i plotkujących. Gdy Rzym pokonał w 31 r. p.n.e. ostatnie z hellenistycznych królestw, Egipt, w bitwie pod Akcjum zakończył się okres hellenistyczny. Według Pliniusza Starszego wraz z początkiem okresu hellenistycznego „Cessavit deinde ars” („Wtedy sztuka zniknęła”).

Sto szkół filozoficznych

Okres późnej wiosny i jesieni (722-481 p.n.e.) oraz okres Walczących Królestw (481-222 p.n.e.) w Chinach naznaczony był chaosem politycznym oraz zmianami społecznymi i gospodarczymi. Dynastia Zhou (Chou) była bezsilna i zepchnięta na margines, gdy potężni panowie rywalizowali o całkowitą kontrolę. Działania wojenne stawały się coraz częstsze i brutalniejsze. Był to również wspaniały wiek chińskiej filozofii; wszystkie klasyczne systemy filozoficzne Chin powstały w tym czasie. Myślący ludzie, wielu z nich administratorów ze względu na swoje wykształcenie, byli zaniepokojeni chaosem i szukali odpowiedzi. Stworzyli szerokie spektrum pomysłów, od konkretnych po najbardziej abstrakcyjne, od praktycznych po czysto teoretyczne. Ogromna różnorodność myśli dała początek terminowi Sto Szkół Filozoficznych, zwanych także Sto Szkół Myśli. Istnieje uderzająca paralela między tym okresem w historii Chin a złotym wiekiem klasycznej filozofii greckiej, który nastąpił mniej więcej w tym samym czasie. Wiele państw Chin przypominało greckie miasta-państwa, choć na większą skalę. W każdym przypadku ludzie z różnych państw rozpoznali wspólne dziedzictwo kulturowe i tęsknili za jednością, walcząc ze sobą. Ponieważ jedność polityczna wymykała się zarówno Chińczykom, jak i Grekom, wykształceni ludzie debatowali między sobą, aby znaleźć coś politycznego z rozwiązań i odpowiedzi moralnych. Były też uderzające różnice. Grecy rozwinęli koncepcję demokracji, podczas gdy żaden Chińczyk nie kwestionował prawa monarchy do rządzenia wszystkim pod niebem, nawet gdy starali się odkryć zasady autorytetu moralnego, które mogłyby zjednoczyć ich narody w ramach idealnego rządu. W Chinach szkoły filozoficzne można podzielić na kilka szerokich kategorii. Najważniejszą z nich, której nazwa stała się nierozłączna z chińską cywilizacją, był konfucjanizm, szkoła filozofii moralnej zapoczątkowana przez Konfucjusza. Jego celem było ulepszenie rządu i społeczeństwa poprzez studiowanie historii i zachęcenie ludzi o wyższej moralności do służby w rządzie. Inny nazywał się taoizm (taoizm); reprezentował bunt przeciwko restrykcjom dekadentckiego społeczeństwa, podkreślając prostotę, dystans i samozadowolenie. Szkoła zwana moizmem nauczała uniwersalnej miłości, utylitaryzmu i potępiała ofensywne wojny. Ostatnią z głównych szkół był legalizm. Nie była to ściśle filozofia, ale nauczała ideału wszechpotężnego, suwerennego państwa rządzonego przez surowe i bezstronne prawa. Celem legalistów było zwycięstwo w wojnie. Były też inne grupy, które nie zajmowały się zasadami moralnymi. Człowiek o imieniu Sunzi (Sun Tzu) był znanym autorem książki zatytułowanej Bingfa (Ping-fa), czyli Sztuka wojny, czyli analizy wojny totalnej we wszystkich jej aspektach. Inne szkoły kładły nacisk na retorykę i uczyły sztuki perswazji, ważnej umiejętności dyplomatów w stosunkach międzypaństwowych. Jeszcze inni nauczali logiki i dialektyki, które nie miały praktycznego zastosowania. Era Sto Szkół dobiegła końca w 221 roku p.n.e. kiedy państwo o nazwie Qin (Ch'in), stosując legalizm w swoim rządzie, pokonało wszystkie inne państwa, zjednoczyło Chiny i zdelegalizowało wszelkie debaty filozoficzne.

Sędziowie

Historia Izraelitów między Wyjściem a koronacją pierwszego króla Saula to okres Sędziów. Ściśle mówiąc, przywódcy Izraela w tym czasie są lepiej opisywani we współczesnym języku jako „mistrzowie” lub „bohaterowie” i nie różnią się całkowicie od bohaterów i bohaterek wychwalanych w wierszach i mitach starożytnej Grecji. Tymi „sędziami” są charyzmatyczni generałowie i prorocy, którzy toczyli

bitwy i zdobywali terytoria dla określonych plemion Izraela około XII i XIII wieku p.n.e. Każda z ich kadencji była ograniczona terytorialnie i krótkotrwała. Księga Sędziów w żydowskich pismach świętych jest zbiorem opowieści o 12 konkretnych sędziach. Fakt, że jest ich 12, sugeruje zamysł redakcyjny, być może zgodny z położeniem nacisku w księdze na 12 plemion Izraela. Data spisania tych opowieści z pewnością przypadła na wiele pokoleń po wydarzeniach, gdyż słowa „bo nie było królów w kraju” często się w tej księdze powtarzają. Jednak część poezji zawartej w tej książce jest prawdopodobnie starożytna, być może sięgająca czasów wydarzenia. Większość opowieści jest zgodna z szorstkim schematem opowiadania; to znaczy sugerują, że ilekroć plemiona odstępują od przymierza z bóstwem, są karane podziałem i inwazją. Stanowisko redakcyjne jest takie, że kiedy Mojżesz i Jozue po raz pierwszy sprowadzili plemiona do Kanaanu, były one stosunkowo bezpieczne, zjednoczone i odnosiły sukcesy. Jednak plemiona wkrótce ugrzęźły w dążeniu do podboju kraju, a Izraelici zamieszkali u rdzennych Kananejczyków. W rezultacie napadano na domy i farmy, a niektóre plemiona wypędzono z ich ziemi. Kiedy kara dobiegła końca, generał lub prorok przywrócił plemionom bezpieczeństwo, jedność i sukces. Przykład sędziego Debory pokazuje, że władza nie ograniczała się do mężczyzn, chociaż pozostali spośród 11 sędziów byli mężczyznami. Chociaż nie jest dowódcą polowym kampanii przeciwko rdzennym Kananejczykom, jest muzą stojącą za dowódcą swojego plemienia, Barakiem. Co ciekawe, inna kobieta zadaje wrogiemu generałowi śmiertelny cios. Następnie Debora prowadzi swoich krewnych w pieśni zwycięstwa, której korzenie mogą sięgać czasów bitwy. Z historycznego punktu widzenia jej opowieści mówią o trudnościach, jakie nowo zasiedzeni górale mieli z zajęciem rodzimej ziemi żyznych dolin. Odpowiednio, archeologia wskazuje na warstwę zniszczeń w XII wieku p.n.e. Megiddo, czas i miejsce, które prawdopodobnie odpowiadają Deborze. Sędzia Gedeon (Jerubbaal) pokazuje, jak trudno jest Izraelitom żyć w dolinach. W czasach Gedeona koczowniczy Aramejczycy wciąż najeżdżają osady plemion. To walka między rolnikami a pasterzami. Gedeon zostaje nakłoniony do poprowadzenia elitarnej armii i odnosi cudowne zwycięstwo nad Midianitami. Sędzia Samson z trudem pasuje do wizerunku stereotypowego bohatera: bardziej przypomina dzikiego człowieka, który ratuje plemiona, realizując swoje pasje. W tym sensie żyje i umiera jak grecki bohater Herakles. Posiada nadludzką siłę i samodzielnie wyzwala plemiona z rąk Filistynów. Jednak jego kobieciarstwo kończy się jego upadkiem - jak Herakles - i w końcu umiera jak tragiczny bohater, zabijając się i ciągnąc wszystkich za sobą.

Święto Panatenajskie

Święto Panathenajskie (Panathenaia) było najważniejszym świętem religijnym w Atenach i drugim najstarszym świętem w regionie. Podczas tego święta mieszkańcy Attyki (panatenajski znaczy „wszechateński”) i innych części imperium uczcili urodziny bogini Ateny Polias (która według mitu wyskoczyła z głowy Zeusa). Ponieważ Atena była opiekunką miasta, całe święto miało wielkie znaczenie religijne i polityczne. Tradycyjnie obchodzono je około 28 dnia Hekatombionu, pierwszego miesiąca kalendarza ateńskiego (z grubsza lipiec), podczas którego odbywały się również inne mniejsze święta, takie jak Kronia i Synoikia. Zgodnie z tradycją to król Tezeusz – ateński bohater blisko spokrewniony z Ateną – ustanowił między innymi panatenaję (inne źródła wskazują jednak na Erichtoniosa jako jej twórcę). Za archonta Hippokleidesa, a później za Peisistratusa (566 p.n.e.) festiwal został rozszerzony o szereg zawodów sportowych i występów muzycznych. Wielka Panathenaia — obejmująca te gry i zawody — rozpoczynała się co cztery lata. Zarówno źródła literackie, jak i archeologiczne dotyczące treści Wielkiej Panathenaia są obfite: do pewnego stopnia fryz partenajski poświęcony jest przedstawieniu kilku epizodów procesji festiwalowej oraz inskrypcyjnemu katalogowi nagród konkursów z początku IV wieku p.n.e. znaleziono na Akropolu. Igrzyska Panatenajskie, które odbywały się podczas wielkiego festiwalu, obejmowały konkursy solowe i grupowe. Rywalizacja lekkoatletyczna rozpoczęła się od indywidualnych zajęć gimnastycznych, w których mogli wziąć udział zawodnicy z całego greckiego świata: biegi nożne (zależnie od dystansu nazywano je stadion, diaulos, dolichos,

hippios), zapasy, boks, pankratium (mieszanka zarówno boks, jak i zapasy), pięciobój (obejmujący pięć konkurencji: skok, wyścigi stade lub dromos, rzut dyskiem, rzut oszczepem i zapasy), wyścigi rydwanów na czterech i dwóch koniach, rzut oszczepem z konia i apobatai (hoplici wsiadali i wysiadali z poruszających się rydwanów). Zawody drużynowe były zarezerwowane dla obywateli Aten i obejmowały pozorowaną walkę z kawalerią (anthippasia), konkurs piękności wśród atletów (euandron), taniec wojskowy zwany pyrriche oraz regaty. Na ogół nagrodami dla zwycięzców były amfory wypełnione oliwą z oliwek, ponieważ drzewa oliwne były szczególnie poświęcone bogini Atenie. W ramach festiwalu odbył się także konkurs poetycko-muzyczny, otwarty dla uczestników z całej Grecji. Odbył się konkurs rapsodyczny na recytację tekstów homeryckich i innej poezji epickiej, a dla najlepszych śpiewaków i muzyków instrumentalnych (na kitharze i aulosie) przyznano kilka nagród. Uważa się, że kiedy Perykles zbudował Odeion, te działania miały tam miejsce. Wieczorem organizowano wyścig z pochodniami (lampadephoria); ogień został przyniesiony z ołtarza Erosa w Akademii, po czym nastąpiła nocna uroczystość z tańcami i śpiewem (pannychis). Procesja panatenajska, którą zorganizowano następnego dnia, była jednym z najbardziej wyróżniających się elementów tego święta, a jej początek można przypuszczać datować na VII wiek p.n.e. Co roku dziewczęta pracujące (ergastinai) starannie dobierane z ateńskich rodzin arystokratycznych tkwały i dekorowały specjalną szatę (peplos) jako prezent dla Ateny. Bycie wybranym do pracy nad sukmem było ważnym obywatelskim zaszczytem. Parada (pompe) rozpoczęła się wcześniej przy bramie Dipylon w północnej części miasta i przeszła przez Agorę na Akropol do Erechtejonu, aby w końcu umieścić nowe haftowane peplos, barwione szafranem, na ludzką skalę posąg Ateny Polias. W procesji wzięły również udział dziewczęta z koszami na głowy (kanephoroi), ergastinai oraz kilku mężczyzn ze wszystkich grup wiekowych i klas. Nawet metycy (mieszkańcy Attyki, którzy nie byli właściwymi obywatelami) dołączyli do procesji, służąc jako skaphephoroi i niosąc ofiary, takie jak ciasta i plasty miodu. Nie mogli jednak śledzić całej parady na Akropol, ponieważ musieli pozostać przy bramie, czyli propylai. Następnie na ołtarzu Ateny wykonano dużą hekatombę, a mięso ofiarowanych krów i owiec wykorzystano w rytualnym posiłku na zakończenie święta. Frekwencja na bankiecie była rozdzielana proporcjonalnie na podstawie dem (lokalnych okręgów Attyki). Jako całość Święto Panatenajskie było nie tylko celebracją sakralnego kultu, ale także dynamicznym widowiskiem, w którym wyrażano potęgę Aten i gdzie w dużej mierze potwierdzano ideologię politycznej supremacji.

Siostry Trunga

(I w. n.e.) bohaterki wietnamskie

Trung Trac i Trung Nhi to siostry, które w latach 40-43 n.e. poprowadziły nieudaną rewoltę przeciwko chińskim rządóm w północnym Wietnamie i są czczone jako bohaterki w Wietnamie. Południowi ludzie Yue (Yueh) lub Nanyue to gałąź mongoloidów, którzy żyli w społeczeństwie plemiennym i uprawiali rolnictwo wzdłuż wybrzeża Chin w dzisiejszych prowincjach Guangdong (Kwangtung) i Guangxi (Kuanghsi) oraz północna część dzisiejszego Wietnamu. Obszar ten został podbity w okresie panowania pierwszego cesarza z dynastii Qin (Ch'in) w latach 220-210 p.n.e. i podzielony na trzy komturie. Kiedy w 206 roku p.n.e. upadła dynastia Qin, człowiek z północnych Chin o imieniu Zhao Tuo (Chao T'o) ogłosił się królem Nanyue i założył stolicę w dzisiejszym Guangzhou (Kantonie). Gaozu (Liu Bang), pierwszy cesarz z dynastii Han, zatwierdził Zhao jako króla, a pomiędzy Nanyue i Hanem ustanowiono luźną relację lenniczą. W 113 p.n.e. królowa wdowa Nanyue, która była Chińczykiem i chciała mieć bliskie stosunki z Chinami Han, została zamordowana przez swoich przeciwników. Akcja ta doprowadziła do wojny między Hanem i Nanyue, zniszczenia królestwa i jego aneksji przez Hana, który ustanowił dziewięć komturii w dawnym królestwie. Rządy chińskie zaowocowały rozwojem gospodarczym, wraz z wprowadzeniem irygacji i narzędzi żelaznych dla rolnictwa. Spowodowało to również stopniowy napływ chińskich imigrantów na najlepsze nowe ziemie, zwłaszcza w dolinie Czerwonej Rzeki. Tarcia

doprowadziły w 40 r. n.e. do buntu pod przywództwem dwóch siostr z przydomkiem Trung (Zheng lub Cheng w chińskiej transliteracji), córek miejscowego wodza. Jedna ogłosiła się królową. Do ich sprawy przyłączyło się wiele lokalnych plemion z 65 miast i osad. Cesarz Guangwu (Kuang-wu) z dynastii Han zareagował powoli, czekając do 42 roku n.e. mianować generała Ma Yuana dowódcą odpowiedzialnym za stłumienie buntu. Doświadczony generał, Ma otrzymał tytuł „generała, który uspokaja fale”. Dotarł do Guangdong w 43 roku, wysłał swoje zapasy statkami i poprowadził 10 000 żołnierzy drogą lądową do delty Czerwonej Rzeki. Akcja szybko dobiegła końca, siostry zostały schwytane i stracone (niektórzy twierdzą, że popełniły samobójstwo), a sprzątanie zostało zakończone do końca roku. Ma wrócił do stolicy Luoyang (Loyang) w 44 roku i podarował cesarzowi ogromnego konia z brązu, odlanego z brązu wytopionego z bębnow Yue, które symbolizowały moc wodzów. Opór wobec sinizacji i chińskiej imigracji był prawdopodobną przyczyną tego buntu i wielu innych podobnych buntów ludów tubylczych na południowych rubieżach imperium Han w pierwszym i drugim wieku n.e. Główną przyczyną byli chińscy imigranci przemieszczający się w głąb dolin rzecznych i zawłaszczający dobrą ziemię, asymilując tubylców lub wypędzając ich na mniej dostępne obszary. Niektórzy tubylcy zbuntowali się, a rząd Han poczuł się zmuszony stłumić bunt, aby chronić chińskie osady. Podczas gdy Guangdong i Guangxi zostały ostatecznie w pełni zintegrowane z państwem chińskim, Wietnam (Yuehnan w chińskiej transliteracji) stał się odrębnym państwem w X wieku. W świetle tego bunt siostr Trung miał podtekst nacjonalistyczny i z tego powodu czczono je jako symbole oporu wobec chińskiej dominacji. Generał Ma Yuan został ubóstwiony w chińskiej religii ludowej i był szczególnie czczony w południowych Chinach.

Skłonności religijne, prehistoria

Wnioski dotyczące wierzeń i praktyk religijnych ludzi prehistorycznych opierają się głównie na dowodach archeologicznych. Nagrobki i praktyki pogrzebowe, rzeźbione figury, malowidła naskalne i wzory na odłamkach garnków mogą być jedynymi pozostałościami po bogatej i zawilej kosmogonii. Groby sprzed ponad 50 000 lat wskazują, że pochówki były celowe, co samo w sobie może sugerować wiarę w życie pozagrobowe. Nie wiadomo, czy ciała zostały pochowane w celu uwięzienia duchów, okazania szacunku lub ułatwienia podróży do innego świata. Ciała kilku neandertalczyków pochowanych w górach Zagros w Iraku między 40 000 a 70 000 lat temu zostały umieszczone i prawdopodobnie zakopane z ziołami i kwiatami. Inne stanowiska neandertalczyków w Europie zawierają ułożone w stos kości niedźwiedzi jaskiniowych. We Francji ciała neandertalczyków posypywano czerwoną ochrą i zakopywano z narzędziami. Bryła czerwonej ochry wykazująca celowe zeskrobywanie została znaleziona w pobliżu pochówków w jaskini Qafzeh w Izraelu i uważa się, że ma 90 000 lat. Wyrównanie ciała ze Słońcem mogło mieć znaczenie rytualne. Czerwona ochra mogła reprezentować krew lub odrodzenie; towary grobowe, w tym żywność, narzędzia i ozdoby z muszli, mogły być przechowywane do użytku w zaświatach lub jako symbole statusu. Współczesne interpretacje malowideł naskalnych, takie jak malowidła w Lascaux we Francji, które mają około 17 000 lat, mogły mieć wielkie znaczenie rytualne i religijne, ale nie można ich dziś dokładnie zinterpretować. Badania etnograficzne ludów plemiennych w niedalekiej przeszłości mogą rzucić światło na wierzenia starożytnych ludzi, ale porównania mogą być również mylące. Mircea Eliade dostrzegł podobieństwa między szamanizmem i transami XX-wiecznych myśliwych i pasterzy a tymi z epoki paleolitu, zawartymi w ich sztuce i artefaktach. Eliade, historyk religii, stwierdził, że różnica między ludźmi plemiennymi a współczesnymi polega na postrzeganiu całego świata i samego czasu jako odzwierciedlenia świętego kosmosu. W ramach tego poglądu łączył wczesnych myśliwych, animizm i krwawe ofiary z późniejszymi agresywnymi podbojami militarnymi. Rozwój rolnictwa dał początek nowym mitom o stworzeniu i silnemu powiązaniu między kobietami, jedzeniem i rytuałami. Rozmnażanie kontrolowane przez kobiety; fazy księżycy, sezonowe odnowienia i żniwa odzwierciedlały kobiecą moc. Do czasu pojawienia się miast w epoce neolitu, posągi religijne podkreślały kobiecość i łączyły ją ze śmiercią i odrodzeniem.

Staruchy są często łączone z ptakami drapieżnymi, a mężczyźni z bykami lub rogatymi zwierzętami. Tańce i uczty mają zrytualizowane znaczenie, a podczas ceremonii używa się masek. Dowody wczesnych wierzeń są również fragmentaryczne, ponieważ tylko niewielka część sztuki ludowej i ikonografii w ogóle przetrwała i to tylko dzięki przypadkowym wypadkom. Do 3000 p.n.e. pisma Sumeru, Egiptu i innych krajów opisują hierarchię bóstw i formuły ich kultu. Niektóre z tych formuł mogły być przekazywane ustnie przez wieki lub tysiąclecia; inne mogły być nowe i innowacyjne.

Saduceusze

Popularna koncepcja saduceuszy to „człowiek ze słomy” ustawiony równolegle z faryzeuszami. Saduceusze zniknęli po tym, jak Rzymianie najechali Jerozolimę i zniszczyli Świątynię (70 n.e.). Nie pozostawili żadnych pisemnych zapisów, a tym bardziej przeprosin. Historycy przekazują negatywne doniesienia od antagonistów saduceuszy. Na podstawie takich dowodów trudno jest wycharować ich dokładny obraz. Należy wziąć pod uwagę trzech głównych świadków z pierwszej ręki. Józef Flawiusz nazywa saduceuszy jedną z głównych „filozofii” żydowskich, przez co rozumie szkołę intelektualną. Ale Józef Flawiusz jest z nich wyraźnie mniej niż zadowolony w porównaniu z innymi głównymi filozofiami żydowskimi, faryzeuszami i eseneńczykami. Saduceusze odrzucają nieśmiertelność duszy, przedkładają wolną wolę nad los i generalnie sprzeciwiają się tradycjom i zwyczajom. Identyfikuje ich jako arystokratów w swoich interesach i sprzecznych w ich usposobieniu – w przeciwieństwie do bardziej popularnych faryzeuszy i idealistycznych eseneńczyków. Wielu historyków kojarzy saduceuszy z kapłanami żydowskiej świątyni, ponieważ Józef Flawiusz mówi, że wspierali oni rodzinę arcykapłana przeciwko królowi Herodowi. Następnie historycy idą o krok dalej i utrzymują, że saduceusze współpracowali z rzymskimi panami. Drugie świadectwo pochodzi z Biblii. Nowy Testament przedstawia nieco inny, ale lepiej znany obraz: saduceuszy trudno odróżnić od faryzeuszy, dlatego chrześcijanie często zakładają, że współpracowali z faryzeuszami. W powszechnym mniemaniu saduceusze i faryzeusze tworzą wspólny front przeciwko Jezusowi (Chrystusowi) z Nazaretu. Nowy Testament mówi, że saduceusze nie wierzą w zmartwychwstanie, nagrodę lub karę w życiu pozagrobowym oraz niewidzialny, wypełniony duchem wszechświat. Znajdują się w Jerozolimie i działają w Świątyni, być może jako kapłani i członkowie scentralizowanej rady rządzącej zwanej Sanhedrynem. Ponieważ Rzymianie nalegali na kontakty z władzami etnicznymi, prawdopodobne jest założenie, że saduceusze byli kolaborantami. Rabinami jako trzeci świadek wyróżniają saduceuszy jako przeciwników faryzeuszy. Robią z saduceuszy folie dla ich własnych „właściwych” pozycji, ponieważ wycharowują dla siebie faryzejskie pochodzenie. W szczególności rabinami chcą, aby czytelnicy wierzyli, że faryzeusze i saduceusze nie zgadzają się w kwestiach czystości, roli władców cywilnych, rytuałów świątynnych i zwyczajów przestrzegania szabatu, z których wszystkie mają żywotne znaczenie dla judaizmu rabinicznego. Podobnie jak Józef Flawiusz i Nowy Testament, Talmud mówi, że nie wierzą w zmartwychwstanie. Nauki saduceuszy były konserwatywne. Ojcowie Kościoła, tacy jak Orygenes, wierzyli, że saduceusze odrzucili boskie natchnienie poza Torą (pierwszymi pięcioma księgami Biblii), ale jest to trochę przesada. Niemniej jednak źródła zgadzają się, że saduceusze byli podejrzliwi wobec późniejszych żydowskich idei sądu ostatecznego, nieba i piekła oraz istot niebiańskich — a idee te nie występują we wczesnych księgach Biblii. Opierają się na świątyniach, więc najprawdopodobniej byłiby podejrzliwi wobec wysiłków zmierzających do uduchowienia lub zdecentralizowania religii. Prawdopodobnie byli bardziej proromańscy, ponieważ chcieli utrzymać kult świątynny i chronić swoją uprzywilejowaną pozycję. Najprawdopodobniej byli jednymi z najbardziej aktywnych w spisku przeciwko Jezusowi. Ponieważ niektórzy faryzeusze są identyfikowani jako kapłani, a niektórzy kapłani nie mogą być identyfikowani jako saduceusze, saduceusze nie powinni być postrzegani wyłącznie jako część klanu kapłańskiego, ani wszyscy arcykapłani nie mogą być postrzegani jako saduceusze.

Sakja

Królestwo Sakja we wczesnych północnych Indiach jest znane jako ojczyzna Buddy Gautamy. Należy ją odróżnić od szkoły sakja buddyzmu tybetańskiego, która jest związana z buddyzmem wadźrajany. Sakya jest identyfikowana jako terytorium na pograniczu Nepalu i Indii i miała stolicę w Kapilavatthu, skąd matka Gautamy Buddy udała się pieszo z wizytą do swoich rodziców i po drodze urodziła Buddę w parku zwanym Lumbini. Sakjów utożsamiano z klanem, a także z koczowniczym ludem lepiej znanym jako Scytowie. Scytowie byli obecni podczas inwazji Aleksandra Wielkiego na Indie i zadali jedyną klęskę Macedończykowi, który próbował przepłynąć się przez rzekę. Scytowie ostatecznie przenieśli się na zachód i założyli imperium, które rozciągało się aż do Europy Wschodniej w okresie wczesnego Cesarstwa Rzymskiego. Mahabharata opisuje Kiratów jako władców wschodniego Nepalu, a w naturze istniały inne plemiona tybetańsko-birmańskie. Aryjskie najazdy na Indie oznaczały napływ ludów, które stworzyły liczne małe państwa, które istniały w stanie konfliktu, ale także oznaczały zwiększone możliwości handlowe. W odpowiedzi konfederacja plemion zaczęła gromadzić się w regionie Tarai na dalekim krańcu Równiny Gangesu. Wśród Konfederacji Tarai był klan Sakya. Konfederacja ta trwała w różnych formach aż do przybycia króla Aśoki (268-231 p.n.e.), który skonsolidował imperium maurejskie, do którego włączono Nepal.

Sanskryt

Sanskryt jest starożytnym językiem indo-aryjskim, który przez tysiące lat był kojarzony z naukami i wierzeniami religijnymi, zwłaszcza hinduskimi i buddyjskimi formami myślenia. Jego najwcześniejsze użycie wiąże się z migrującymi ludami aryjskimi, które osiedliły się w północnych Indiach i Iranie i od których wywodzi się kilka rodzin języków w różnych formach. Aryjczyk oznacza w sanskrycie „szlachetny”. Długa historia jego używania oraz fakt, że tak wiele pojęć religijnych i filozoficznych jest wyrażonych w tym języku, sprawiły, że oddzielenie rozważań na temat języka od treści, do których przekazywania był on najczęściej używany, stało się prawie niemożliwe. Sanskryt pozostaje ważnym językiem wyrażania religii we współczesnym świecie, chociaż poza tym nie jest powszechnie używany. Niektórzy religijni eksperci i uczeni potrafią porozumiewać się w sanskrycie.

WEDYJSKI I KLASYCZNY SANSKRYT

Wedyjski sanskryt jest najstarszą formą języka i był używany do wyjaśnienia Wed (wiedzy), które ukształtowały pierwsze znane formy indyjskiej ekspresji religijnej. Literatura wedyjska obejmuje Samhity, które są czterema zbiorami tekstów: Jadźurweda, Samaweda, Atharwaweda i Rygweda. Ostatnie trzy z nich składają się z form wersetów używanych przez kapłanów w śpiewach rytualnych. Jednak Jadźurwedę można podzielić na dwie części, z których jedna - Czarna, czyli Kryszna, Jadźurweda - zawiera zarówno rytualne wersety (mantry) związane z ofiarą, jak i wyjaśniającego bramini, który wyszczególnia znaczenie terminów mitologicznych i pojęcia, a także pochodne niektórych słów. Prace te pochodzą sprzed buddyzmu i datowane są na ok. 1000 p.n.e. Wraz z kontynuacją epoki wedyjskiej w sanskrycie napisano więcej literatury, która nie miała charakteru świętego. Panini, najwcześniejszy znany pisarz o sanskrycie i jego strukturze, uważał nieświęte formy komunikacji za bhasa. Tymczasem święte teksty zawierały coraz większą liczbę sutr, czyli apofteg. Teksty Chanda, a zwłaszcza bramini, stanowią podstawy praktyk bramińskich, które rozprzestrzeniły się w Indiach, a później w Azji Południowo-Wschodniej. Święte wedyjskie teksty sanskryckie były uważane przez wyznawców hinduizmu za mistycznie zjednoczone z wszechświatem i niestworzone nawet przez boskich bogów. Ponieważ język był uniwersalny i nieśmiertelny, wynikało z tego, że wyrażane nim słowa należało traktować z szacunkiem, a szczególnie pasowało to do pewnych typów myśli i pojęć. Niemniej jednak język ten był również używany do komunikacji przyziemnej, a nawet świeckiej. Fakt, że dla tego języka nie użyto żadnego ostatecznego pojedynczego pisma, wskazuje, że miał miejsce dryf znaczeniowy między różnymi grupami użytkowników sanskrytu. Późniejszy rozwój języka oznaczał, że został on dopracowany lub wykonany - bardziej wszechstronny dla ekspresji literackiej. Dwie wielkie epopeje

literackie, Ramajana i Mahabharata, powstały w tej fazie epickiego lub klasycznego sanskrytu. Mahabharata szczegółowo opisuje walkę między Pandawami a Kaurawami, wraz z dużą ilością dodatkowego materiału religiomitycznego. W Mahabharacie zawarta jest Bhagawadgita, która jest obszernym traktatem o obowiązkach religijnych i ludzkich i stanowi centralny nurt myśli hinduskiej. Ramajana dotyczy romansu Ramy i została opracowana zgodnie z tradycją przez poetę Valmiki ok. 300 p.n.e. W Ramajanie księżę Rama i jego towarzysze są pouczeni o cnotach i obowiązkach, a następnie cierpią z powodu utraty żony księcia, Sity, na rzecz demonicznego króla Lanki. Sita zostaje ostatecznie wyleczona z pomocą małpiego boga Hanumana, ale jej próby trwają, ponieważ Sita musi zademonstrować swoją wierność Ramie, którego nie znosi. Mahabharata i Ramajana stanowią podstawę poetyckiej ekspresji i intelektualnych poszukiwań, które znacznie poszerzyły mentalne słownictwo i materiały referencyjne wszystkich tych ludzi, którzy są w stanie rozumieć i rozmawiać w sanskrycie. Do tego dodano różnorodne dzieła dramatyczne i poetyckie (nataka i kavya), wraz z dziełami narracyjnymi. Język ewoluował znacznie na przestrzeni wieków, co jest widoczne w zmianach w wymowie, doborze słów i gramatyce. Sanskryt był również używany do tworzenia tekstów technicznych, filozoficznych, gramatycznych i innych tekstów naukowych, które były szeroko stosowane w starożytnej i średniowiecznej Azji. Był używany w pracach buddyjskich w Indiach i Sri Lance, a te rozprzestrzeniły się na kontynentalną część Azji Południowo-Wschodniej, gdzie język ten jest znany jako palijski i stanowił podstawę wykształconego dyskursu, a także wpływał na rozwój języków lokalnych. Chińscy mnisi i pielgrzymi podróżowali do Indii w poszukiwaniu tekstów buddyjskich do przetłumaczenia na język chiński i utworzyli ważne medium, za pośrednictwem którego idee wyrażone w sanskrycie weszły do chińskiego świata i jego tradycji intelektualnej. Sanskryt jest również językiem, w którym wyrażana jest wczesna myśl dżinizmu.

SANSKRYT WE WSPÓLNEJ EPOCE

Sanskryt przestał być językiem mówionym i stał się bardziej znany z używania go w świętych rytuałach i literaturze pisanej. Na przykład wielki król buddyjski Ashoka postępował zgodnie z naukami Gautamy Buddy, aby używać języków narodowych do rozpowszechniania nauk religijnych. Chociaż teksty religijne i filozoficzne używały sanskrytu, pomniki i oświadczenia wyprodukowane przez rząd wykorzystywały inne języki (indo-aryjskie) aż do wczesnych wieków naszej ery. Równoległe komentatorzy nalegali, aby dozwolona była tylko poprawna wymowa w sanskrycie i że można to osiągnąć jedynie poprzez studiowanie metod stosowanych w przeszłości. Sanskryt został oddzielony od mas, które zostały wykluczone z nauki i opanowania języka. Gramatycy rozróżniali słowa pochodzenia sanskryckiego i słowa, na które wpływ miał sanskryt. Sanskryt był świadkiem importu słów z innych języków, zwłaszcza tych niezbędnych do opisu nowych pojęć lub nazw własnych. Sanskryt rozprzestrzenił się również w wyniku zmian politycznych i militarnych. Ekspansja najpierw imperium perskiego, a następnie wkroczenie Aleksandra Wielkiego do północnych Indii stworzyło kanały, przez które język mógł rozprzestrzenić się na Zachód. Kontakt ze światem arabskim w późniejszych wiekach był również ważny w przekazie kosmologii i matematyki. Eposy sanskryckie wywarły ogromny wpływ na produkcję kulturalną i artystyczną w całych Indiach i społeczeństwach pozostających pod wpływem Indii. Niektóre prace, w tym powtórzenie fragmentu Mahabharaty przez Nannaya Bhattę (1100-60 n.e.), podejmowały temat dobrze znanych opowieści z przeszłości i wprowadzały je we współczesność zarówno poprzez kontrast między środowiskiem heroicznym, jak i znanym publiczności, a także prezentując już istniejącym postaciom nowe spotkania i wydarzenia, z którymi muszą się zmierzyć. To zapoczątkowało tradycję pomysłowego mieszania przeszłości i teraźniejszości, która doprowadziła do rozwijającej się formy kultury popularnej, zarówno w formie ustnej, jak i pisemnej. Niektórzy krytycy utrzymują, że używanie sanskrytu było narzędziem, za pomocą którego państwo w środkowych Indiach próbowało uciskać lokalne tradycje i kultury. Studia nad sanskrytem stały się popularne w Europie we

wczesnym okresie nowożytnym, zarówno jako przedmiot badań naukowych, jak i źródło pokarmu duchowego. Jego popularność rosła i malała wraz z zainteresowaniem filozofią Wschodu.

STRUKTURA JĘZYKA

Sanskryt jest najczęściej wyrażany za pomocą pisma Devanagri, chociaż jest to stosunkowo nowoczesny wynalazek. Sanskryt ma złożoną i wysoce zmanierowaną strukturę, wynikającą z jego pochodzenia jako celowo stworzonego języka. Istnieją trzy rodzaje i trzy liczby, z 10 rodzajami czasowników, ośmioma przypadkami i 10 deklinacjami rzeczowników. Istnieje wiele dźwięcznych i bezdźwięcznych dźwięków przydechowych w języku oraz wprowadzony dźwięk retroflex, który odróżnia języki indyjskie od rodziny indoeuropejskiej. Język jest silnie zmieniony, a na przykład liczne przyrostki rządzą różnymi odcieniami znaczenia i akcentami. Wyrażenia czasu w czasach czasownika są również złożone i zawierają różne rodzaje osadzonych w nich znaczeń.

Safona

(fl. początek VI w. p.n.e.) Poetka grecka

Safona jest jednym z najważniejszych poetów lirycznych świata starożytnej Grecji. Prawdopodobnie żyła od połowy VII do początku VI wieku p.n.e. Chociaż dokładna data jej narodzin i śmierci nie jest znana, jest całkiem pewne, że urodziła się w mieście Mitylena na wyspie Lesbos, która znajduje się we wschodniej części Morza Egejskiego w pobliżu Turcji. Pochodziła ze szlacheckiej rodziny. Jej ojciec miał na imię Skamandronymos, jej matka Kleiss, a jej mąż Kerkylas. Miała córkę o imieniu Kleiss i dwóch lub trzech braci. Około roku 600 p.n.e. wraz z innymi arystokratami z Lesbos została zmuszona do wygnania na wyspę Sycylię, kiedy tyrania klasy średniej, na czele której stał Myrsilos, przejęła kontrolę nad Lesbos. W końcu udało jej się wrócić. Niektórzy twierdzą, że uczyła w szkole dla młodych kobiet, inni, że była po prostu w centrum lokalnej klimy poetyckiej. Jej reputacja była wspaniała w starożytnym świecie; Platon około 200 lat po jej śmierci nazwał ją „dziesiątą muzą”, odnosząc się do dziewięciu greckich bogiń, które były patronkami sztuki i nauki, źródłem inspiracji i doskonałości artystycznej. Niewiele z jej prac przetrwało, ale to, co jest wysoko cenione we współczesnym świecie i nadal ma moc poruszania ludzi. Poezja liryczna w świecie starożytnej Grecji odnosi się przede wszystkim do faktu, że pierwotnie poezji towarzyszyła lira. W przeciwieństwie do naszej współczesnej koncepcji liryki, grecka poezja liryczna mieści się w co najmniej dwóch głównych kategoriach: chóralna oda i monodia. Monodia jest najbliższa naszej współczesnej koncepcji liryki, czyli krótkiego, osobistego wiersza wyrażającego intensywne emocje. To był rodzaj poezji, którą pisała Safona. Stworzyła zwrotkę saficką i być może jako pierwsza akompaniowała swoim wierszom z harfą. Wiadomo, że napisała od siedmiu do dziewięciu tomów poezji, z których ostatni to tomik pieśni weselnych. Jej wiersze są często przychylnie wspomniane w starożytnych pismach (w rzeczywistości świat starożytny wzniosł jej co najmniej jeden pomnik), ale w czasach bizantyjskich papież Grzegorz z Nazjanzu w 382 r. n.e. kazał zniszczyć większość z nich. W 1073 roku papież Grzegorz VII prawdopodobnie spalił którąkolwiek z zachowanych jeszcze ksiąg. Problem z punktu widzenia Kościoła katolickiego polegał na tym, że Safona była prawdopodobnie biseksualna, a większość jej poezji była erotyczna i dotyczyła miłości między kobietami. W przeciwieństwie do większości poezji greckiej przed nią, większość poezji Safony jest osobista, a nie społeczna. Światy piękna, osobiste relacje i miłość to typowe tematy jej wierszy. Niestety, pozostały tylko strzępy, czasem linijka, czasem strofa, a tylko w jednym lub dwóch przypadkach cały wiersz. Przychodzą do nas jako cytaty w pismach autorów starożytnych oraz w paskach papirusu, którymi owijano mumie w Egipcie. Ostatnie odkrycie jej wierszy miało miejsce w 2004 roku w papirusowych opakowaniach mumii i zostało połączone z poprzednim fragmentem, również zapisanym na papirusie i znalezionym w 1922 roku, w wyniku czego powstał nowy, prawie kompletny 12-wierszowy wiersz. Ten konkretny wiersz dotyczy starzenia się i jest rodzajem *carpe diem*

skierowanym do grupy dziewcząt. Egipcjanie skopiowali go około 300 lat po jej śmierci. Opakowania z 2004 roku zawierały również dwa inne nowe fragmenty. Typową pozostałością po jej poezji są trzy wersety często zatytułowane „Podmucha miłości”: „Jak górski wicher / karząc dęby, / miłość roztrzaskała moje serce”. Jeden z jej innych prawdopodobnie kompletnych wierszy nosi tytuł „Modlitwa do Afrodyty”. Jest ogólnie przedstawiany jako siedmiostrofowy poemat i kończy się prośbą bogini, by „pracowała dla mojego szalonego serca [Safony]”. Pomimo niedoboru poezji, która przetrwała, wywarła wpływ na anglojęzycznych pisarzy tak różnych, jak Philip Spencer i Ezra Pound, a także na wielu pisarzy innych języków. Nadal ma moc fascynowania i zachwywania, a jej poezja – choć fragmentaryczna – wciąż jest warta przeczytania.

Sargon z Akadu

(2334-2279 p.n.e.) król Sumeru i Akadu

Sargon z Akadu był pierwszym władcą Mezopotamii, który kontrolował zarówno południową, jak i północną Babilonię, stając się tym samym królem Sumeru i Akadu oraz inaugurując imperium akadyjskie. Założył swoją stolicę w nowo założonym miejscu Akadu w północnej Babilonii; jego dokładna lokalizacja nie jest znana, ale być może w pobliżu współczesnego Bagdadu. Z jego imienia, które oznacza „prawowity król” można poznać dwie rzeczy: nie było to jego imię rodowe i prawdopodobnie był uzurpatorem. Jedna z legend wymienia go jako podczaszego Ur-Zababy, króla Kisz. Rozpoczął praktykę utrzymywania stałej armii, co pozwoliło mu prowadzić kampanię od wschodniej Turcji po zachodni Iran. Podczas gdy toczył bitwy na tych obszarach, nie jest jasne, czy szukał i utrzymywał stałą kontrolę wszędzie, gdzie walczył, czy też podbił niektóre obszary tylko w celu grabieży. W wielu rejonach zadowalał się tym, by lokalni władcy pozostawali namiestnikami, o ile przysięgali wierność Sargonowi, płacili mu podatki i uznawali go za „prawowitego króla”. Wiadomo, że otrzymał daninę od Ebla w północnej Syrii i Elamu w zachodnim Iranie. W późniejszej literaturze był postrzegany jako dobry i triumfujący król, w przeciwieństwie do Naram-Sina, który był zwykle niekompetentny i lekceważący bogów. W „Legendzie Sargona” jego matka, kapłanka, której nie wolno mieć dzieci, porzuca go w koszu nad Eufratem, aby ukryć jego narodziny. Od tych skromnych początków Sargon staje się królem pierwszego mezopotamskiego imperium. „Król bitwy” to kolejna opowieść, która opowiada o tym, jak Sargon udał się do Purushkhanda w środkowej Turcji, aby uratować tamtejszych kupców, którzy byli uciskani. Po pokonaniu króla miasta, Nur-Daggala, lokalny władca może nadal rządzić, o ile uzna Sargona za króla. Wersja historii, którą dysponujemy, pochodzi sprzed 1000 lat po panowaniu Sargona i pokazuje, jak trudno jest nam zrekonstruować panowanie Sargona na podstawie tekstów, które nie są współczesne. Ze względu na wszystkie sukcesy tego króla imię Sargona przybrał w VIII w. p.n.e. król neoasyryjski.

Saul

(ok. 1020 p.n.e.) pierwszy król Izraela

Historia Saula jest historią tego, jak Izrael otrzymał swoją monarchię. Jest to tragiczna historia, ponieważ Saul reprezentuje akceptację linii królów, jednak komentarz biblijny mówi, że ta nowa forma rządu oznacza odrzucenie bezpośredniego boskiego rządu reprezentowanego przez patriarchów, sędziów i proroków. Jest to podwójnie smutne dla Saula, ponieważ to on został przez Boga wybrany na pierwszego króla, ale pod koniec swego życia jest królem odrzuconym przez Boga, zastąpionym nowym boskim wyborem, Dawidem. W przypadku Dawida (ok. 1000 r. p.n.e.) istnieją dobre dowody na jego istnienie, natomiast w przypadku Saula historycy dysponują jedynie narracją biblijną. Historia Saula jest opisana w 1 Sm 8-31. Tekst mówi o publicznym niezadowoleniu z braku w Izraelu scentralizowanej i trwałej władzy, jaką inne narody mają dzięki swoim królom. Głównym czynnikiem motywującym jest to, że Izrael jest podzielony w obliczu wielu sąsiednich wrogich narodów. Era charyzmatycznych

sędziów dobiegła końca. Samuel jako popularny przywódca jest pomostem między erą przywództwa Sędziów a przywództwem królów. Jest ostatnim pozostałym sędzią swoich czasów – także prorokiem – i szuka kogoś, kto może ułatwić Izraelowi jedność i bezpieczeństwo. Wybór Samuela, Saul, wydaje się być naturalnym kandydatem na tron: fizycznie przewyższa swoich rodaków o głowę, jest łagodny w osądach, odważny w bitwie i wielkoduszny w zwycięstwie. Ta pierwsza faza kariery Saula jako króla zdumiewająco zakończona, Samuel, który zdominował pierwszą część Księgi 1 Samuela, teraz schodzi ze sceny. Jednak gdy Saul zostaje sam, zaczyna się rozpad jego królestwa. Trzy razy wyraźnie ignoruje lub odrzuca królewski mandat dany mu przez Samuela i trzy razy Samuel pojawia się ponownie w tekście, aby odrzucić decyzje Saula. Co ciekawe, Saul robi to, co robią królowie innych narodów w całym Izraelu: wygrywa bitwy, poddaje się i przewodniczy uroczystościom narodowym, ale to, za co Samuel go obwinia, dotyczy ściśle określonych obowiązków religijnych. Nie powinien był przewodniczyć religijnej ofierze, powinien był zamordować wrogię króla Agaga jako świętą przysięgę i nie powinien konsultować się z czarownicami: Są to działania, które Samuel jako prorok uważa za takie przewinienie, że ogłasza odrzucenie Saula przez Boga. Teraz boski wybór znalazł innego, bardziej nieprawdopodobnego kandydata, takiego, który przedkłada pobożność religijną nad ludzkie oczekiwania co do królów. Tym nowym wyborem miał być Dawid, „mąż według serca Bożego”. Reszta historii Saula przeplata się z jego rywalem i byłym paziem Dawidem. Toczy wojnę domową z Dawidem i wypędza go z jego królestwa do ziemi wrogów Izraela, Filistynów. Poczucie nieuniknionej greckiej tragedii ogarnia ostatnią fazę jego życia, jak powszechna opinia, wielu członków jego rodziny, a nawet własne zdrowie psychiczne często go opuszcza. Pod koniec swojego burzliwego życia zostaje otoczony w bitwie przez Filistynów i popełnia samobójstwo. Jednak narracja jego życia nie kończy się w całkowitej ciemności. Ludzie, których dzielnie ocalił na początku swego panowania, ryzykują życie, by odzyskać jego ciało z rąk zwycięskich wrogów. A Dawid, jego rywal, opłakuje jego tragiczną śmierć, wznosząc elegię na cześć poległego „bohatera” na narodowym pogrzebie.

Skrybowie

Skrybowie odgrywali kluczową rolę w aspektach administracyjnych i legislacyjnych wielu społeczeństw po stworzeniu pisma i pełnili liczne funkcje inne niż zwykłe prowadzenie dokumentacji. Bardzo często skrybowie odgrywali kluczową rolę w tworzeniu i utrzymywaniu prawnych, ekonomicznych i religijnych aspektów kultury. W wielu kulturach skrybowie byli klasą rządzącą, a ci, którzy posiadali umiejętność czytania i pisania, utrzymywali monopol na wiedzę nad w większości niepiśmiennymi członkami społeczeństwa, będącymi rolnikami i robotnikami. W kulturach, w których tylko niewielka część populacji była wykształcona lub nawet nie miała pojęcia o reprezentacji symbolicznej, kultura skrybów była również ściśle związana z rytuałem i religią, a w wielu przypadkach skrybowie byli odpowiedzialni za kodyfikację pisma, religii i prawa. Rola skryby stała się ważna w kastach lub klasach administracyjnych w społeczeństwach, które pomogły rozwinąć i wykazać znaczenie form symbolicznych oraz pomogły opracować bardziej wyrafinowane metody zapisu. Te przypadki na Zachodzie doprowadziły do powstania alfabetu, a na Wschodzie do kodyfikacji języka chińskiego. Skrybowie byli również niezwykle ważni w strukturach politycznych, a wielu teoretyków łączy kulturę skrybów z ekspansją i politycznym umocnieniem wielu cywilizacji.

MEZOPOTAMIA

Mezopotamia była miejscem narodzin pisma i cywilizacji, w wyniku czego skrybowie byli niezwykle ważni jako kluczowi administratorzy, którzy utrzymywali urzędy administracyjne i gospodarcze, a także pomagali w rozwoju literatury, religii i dokumentów historycznych. Skrybów w Mezopotamii szkolono wcześniej, w szkołach zwanych Domami Tablicowymi, które były związane z ważnymi świątyniami. Skrybowie początkowo nie byli tak ważni na Żytnym Półksiężycu, a ich znaczenie wzrosło, gdy Akadyjczycy osiedlili się wśród Sumerów ok. szóste tysiąclecie p.n.e. i stała się kulturą dominującą w

2350 p.n.e. Ich skrybowie podjęli bardziej systematyczną notację języka, zachowując sumeryjskie ideogramy, czytając je we własnym języku i tworząc sylabariusz oparty na języku akadyjskim. Akadyjczycy używali pisma jako czegoś w rodzaju siatki do zrozumienia i uporządkowania sposobu, w jaki działa świat. Systemy prawa skodyfikowanego są również przypisywane wpływom kultury skrybów, a kodeksy sumeryjskie, choć nie pierwsze, były podstawą kodeksów prawnych przez następne 1000 lat. Skrybowie skutecznie utrzymywali monopol na wiedzę, w którym umiejętność czytania i pisanie była ograniczona do stosunkowo nielicznych, którzy byli szkoleni od urodzenia, aby należeć do klasy administracyjnej. Kultura skrybów odegrała również kluczową rolę w rozpowszechnianiu pisemnych systemów przechowywania zapisów i kodyfikacji religii, które rozprzestrzeniły się w całym regionie, szczególnie w Egipcie i innych okolicznych królestwach.

EGIPT

Skrybowie byli niezwykle ważni dla kultury egipskiej i powszechnie uważa się, że pismo pojawiło się ok. 3150 p.n.e. w Egipcie, dwa wieki po pojawieniu się w Sumerze. Skrybowie w Egipcie używali papirusu i ze względu na jego stosunkowo nietrwały charakter w porównaniu z glinianymi tabliczkami używanymi przez Sumerów do pisanie pismem klinowym, większość wczesnych prac egipskich zaginęła. Istnieją dowody na to, że kultura egipskich skrybów pomogła w opracowaniu systemów pisma i hieroglifów. W ten sposób stworzyli system pisma, który używał fonetyki i znaków do przedstawiania spółgłosek, co w przeciwieństwie do systemu sumeryjskiego pomogło uniknąć dwuznaczności. Był nawet bóg pisma i skrybów, Thot, którego uważano za podstępного boga, a słowo pisane było obdarzone mocą tam, gdzie imiona miały ukryte znaczenie. Hieroglify były brane pod uwagę, a nie reprezentacje, ale żywe rzeczywistości, które pomagały w rytuałach religijnych i pogrzebach. Dlatego skrybowie byli mocno zaangażowani w rytuały oraz organizację egipskiej kultury i polityki. Egipski skrybowie mogli należeć do najwcześniejszych w historii, a pismo sumeryjskie mogło wywodzić się z pisma egipskiego.

CHINY

Pismo rozwinęło się niezależnie w Chinach. Najwcześniejsze zachowane przykłady chińskiego pisma pochodzą z XIV wieku p.n.e., znalezione na kościach łopatki bydłowej i skorupach żółwi używanych do wróżenia w Yin, ostatniej stolicy dynastii Shang. Już zaawansowany system pisma składał się z ideogramów, piktogramów i logogramów, które przekształciły się we współczesne pismo chińskie. Krótkie inskrypcje zostały również odlane w rytualnych przedmiotach z brązu Shnag, które stały się długimi tekstami szczegółowo opisującymi wydarzenia polityczne i wojskowe po ustanowieniu dynastii Zhou (Chou) ok. 122 p.n.e. Bambusowe i drewniane paski oraz tkaniny jedwabne były prawdopodobnie również używane jako wczesne materiały piśmienne, ale nie przetrwały. Najwcześniejsze zachowane pisma chińskie były dziełami kapłanów/wróżbitów, którzy w imieniu królów zadawali pytania o zjawiska nadprzyrodzone i zapisywali odpowiedzi i wyniki. W czasach dynastii Zhou wróżbici zostali skrybami i historykami, którym powierzono zadanie prowadzenia dokładnych zapisów. Papier został wynaleziony w Chinach na początku ery Commena. Rosnące rozmiary i złożoność chińskiego państwa i społeczeństwa zaowocowały trendem, który stopniowo systematyzował i upraszczał język chiński. Pisany chiński został przyjęty jako podstawa pisanego koreańskiego, japońskiego i wietnamskiego.

JUDAIZM

Znani jako ludzie księgi, kultura judaistyczna cieszyła się znacznie wyższym poziomem umiejętności czytania i pisanie niż większość kultur, ponieważ większość plemion judaistycznych była zachęcana do czytania w celu wypełnienia swoich obowiązków religijnych. Do VII lub VI wieku p.n.e. skrybowie stali się centralną częścią praktyk religijnych, skodyfikowani za czasów Dawida, kiedy skrybowie służyli ministrom na dworze królewskim i pisali oraz kopiowali oficjalne teksty, takie jak te, które zostały później włączone do Księgi Dawida. Kapłani skrybowie byli przywódcami rozproszonych społeczności

w Babilonie, którzy prowadzili zapisy tego, co zostało pozostawione podczas diaspory. Skrybowie pomagali królowi w utrzymaniu porządku i nakładaniu podatków, a z biegiem czasu znaczenie skrybów w kulturze judaistycznej wzrosło do tego stopnia, że stali się kluczem do życia politycznego Judejczyków. Postać skryby często kojarzona była z ideą mądrości, czytała i komentowała Torę w synagodze, stając się głównymi interpretatorami prawa żydowskiego. Odgrywali także istotną rolę na dworze i byli niezastąpieni w administracji i dyplomacji. Salomon mógł być królem skrybą, który opisywał mnóstwo tekstów, komentarzy i tłumaczeń. Z biegiem czasu skrybowie związali się z nauką talmudyczną, a niektórzy skrybowie pisali obszerne komentarze, które zostały nadane w ostatecznej formie dopiero w IV i V wieku n.e. Kultura skrybów była niezwykle ważna w rozwoju starożytnych cywilizacji, które nie tylko rozwinęły systemy pisma, które umożliwiły przekazywanie wiedzy w historii, ale także pomogły skodyfikować języki różnych kultur i miały ogromny wpływ na większość społeczeństw rządzonych, administracyjne, religijne i ekonomiczne aspekty państwa.

Seneka

(3 p.n.e. – 65 n.e.) rzymski filozof i mąż stanu

Ojciec Lucjusza Anneusza Seneki, Marek Anneusz Seneka (Seneka Starszy, ok. 55 p.n.e. – 39 n.e.), był prokuratorem cesarskim. Tak opanował wystąpienia publiczne i debatę, że stał się autorytetem w dziedzinie retoryki. Marcus Annaeus miał dwóch innych synów oprócz Lucjusza Annaeusa Seneki. Najstarszym był Junius Annaeus Gallio, który jako namiestnik Achai odmówił sprawowania jurysdykcji nad Pawłem (Dzieje Apostolskie 18:11-17). Trzeci syn Marka Anneusza, Annaeus Mela, był ważnym finansistą i ojcem poety Lukana (Marcus Annaeus Lucanus). Lucjusz Annaeus Seneka (Seneka Młodszy) urodził się jako środkowy syn w Kordubie w Iberii (współczesna Kordoba, Hiszpania). Stał się czołowym rzymskim intelektualistą swoich czasów i odnoszącym sukcesy mówcą, prawnikiem, tragediopisarzem, stoickim filozofem, mężem stanu i bogatym finansistą. Seneka Młodszy w młodości studiował greckich poetów i dramaturgów oraz prawo. Pociągał go także mistycyzm związany z filozofią pitagorejską. W późniejszym okresie życia przyjął stoicyzm. Jako młody człowiek Seneka służył w rzymskiej administracji Egiptu za Tyberiusza (16–31 n.e.), gdzie zdobył doświadczenie jako administrator i finansista. Rozsmakował się także w filozofii przyrody, studiując geologię, życie morskie i meteorologię. po 31 roku n.e. Seneka udał się do Rzymu, aby szkolić się na rzymskiego prawnika. Tam odznaczył się błyskotliwym oratorstwem prawniczym, przez co cesarz Kaligula zagroził mu życiem. Został oskarżony o nielegalne stosunki z Julią Liwillą, siostrą Kaliguli. Powód oskarżenia nie jest jasny, ale oślawiona Valeria Messalina (ok. 22–48 n.e.) mogła być zaangażowana jako przeciwniczka potencjalnego bogactwa i władzy Seneki. Seneka udał się na wygnanie na Korsykę i tam napisał wiele dzieł, w tym tragedie, wiersze i eseje. w 49 n.e. Seneka został mianowany pretorem przez Senat i wezwany do Rzymu przez cesarżową Agrypinę, by służyć jako wychowawca jej syna, Lucjusza Domicjusza Ahenobarbusa. Następnie w wieku 12 lat został cesarzem Neronem po otruciu cesarza Klaudiusza w 54 roku n.e. W ciągu pierwszych pięciu lat panowania Nerona zarówno Seneka, jak i Burrus, oficer armii rzymskiej, pomagali w zarządzaniu sprawami publicznymi Rzymu. Byli w stanie powstrzymać Nerona i Agrypinę. Żaden z nich faktycznie nie sprawował urzędu, ale był w stanie wpływać na sprawy publiczne z korzyścią dla imperium. Nero w końcu posłuchał bardziej demagogicznych ze swoich dworzan, którzy podsycali jego mordercze impulsy. Zasiłali także podejrzenie w umyśle Nerona co do Seneki i Burrusa. w 58 n.e. Seneka był celem ataków politycznych ze strony wielu osób, w tym Publiusza Suilliusza Rufusa, na podstawie szeregu zarzutów, od spania z matką cesarza, przez wprowadzenie Nerona w pederastię, po nadużycie władzy. Jednak najpoważniejszym zarzutem był kontrast między naukami filozoficznymi Seneki a jego praktyką polityczną. Wykorzystując swoją pozycję u Nerona, Seneka był w stanie zdobyć sławę i bogactwo. We wczesnych latach panowania Nerona Seneka i Burrus byli prawie tak potężni jak Neron. Ostatecznie Marcus Suillius Nerullinus oskarżył Senekę o hipokryzję za

potępienie tyranii podczas nauczania tyrana. Zarzucał też, że nie ma na świecie filozofii, która pokazywałaby, jak zdobyć ogromne bogactwa będące w posiadaniu Seneki, ani usprawiedliwiłaby hojne wydatki Seneki. w 62 n.e. Burrus zginął w podejrzanych okolicznościach, co złamało potęgę Seneki. Aby uciec przed Neronem, wycofał się za pozwoleniem cesarza i przez trzy pozostałe lata życia pisał o filozofii, w tym Epistulae Morales do Lucylusza Młodszeo. Dużo podróżował ze swoją drugą żoną Pauliną i rzadko odwiedzał Rzym. w 65 n.e. spisak przeciwko Neronowi, prowadzony przez Kajusza Kalpurniusza Pizona i innych, dotyczył Seneki. Neron nakazał Senece popełnić samobójstwo, co też uczynił. Śmierć Seneki jest opisana w dziełach Tacyta, a jego zachowane dzieła literackie obejmują 12 eseów filozoficznych. Jego esej Consolationes (O pocieszeniu) wyrażał żal z powodu utraty synów. Jego esej De Clementia, adresowany do Nerona, chwaliła miłosierdzie władcy. Jego De vita beata i De Otio omawiają życie stoickiego mędrca. Zachowany esej meteorologiczny Seneki był, podobnie jak jego praca nad kwestiami naukowymi w Naturales Quaestiones, inspirowana stoicką filozofią Posejdoniosa. Zachowało się dziewięć sztuk Seneki. Są to tragedie, które wyrażają stoickie przekonanie, że katastrofa nadchodzi, gdy namiętność niszczy rozsądek. Byli pod wielkim wpływem sztuk Eurypidesa, Ajschylosa i Sofoklesa. Z listów Seneki zachowały się 124. Jego zachowana satyra, Apocolocyntosis divi Claudii (Dyńa Boskiego Klaudiusza), wyśmiewa ubóstwienie cesarza Klaudiusza.

Septymiusz Sewer

(146-211 n.e.) cesarz rzymski

Septimus Sewer był założycielem afrykańskiej dynastii cesarzy rzymskich. Pochodził z rodziny obywateli rzymskich, którzy służyli jako cesarscy biurokraci w północnej Afryce. Znalazł przychylność cesarza Marka Aureliusza i służył na wielu wysokich stanowiskach prowincjonalnych. Za cesarza Kommodusa Septimus Sewer został w 191 n.e. mianowany legatem czwartego legionu, stacjonującego nad Eufratem. Gardził tradycyjnymi rzymskimi zwyczajami i postrzegał siebie jako żołnierza i władcę Wschodu, pogrążając się w religii i kulturze. Ożenił się z członkiem kapłańskiej rodziny Emesa i umocnił swój wpływ na politykę wschodnich prowincji. Kiedy jego własni żołnierze zabili cesarza Pertynaksa w 193 r., Sewer został ogłoszony cesarzem przez jego własne legiony wschodnie i przez legiony naddunajskie. Niektórzy uczeni spekulują, że poparcie dla Sewera zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie jasno wskazuje, że był on częścią spisku mającego na celu obalenie Pertinaxa, ale nie ma na to konkretnych dowodów. Severus wierzył, że jego przeznaczeniem do rządzenia imperium było odnalezienie się w dokładnym badaniu pozycji gwiazd na niebie. Wzmocnił swoją kontrolę nad imperium, wykonując egzekucję na prefekcie osławionej Gwardii Pretoriańskiej i pokładając zaufanie w wojskach barbarzyńskich nad kontrolowanymi przez siebie legionami rzymskimi. Nadawanie wojsku ziemi i pieniędzy świadczyło o jego preferencjach dla barbarzyńców, podobnie jak wydawanie rzymskich kobiet za mąż za barbarzyńskich oficerów i umieszczanie ich podobizny na nowych monetach. Żołnierze rzymscy w gwardii pretoriańskiej zostali zastąpieni przez wojska barbarzyńskie z peryferyjnych dzielnic cesarstwa. Chociaż miał poparcie wielu legionów na wschodzie i południu Dunaju, Sewer miał problemy z przejęciem kontroli nad całym imperium i spędził wiele lat tocząc bitwy z regionalnymi generałami w Wielkiej Brytanii, Galii i Mezopotamii. Nie każdy przeciwnik był rywalem do tytułu Cezara; wielu po prostu nie chciało, aby Septimus Sewer rządził imperium. Po pokonaniu każdego przeciwnika Sewer wstrząsnął kręgami społecznymi Rzymu, przyznając każdemu zwykłemu żołnierzowi prawo wstąpienia do zakonu jeździeckiego i służenia w rzymskim Senacie. To rozwścieczyło rzymską szlachtę, ale Severus nie poniósł żadnych konsekwencji ze swoich działań. Rozpoczął pięte prześladowanie chrześcijan i uczynił przestępstwem przeciwko państwu nawracanie się na judaizm lub chrześcijaństwo. Święci Perpetua i Felicita, wielce czczone przez Kościół, poniosły śmierć męczeńską podczas tych prześladowań. Sewer udał się do Wielkiej Brytanii w 208 roku, próbując przywrócić porządek w prowincji i zdobyć poparcie dla energicznego programu wojskowego. Tam odbudował Mur

Hadriana i zapewnił ochronę prowincji przed barbarzyńskimi Piktami z północy. Przekazał kontrolę nad odległą prowincją swoim synom i zginął w rodzinnej waśni o kontrolę nad tym obszarem.

Szintoizm

Uważany za rdzenną religię Japonii, szintoizm (lub szintoizm) obejmował czczenie kami i przepisane rytuały świątynne jako sposób okazania szacunku i oddania. Termin ten nie był używany aż do XIX wieku. Shinto to struktura religijna, która zapewnia definicję i ramy, w których praktykujący może poruszać się w kulcie określonego kami. Uważa się również, że szintoizm obejmuje rdzenne wierzenia animistyczne Japończyków i był próbą sformalizowania różnych typów wierzeń w spójną strukturę. Słowo kami jest zbiorowym terminem używanym do opisanie reprezentacji tego, co można nazwać istotami (lub bóstwami) znajdującymi się w takich rzeczach, jak góry i rzeki. Osoby zmarłe czasami mogą stać się kami; jest to jednak rzadkie zjawisko. Znaki pisane, z których składa się słowo Shinto, składają się z dwóch znaków kanji, z których pierwszym jest shin (co oznacza „bóg”, ale także tłumaczone jako „kami”), a drugim tao (co oznacza „ścieżkę”). Dosłowne tłumaczenie oznacza „drogę bogów”. Uważa się, że dwór cesarski Yamato systematycznie wdrażał kult kami jako system religijny w III wieku n.e. Shinto jest powszechnie uznawany za zasadniczo japoński system religijny, który powstał w animistycznym okresie Jomon (12 000 do 400 p.n.e.) i był praktykowany przez wiejskie ludy uprawiające ryż z okresu Yayoi (400 p.n.e. do 300 p.n.e.). Przed Restauracją Meiji w 1868 r., kiedy Shinto stał się religią usankcjonowaną, istniały trzy różne formy Shinto, a właściwie kultu kami: były to Shinto wiejskie, świątynne i cesarskie. Przed interwencją państwa cesarskiego kult kami był w najlepszym razie zdeorganizowany i wysoce indywidualistyczny. Od V wieku n.e. Praktyki szintoistyczne łączyły się z buddyzmem mahajany i teologią konfucjańską. Połączenie shinto z buddyzmem i rytualny charakter praktyk buddyjskich przyczyniły się do jego niezwyklej integracji na wszystkich poziomach społeczeństwa, od rodziny cesarskiej po ludność wiejską. Uważa się, że nazwanie religii miało na celu odróżnienie jej od buddyzmu i konfucjanizmu. Wiejski kult kami był często określany jako ludowy shinto. Aby zapewnić dostatnie plony i harmonijne życie na wsi, kami były czczone poprzez rytuały mające na celu odwoływanie się do bóstw lub ich uspokojenie. Uważano, że każdy region w Japonii ma inne rytuały dotyczące kami na swoim obszarze, a każdy rytuał był definiowany przez rodzaj czczonego kami (taki jak uprawa ryżu i hodowla ryb), stąd różne regiony w Japonii miałyby zupełnie inne i różne systemy kultu. Wraz ze wzrostem rozwoju rolnictwa i zmianami społecznymi i politycznymi w społeczeństwie coraz częściej stosowano rytuały, aby zapewnić równowagę między bóstwami (kami) a ludźmi. Wraz z modernizacją społeczeństwa rosła potrzeba skodyfikowania struktury religii i praktyk religijnych. Shrine Shinto i cesarski Shinto są podobni w tym, że byli zależni od kultu kami jako rytuału. W początkach państwa cesarskiego powstała oficjalna sieć świątyń, a poprzez cesarskie dekrety i zrytualizowane (i kontrolowane przez państwo) modlitwy (norito) sformalizowano system kami. chińskie wpływy i koncepcje bóstw na dworze Yamato, takie jak ama-tsu-kami (bóstwa niebiańskie), również przyczyniły się do ciągłej budowy szintoizmu. Większość informacji uzyskanych z pierwotnych źródeł dotyczących Shinto pochodzi z tych napisanych w czasach dworu Yamato. Konstrukcja prawa ritsuryo (japońskiego prawa cesarskiego) koncentrowała się szczególnie na rytuałach świątynnych, co oznaczało, że wiele rdzennych rytuałów lub praktyk nie zostało spisanych. Jest bardziej prawdopodobne, że imperialne praktyki Shinto przetrwały w zapisach historycznych, ponieważ cesarskie gospodarstwa domowe zleciły takie zapisy. Jedną z takich praktyk jest ciągle używanie tytułów duchownych określających kapłanów i praktykujących Shinto w związku z ich obowiązkami w różnych sanktuariach. Najwyższy rangą kapłan lub kapłanka w Japonii jest określany jako Saishu i jest powiązany z Wielkim Sanktuarium Ise. Stanowisko to najczęściej piastuje członek rodziny cesarskiej. Najniżej rangą kapłanem Shinto jest Toya, świecki na pół etatu, wybrany spośród członków wioski, by wejść w blask na określony czas. Pierwotnie kobietom pozwolono zajmować ceremonialne stanowiska w Shinto; jednakże, gdy religia przeszła metamorfozę z praktyki wiejskiej do

imperialnej, byli oni coraz częściej spychani na stanowiska, które pociągały za sobą mniejszą władzę, jako asystenci męskich członków kapłaństwa. Najstarsze znane teksty, w których pojawiają się praktyki shintoistyczne, pochodzą z 712 r. p.n.e. Kojiki (Zapis spraw starożytnych) i 720 n.e. Nihongi (Kroniki Japonii). Oba teksty wspominają o przekonaniu, że dwaj kami (Izanami i Izanagi) stworzyli Japonię. Izanami rodzi kami ognia, ale umiera w trakcie i mieszka w miejscu zwanym Yomi no Kuni (Kraina Ciemności). Izanagi jest zszokowany widząc Izanami w takim miejscu i wraca do żywych, zatrzymując się po drodze, aby zmyć się z wizyty w Yomi no Kuni. Historie wskazują na wczesną wiarę w śmierć jako zanieczyszczenie żywych i uważa się, że kierowały tworzeniem i formułowaniem innych praktyk Shinto. Kroniki legitymizowały także rządy cesarza Mimakiiri-hiko, przypisując mu imię hatsu-kuni-shirasu sumera-mikoto (Pierwszy Cesarz panujący w królestwie). Cesarz zainicjował sponsorowane przez państwo przyjęcie kultu kami, które obejmowało wszystkich członków rodziny królewskiej i elitarnych rządzących członków społeczeństwa. Wcześniej kult kami leżał w rękach lokalnych władców i opierał się bardziej na szamańskich zasadach niż na zrytualizowanym kulcie. Kami były i nadal znajdują się w ważnych i często strategicznych miejscach w całej Japonii. Pierwotnym fundamentem Shinto jest kult kami w celu zapewnienia dobrobytu, zdrowia oraz obfitości żywności i zapasów. Dwór Yamato koncentrował się na Górze Miwa kami zwanej Omononushi, która pojawiała się pod postacią węża i była przedmiotem rytuału rolniczego. Obszar ten był żyzny i konsekwentnie zapewniał pożywienie ludności, dlatego kami uważano za potężnych. Strategiczne miejsca, takie jak otwarcie szlaku morskiego, również miały z nimi związane ważne kami, takie jak Sumiyoshi, kami z Naniwazu (Osaka). Jednak chociaż kami związane ze środowiskiem były postrzegane jako ważne, dwór Yamato czcił również duchy kami znajdujące się w przedmiotach rytualnych i przedmiotach, takich jak broń ceremonialna. Ten rodzaj kultu został scentralizowany w życiu dworskim, ponieważ wskazywał na władzę dworu i umożliwiał przeniesienie władzy za pośrednictwem przedmiotu (na przykład duchów kami ucieleśnionych w ceremonialnym mieczu), który był łatwo widoczny. Shinto stał się zorganizowanym systemem religijnym poprzez systematyczną integrację kultu kami z wczesnym imperialnym prawem japońskim i społeczeństwem. Jest to rdzenna religia, która wchłonęła również buddyjskie i niektóre konfucjańskie rytuały i filozofie. Szintoizm jest niezwykle trudny do zdefiniowania, zwłaszcza w świetle faktu, że rytuały związane z religią były często płynne w swoim ujęciu i wysoce wymienne w zależności od okoliczności składania ofiary.

Sima Qian (Ssu-ma Ch'ien)

(145-87 p.n.e.) chiński historyk

Prestiż historii jako dziedziny godnej badań i pisarstwa historycznego jako honorowego zajęcia były silnie zakorzenione w chińskim życiu intelektualnym od najwcześniejszej starożytności. Dynastia Han miała zaszczyt wyprodukować najwcześniejsze i najważniejsze ważne dzieło historyczne. Nosi tytuł Shiji (Shih-chi), czyli Zapisy historyka. Było to dzieło dwóch mężczyzn, Sima Dana (Ssu-ma T'an), który zmarł w 110 roku p.n.e. i jego bardziej znanego syna, Sima Qiana (145-87 p.n.e.). Monumentalne dzieło liczyło łącznie 130 rozdziałów i ponad pół miliona słów. Zespół ojca i syna sukcesywnie posiadał tytuł Wielkiego Astrologa w rządzie Han. Tytuł sugeruje, że w starożytności rola historyka była ściśle związana ze sprawami astronomicznymi i wróżbiarstwem. Z ich głęboką wiedzą od starożytności przyjmowano także historyków jako mentorów i nauczycieli władców. Takie ideały były wspierane i wspierane przez Konfucjusza i konfucjanistów, którzy mieli głębokie poczucie historii i szanowali pamięć o przeszłości. Konfucjanie wierzyli, że aby zrozumieć ludzkość, trzeba studiować historię. Dwa z pięciu klasyków konfucjańskich, Księga historii (Shujing) i Roczniki Wiosny i Jesieni (Qungiu) to dzieła historii. Sima Dan rozpoczął projekt napisania kompletnej historii świata, jaki znali Chińczycy, od początku do jego czasów. Chociaż państwa feudalne w okresie przedimperialnym prowadziły swoje kroniki historyczne, zjednoczenie Chin przez dynastię Qin (Ch'in) i następującą po niej dynastię Han

wymagało narodowej historii. Stanowisko Sima Dan dało mu dostęp do archiwów rządowych, ale zmarł na długo przed wykonaniem zadania. Według Sima Qiana, jego ojca: „Złapał mnie za rękę [na łożu śmierci] i powiedział płacząc: „Nasi przodkowie byli wielkimi historykami domu Chou. . . Czy ta tradycja skończy się wraz ze mną? Jeśli ty z kolei zostaniesz Wielkim Historykiem, będziesz musiał kontynuować dzieło naszych przodków . . . Teraz synowska pobożność zaczyna się od służby waszym rodzicom; następnie musisz służyć swemu władcy; i w końcu musisz zrobić coś z siebie, aby twoje imię mogło przejść przez wieki ku chwale twojego ojca i twojej matki. . . Teraz powstał Dom Han i cały świat jest zjednoczony pod jedną władzą. Byłem Wielkim Historykiem, a jednak nie sporządziłem rejestru wszystkich oświeconych władców i mądrych panów, wiernych ministrów i dżentelmenów, którzy byli gotowi umrzeć za służbę. Obawiam się, że materiały historyczne zostaną zaniedbane i utracone. Musisz o tym pamiętać i o tym myśleć!” Sima Qian otrzymała doskonałe wykształcenie. Dużo podróżował po Chinach i znał lokalne tradycje oraz ludzi, którzy brali udział w wielkich wydarzeniach tamtych czasów. Kontynuował dziedzictwo ojca, dopełniając jego monumentalne dzieło, zwłaszcza biorąc pod uwagę tragiczne okoliczności jego późniejszego życia. Zajął niepopularne stanowisko, broniąc generała, który poddał się koczownikom zwanym Xiongnu (Hsiung-nu), za co został skazany na śmierć zaocznią. To rozwścieczyło cesarza Wu (Han Wudi), który skazał go na kastrację. Chociaż grzywna zostałaby zaakceptowana jako substytut, Sima Qian nie miał wymaganej sumy i odmówił przyjęcia pomocy od swoich przyjaciół. W ten sposób poniósł upokarzającą karę, ale żył, aby dokończyć swoje dzieło. Shiji to wielopłaszczyznowe arcydzieło organizacji. Jest on podzielony na pięć sekcji w następujący sposób:

1. Kroniki podstawowe (12 rozdziałów): opis głównych wydarzeń od legendarnego Żółtego Cesarza do panowania cesarza Wu.
2. Tablice chronologiczne (10 rozdziałów): tablice dat ważnych wydarzeń, sprawujących stanowiska państwowe od powstania dynastii Han do tej daty oraz informacje genealogiczne rodów panujących aż do jego czasów.
3. Traktaty lub monografie (osiem rozdziałów): eseje poświęcone historii i ważnym tematom, na przykład muzyce, ekonomii, kalendarzowi, astronomii, obrzędom oraz Żółtej Rzece i kanałom.
4. Domy dziedziczne (30 rozdziałów): szczegółowe relacje i zbiorowe biografie wcześniejszych rodzin feudalnych.
5. Biografie (70 rozdziałów): życiorysy sławnych lub interesujących ludzi, w tym dobrych i złych urzędników, historyków, filozofów, polityków, łotrów, buntowników, zabójców, ulubieńców imperialnych, kupców oraz obcych krajów i ludów, w tym plemion tubylczych, niektórych zgrupowane razem jako grupy, inne otrzymujące poszczególne rozdziały. Ta część zakończyła się biografią jego ojca, Sima Dana, zarysem jego własnej kariery oraz motywami i metodami pisania pracy

Format Sima Qian stał się standardem i był kopiowany przez autorów kolejnych historii dynastycznych, które stanowiły kronikę imperialnych Chin. Nie mają sobie równych na świecie pod względem szczegółowości i porządku. Ta praca wyróżnia się również elegancją stylu, naśladowaną, ale nigdy nie dorównującą późniejszym historykom. Ponadto praca jest modelem obiektywizmu, z cytatami ze źródeł z pierwszej ręki. W I wieku n.e. inna rodzina wielkich historyków, zwana Ban (Pan), napisała kolejne wielkie dzieło historiograficzne, zwane Hanshu (Han Shu, czyli Księga Han). Rozpoczęty przez Ban Biao (Pan Piao), 32-92 n.e., został ukończony przez jego syna Ban Gu (Pan Ku) i córkę Ban Zhao (Pan Ch'ao). Te dwa monumentalne dzieła oznaczają dynastię Han jako epokę wielkich historyków, którzy wyznaczyli standardy dla późniejszych pokoleń.

Szymon Słupnik

(392-459 n.e.) przywódca religijny

Św. Szymon Słupnik był słynnym bizantyjskim ascetą. Wielu pobożnych chrześcijan w społeczeństwie bizantyjskim było przekonanych, że droga do wyższych przeżyć religijnych i demonstracji wiary wiedzie przez umartwienie ciała lub pozbawienie się wszelkich ziemskich przyjemności. Ci asceci często wstępowali do klasztorów lub zostawali pustelnikami, poświęcając swoje życie postowi i modlitwie w poszukiwaniu boga poprzez niedostatek. Aby zademonstrować swoje oddanie religijne, Symeon zaczął siadać na szczycie 3-metrowej kolumny w odległym miejscu poza miastem Aleppo w północnej Syrii. W ciągu następnych ponad 30 lat zwiększył wysokość filaru do prawie 50 stóp. Dodał do swojego cierpienia, nosząc żelazną obrozę; był przywiązany do filaru, a jedzenie przynosił kosz na linie. Symeon głosił kazania tłumom, które w miarę rozprzestrzeniania się jego sławy pielgrzymowały, aby zobaczyć i usłyszeć słynnego ascetę. Jak większość bizantyjskich ascetów, Symeon był zatwardziałym mizoginem, który wrzeszczał i rzucał rzeczami w pielgrzymki. Jego sława wywołała coś w rodzaju mody na filary siedzące w greckim Kościele na Bliskim Wschodzie: ponad 200 innych osób podjęło styl życia Symeona w ciągu następnych 1500 lat. Mocowanie filarów stało się powszechną atrakcją turystyczną w całym regionie. Ilekroć gromadziło się wielu pielgrzymów, trzeba było budować zajazdy, wytwarzać przedmioty kultu religijnego, pisać i sprzedawać książki. Mistycy tacy jak Symeon i ich wyznawcy z najdalszych zakątków Europy pobudzali duchowe – i finansowe – odrodzenie. Symeon został ostatecznie kanonizowany. Zaledwie 50 lat po śmierci Symeona cesarz bizantyjski Zenon kazał zbudować wokół kolumny duży ośmioboczny kompleks kościelno-klasztorny. Sanktuarium było największym w świecie chrześcijańskim, ustępując jedynie Hagia Sophia w Konstantynopolu ponad dwa pokolenia później. Każda próba Symeona, by uciec z uścisku tego świata, wspinając się wyżej na jego filarze, nie powiodła się: jego śmierć przyciągnęła tylko więcej tej samej uwagi i podążania. Ruch „stylitów” Symeona był ostatnim wielkim odrodzeniem chrześcijaństwa bizantyjskiego na Bliskim Wschodzie przed nadejściem islamu.

Synaj, góra

Judaizm i chrześcijaństwo traktują górę Synaj (zwaną także Górą Horeb) jako miejsce, w którym ich wspólni duchowi przodkowie weszli w wyjątkowy i wyłączny związek z najwyższym bóstwem. Nazwa grupy przodków brzmiała „synowie Izraela”; imię bóstwa było nadawane jako yhwh, nie wymawiane przez religijnych Żydów i często transliterowane jako Jahwe lub Jehowa w wersjach żydowskiej Biblii. (Tradycyjnie terminem używanym na określenie imienia bóstwa jest Pan). Relacja między dwiema stronami, Panem i Izraelem, została sformalizowana w trwałym przymierzu z 10 głównymi zapisami, zwanymi Dziesięcioma Przykazaniami. Żydowska Biblia opowiada o pierwszym spotkaniu Mojżesza z Panem na Górze Synaj w postaci płonącego krzewu. Wiele lat później Mojżesz wrócił z tłumem uchodźców, którzy uciekli z Egiptu. Zostali mniej więcej przez rok, podczas którego Pan pojawił się na górze w niesamowity sposób, objawił warunki przymierza i wypisał Dziesięć Przykazań na kamiennych tablicach. Arka Przymierza została następnie starannie zbudowana jako przenośna kapliczka do transportu kamiennych tablic. Synaj służył również jako miejsce, w którym Izrael powołał przywódców wspólnot instytucjonalnych, zarówno kapłanów, jak i sędziów. Z tych różnych kontekstów literackich, zwłaszcza w Torze, uczeni byli w stanie naszkicować, jak Góra Synaj funkcjonowała dla wczesnego Izraela. Synaj służył jako miejsce symbolizujące niezwykłą solidarność ludzi i skupiające się na ich religijnych obowiązkach. Synaj symbolizuje również miejsce, w którym Pan mieszkał lub skąd pochodził, a zatem być może był celem pielgrzymek we wczesnych dniach Izraela. Jednak w miarę jak Izrael stawał się coraz bardziej osadzony w Kanaanie i w miarę stabilizacji politycznej, pielgrzymki na Górę Synaj stały się rzadkością. „Góra Syjon” (Jerozolima) zastąpiła Górę Synaj jako centrum kultu. Gdzie jest góra Synaj? Dziś Synaj odnosi się do całego półwyspu lub trójkąta pustynnego lądu między Izraelem a Egiptem, otoczonego wodami Kanału Sueskiego, Zatoki Akaba i Morza Śródziemnego. Na południu tego

regionu znajduje się Jebel Musa, „góra Mojżesza” (7497 stóp), miejsce powszechnie kojarzone z górą Synaj. W cieniu tej góry znajduje się starożytny klasztor św. Katarzyny, który Justynian I zbudował, gdyż uważał, że to właśnie tam znajdował się płonący krzak. Wielu starożytnych pielgrzymów, takich jak Egeria, świadczy o Jebel Musa jako o miejscu, w którym znajdowała się Góra Synaj. Zaproponowano jednak alternatywne miejsca o różnym stopniu przekonywania. Wśród nich jest Har Karkom – również w regionie Synaju – oraz różne wzgórza w Arabii Saudyjskiej i Jordanii. Har Karkom jest najbliższe położeniu geograficznemu opisanemu w żydowskiej Biblii, ale wykopaliska archeologiczne pokazują, że jako ośrodek religijny był czczony dopiero w trzecim tysiącleciu p.n.e., na długo przed tym, jak uważa się, że żył Mojżesz. Wyżyny Arabii Saudyjskiej i Jordanii mają pewne pośrednie poparcie we wczesnych żydowskich pismach świętych i niejednoznacznych wzmiankach w pismach Filona, Pawła, Orygenesusa, Euzebiusza i Hieronima, a także pozostałości archeologicznych datowanych na czasy Mojżesza.

Sześć szkół klasycznej filozofii hinduskiej

Sześć szkół jest częścią okresu sutr w rozwoju hinduizmu. Począwszy od lat 200. n.e. kilka szkół napisało systematyczne traktaty. Ich spekulacje rozwinęły się w podstawowe systemy filozoficzne, które w czasach nowożytnych były klasykami. Ich spekulacje postrzegały filozofię jako coś, czym należy żyć, a nie tylko jako narzędzie do zrozumienia lub reformy społecznej. Historyczny rozwój szkół jest trudny do ustalenia, ponieważ indyjscy intelektualiści nie interesowali się zbyt chronologią, w związku z czym zapisy zaginęły lub nigdy ich nie prowadzono. Pierwotnie większość szkół filozofii hinduskiej była nieteistyczna lub naturalistyczna, co oznacza, że nie wykorzystywały opowieści ani wierzeń o bogach, boginiach, tendencjach teistycznych w system. Nauczały, że dusza (atman) jest aspektem bezosobowego Absolutu (Brahmana), z którego pochodzi wszystko w kosmosie. W rezultacie świat jest iluzją (maya), która oszukuje ludzi, aby uwierzyli, że świat jest prawdziwy. Nauczały, że dusza może znaleźć wyzwolenie dzięki wiedzy uzyskanej dzięki utożsamieniu się z Absolutem. Argument Śankary jest niedualistyczny, ponieważ twierdzi on, że rzeczywistość ostateczna (Brahman) i rzeczywistość doczesna mają tę samą istotę. Wyraził opinię, że moksza (wyzwolenie) wynika z wiedzy, że brahman i atman są jednym. System Śankary nazywa się Advaita (niedualizm) Vedanta. Jego implikacje dla hinduizmu były wielkie. Wnioski, które wynikają z jego niedwoistości, są takie, że świat jest iluzją (maya). Co więcej, praktyka bhakti polega na oddaniu się iluzji. Dla tych, którzy osiągnęli wyzwolenie zrozumienia z systemu Advaita, ostateczną konsekwencją jest to, że istnieje tylko jeden Brahman, a wszystko inne, w tym dharma, bogowie, rytuały, pisma święte i praktyki oddania, jest iluzją. Późniejsi filozofowie Vedanty odrzucili jego radykalny niedualizm. Ramanuja (ok. 1017–1137 n.e.) był członkiem tradycji wedanty, który napisał komentarze, które przeniosły oddanie modowi lub awatarowi Brahmana z powrotem do centrum duchowej wiary i praktyki. Jego system nazywa się Vaisnavites (kwalifikowany niedualizm). Ten system pozwalał na czczenie Wisznu. W XIII wieku n.e. teolog Vaisnavite Madhva nauczał dualizmu w szkole Davait (dualistycznej) Vedanty. Nieco wcześniej Ramanuja (1100 n.e.) zajął środkową kwalifikowaną niedualistyczną pozycję między Madhvą a Śankarą. Oznaczało to, że istniała rzeczywista różnica między brahmanem a jednostkową jaźnią, która oddawała cześć. Ta teologia pomogła w rozwoju ruchów bhakti w południowych Indiach. Pozwoliło to na napięcie między tożsamością z boską mocą (abheda) a indywidualnością (bheda) do stworzonej bhedaabheda. Szkoła Samkhya („wiedza” lub „mądrość”) nauczała „dualizmu ewolucyjnego”. Jest to prawdopodobnie najstarszy z hinduskich systemów filozoficznych. Niektórzy uważają, że został założony przez Kapilę po 100 r. p.n.e. Odniesienia w Svetasvatara Upaniszadzie i Bhagawadgicie są uważane za odniesienia do filozofii w jej pierwotnej formie. Jedną z jego ważnych idei była prakrti (materia). Inną ważną ideą była purusza (świadomość). Zarówno prakrti, jak i purusza są słowami Mahabharaty, co sugeruje, że te idee są co najmniej tak stare jak Mahabharata. Opozycja prakrti i puruszy była podstawowa. Indywidualne dusze były nieskończone i dyskretnie, więc zbawienie następowało, gdy dusza odzyskała pierwotną czystość, całkowicie oczyszczona z materii. Szkoła Samkhya nauczała, że prakrti składa się z trzech gun

(„nici” lub „sznurów”). Lina sattva („rzeczywistość” lub „oświecenie”) to psychologiczna lina, która wytwarza szczęście. Sznur raja („obrzydliwości” lub „zepsucia”) prowadzi do bólu. Lina tama („ciemność” lub „nieoświecona”) prowadzi do ciemności umysłu lub ignorancji. Szkoła filozoficzna jogi (zdyscyplinowana medytacja) jest zwykle połączona ze szkołą sankhji. Rozwinęła i praktykowała dyscypliny niezbędne do osiągnięcia wyzwolenia z karmy zgodnie z filozofią Sankhji. Jogin (praktykujący jogę) stosujący metafizykę sankhji stosował ascetyczne dyscypliny medytacyjne i surowy kodeks moralny, aby oczyścić się z prakrti. W końcu szkoły sankhji, jogi i wedanty dostosowały swoją filozofię tak, aby służyła jako baza dla ich systemu teistycznego.

Sokrates

(ok. 470-399 p.n.e.) grecki filozof

Sokrates jest jednym z trzech największych filozofów greckiej myśli klasycznej i wraz z Arystotelesem i Platonem pomógł stworzyć podstawy myśli zachodniej. Sokrates był pierwszym z tego triumwiratu, chociaż nie przedstawił żadnych pisemnych zapisów swoich wierzeń. Szereg kwestii dotyczących jego przekonań pozostaje kontrowersyjnych, nadal istnieją wątpliwości co do przyczyn jego śmierci oraz tego, czy mógł lub powinien był szukać ucieczki od swojego losu. Sokrates urodził się w Atenach dziesięć lat po bitwie pod Salaminą, która zakończyła perskie próby podboju Grecji. W konsekwencji urodził się w społeczeństwie, które godziło się ze swoją fizyczną niezależnością i dorównywało jej niezależnością intelektualną, chociaż zostało to wyrażone przez tak zwanych obecnie presokratesów głównie w kategoriach niejasnej metafizyki i spekulacji religijnych. Głównym wydarzeniem za jego życia była wojna peloponeska toczona między Atenami a Spartą, która była również postrzegana jako walka między niezależnością osobistą a militaryzacją społeczeństwa. Ostateczna klęska militaryzmu nie nastąpiła, dopóki nie minęły długie i niebezpiecznie trudne lata działań wojennych, wraz z szorstkim życiem publicznym i moralnością, które towarzyszyły wojnie. Sokrates stał na czele życia publicznego w Atenach. Ksenofont opisuje go jako członka kręgu Peryklesa i innych wybitnych przywódców ateńskiego społeczeństwa. Możliwe też, że przez pewien czas współpracował z Archelausem, uczniem Anaksagorasa, uważanego za pierwszego ateńskiego filozofa. Mógł też być zaznajomiony z przedmiotami geometrii i astronomii. Pomimo tych zalet w społeczeństwie uważa się, że późniejsza część jego życia żyła w biedzie, tak jak jest to przedstawione w sztuce Arystofanesa. Sokrates spędził większość swojego życia zawodowego, nauczając i praktykując filozofię, i został przedstawiony jako człowiek tak pochłonięty światem umysłu, że można go było znaleźć nieruchomego jak posąg, całkowicie pogrążonego w myślach. Ożenił się z Xanthippe stosunkowo późno w swoim życiu i miał z nią troje dzieci, które przeżyły go, gdy został aresztowany przez państwo pod zarzutem korumpowania młodzieży Aten i nie czczenia bogów miasta. Postawiono go przed sądem i skazano na śmierć. Sokrates zdecydował się wypić cykutę, która go zabiła, chociaż jest prawdopodobne, że gdyby chciał, mógłby uciec z więzienia. Jednak Sokrates uważał, że jego obowiązkiem jest dalsze służenie państwu i zgodził się na ten proces.

WIERZENIA SOKRATEJSKIE

To właśnie od Arystotelesa, a zwłaszcza od Platona, można znaleźć zrozumienie przekonań Sokratesa. Główny komentarz Arystotelesa zawarty jest w *Metafizyce*, natomiast Platon stworzył szereg dialogów, w których miał uczestniczyć Sokrates, zwłaszcza w *Kritonie* i *Fedonie*, zaś jego *Apologia Sokratesa* twierdzi, zestaw przemówień, które filozof wygłosił na procesie, aby uzasadnić swoją windykację. Zarówno Arystoteles, jak i Platon donoszą, że jedną z jego głównych metod filozoficznych jest użycie sylogizmu w celu ustalenia, czym jest rzecz. Sokrates zajmował się zastosowaniem rozumu w poszukiwaniu prawdziwej natury ludzkości i społeczeństwa, co było zupełnie innym zasobem wiedzy niż ta, która zajmowała filozofię przedsokratejską. Sylogizm to technika, która wymaga od ucznia

kwestionowania osobistych przekonań poprzez odpowiadanie na pytania nauczyciela. Uczeń musi najpierw określić stanowisko w odniesieniu do jakiejś kwestii etycznej, której nie można rozstrzygnąć za pomocą bezpośredniego obiektywnego testu i która jest subiektywna. Następnie Sokrates zadaje dodatkowe pytania, na które uczeń musi odpowiedzieć twierdząco lub przecząco. Sokrates prowadzi dialog, aż uczeń jest zmuszony dojść do przeciwieństwa swojego pierwotnego stwierdzenia. Sokrates używa tej techniki zarówno jako narzędzia filozoficznego, za pomocą którego rozwija wiedzę, dodając przesłanki do już istniejących, a tym samym rozwijając argument, jednocześnie twierdząc, że nie ma żadnej prawdziwej wiedzy, co można wykazać tą samą metodą. Technika ta może być wykorzystana przez wprawno pytającego do zademonstrowania przeciwieństwa jakiegokolwiek stanowiska moralnego i jest bliska oskarżeniu stawianemu wczesnym sofistom, że używaliby techniki debatowania jedynie w celu realizacji własnych interesów, a nie w dążeniu do prawdy. Sokrates próbował ominąć to oskarżenie, twierdząc, że nigdy nikogo niczego nie nauczył, a jego technika jedynie poszukiwała odpowiedzi na prawdziwe pytania i że to, czym ostatecznie okazały się te odpowiedzi, było poza jego kontrolą (a nawet interesem). Sokrates naraził się na oskarżenia o niestosowność tą metodą i został potępiony przez wielu ludzi, którzy z różnych powodów popierali koncepcję niezmiennych prawd lub wytycznych moralnych. Ale ta forma rozumowania indukcyjnego leży u podstaw podejścia naukowego, które zostało następnie wykorzystane przez Arystotelesa do rozpoczęcia klasyfikacji istniejącej wiedzy. Słowem, którego Sokrates użył na określenie przeciwstawnej przesłanki użytej do skonstruowania sylogizmu, była ironia, a pojęcie to przetrwało do czasów współczesnych jako oznaczające działanie sprzeczne ze słowami używanymi do jego opisanie. Mimo skarg na Sokratesa uważał się za zagorzałego obrońcę koncepcji moralności absolutnej. Uważał to za centrum poszukiwania prawdy i cnoty przez duszę, poszukiwania, na które zdecydowana większość ludzi ledwie się zdecydowała. Tylko dzięki rygorystycznemu stosowaniu rozumu może dojść do jakiegokolwiek zrozumienia prawdziwej moralności, czyli tej, która zapewnia również największy poziom przyjemności duszy, ponieważ dusza jest tożsama z jednostką. Odrzucił istniejącą koncepcję religijną, która oddzielała duszę od jednostki. Dlatego to, co jest dobre dla duszy, jest również dobre dla ciała. Prowadzi to do związku z hedonizmem, który stał się pełniej wyrażony w pracach Epikura i jego naśladowców. Jednak Sokratesowi bardziej zależało na ukazaniu, że przyjemność, jaką człowiek czerpie z życia i do pewnego stopnia wartość życia zależy od zdolności duszy do zrozumienia prawdziwego dobra. Według Sokratesa tylko prawdziwa dobroć przynosi szczęście, ponieważ każde działanie, które nie jest inspirowane poszukiwaniem dobra, przyniesie niezamierzone nieszczęście lub nieszczęście jednostce, otaczającym ją ludziom lub całemu społeczeństwu. Z tego powodu Sokrates sprzeciwiał się wczesnym innowacjom z koncepcją demokracji, ponieważ większości ludzi nie można ufać, że motywuje ich prawdziwa dobroć, ale zamiast tego fałszywe i prawdopodobnie niezbadane pragnienia. Nie powinno to być tak naprawdę interpretowane jako elitaryzm, ponieważ Sokrates uważał, że elita społeczna nie ma większego prawdopodobieństwa odpowiedniego wykształcenia moralnego niż ktokolwiek inny. Utrzymywałby jednak, że był jedyną osobą w Atenach nadającą się do rządzenia i że w optymalnym układzie zostałby zainstalowany jako tyran, taki jak Pizystratus.

DZIEDZICTWO SOKRATESA

Jako jeden z przełomowych myślicieli zachodniej filozofii, Sokrates miał ogromne dziedzictwo. Być może jego najbardziej wpływowa spuścizna była jedną z najwcześniejszych – rozróżnienie między ideą lub koncepcją a rzeczywistością, które miało stać się tak ważną częścią myśli Platona. Sokrates miał również wpływ na rozwój systemu edukacji. Sprzeciwiał się utylitaryzmowi wczesnych sofistów i ich nauczaniu, które miało na celu edukację ludzi i umożliwienie im osiągnięcia lepszego życia. Zamiast tego wierzył, że skoro cnota była prawdziwym celem ludzkości, ale nie można jej było się jej nauczyć, właściwy rodzaj edukacji powinien koncentrować się na rygorystycznym i osobistym poszukiwaniu rzeczywistości. Doprowadziło to do trwającej do dziś debaty na temat celu edukacji w społeczeństwie.

Jednak sokratejski pomysł, że możliwe jest doprowadzenie umysłu do głębokich prawd bez wcześniejszej wiedzy o tle tych prawd, nie jest już szeroko wspierany w instytucjach akademickich. Zamiast tego tradycja zachodnia charakteryzuje się opanowaniem treści, jak również umiejętnością kierowania umysłem ku prawdom kryjącym się za tą treścią lub poza nią. Sokrates był również uważany za ojca założyciela nauki i agnostycyzmu, chociaż te atrybucje zależą od kwestionowanych idei dotyczących dokładnie tego, co pierwotnie powiedział i w co wierzył. Być może właśnie w swoim procesie i śmierci Sokrates pozostaje w centrum zachodniej wyobraźni. Niektórzy łączyli oskarżenia o korumpowanie ateńskiej młodzieży działalnością homoseksualną z jego wyznawcami, co w tamtych czasach było dość powszechną działalnością. Był postrzegany zarówno jako głupi pederasta, jak i bohaterski zwolennik prawdy w dobie prześladowań religijnych i tłumienia wolności słowa. Istniejące popularne ateńskie źródła odnoszące się do Sokratesa to głównie te, które można znaleźć w sztukach satyrycznych, w których jest on wrzucany do jednego worka z sofistami jako rodzaj niesławnego kowala o wątpliwych nawykach higienicznych. To przedstawienie wyraźnie koliduje z uderzającą i przekonującą osobowością opisów Platona. Jego legendarny status obrońcy wolności osobistej został wzmocniony przez przekonanie, że gdyby tylko sobie tego życzył, byłby w stanie uciec z aresztu w Atenach. To, że zdecydował się zostać i zaaplikować sobie śmiertelną truciznę, czyni go kimś w rodzaju męczennika. Zgodnie z relacją Platona, w chwili śmierci Sokrates troszczył się o to, aby wszystkie pozostałe obowiązki domowe zostały dopełnione.

Sogdyjczycy

Sogdiana była miejscem spotkania Azji i Azji Środkowej przed rokiem 100 p.n.e. Obszar Sogdiana obejmował współczesny Uzbekistan i Tadżykistan i był również nazywany Transoxiana. Użycie słowa Sogdiana było próbą odróżnienia otaczającej Baktirii od Transoxiana, a prowincjonalna terminologia perska przetrwała we współczesnej literaturze historycznej. Sogdiana była zbiorowym terminem opisującym różne księstwa na jej obszarze. Położone wzdłuż Jedwabnego Szlaku, to tutaj zderzyły się kultury grecko-rzymska, indyjska i perska. Główne miasta Sogdiany — Samarkanda (Samarqanda), Bukhârâ i Pendzhikent (Penjikent, Panjikand) — czerpały korzyści z handlu wynikającego z położenia wzdłuż Jedwabnego Szlaku i odegrały ważną rolę w nawiązywaniu i utrzymywaniu stosunków handlowych między Azją a Środkową Azją. Kupcy i karawany handlowe przemierzały Jedwabny Szlak na początku I wieku p.n.e. Wbrew powszechnemu przekonaniu Jedwabny Szlak był w rzeczywistości siecią dróg, które przecinały Chiny do Europy. Miał co najmniej 2000 lat, kiedy Chińczycy założyli miasta satelickie wzdłuż określonych szlaków, aby ułatwić handel. Niektóre miasta były tworem takiego handlu i istniały od epoki brązu. Inskrypcje datowane na panowanie króla Dariusza I (522–486 p.n.e.) określają obszar Sogdian jako Sugudu lub Sughuda (po persku), a cały region był przez pewien czas pod patronatem Achemenidów. Każda prowincja funkcjonowała podobnie jak odrębne państwo, z własnymi systemami politycznymi, gospodarczymi, a nawet społecznymi. Rękopisy greckie i łacińskie wspominają o „Krainie Tysiąca Miast”, położonej mniej więcej w okolicach Baktirii, a w 329 p.n.e. Aleksander Wielki obalił ten obszar, oddając go pod kontrolę swojego rozszerzonego imperium. Później Transoxiana doświadczyła różnych zmian politycznych z powodu fali strategicznych inwazji prowadzonych przez koczownicze plemiona. Imperium Kuzan (odgałęzienie chińskiego koczowniczego plemienia Yuezhi [Yueh-chih]) ustanowiło państwo obejmujące obszar Transoksania, jednak Sasańczycy obalili je w 300 roku n.e. Uważa się, że imperium Sasanidów było częściowo odpowiedzialne za reformację Sogdiany (polityczną, ekonomiczną i społeczną), a tym samym przyczyniło się do jej powstania wśród miast handlowych wzdłuż Jedwabnego Szlaku. Sogdyjskie miasta przetrwały różnych obcych władców, takich jak Samanidzi, których stolice znajdowały się w Samarkandzie i Bukhârâ, oraz Mongołowie od 1219 do 1369 roku n.e. pod Czyngis (Czyngis) Chanem i Tamurlanem (Timur). Obszar ten był tygłem religii i kultury. Główne religie obejmowały buddyzm, manicheizm, zaratusztrianizm, taoizm (taoizm) i chrześcijaństwo nestoriańskie i wszystkie były

tolerowane przez Sogdian. Różne grupy etniczne i religijne mogły czcić dowolnego boga, dopóki islam nie stał się religią dominującą. Od około VII wieku n.e. Islam silnie przeniknął obszar Sogdian, w wyniku czego obszar ten słynie z islamskiej architektury i urbanizacji okolicznych obszarów w celu nawadniania, mieszkalnictwa i rolnictwa. Mieszkańcy byli wykwalifikowanymi lingwistami, ponieważ często występowali jako tłumacze dla Chińczyków, z którymi handlowali i dostarczali buddyjskie zwoje. Językiem mówionym w Sogdianie był przede wszystkim dialekt irański (sogdian); jednak ze względu na mieszaną narodowość powszechnie używano innych języków tak różnych, jak tadżycki (perski używany przez tadżyckie grupy etniczne w Uzbekistanie i Tadżykistanie), mongolski, grecki i chiński. Języki indoeuropejskie rozprzestrzeniły się dość szybko wraz ze wzrostem popularności szlaku handlowego, a liczba miast handlowych znacznie wzrosła. Język pisany był bardzo rozwinięty. Pismo sogdyjskie wywodzi się z pisma aramejskiego i było używane do komunikowania transakcji biznesowych (między innymi) między miastami handlowymi wzdłuż Jedwabnego Szlaku. Sogdyjskie miasta po raz pierwszy uczestniczyły w handlu wewnątrz krajowym z Chinami około 140 roku p.n.e. Wielki chiński dyplomata Zhang Qian (Chang Ch'ien) nawiązał handel handlowy z obszarem Sogdiana oraz innymi częściami Azji Środkowej. Uważa się, że Jedwabny Szlak wywodzi się z Chang'an (Ch'ang-an), dobrze prosperującego i kwitnącego chińskiego miasta, którego rynki sprzedawały jedwab, wyroby szklane, perfumy i różne przyprawy. To z tego miasta azjatyccy kupcy wyruszali na zachód, mijając takie miasta jak Samarkanda, Bukhârâ i Pendzhikent. Ze względu na bogactwo osiągnięte dzięki handlowi miasta Samarkanda, Buchârâ i Pendzhikent miały wewnętrzne pałace, otoczone mieszkaniami, niezależnymi sklepami i bazarami. Większość przestrzeni bazarowych mogła pomieścić ponad 2000 osób. Włączenie pałaców wskazywało na istnienie wyrafinowanej sieci społecznej i hierarchii. Części miast zostały przekształcone w ogrody targowe, które produkowały żywność dla mieszkańców miast, a także dostarczały nadwyżki dla bliskiego handlu wewnętrznego. Większość dużych miast była silnie ufortyfikowana, a ich mieszkańców chroniły mury miejskie. Miasta miały również własne cytadele poza miastem, które zapewniały dodatkową ochronę mieszkańcom i wędrownym kupcom. Każde miasto, choć sprzyjało handlowi, w razie potrzeby mogło być samowystarczalne. Region Sogdian był obszarem, który tradycyjnie miał silną obecność turecką i irańską, politycznie, ekonomicznie i społecznie. Szlaki handlowe między niektórymi miastami były intensywnie używane, zwłaszcza między Samarkandą a Bukhârâ, którą nazywano Drogą Królewską lub Złotą Drogą. Obszar ten słynął z produkcji dzieł sztuki i architektury, a rzemieślnicy z Sogdiana byli bardzo poszukiwani wzdłuż Jedwabnego Szlaku. Pendzhikent i Bukhârâ były znane na trasie ze swoich fresków i malowideł ściennych, a uważano, że Bukhârâ funkcjonował bardziej jako miasto rzemieślników i uczonych niż jako handlowe miasto handlowe, takie jak Samarkanda. Bukhârâ był również niesławnie znany z handlu tureckimi niewolnikami, których często wykorzystywano jako robotników miejskich lub transportowano do Bagdadu w celu wykorzystania przez sądy. Pomimo nacisku na dzieła sztuki rzemieślników Bukhârâ, Samarkanda i Bukhârâ były postrzegane jako dwa główne miasta handlowe w rejonie Sogdian. Być może przyczyniło się to do niewielkich rozmiarów Pendzhikentu w stosunku do Samarkandy i Buchârâ. Samarkanda jest jednym z najstarszych znanych zamieszkałych miast na świecie. Pierwotne miasto nazywało się Afrasiab (Samarkanda rozrosła się i przerosła stare miasto) i mogło nazywać się Marakand lub Marakanda, grecka nazwa nadana przez Aleksandra Wielkiego. Funkcjonował jako wschodni region administracyjny imperium Achemenidów i funkcjonował jako centrum handlowe regionu Sogdian. Został również nazwany przez Tamerlana stolicą panowania mongolskiego w Azji Środkowej. Miasto miało eklektyczną i zróżnicowaną historię władców, które doświadczyło łagodnej dominacji imperiów chińskiego, mongolskiego, perskiego i tureckiego. Chociaż każde z imperiów działało jako pewnego rodzaju zwierzchnik, Samarkanda, Pendzhikent i Buchârâ były w stanie zachować pewien stopień niezależności (podobnie jak państwo funkcjonowałoby w państwie) i dzięki temu nadal rozwijały się dzięki napływowi handlu i różnym zwyczajom społecznym i kulturowym kupców. Samarkanda była uważana za epicentrum handlu w Sogdianie; miejscowi kupcy założyli mennicę i wybijali własne monety. Miasto

słynęło z handlu błyszczącymi tekstyliami i przedmiotami połączanymi (srebrnymi i złotymi). Ustanowił korzystne stosunki handlowe z Chinami do tego stopnia, że kupcy z Samarkandy mieszkali w Chinach i założyli coś w rodzaju ambasady handlowej. Samarkanda była również znana ze swojej waleczności wojskowej i hodowli koni wojskowych. Podobnie Pendzhikent był miastem dobrze zorganizowanym i stabilnym ekonomicznie. Znajdowała się na południowy zachód od Samarkandy, z widokiem na dolinę i była najmniejszą ze stolic satelickich. Pendzhikent pełnił funkcję stolicy regionu, zanim Samarkanda zyskała na popularności i uważa się, że został założony około 500 roku p.n.e. Odgrywała znaczącą rolę w regionie od VII do VIII wieku n.e., głównie ze względu na handel i rzemiosło sprowadzone do regionu przez Jedwabny Szlak. Miasto było dość zamożne i miało ugruntowany i słynny bazar, co wskazywało na ciągły napływ handlarzy i kupców. Miasto było używane przez Heftalitów (plemię irańskie, o którym uważa się, że ma przodków z Yuezhi (Yueh-chih) z Azji Środkowej) jako stolica, a następnie także przez perskich najeźdźców, którzy chcieli kontrolować lukratywny region. Bukhârâ miał silne powiązania z Samarkandą i kiedyś funkcjonował jako stolica Samanidów. Uważa się, że słowo Bukhârâ oznacza „ulubione miejsce” w starożytnym Sogdianie lub odnosi się do buddyjskiego słowa vihara, oznaczającego „miejsce nauki”. Źródła perskie (historie ustne i pisane, takie jak Tarikh-i Buchara) mówią o mieście na tym obszarze po ustanowieniu suwerenności przez Aleksandra. Już w 709 roku p.n.e. był to uznany ośrodek rzemieślniczy. Odkryto stanowiska archeologiczne, które wskazują na to, że miasto było w pewnym stopniu aktywne podczas rządów Kushan. Kobieta, Khatun, rządziła Bukhârâ w imieniu swojego syna Bukhara Khudah Tughshada jakiś czas przed 670 rokiem p.n.e. Źródła perskie potwierdziły jej istnienie, gdy ich siły najeźdźcze zetknęły się z Sogdianą. Samanidzi byli zainteresowani handlem z Europą, a monety z Bukhârâ znajdowały się na północy aż po Skandynawię. Wskazuje to na wyrafinowaną kulturę handlową, z której te trzy miasta są dobrze znane. Sogdyjskie miasta cieszyły się stosunkowo długim okresem wpływów na tym obszarze, a nawet przetrwały liczne zmiany polityczne, religijne i społeczne. Samarkanda, Buchara i Pendzhikent w znacznym stopniu przyczyniły się do handlu między Azją a Azją Środkową, rozciągając się nawet na północny kraniec Europy. Rozpowszechniali naukę w postaci rękopisów i zwojów, wymianę kulturalną oraz tolerancję polityczną i społeczną.

Salomon

(X wiek p.n.e.) król i przywódca religijny

Życie Salomona jak bajka wkracza w tradycje religijne i polityczne, rozciągając się od jego życia do czasów Justyniana I i Mahometa jakieś 1600 lat później. Izrael stał się potęgą polityczną i imperium militarnym, które nigdy więcej nie osiągnęło w swojej historii, kiedy Salomon był królem od 962 do 922 p.n.e. Jego panowanie przyniosło jego ludowi i cywilizacji niezrównany prestiż i dobrobyt. Z drugiej strony Salomon reprezentuje również życie w gwałtownym upadku moralnym. Tradycje, które przypisują mu autorstwo lub inspirację, wskazują na człowieka, który roztrwonił swoje dziedzictwo i skończył w rozpuście. Jak żydowska Biblia mogłaby sparafrazować tę lekcję, były to najlepsze czasy dla Izraela jako narodu potężnego, najgorsze dla Salomona jako człowieka z charakterem. Urodził się jako syn króla Dawida, zwanego także Jedidiaszem (umiłowanym przez Pana). Był synem Batszeby, kobiety, którą Dawid w skandaliczny sposób porwał, gdy jej mąż wyjechał, tocząc wojny Dawida. Pierwszy syn Batszeby i Dawida zmarł w niemowlęctwie, a być może Salomon był drugim. Po okresie dworskich intryg jego matce udało się doprowadzić do tego, by Dawid wybrał Salomona na swego następcę. Jego 40 lat jako króla naznaczone było wybuchem robót publicznych. Jego najśłynniejszym przedsięwzięciem była budowa świątyni, potwierdzająca, że Jerozolima jest religijnym centrum królestwa. Jego piękno i rozmiary były tak zachwalane przez pielgrzymów, że ostatecznie uznano je, podobnie jak wyrocznię delficką dla Greków, za centrum świata. Następcy Salomona uczynili ze Świątyni symbol jedności i nadziei w mniej chwalebnych czasach. Innymi projektami budowlanymi, które Salomon rozpoczął lub nadzorował, były fortyfikacje głównych miast wokół jego terytorium. Całe

mnóstwo twierdz i posterunków wojskowych wznosiło się na pustyni na południu, chroniąc flankę Izraela przed rabusiami przybywającymi z Egiptu lub ziem arabskich. Strategiczne miasta, takie jak Chazor, Megiddo i Gezer, stały się miastami magazynów żywności, służącymi jako schronienie przed najeźdźcami z północy i północnego wschodu. Prosperowali także dlatego, że znajdowali się na ważnych szlakach handlowych. Badania archeologiczne potwierdzają wyższy standard życia w tamtych czasach. Izrael najprawdopodobniej był ośrodkiem handlu z takich miejsc, jak Szeba (Jemen) na południu, Fenicja (Liban) na północy oraz Aramea (Syria i Turcja) na północnym zachodzie. Żydowska Biblia wspomina, że władcy tych krajów składali hołd Salomonowi i że Salomon zajmował się szeroko zakrojonym handlem końmi, rydwanami i drewnem. Co ciekawe, jego królestwo inwestowało w żeglarstwo, coś, czego starożytny Izrael niezmiennie unikał. Przedsięwzięcie zakończyło się niepowodzeniem, a Izrael nigdy więcej nie próbował. Moralizatorzy, którzy pisali o królestwie Salomona, nie wahali się mówić o jego charakterze. Salomon został rzekomo obdarzony boską mądrością we śnie wkrótce po objęciu władzy królewskiej. Następnie przyszły do niego dwie kobiety i zażądały tego samego dziecka co ich własne. Jako dowód swej mądrości rozeznał, kto jest prawdziwą matką, przez próbę. Przyszła do niego również legendarna królowa Saby, prosząc młodego króla o radę, i odeszła zdumiona jego wspaniałością. Imię Salomona było kojarzone z poezją, pieśniami, badaniami naukowymi, a nawet z okultyzmem; Żydowska Biblia mówi, że mądrość Salomona „przewyższała mądrość wszystkich ludów Wschodu i wszelką mądrość Egiptu” (1 Król. 3). Niemniej jednak pisarze Salomona opisują jego upadek: kobieciarstwo. Zdołał 700 pełnych żon i 300 konkubin. Bez wątpienia wiele z nich opowiadało się za sojuszami politycznymi z obcymi ludami — w rzeczywistości jego syn i następca, Rechoboam, urodził się z kobiety Ammonitki, a według zapisów Salomona zbudował specjalny dom dla córki faraona. Niemniej ocena jego biografów jest negatywna. Cudzoziemki przyprowadziły swoich obcych bogów, a król naraził na szwank swoje wyłączone oddanie Panu. Pojawił się wewnętrzny sprzeciw, ponieważ projekty Solomona wymagały coraz większych podatków i zasobów narodowych. Jeden z krytyków, Jeroboam, został później powstańcem i samozwańczym królem plemion północnych (zwanym Izraelem lub Samarią), które odłączyły się od plemion południowych (zwanym Judą). Zewnętrzna opozycja zakwestionowała również tymczasową kontrolę Izraela nad regionem. Wśród wielu przypisywanych mu podnoszących na duchu dzieł znajduje się Księga Przysłów i kilka psalmów. Pieśni Salomona i Koheleta (Kaznodziei) prawdopodobnie odzwierciedlają mroczniejsze dni w życiu Salomona, kiedy dał się ponieść hedonizmowi, materializmowi i cynizmowi. Inne dzieła z nim związane nie należą do kanonu żydowskiej Biblii, ale są postrzegane jako prawdopodobnie natchnione przez Boga: Psalm Salomona i Testament Salomona. Wydaje się, że był wzorem do naśladowania dla późniejszych „dobrych” królów Judy, takich jak Ezechiasz i Jozjasz. Nawet cesarz bizantyjski Justynian twierdził, że jego słynny kościół, Hagia Sophia, uczynił go Salomonem swoich czasów. W późniejszej historii Salomon jest wymieniany jako bohaterska postać przez główne tradycje religijne. Jezus (Chrystus) z Nazaretu wymienia go jako mędrca, a Ewangelia Mateusza wymienia go jako przodka Jezusa. Rabiniczni Żydzi dodają do jego tradycji swoje różne opowieści, a ojcowie kościoła dodają do otaczającej go tradycji. Islam znajduje w nim dobrego męża stanu i gubernatora, a nawet etiopscy chrześcijanie Wschodniej Cerkwi Prawosławnej uważają go za pełnoprawnego przodka etnicznego.

Solon

(ok. 635-559 p.n.e.) polityk grecki

Solon był ważnym przywódcą i prawodawcą starożytnych Aten, który w VI wieku p.n.e. wprowadził reformy polityczne i stabilność regionu. Jeden z Siedmiu Mędrców Grecji, pisał także wiersze, które wciąż istnieją i demonstrowują jego filozofię. Niektóre z przypisywanych mu powiedzeń to: „Starzeję się, ucząc się każdego dnia czegoś nowego” oraz „Mowa odzwierciedla działanie”. Solon, syn Excestides,

urodził się w rodzinie szlacheckiej. W tamtym czasie Ateny przestrzegały praw ustanowionych przez Drakona — praw tak okrutnych, że słowo drakoński wciąż kojarzy się z surowym i bezlitosnym traktowaniem. Cała władza spoczywała w rękach arystokratów; biedni stali się biedniejsi i często byli więzieni za długi. Gwałtowny bunt był stałym zagrożeniem. Ateny, które nie były jeszcze ośrodkiem kultury ani nauki, poniosły kilka strat w walce z mniejszym miastem Megara o kontrolę nad wyspą Salaminą. Solon wrócił do Aten po latach podróży i handlu i poprowadził Ateńczyków do zwycięstwa nad Megarą ok. 600 p.n.e. W ciągu sześciu lat został wybrany archontem, czyli głównym sędzią, i otrzymał niezwykłą moc. Miasto — a przynajmniej składający się wyłącznie z mężczyzn, zamożny elektorat — wiedziało, że stoi w obliczu kryzysu. Plutarch mówi, że Solon był upoważniony jako prawodawca przez bogatych, ponieważ był bogaty, a przez biednych, ponieważ był uczciwy. Solon ostrzegł, że zniewolenie i ucisk doprowadzą do wojny domowej, niszcząc zarówno bogatych, jak i biednych, i uniknął tego dzięki mocy, którą otrzymał. Solon anulował wszystkie długi i hipoteki, umożliwiając biednym utrzymanie gospodarstw i powrót tych, którzy uciekli przed długami. Rodziny, które zostały sprzedane w niewolę, aby spłacić długi, również zostały przywiezione do domu. Aby jeszcze bardziej chronić gospodarkę, Solon ograniczył eksport żywności, ujednotocił wagi i miary, zaoferował obywatelstwo rzemieślnikom, którzy osiedlili się w Atenach, zobowiązał dzieci do wspierania starszych rodziców i nakazał rodzicom zapewnienie przyszłości ich dzieci w postaci ziemi lub szkolenia. Solon przeklasyfikował społeczeństwo ateńskie, aby podatki i cła były sprawiedliwie rozdzielone, i stworzył Radę Czterystu, ciało ustawodawcze, które debatowało nad kwestiami przed głosowaniem ludności. Solon uchylił wyrok śmierci, który Drako przypisał błałym przestępstwom, tak że tylko zabójstwo i morderstwo podlegało takiej karze. Niektóre z jego praw były nowatorskie, jak na przykład to, które pozbawiało obywatela jego praw, jeśli nie przyłączył się do jednej ze stron podczas wojny domowej. Przypuszczalnie Solon widział niebezpieczeństwo w beczynności i apatii obywateli. Prawa Solona zostały spisane na drewnianych tabliczkach, umieszczonych na tablicach informacyjnych w miejscach publicznych, a wszyscy obywatele przysięgali im posłuszeństwo. Solon został wezwany do objęcia władzy absolutnej i zostania tyranem - w tamtym czasie rola do zaakceptowania. Odmówił i opuścił Ateny na 10 lat. Popularna legenda głosi, że spotkał się z bogatym królem Krezusem i bajkopisarzem Ezopem. Solon dowiedział się o Atlantydzie podczas podróży do Egiptu i napisał część tej historii na starość. Nie ukończył dzieła, ale daleki krewny Platon podjął tę historię w swoich dialogach jakieś 200 lat później. Po powrocie do Aten Solon stwierdził, że ludzie podzielili się na frakcje. Przyjął rolę doradcy i rozjemcy. W końcu jego własny kuzyn, Peisistratus, został tyranem. Solon wystąpił przeciwko niemu bez obawy przed odwetem i wezwał mieszkańców Aten do zrzucenia tyranii i niewoli. Kiedy tego nie zrobili, Solon przeszedł na emeryturę, by pisać i zmarł w 559 p.n.e.

Sofizm

Rozwój myśli i społeczeństwa w demokratycznych Atenach w V wieku p.n.e. a rosnące wyrafinowanie społeczeństwa zainspirowało i przyniosło korzyści klasie wędrownych filozofów-nauczycieli, którzy stali się znani jako sofisci. Było wielu sofistów praktykujących swój zawód, a około 30 z nich jest szczególnie dobrze znanych, w tym Protagoras, Izokrates, Gorgiasz i Trazymach. Ich nauki obejmowały nie tylko spekulacje na temat natury i substancji wszechświata, ale także retorykę, sztukę życia i politykę. Oferowana przez nich edukacja była zatem praktyczna i dostosowana do współczesnego życia w społeczeństwie ateńskim. Kolejni filozofowie, tacy jak Sokrates i Platon, zakładali stałe szkoły, a ich edukacja była bardziej ukierunkowana na poszukiwanie prawdy. Zwolennicy tych późniejszych szkół używali terminu sofista jako nadużycia, aby sugerować, że metoda sofizmu celowo nie angażowała się w prawdę i fałszywie stosowała metody filozoficzne, aby wygrywać spory w podstępny sposób. Jednak w V wieku p.n.e. termin ten nie został przypisany do żadnej konkretnej szkoły myślenia. Być może największym z sofistów był Protagoras z Abdery, który działał około 450-440 p.n.e. Podróżował od miasta do miasta, nauczając za wynagrodzeniem. Jego szczególnym obszarem specjalizacji była

praktyka arete, która obejmuje rozwój umiejętności politycznych i retorycznych. Uważał, że ponieważ w każdym osądzie lub decyzji zaangażowany jest element subiektywny, ludzki, niemożliwe jest osiągnięcie ostatecznej prawdy o jakimkolwiek zewnętrznym zjawisku. Ze względu na niedoskonałość ludzkiego umysłu (lub krótkość życia) i złożoność związanych z tym kwestii można było wypowiadać przeciwstawne twierdzenia na dowolny temat, na przykład istnienie bogów, bez możliwości ustalenia, co jest prawdą. Zauważył: „Człowiek jest miarą wszystkich rzeczy, istnienia tego, co jest, i niebytu tego, czego nie ma”. Innymi słowy, ostateczna lub ostateczna prawda nie mogła zostać poznana. W międzyczasie jego kolega sofist Gorgiasz argumentował (być może satyrycznie), że nic nie istnieje, a jeśli istnieje, nie można go poznać, a jeśli można go poznać, nie można go nikomu przekazać. Te formy argumentacji były w opozycji do szkoły eleackiej, która kwitła wówczas w południowo-włoskiej kolonii Elea i była najlepiej reprezentowana przez myśl Parmenidesa i jego ucznia Zenona. Eleatyzm charakteryzował się monistycznym przekonaniem, że myśl, ekspresja i istnienie łączą się w byt. Sofiści stwierdzili, że ma to niewielką wartość praktyczną w Atenach Peryklesa, gdzie gromadzili się głównie i gdzie granice osobistego wpływu zostały rozszerzone na osoby nieszlachetnie urodzone. Trudno dokładnie ustalić, w jakim stopniu poszczególne doktryny można przypisać poszczególnym sofistom, ponieważ znajomość tych nauk jest zapośredniczona przez pisma Platona, którego dialogi obejmują debaty między sofistami a bardziej nowoczesnymi myślicielami, takimi jak Sokrates, ale którego słuchaczy można było się spodziewać. Wiedzieć szczegółowo, czego nauczali poszczególni sofisci i nie wyszczególnia szczegółowo tych przekonań. Inne źródła wczesnej myśli sofistycznej to „Wezwanie do filozofii” Jamblicha (III w. n.e.) oraz „Dissoi Logoi” Sekstusa Empiryka (III w. n.e.). Szczególnym zastosowaniem antylogiki stosowanej przez sofistów było przeciwstawienie zwyczaju i natury. Być może posługując się tokiem rozumowania wypracowanym wcześniej, sofisci dążyli do przeciwstawienia istniejących praw społecznych wyższym prawom natury, albo dlatego, że prawa te nie były wystarczająco ludzi przed niechcianymi ograniczeniami. Ta forma dyskursu politycznego reprezentowała cechę, którą można scharakteryzować jako atak na moralność publiczną, i tak twierdzili myśliciele sokratejscy. Wielu sofistów stanęło przed sądem za bezbożne nauczanie, między innymi dlatego, że ich idee rzucały wyzwanie istniejącemu porządkowi społecznemu. Na przykład Critias nauczał, że bogowie zostali wymyśleni przez potężne elity społeczeństwa, aby zastraszać i pomagać tyranizować resztę społeczeństwa. Prodicus zasugerował socjologiczne podejście do rozwoju bogów Olimpu, podczas gdy Protagoras, jak pokazano, odmówił zaakceptowania, że istnienie bogów może być kiedykolwiek poznane. Sofisci odegrali ważną rolę w rozwoju edukacji, polityki i filozofii. Reprezentowali wczesny przykład profesjonalnego pedagoga i wychowawcy politycznego, który hartował w swoich uczniach pragnienie odniesienia sukcesu znaczeniem cnoty.

Sofokles

(496-406 p.n.e.) grecki dramaturg

Sofokles był jednym z trójki wielkich ateńskich dramaturgów tragicznych, obok Ajschylosa i Eurypidesa. Sofokles był największym z tych dramaturgów i najbardziej odznaczonym z całej trójki na festiwalach teatralnych. Sofokles urodził się w stosunkowo zamożnej rodzinie. Jego ojciec był zbrojmistrzem, który mieszkał w Colonus, małej wiosce niedaleko Aten. Sofokles otrzymał wysoki poziom wykształcenia i był złotym młodzieńcem, znanym ze swoich zdolności atletycznych i urody. W wieku 16 lat miał zaszczyt poprowadzić oficjalne uroczystości ku czci zwycięstwa morskiego nad Persami pod Salaminą, które położył kres groźbie inwazji na Grecję. Był także aktorem we wcześniejszej części swojego życia i zyskał sławę i uznanie. Zrezygnował jednak z aktorstwa na rzecz obowiązków obywatelskich i religijnych, oprócz pisania. Trzykrotnie służył jako strateg, kiedy został wybrany na jednego z 10 ateńskich urzędników zajmujących się sprawami wojskowymi. Był później wybrany probulosem, który był jednym z 10 urzędników odpowiedzialnych za nadzór nad finansami miasta. Wygłosił także mowę na pogrzebie

Eurypidesa, w tym samym roku, w którym sam później zmarł. Osiągnięcia te wskazują, że był on nie tylko osobą popularną, uznającą obowiązki nałożone na ateńskich uprzywilejowanych, ale także osobą, której powierzono odgrywanie ważnych ról. Sofokles napisał ponad 120 sztuk, chociaż tylko siedem zachowało się w pełnej formie. Najbardziej godnym uwagi z tych dzieł jest Król Edyp (Oedipus Rex). Jednak Sofokles jest chyba bardziej ceniony jako innowator teatru niż za jakość jego jednostki. Na początku jego kariery ateńska scena była instytucją nieco sztywną i sformalizowaną, ale dzięki innowacjom Sofoklesa stała się miejscem, w którym można było zręcznie manipulować napięciem dramatycznym i charakteryzacją. Być może najważniejszą jego innowacją było wprowadzenie trzeciego aktora. Wcześniej tylko dwóch aktorów mogło grać na scenie w jednym czasie, chociaż ci aktorzy mogli przyjmować inne role. Trzeci aktor pozwolił na znacznie większą elastyczność w charakterze akcji i możliwych interakcjach między postaciami. Sofokles był biegły w tworzeniu postaci zwięzłymi, ale potężnymi pociągnięciami, które były w stanie popchnąć się ku nieuchronnej zagładzie dzięki posiadaniu wrodzonych wad tragicznych. Ta koncepcja tragedii została udokumentowana przez Arystotelesa i stała się podstawą zachodniego dramatu tragicznego. Inne innowacje Sophoclean obejmują rozszerzenie refrenu i zintensyfikowanie akcji poprzez skupienie się na rozwiązaniu fabuły w ramach jednej sztuki, a nie trylogii. Sztuka Król Edyp opowiada historię Edypa, który początkowo był szczęśliwy i szczęśliwym królem Teb, ale którego fortuna się rozpada, gdy jego porywczą arogancją prowadzi go do zabicia starca w akcie, który następnie powoduje, że jego królestwo jest nękanie. W końcu zdaje sobie sprawę, że dzięki kombinacji własnych wad charakteru i nieuniknionej natury losu poślubił swoją matkę i zamordował ojca. Na zakończenie sztuki Edyp oślepią się i przygotowuje się do zmierzenia się ze światem w stanie całkowitego spustoszenia. Wczesna gra Ajaksa rozważa konwencjonalny materiał fabularny wojny trojańskiej. Tytułowy bohater jest oburzony niepowodzeniem w zamordowaniu wrogów, których stworzył, i popełnia samobójstwo. Odyseusz, którego zwycięstwo nad Ajaksem w pojedynku wywołało akcję, przekonuje rządzących Greków, aby zezwolili na godne pochowanie Ajaksa. Ta sztuka pokazuje możliwość odkupienia w postaci Odyseusza. Sztuka Edyp w Kolonie rozgrywa się pomiędzy akcjami Króla Edypa i Antygony. Edyp wędruje po świecie w spustoszeniu, ale odmawia zgody na prośbę swojego syna Polinejkesa i jego prośbę o podjęcie działań przeciwko Kreonowi. Ponieważ stając w obronie honoru i obowiązku, Edyp wydaje się przekraczać boski status. Inne ważne sztuki to Antygona, Elektra i Trachiniai. Istnieje również kilkaset wersów sztuki satyra i istnieją nazwy różnych innych sztuk, zwłaszcza tych nagrodzonych 24 zwycięstwami na festiwalu Dionysia, oprócz kilku innych fragmentów. Sofokles rzadko odbiega od ortodoksyjnej religijnej koncepcji wszechświata i niewiele wnosi do filozoficznego zrozumienia. Jednak siła jego dramatycznej wizji i niektóre użyte w niej wersety liryczne świadczą o jego pozycji jako głównej postaci w literaturze światowej.

Spartakus

(I wiek p.n.e.) gladiator i zbuntowany przywódca niewolników

Niewolnictwo było szeroko praktykowane w starożytnym świecie, chociaż dokumentacja tego jest rzadkością. Rzadkie zapisy wskazują, że bunt niewolników były częste. Starożytni Spartanie i inni Grecy mieli niewolników; w Sparcie podbity lud Mesenii był przywiązany do ziemi jako niewolnicy rolni, zwani helotami. Heloci przewyższali liczebnie Spartan i walczyli o wolność, ale przez wieki byli kontrolowani przez militarystyczny, zdyscyplinowany rząd. Inne historie greckich niewolników obejmują historię Drimakosa, który przewodził grupie zbiegłych niewolników na wyspie Chios. Żył z rabunku, więc Drimakos wynegocjował traktat z miejscowymi właścicielami ziemskimi. Niewolnicy zgodzili się nie kraść zbyt wiele w zamian za pozostawienie ich w spokoju, a Drimakos obiecał przyjąć do swojej grupy tylko nowych uciekinierów, jeśli udowodnią, że byli źle traktowani przez swoich panów. Rzymski historyk Liwiusz opowiada o buntach na południe od Rzymu, w których uczestniczyli ludzie niedawno

zniewoleni po drugiej wojnie punickiej. Ich spisek ucieczki został ujawniony, a 500 niewolników zostało aresztowanych i straconych. W ciągu 12 lat bunt w Etrurii i jeden w Apulii doprowadził do egzekucji 7000 niewolników. Diodorus Siculus doniósł o dwóch głównych wojnach niewolników na Sycylii. Pierwsza trwała co najmniej pięć lat i zakończyła się w 132 r. p.n.e. Druga wojna niewolników miała miejsce w latach 104-100 p.n.e. W obu przypadkach syryjscy niewolnicy zebrali się wokół przywódcy obdarzonego mistycznymi mocami i połączyli siły z drugim buntem niewolników. Podczas pierwszej wojny niewolnicy, liczący około 200 000 żołnierzy, przejęli kilka miast, aż zdrada w ich szeregach doprowadziła do ich upadku. Nowe prawo, które uwolniło około 800 niewolników, wywołało drugą wojnę. Właściciele ziemscy narzekali, wyzwolenia ustały, a niewolnicy zbuntowali się. Druga grupa, dowodzona przez Ateniona, dołączyła do tej armii niewolników. Senat Rzymu wysłał 17-tysięczną armię, aby ich pokonać. Rzymianie zabili 20 000 niewolników, ale nie odnieśli pewnego zwycięstwa, dopóki ich generał nie stoczył pojedynku z Atenionem i nie zabił go. Tysiące niewolników zostało wysłanych do Rzymu, aby zostali gladiatorami, ale wszyscy mężczyźni pozabijali się nawzajem, gdy dowiedzieli się o miejscu ich przeznaczenia. Historycy Plutarch, Sallust, Appian, Florus i inni opisali najstraszniejszy bunt niewolników w latach 73–71 p.n.e. — bunt Spartakusa, gladiatora z Kapui, który być może był kiedyś rzymskim żołnierzem. Gladiatorzy byli niewolnikami lub wrogami, którzy popełnili przestępstwo zasługujące na specjalną karę; jako gladiator Spartakus zostałby wyszkolony do walki na śmierć i życie. Spartakus i co najmniej 50 innych gladiatorów zorganizowało ucieczkę ze swojej szkoły walki, używając noży kuchennych jako broni. Ukryli się w pobliżu Wezuwiusza i wybrali trzech przywódców: Spartakusa, Kriksusa i Oenomausa — dwóch ostatnich z Galii. Pokonali początkowe siły wysłane z Kapui, aby ich odbić, i wkrótce dołączyli do nich inni zbuntowani niewolnicy. Szacuje się, że populacja Włoch wynosiła 6 milionów, w tym 2 miliony niewolników, a bunt potraktowano poważnie. Około 3000 żołnierzy maszerowało w rejon Wezuwiusza, ale zostali oszukani i pokonani przez niewolników. Inna armia kilka razy walczyła z niewolnikami, ale była przez nich nieustannie przechytrzana. Siły Spartakusa rosły: według niektórych szacunków liczyły 70 000 i obejmowały niewolników z Galii, Tracji i plemion germańskich. Senat został upokorzony i przestraszony i wysłał konsulów Publicolę i Lentulusa z prawie 9000 ludzi. Publicola pokonał siły dowodzone przez Crixusa, ale Spartakus pokonał obie armie i poprowadził swoje wojska na północ w Alpy, gdzie spotkały się i pokonały armię Galii Przedalpejskiej, dowodzoną przez rzymskiego namiestnika. Chociaż wiele szczegółów buntu Spartakusa jest mylących, w tym momencie rozwinęła się prawdziwa tajemnica: Spartakus, tak blisko ucieczki i wolności, zawrócił swoją armię i skierował się ponownie na południe. Po miesiącach nieustannych najazdów na Półwysep Apeniński Marek Licyniusz Krassus, najpotężniejszy człowiek w Rzymie, zebrał legiony ludzi i rozpoczął polowanie na niewolników i ich przywódców. Kiedy jeden z jego legatów poprowadził dwa legiony do niemądrego ataku, Krassus kazał zatłuc jednego na dziesięciu żołnierzy przez swoich towarzyszy, praktykę zwaną dziesiątkowaniem. Po nieudanej próbie przedostania się przez morze na Sycylię Spartakus pojechał dalej na południe. Krassus zaczął budować mur w południowych Włoszech, zatrzymując niewolników. Nie wpadli jednak w pułapkę i przekroczyli wykopany rów, mimo że tysiące z nich zginęło. Wciąż na południu niewolnicy odnieśli zwycięstwo nad częścią armii Krassusa, ale ostatecznie zostali pokonani. Krassus stracił tylko 1000 ludzi, ale pole bitwy było zaśmiecane większą liczbą zwłok rebeliantów, niż Rzymianie mogli zliczyć, a Spartakus był wśród zabitych. Pięć tysięcy niewolników uciekło, ale zostało zabitych przez armię Pompejusza, rywala Krassusa, a Krassus ścigał innych buntowników w górach. Około 6000 ocalałych zostało zebranych i ukrzyżowanych wzdłuż Drogi Appijskiej, drogi prowadzącej z Kapui do Rzymu. Więcej buntów odnotowano w Cesarstwie Rzymskim po czasach Spartakusa, w tym bunt gladiatorów za panowania Nerona. Dopiero w III wieku n.e. gang 600 niewolników prowadzony przez Bullę unikał schwytania przez dwa lata. Żaden z nich nie osiągnął jednak proporcji armii Spartakusa i żaden nie przetrwał tysiącleci, jak historia Spartakusa, by inspirować i służyć jako symbol oporu wobec ucisku.

Stoicyzm

Stoicyzm był systemem wierzeń założonym przez Zenona z Kition pod koniec IV wieku p.n.e., w czasie, gdy system greckich miast-państw dobiegał końca i miał zapanować pozorny chaos. Stoicyzm odzwierciedlał tę sytuację do końca swojego okresu wpływów, czyli do początku IV wieku n.e. Ważnych dodatków do filozofii dokonali Chryzyp, a następnie Rzymianie Seneka, Epiktet i Marek Aureliusz. Termin stoicyzm rozwinął się ze stoa, czyli kolumny, obok której zwyczajowo nauczał Zenon. Wczesny okres stoicyzmu jest ściśle związany z Atenami, gdzie kolejne pokolenia filozofów kwitły i pomagały kojarzyć miasto z tradycją myślową. Jednak wpływowi wcześnie stoicy przybyli do Aten z różnych części wschodniej części Morza Śródziemnego, co pokazuje, jak rozprzestrzeniła się kultura grecka, zwłaszcza w wyniku podbojów Aleksandra Wielkiego. Zenon urodził się na Cyprze i wyjechał do Aten w wieku 22 lat, gdzie jego wczesna kariera była związana z cynikami, a w myśli stoickiej istnieje nurt cynizmu. Cynicy wierzyli, że szczęście, odpowiedni cel dla ludzkości, można osiągnąć jedynie poprzez skupienie umysłu na tym, co można osiągnąć i co jest w mocy jednostki. Ponieważ zjawiska fizyczne, takie jak zdrowie osobiste i bogactwo, są poza kontrolą jednostek, nie należy ich uważać za właściwe cele. Jedynie rzeczy, które można kontrolować, to osobista cnota i hart ducha. Stoicy dodali do tego koncepcję logosu, czyli boskiego rozumu i inspiracji wszechświata. Obecność logosu dzieli materię na bierną i aktywną, które razem tworzą zintegrowaną całość. Logos, spokrewniony z ognistym aspektem czterech żywiołów, tworzy ludzką duszę i rozum duszy, który jest zgodny z naturą materii wszechświata i może być w pełni wyrażony tylko wtedy, gdy w pełni pojmuje swoją miejsce we wszechświecie. Z natury materiału, z którego składa się wszechświat, wynika, że ludzie są ukształtowani z różnymi pragnieniami i cechami, które są całkowicie naturalne. Podobnie jak większość form filozofii greckiej, stoicyzm dążył do znalezienia idealnej relacji między jednostką a naturą. Dążenie do realizacji pragnień, którymi ludzie są naturalnie obdarzeni, na przykład bezpieczeństwa, wygody, bogactwa, było całkowicie akceptowalną formą zachowania. Jednak osoba fizyczna mogła to zrobić podchodząc do tych celów w niewłaściwy sposób, z powodu niedoskonałości osobistej percepcji, która jest metodą dążenia do zrozumienia wszechświata. Prawdziwy stoik powinien więc mieć rygorystyczne pojęcie o prawdziwej percepcji i zrozumieniu rzeczywistości wszechświata, a to zwykle prowadzi do pewnej zgryźliwości charakteru. Obowiązek moralny i cnota osobista są nieuniknionymi cechami właściwie stoickiej jednostki. Drugi okres myśli stoickiej obejmował I i II wiek p.n.e. i był zdominowany przez filozofów Panaetiusa i Posidonusa. Ci ludzie dokonali pewnych zmian w naturze myśli stoickiej, ale nie zmienili znacząco podstaw filozofii. Byli bardziej zainteresowani przywróceniem stoicyzmu do jego platońskich i arystotelesowskich korzeni. Stoiło to w sprzeczności z dodatkami Chryzypa, który dodał do stoicyzmu element etyczny, którego nie było w nauczaniu Zenona. Posidonus i Panaetius byli w dużej mierze odpowiedzialni za popularność stoicyzmu w Rzymie, gdzie postrzegano go jako moralną korektę pokus podboju i imperium. Zostało to zapisane w drugiej księdze Cycerona *De natura Deorum* (O naturze bogów). Lucjusz Annaeus Seneka (4 p.n.e. – 65 n.e.) zyskał rozgłos zarówno dzięki swoim pracom naukowym, które przyjęły stoicyzm dla świata rzymskiego, jak i dzięki kurateli Nerona i późniejszej pozycji jako współregenta cesarza Rzymu. Jego prace zapewniły Boecjuszowi pocieszenie w więzieniu, a później ponownie przedstawił filozofię jako sposób na ucieczkę od prób świata poprzez odrzucenie znaczenia przejściowych wydarzeń i zjawisk. Wyzwolony niewolnik Epiktet (ok. 55–135 n.e.) założył własną szkołę stoicyzmu, która koncentrowała się na praktycznym człowieczeństwie i indywidualnej wolności. Opowiadał się za powszechną sprawiedliwością i kultywowaniem spokojnej obojętności na proce i strzały losu. Ponieważ niepowodzenie było nieuniknioną częścią ludzkiego życia, nie należało go potępiać; tylko obłudy i fałszu należało unikać. Myśl Epikteta wywarła znaczny wpływ na późniejszą myśl chrześcijańską. Została ona ciepło przyjęta przez cesarza Rzymu Marka Aureliusza (121-180 n.e.). Marek Aureliusz prowadził osobisty dziennik, w którym zapisywał swoje myśli i nakazy moralne, z których większość pochodziła bezpośrednio z wypowiedzi Epikteta o filozofii stoickiej. Jego

Medytacje stały się następnie niezwykle wpływowe w kształtowaniu późniejszej myśli o świecie zachodnim. Stoicyzm był jednym z najtrwalszych systemów myślowych, które wyłoniły się ze starożytnej Grecji. Jego wpływów można doszukiwać się w wielu późniejszych szkołach myślenia, w tym w różnych formach protestantyzmu i purytanizmu. Koncentrując się na oddzieleniu tego, co osiągalne, od tego, co bezwartościowe, i koncentrując się na moralnych imperatywach jednostki, stoicyzm okazał się przydatny w wielu kontekstach.

Suiko

(zm. 628 n.e.) cesarzowa Japonii

Suiko rządził Japonią od 592 do 628 n.e. obok swojego regenta, księcia koronnego Shotoku Taishi. Była córką cesarza Kimmei i jego małżonki, kobiety z potężnego klanu Soga. Po śmierci Kimmei tron objął jego syn Bidatsu, a jego przyrodnia siostra Suiko została jego żoną. Bidatsu wkrótce zmarł, a inny z braci Suiko, Yomei, został suwerenem aż do swojej śmierci dwa lata później. Późniejsza walka o władzę nad tronem zakończyła się zwycięstwem Soga, gdy Sushun, jeden z przyrodnich braci Suiko, objął tron. Jednak głowa klanu Soga, Umako, nie ufała rosnącej niechęci Sushuna do Soga i Umako kazał go zabić w 592 roku n.e. Po jego morderstwie Umako poprosił ją o przyjęcie tronu, na co się zgodziła. Shōtoku został jej regentem i współwładcą. Uczeni podkreślali rolę Shōtoku nad Suiko w rządzeniu Japonią, twierdząc, że Suiko służyła jedynie jako główna kapłanka dworskiego kultu kami. Wynika to po części z chińskich tekstów, które skupiały się bardziej na działalności Shōtoku. W konfucjanizmie mężczyźni rządzą kobietami, dlatego japoński dwór mógł używać Shōtoku jako właściwego męskiego przedstawiciela w stosunkach z Chinami. Możliwe jest również, że uczeni konfucjańscy postanowili napisać więcej o swoich interakcjach z państwem Yamato poprzez Shōtoku, a nie Suiko. Niektórzy uczeni zauważają jednak, że Suiko była aktywna w wysłaniu pierwszej ambasady stanu Yamato do Chin w 600 roku i nawiązaniu stosunków z koreańskim królestwem Silla w 621 roku. Suiko potwierdziła nawet swoje rządy przeciwko próbom jej wuja Soga no Umako, aby rozszerzyć władzę klanu Soga. Odrzuciła prośbę Umako o więcej ziemi, twierdząc, że przyszli uczeni potępiliby ją za bycie głupią kobietą, gdyby pozwoliła klanowi Soga zdobyć więcej ziemi. Mówiono, że zbyt potężny klan Soga wkraczający we władzę władcy jest analogiczny do dwóch królów w jednym królestwie, co było jak posiadanie dwóch słońc na niebie. Śmierć Suiko w 628 roku stworzyła próżnię władzy, która doprowadziła do kolejnego starcia między Soga a ich rywalami. Księżę koronny Shōtoku zmarł przed Suiko, a Suiko zmarła przed ogłoszeniem następcy tronu. Soga sfałszował dokumenty, które stwierdzały, że Suiko wolała popieranego przez Sogę kandydata spośród jej dwóch pozostałych synów. Fałszerstwo i autorytarne rządy Sogi, zwłaszcza Iruki, który użył wojska do wyeliminowania swoich krytyków, skłoniły przeciwników do połączenia sił w zamachu stanu. Iruka został zamordowany w 645 roku, kładąc kres władzy Soga.

Sumer

Sumer to nazwa regionu południowej Mezopotamii, między Tygrysem a Eufratem (dzisiejszy południowo-wschodni Irak i Kuwejt), zasiedlonego w trzecim tysiącleciu p.n.e. Sumerowie byli ludem niesemickim, którego miejsce pochodzenia i tożsamość etniczna pozostają nieznane. Cywilizacja sumeryjska mogła być pierwszą, która wynalazła pismo. Wczesne pismo sumeryjskie, zwane pismem klinowym, polegało na rysowaniu obrazów na glinianych tabliczkach za pomocą przyrządu do pisania zwanego rysikiem. Pierwotnie używany do prowadzenia dokumentacji gospodarczej i administracyjnej, sztuka pisania została później rozszerzona o teksty religijne, takie jak hymny, modlitwy i mity. Ze względu na swój ekstremalny wiek teksty te często nie są w pełni zrozumiałe dla współczesnych uczonych. Według niektórych uczonych najwcześniejsza forma rządów w Sumerze składała się z czegoś w rodzaju prymitywnej demokracji z wybieralnymi przywódcami, którzy zajmowali dwa główne urzędy

zwane en i lugal. Oprócz tych przywódców rząd miał dwuizbową legislaturę składającą się z dwóch grup: rady starszych i grona młodszych mężczyzn w wieku wojskowym. Urzędy en i lugala nie były dziedziczne i zostały później zastąpione przez królów w okresie wczesnodynastycznym (ok. 2900-2300 p.n.e.). W okresie monarchii głównym rodzajem rządu było państwo-miasto. Każde większe miasto zarządzało niewielką częścią terytorium, która obejmowała również mniejsze miasta i wsie. Niektóre z najważniejszych miast to Kisz, Lagasz, Ur, Uruk, Eridu i Nippur. Chociaż każde miasto było autonomiczne i miało swoje własne bóstwo, miasto Nippur służyło jako religijne centrum Sumeru. między ok. 2334 i 2154 p.n.e. imperium Akadu przerwało sumeryjską kontrolę nad południową Mezopotamią. Założone przez Sargona z Akadu i rządzone z miasta Akkad, imperium to przetrwało prawie dwa wieki, aż w końcu uległo wewnętrznej anarchii i zewnętrznej presji ze strony obcego ludu znanego jako Gutianie. Po przerwie trwającej nieco ponad dwa stulecia pierwotna populacja sumeryjska odzyskała kontrolę ok. 2112 p.n.e. W rezultacie powstała dynastia Ur III, która rządziła z miasta Ur. Czasami nazywany „sumeryjskim renesansem”, okres Ur III był ponownym ustanowieniem sumeryjskiej potęgi i kultury. To indyjskie lato cywilizacji sumeryjskiej charakteryzowało się programami budowlanymi, rozkwitem sztuki i literatury oraz pojawieniem się kodeksów prawnych. To odrodzenie nie trwało jednak długo. Po około 100 latach dynastia Ur III upadła w 2004 r. p.n.e. i ostatecznie została zastąpiona przez Babilończyków. Sumer wywarł trwały wpływ na kultury, które nastąpiły później. Niektóre z wynalazków, które wnieśli Sumerowie, obejmują pismo, państwo-miasto, koło, dokumenty prawne i szkoły. Chociaż język Sumeru nie jest spokrewniony z żadnym innym znanym językiem, miał wpływ na język akadyjski, język semicki, który ostatecznie stał się dominującym językiem starożytnego Bliskiego Wschodu. Wpływ kultury sumeryjskiej utrzymywał się jednak w późniejszych okresach Babilończyków i Asyryjczyków w ich mitologii i historiografii

Sunzi (Sun Tzu)

(VI wiek p.n.e.) chiński generał i pisarz

Sunzi oznacza po chińsku „panujące słońce”. Był również znany jako Sun Bin (Pin) lub Sun the Cripple, ponieważ jego stopy zostały amputowane jako kara za jakieś przestępstwo. Był przypuszczalnym autorem książki zatytułowanej Sunzi Bingfa (Suntzu ping-fa), czyli Sztuka wojny Sunzi, w której analizowano działania wojenne i strategię. Żył pod koniec VI wieku p.n.e. i poprowadził do zwycięstwa armię jednego z walczących państw Chin. Z czasem Sun stał się niemal legendą. Kilka nowych grup mężczyzn zyskało na znaczeniu w okresie Walczących Królestw (487–221 p.n.e.), kiedy to wojny między państwami chińskimi stały się intensywne i na dużą skalę. Jedną grupę stanowili dyplomaci, którzy potrafili skutecznie negocjować. Inną grupą byli zawodowi wojownicy, ponieważ męstwo w bitwie zapewniało oficerom możliwość awansu, a zwykłym żołnierzom zwolnienie z podatków i usług pracy oraz nagrody. Poszukiwani byli także stratedzy i taktycy; Sunzi należał do tej grupy. Sunzi Bingfa rozpoczyna się następująco: „Sztuka wojenna ma żywotne znaczenie dla państwa. To sprawa życia i śmierci, droga do bezpieczeństwa lub do ruiny. Dlatego w żadnym wypadku nie można jej lekceważyć”. Praca składa się z 13 rozdziałów: Planowanie, O prowadzeniu wojny, Miecz w pochwie, Taktyka, Energia, Słabe i mocne punkty, Wariacja taktyki, Armia w marszu, Teren, Dziewięć sytuacji, Atak ogniem i Użycie Szpiegów. Każdy rozdział jest krótki i zwięzły. Na przykład rozdział 3, „Miecz w pochwie”, rozpoczyna się w ten sposób: „Walka i zwyciężanie we wszystkich bitwach nie jest najwyższą doskonałością; najwyższa doskonałość polega na przełamaniu oporu wroga bez walki. W praktycznej sztuce wojennej najlepszą rzeczą jest zajęcie kraju wroga w całości i nietknięte; roztrzaskać i zniszczyć to nie jest takie dobre. Dlatego też lepiej jest schwytać armię w całości niż ją zniszczyć . . . Tak więc najwyższą formą dowodzenia jest pokrzyżowanie planów wroga; kolejnym najlepszym rozwiązaniem jest zapobieganie połączeniu sił wroga; następnym w kolejności jest atak na armię wroga w terenie; a najgorszą ze wszystkich polityk jest obleganie miast otoczonych murami”. Sunzi Bingfa

była wpływową książką dla chińskich generałów od IV wieku p.n.e. Po raz pierwszy została przetłumaczona na język francuski w 1782 r., a na angielski w 1905 r. Od początku XX wieku była używana jako podręcznik we wszystkich zachodnich akademiach wojskowych, a ostatnio w szkołach biznesu, ponieważ oferowane przez nią strategie mają zastosowanie w wielu staraniach.

Syrakuzy

W 421 r. p.n.e., wraz z zawarciem pokoju Nikiasza, Atenom i Sparcie udało się zawrzeć prowizoryczny rozejm w sprawie wojny peloponeskiej (431–404 p.n.e.). Nastąpił jednak okres wzajemnych podejrzeń i niestabilności, co stworzyło nowe konflikty zarówno dla poleis, jak i ich sojuszników. Zimą 415 r. p.n.e. Sycylijskie miasto Segesta zdecydowało się poprosić Ateńczyków o wsparcie przeciwko swojemu sąsiadowi Selinusowi, któremu pomogły siły Syrakuz. Według Tukidydesa (w jego Historii wojny peloponeskiej) Ateny zgodziły się zorganizować i wysłać na wyspę 60 statków pod wspólnym dowództwem Alcibiadesa, Nikiasa i Lamakhosa. Pełną władzę otrzymali trzej generałowie, aby pomóc Segestie. Odbyły się ostre debaty na temat możliwości i potrzeby wyprawy, a Nikias wyraził swój pogląd przeciwko niedogodnościom wysyłania wojsk daleko od Aten z imperialistycznym celem. Jednak lud poparł Alcibiadesa na rzecz wyprawy. Na krótko przed odotygnięciem floty miało miejsce szokujące wydarzenie, które zinterpretowano jako złą wróżbę: odnotowano, że jednej nocy prawie wszystkie posągi Hermesa w mieście (znane jako Hermai) zostały okaleczone. To brutalne zniszczenie popiersi było postrzegane jako wyraźny akt spisku przeciwko państwu. Podejrzewano Alcibiadesa i przedstawiono mu zarzuty odpowiedzialności. Ale miał popularny wizerunek i nie został natychmiast oskarżony. Ogromna flota, złożona z ateńskich i sprzymierzonych trier, stanowiła największą wyprawę wojсковą, jaką kiedykolwiek przeprowadzono w klasycznej Grecji. Opuścili Ateny w czerwcu 415 p.n.e. i po połączeniu innych sił w Corcyrze dotarli na Sycylię. Gdy tylko stało się jasne, że Segesta nie ma pieniędzy na wsparcie rozmieszczenia wojsk, generałowie starli się: podczas gdy Nikias proponował powrót do Aten, Lamakhos chciał natychmiastowego ataku w Syrakuzach, a Alcibiades zasugerował wstępne negocjacje z wrogiem. Poinformowany o swoim potępieniu w Atenach Alcibiades zdecydował się na ucieczkę na wyspy Peloponezu, gdzie skontaktował się ze Spartanami. Jednak pozostali dwaj generałowie poszli za jego planem i postanowili odłożyć główny atak. Swoją flotę osiedlili w Catanie, gdzie wojska syrakuzzańskie pod dowództwem Hermokratesa przygotowywały się do walki. Doszło do pierwszego starcia kawalerii i Syrakuzajczycy musieli uciekać z obozu bojowego. Zimą obie strony omawiały sojusze z różnymi miastami we Włoszech, wzmacniały swoje zdolności militarne i budowały mury obronne. Wezwany do pomocy przez Syrakuzajczyków, spartański kontyngent pod dowództwem Gylipposa przybył do miasta i z powodzeniem przeprowadził kilka potyczek z Ateńczykami, odwracając bieg wydarzeń. Ateńczycy otrzymali posiłki od Demostenesa i Eurymedona. Niemniej jednak wsparcie to nie wystarczyło, aby pokonać miejscowych jeźdźców. Błąd Nikiasza, który zdecydował się odłożyć powrót Ateńczyków do domu, przypieczętował ich porażkę: statki Syrakuz i Spartan wykorzystały sytuację, zaatakowały rywalizujące statki w porcie, zepchnęły je na brzeg i rozpoczęły blokadę. Ateńczycy postanowili opuścić obóz, prowadzeni przez Nikiasza i Demostenesa. Musieli jednak podzielić wojska na dwie części, a po ostatecznych starciach z Syrakuzami obaj generałowie zostali zmuszeni do poddania się (413 p.n.e.). Wielu Ateńczyków zostało zmasakrowanych, kilku uciekło i poprosiło o schronienie w Catanie, a pozostali zostali wzięci do niewoli w trudnych warunkach. Skutki tej katastrofalnej ekspedycji postawiły polis pod znakiem zapytania. Nawet jeśli Ateny byłyby w stanie kontynuować wojnę ze Spartą przez kolejne dziewięć lat, prawda jest taka, że katastrofa sycylijska pociągnęła za sobą całkowitą utratę władzy i wyraźnie oznaczała początek jej ostatecznej militarnej i politycznej dekadencji.

Syryjska kultura i kościół

Kultura syryjska i kościół znajdowały się w północnej Mezopotamii, między Eufratem a Tygrysem, zdominowanej przez miasta Edessa, Nisibis i Mosul (z zachodu na wschód). Syryjski, odmiana języka aramejskiego, był używany na tych terenach od czasów Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu do XIII wieku n.e., kiedy dominował język arabski. Jego kultura często wywodzi się z cywilizacji aramejskiej i asyryjskiej. Sebastian Brock, znany uczyony z Oksfordu, nazywa kulturę i kościół syryjski autentycznym semickim spadkobiercą biblijnego świata i starożytnym głosem wczesnego chrześcijaństwa. Począwszy od I wieku n.e. chrześcijaństwo szybko rozprzestrzeniło się w regionie syryjskim. Doctrina Addai z V wieku opowiada o uczniu Addaju wysłanym przez Apostoła Tomasza w celu nawrócenia ludu Mezopotamii. Istnieją pisma chrześcijańskie z II wieku w języku syryjskim, takie jak Ody Salomona i Dzieje Tomasza, i istnieje prawdopodobieństwo, że inne księgi dostępne tylko w języku greckim lub koptyjskim, takie jak Pseudo-Klementynki i Ewangelia Tomasza, zostały skomponowane pierwotnie po syryjsku. Słynni nauczyciele Bardesanes i Mani, którzy założyli własną dystrybucję sekt, zapoczątkowana w syryjskojęzycznych społecznościach chrześcijańskich. Wiele innych grup i ruchów również miało tutaj swój początek: Elkesaici i Mandejczycy z południowego Iraku oraz chrześcijańscy asceci zwani Enkratytami, żyjący w celibacie i nieuchwytni „Synowie i Córki Przymierza”. Główne rzymskie miasto regionu, Antiochia, było jego łącznikiem z Zachodem, podczas gdy jego łącznikiem ze Wschodem był perski Ktezyfon (Bagdad). Tak więc kolebka kultury syryjskiej znajdowała się na pograniczu dwóch imperiów i cywilizacji. Skutki tego położenia geograficznego były dramatyczne: Kościół Syryjski podzielił się w 484 r. ze względu na swoje położenie, wraz z utworzeniem autonomicznego (asyryjskiego) kościoła w domenie perskiej i pozostałego (syryjskiego) kościoła w domenie rzymskiej. Kolejny rozłam nastąpił w VI wieku w Kościele syryjskim, gdzie jedna strona identyfikowała się z wyznawcami Soboru Chalcedońskiego (Melkici), druga strona sprzeciwu (Prawosławni Syryjscy). Wszystkie trzy grupy syryjskie twierdziły, że mają swoje biblijne korzenie w Antiochii, mieście, z którego Piotr i Paweł rozpoczęli swoje misje. Ich przynależność polityczna była zróżnicowana: Asyryjczycy utożsamiali się z Persami, Melchici z Rzymianami i Bizantyjczykami, a syryjscy ortodoksi gdzieś pośrodku. Wśród Syryjczyków Melkici byli skoncentrowani na obszarach miejskich i zhellenizowanych (Antiochia, Aleksandria i wybrzeże Morza Śródziemnego), podczas gdy syryjscy prawosławni przebywali na wsi i w głębi lądu. Syryjscy ortodoksyjni wyznawcy nie byli osamotnieni w swoim oporze wobec Soboru Chalcedońskiego: wraz z Egipcjanami, Ormianami, Gruzynami i Etiopczykami tworzyli rdzeń starożytnych wschodnich Kościołów prawosławnych. Podziały między Melkitami a innymi kościołami syryjskimi wynikały raczej z czynników kulturowych, językowych i politycznych niż z teologii. Kościoły syryjskie formalnie odrzuciły chalcedońskie wyznanie wiary, że Chrystus ma dwie natury, boską i ludzką, w jednej osobie, jako innowację starożytnych tradycji. Ich bizantyjscy (melchiccy) przeciwnicy błędnie uważali ich za monofizytów, heretyków, którzy wierzyli, że Chrystus ma tylko jedną naturę. W rzeczywistości stanowisko syryjskie było takie, że „Chrystus jest doskonałym Bogiem i doskonałym człowiekiem” i tylko nieznacznie różniło się od formuły chalcedońskiej. Okres od czwartego do szóstego wieku był najbardziej płodnym okresem dla pisarzy syryjskich. W tym czasie język zaczął rozkwiąć w swoich klasycznych formach jakobickich (serto) i wschodnich (nestoriańskich), razem z estangelo, powszechnym językiem pisanym. Biblia syryjska, zwana Peszittą, została napisana na tyle wcześnie w rozwoju judaizmu i chrześcijaństwa, że była jednym z najstarszych świadectw tekstu biblijnego. Diatessaron, przypisywany Tatianowi, jest nieodzownym świadectwem tekstów ewangelicznych Nowego Testamentu. Do znanych pisarzy religijnych tego okresu należą Afraates (fl. 336–345), Efrem Syryjczyk (zm. 373), Narsaj (d. ok. 503), Jakub z Sarug (zm. 521) i Filoksen z Mabbugh (zm. 523). Ich wzniosła proza i poezja przejawiają się w metrycznych homiliach i hymnach, z których część rozprzestrzeniła się w Kościele greckim i łacińskim. Świeckie kroniki i historie pochodzenia syryjskiego są cenne dla wypełnienia luk pozostawionych przez dzieła łacińskie i greckie. Do wybitnych wczesnych historyków należą Jan z Efezu (ok. 575–585), Pseudo-Zachariasz Retor (ok. 580) i Jakub z Edessy (zm. 708). Na początku lat sześćdziesiątych

misjonarze syryjscy rozprzestrzenili swoją religię aż po Chiny. Kościół asyryjski utrzymywał cenne połączenia ze szlakami jedwabiu i przypraw, dzięki czemu mógł przenosić swoją religię na odległe obszary. Syryjskie wioski i kościoły były często pochłaniane przez Imperium Perskie, gdy Rzymianie i Bizantyjczycy wycofywali się w kierunku Morza Śródziemnego. Ale nie walczyli z nowym reżimem, ponieważ doświadczyli dyskredytacji i prześladowań ze strony swoich melchickich współwyznawców i byłych władców bizantyjskich. Z kolei Asyryjczycy i syryjscy ortodoksyjni często zajmowali wpływowe stanowiska w nauce, administracji i edukacji wśród Persów, muzułmanów i Mongołów. Wiele księzek naukowych i filozoficznych, inaczej utraconych na Zachodzie we wczesnym średniowieczu, zostało przekazanych Arabom z ich greckiego pochodzenia za pośrednictwem syryjskich uczonych. Misjonarze syryjscy są legendarni dzięki szerzeniu chrześcijaństwa w Indiach, gdzie ich potomkowie nazywani są Tomaszami Chrześcijanami (ze względu na ich rzekomy związek z misją Tomasza Apostoła). Przestrzegają zwyczajów wykazujących pokrewieństwo z judaizmem. W rzeczywistości największa grupa chrześcijan syryjskich mieszka we współczesnych Indiach.

Szogunat Ashikaga

Ten szogunat był świadkiem dominacji rodziny Ashikaga w społeczeństwie japońskim, rządzącej przez większą część okresu ze swojej siedziby w dzielnicy Muromachi w Kioto. W rezultacie szogunat, czyli bakufu („rząd namiotowy”, w rzeczywistości dyktatura wojskowa), którego władza militarna jest kontrolowana przez szoguna lub szoguna seii tai („generał, który pokonuje barbarzyńców”) – nazywany jest szogunatem Ashikaga lub Muromachi. Szogunat Ashikaga istniał od 1336 r. do oficjalnie 1588 r., chociaż ostatni członkowie rodziny zostali wypędzeni z Kioto w 1573 r., a po latach dwudziestych XVI wieku nie posiadał on dużej siły militarnej. Okres dominacji rodziny Ashikaga w japońskiej polityce osiągnął swój szczyt, kiedy Ashikaga Yoshimasa (1436–1490) dzierżył dziedziczny tytuł szoguna (dyktatora wojskowego) Japonii od 1449 do 1473 r., chociaż ostatnie lata jego szogunatu były zdominowane przez sukcesję kryzysy prowadzące do wojny Onin (1467–77). Okres Yoshimasy jako szoguna – a ściślej mówiąc okres po jego abdykacji – był ważnym okresem dla rozwoju japońskich sztuk pięknych. Ashikaga byli kiedyś rodziną wojowników znaczący w społeczeństwie japońskim od XII wieku, kiedy Yoshiyasu (zm. 1157) przyjął jako swoje nazwisko rodowe nazwisko swojej rezydencji w Ashikaga. Ich przodkowie sięgają dalej aż do Minamoto Yoshiie (1039–1106), znanego również jako Hachiman Taro Yoshiie, dziadek Yoshiyasu. Pochodził z gałęzi Seiwa Genji słynnej rodziny Minamoto i był jednym z wielkich wojowników późniejszej wojny trzyletniej, która trwała od 1083 do 1087 roku. Syn Yoshiyasu brał czynny udział w wojnie Taira-Minamoto w latach 1180–1085 i sześć pokoleń później Ashikaga Takauji został pierwszym szogunem, od 1338 do 1358. Miało to miejsce po zesłaniu cesarza Go-Daigo (1318–1339) na Wyspy Oki po oskarżeniu go o spiskowanie przeciwko szogunatowi Kamakura, który kontrolował armię. Cesarz zebrał pewne lojalne siły, aby położyć kres dominacji rodziny Kamakura.

ASHIKAGA TAKAUJI

Cesarz oddał swoje wojska pod dowództwo Ashikagi Takauji i wysłał je do centralnych prowincji. Wybór Takauji był interesujący, ponieważ brał on udział w spiskach przeciwko szogunatowi w 1324 r. i ponownie siedem lat później. Wyznaczony na dowódcę armii mającej pokonać wrogów szoguna, Takauji zmienił stronę i zdecydował się wesprzeć cesarza. Zdobył Kioto i obalił szoguna, rozpoczynając coś, co stało się znane jako Przywrócenie Kemmu. Jednak szybko wybuchła rywalizacja pomiędzy Takauji i innym watażką, Nittą Yoshisadą. W tym czasie prestiż tronu ucierpiał po poważnych niepowodzeniach administracyjnych, które wyraźnie spowodowały, że Go-Daigo nie był w stanie chronić swoich zwolenników. Takauji poprowadził swoich ludzi do Kioto, które zdobył w lipcu 1336 roku, zmuszając cesarza Go-Daigo do ucieczki do Yoshino na południu. W 1338 Takauji założył tak zwany szogunat Ashikaga (lub Muromachi) z siedzibą w Kioto. Takauji kontrolował armię, a jego brat Ashikaga Tadayoshi kontrolował biurokrację, ponosząc dodatkową odpowiedzialność za sądownictwo.

Szogunat początkowo doprowadził do rozłamu w rodzinie cesarskiej, przy wsparciu skrzydła z Kioto oraz Go-Daigo i jego frakcji rządzącej z południowego dworu w Yoshino. Trwało to do roku 1392, kiedy to przywrócono politykę alternatywnej sukcesji tronu. Po krótkim okresie stabilizacji doszło do próby powstania ze strony Ashikagi Tadayoshiego, który w 1351 roku zajął Kioto. Takauji zdołał go wypędzić, a Tadayoshi uciekł do Kamakury. Takauji doprowadził do „pojednania”, podczas którego Tadayoshi nagle zmarł, prawdopodobnie w wyniku zatrucia. To pozostawiło Takauji pod kontrolą północy, ale zmarł w 1358 r., a jego następcą został jego syn Yoshiakira (1330–67), który był szogunem aż do swojej śmierci w 1367 r. Nastąpił wtedy krótki okres bez szoguna.

ASHIKAGA YOSHIMITSU

Kiedy Ashikaga Yoshimitsu (1358–1408) został szogunem w 1369 r. i stanowisko to piastował do 1395 r., był w stanie opracować system, w ramach którego lojalne wobec niego rodziny sprawowały znaczną władzę w regionie, a urząd gubernatora wojskowego zmieniał się między Hosokawą, Hatakeyamą, i rodziny Shiba. Yoshimitsu mógł planować założenie nowej dynastii. Teoria ta wynika z faktu, że nie zarządzał on już terytorium w imieniu władcy. Z pewnością próbował przełamać władzę szlachty dworskiej, czasami zlecając jej publicznie wykonywanie służebnych zadań. Kiedy odbywał długie pielgrzymki, zabierał ze sobą tak wielu szlachciców, że procesja dla wielu widzów przypominała paradę cesarską. Yoshimitsu był w stanie zbudować dobre relacje z cesarzem Go-Kogonem. Jego głównym osiągnięciem, wymagającym znacznych umiejętności dyplomatycznych, był koniec Dworów Północnego i Południowego poprzez przekonanie cesarza południa do powrotu do Kioto w 1392 roku, kończąc schizmę powstałą za czasów szogunatu jego dziadka. Yoshimitsu musiał także stawić czoła dwóm buntom - buntowi Meitoku Yamana Ujikiyo w latach 1391–92 i powstaniu Oei z 1400 r. pod wodzą Ouchi Yoshihiro (1356–1400). Ouchi Yoshihiro liczył na wsparcie piratów, którzy zaatakowali Koreę a także okazjonalnie części Chin, ale jego bunt nastąpił, gdy nie chciał przyczynić się do budowy nowej willi dla szoguna. Od dawna żywił urazę do rodziny Ashikaga i pod pewnymi względami willa była jedynie pretekstem do wojny. Jednak bardzo szybko Ouchi Yoshihiro został zdradzony przez ludzi, o których myślał, że będą go wspierać, a gdy zginął w bitwie, bunt szybko się zakończył. Aby zapewnić łatwą sukcesję, Yoshimitsu abdykował urząd szoguna na rzecz swojego syna Ashikagi Yoshimochi (1386–1428), który był szogunem w latach 1395–1423, sam natomiast pozostał w Kioto, gdzie zarobił ogromne sumy pieniędzy monopolizując import miedzi potrzebnej do japońskiej waluty i negocjując umowę handlową z Chinami w 1401 roku. Drobne kontrowersje wywołał także wysyłając list do cesarza Chin Ming, który podpisał tytułem „król Japonii”. W ostatnich latach Yoshimitsu stał się wybitnym mecenasem sztuki, wspierając malarzy, kaligrafów, garncarzy, ogrodników krajobrazu i aranżatorów kwiatów. Wielu artystów, których zachęcał Yoshimitsu, zainteresowało się chińskimi projektami i znalazło się pod wpływem ich chińskich współczesnych artystów – stało się to znane jako styl karayo. System kontroli ustanowiony przez Yoshimitsu był kontynuowany pod rządami Ashikagi Yoshimochiego i jego syna Yoshikazu (1407–25), który był szogunem w latach 1423–25. Był to jednak także okres, w którym region Kanto w Japonii zaczął wymykać się spod kontroli szogunatu. Jego następcą został wujek Yoshikazu, Yoshinori (1394–1441), który objął stanowisko szoguna w 1428 r. Yoshinori był mnichem buddyjskim od dzieciństwa, a ostatecznie został przywódcą sekty Tendai i musiał porzucić życie mnicha, gdy zmarł jego siostrzeniec. Ze względu na swoje pochodzenie był zdeterminowany ustanowić lepszy system wymiaru sprawiedliwości dla biedniejszych ludzi i zreformować sądownictwo. Wzmocnił także kontrolę szoguna nad wojskiem, mianując nowych ludzi lojalnych wobec rodziny Ashikaga. Wielu szlachciców nie lubiło go, ponieważ był postrzegany jako powściągliwy i arogancki, a w 1441 roku generał z Honsiu, Akamatsu Mitsusuke, zamordował Yoshinoriego. Podczas tak zwanego incydentu Kakitsu Akamatsu Mitsusuke został ścigany przez zwolenników szogunatu i zmuszony do popełnienia samobójstwa. Najstarszy syn Yoshinoriego, Yoshikatsu (1434–1443), został jego następcą i był szogunem zaledwie przez dwa lata. Wraz z jego

śmiercią nie było szoguna od 1443 do 1449 roku, kiedy szogunem został 13-letni brat Yoshikatsu, Ashikaga Yoshimasa.

WOJNA ONIN

Ashikaga Yoshimasa urodził się 20 stycznia 1436 roku w Kioto, a kiedy został szogunem, znaczenie szogunatu spadało z powodu powszechnych niedoborów żywności i ludzi umierających z głodu. Yoshimasa nie interesował się zbytnio polityką i większość swojego życia poświęcił byciu mecenasem sztuki. Zrozpaczony sytuacją polityczną i nie mając dzieci, w wieku 29 lat mianował swoim następcą swojego młodszego brata Yoshimi (1439–1491) i przygotowywał się do wystawnej emerytury. Jednak w 1465 roku on i jego żona Hino Tomiko mieli syna. Jego żona stanowczo twierdziła, że chłopiec powinien zostać następnym szogunem, dlatego w 1467 r. rozpoczął się konflikt między zwolennikami obu stron – żony Yoshimasy i jego brata. Znana jako wojna Onin, większość walk toczyła się miejsce wokół Kioto, gdzie zniszczono wiele historycznych budynków i świątyń, a ogromne połacie ziemi uległy dewastacji. Co ważniejsze, pokazała względną niemoc militarną szoguna i siłę gubernatorów wojskowych, i szybko zmieniła się z kłótni dynastycznej w wojnę zastępczą. Następnie doszło do konfliktu pomiędzy dwoma wielkimi watażkami w zachodniej Japonii, Yamaną Mochitoyo, który wspierał żonę szogunatu Ashikaga i małego syna, a jego zięciem, Hosokawą Katsumoto, który wspierał Yoshimiego. Obaj zginęli w czasie wojny i żadna ze stron nie podjęła próby zakończenia konfliktu, aż w końcu, wyczerpana 10-letnim konfliktem, w 1477 roku walki dobiegły końca. W tym czasie Yoshimasa, pragnąc uniknąć trudnej sukcesji, w 1473 roku ustąpił ze stanowiska szoguna na rzecz swojego syna. Jego syn, Yoshihisa, był szogunem od 1474 r. aż do własnej śmierci w 1489 r., po czym, aby uleczyć rany wojny Onin, Yoshimasa mianował syna swojego brata kolejnym szogunem. Syn Yoshimiego, Yoshitane (1466–1523), był szogunem od 1490 do 1493 r. Na emeryturze Yoshimasa przeniósł się do części Higashiyama (Wschodnie Wzgórza) w Kioto, gdzie zbudował willę, która później stała się Ginkakuji (Srebrny Pawilon). Tam rozwinął japońską ceremonię parzenia herbaty w skomplikowaną serię rytualizowanych kroków i był mecenasem wielu artystów, garncarzy i aktorów. Ten rozkwit sztuki stał się znany jako okres Higashiyama. Yoshimasa zmarł 27 stycznia 1490 roku. Od szogunatu Yoshitane ród szybko tracił władzę polityczną. Kuzyn Yoshitane'a, Yoshizumi (1480–1511), został szogunem w latach 1495–1508, a jego następcą, po długim bezkrólewiu, został jego syn Yoshiharu (1511–1550), który został szogunem w 1522 r. w wieku 11 lat i pozostał na tym stanowisku do 1547 r. Jego syn Yoshiteru (1536–1565) został jego następcą w latach 1547–1565, a po jego morderstwie jego następcą został kuzyn Yoshihide (1540–68), który był szogunem przez niecały rok. Brat Yoshiteru, Yoshiaki (1537–1597), został wówczas piętnastym i ostatnim szogunem rodziny Ashikaga. Był opatem klasztoru buddyjskiego w Nara, a kiedy został szogunem, wyrzekł się życia mnicha i próbował zjednoczyć zwolenników swojej rodziny przeciwko ciągłemu atakowi Ody Nobunagi. Na początku 1573 roku Nobunaga zaatakował Kioto i spalił większą część miasta. W kolejnym ataku w sierpniu tego samego roku udało mu się wreszcie wypędzić Yoshiakiego z Kioto. Udając się na wygnanie, w 1588 roku Yoshiaki formalnie abdykował ze stanowiska szoguna, pozwalając Toyotomi Hideyoshiemu przejąć władzę. Następnie powrócił do swojego życia jako kapłan buddyjski. Co najmniej przez ostatnie 50 lat – a prawdopodobnie dłużej – szogunat stał się nieskuteczny i ponownie pojawili się watażkowie, często finansując swoje operacje nie tylko poprzez plądrowanie części samej Japonii, ale także poprzez pirackie najazdy na odległe części Japonii i Korei. Szogunat Ashikaga pozostaje kontrowersyjnym okresem w historii Japonii. W latach trzydziestych Takauji był ostro krytykowany w podręcznikach szkolnych za brak szacunku dla cesarza Go-Daigo. Wielu historyków uznaje go obecnie za człowieka, który zapewnił krajowi pewien stopień stabilności. Zmieniło się także podejście do Yoshimasy. Ponieważ tak bardzo skoncentrował się na sztuce, zaniedbał kierowanie krajem. Obecnie uznaje się go za stojącego na czele nieudolnej administracji, która doświadczyła wielkich cierpień w dużej części

Japonii. Doprowadziło to do okresu wielkiej niestabilności, który zakończył się dopiero, gdy Tokugawa Ieyasu został szogunem w 1603 roku.

Sułtanat Delhi

Napływ muzułmańskich Turków na subkontynent indyjski rozpoczął się w XI i XII wieku. Na jej czele stanęło szereg dynastii wojskowych, w tym Ghaznawidzi, którzy rządili częściami Persji i najechali północne Indie, oraz Ghurydzi, którzy zaczęli jako sojusznicy wielkiego władcy Ghazanawidów Mahmuda z Ghazni, ale oderwali się po jego śmierci w 1030 r. i podbili dla siebie większość północnych Indii. Aibak, Turek urodzony w Azji Środkowej i zabrany do Nishapur jako niewolnik rodu rządzącego Ghuridów, służył jako administrator Ghuridów od 1192 do 1206 roku, kiedy to został uwolniony i mianowany sułtanem, czyli władcą nowej dynastii mającej siedzibę w mieście Delhi przez swoich byłych panów. Będąc w służbie Ghurydów, poprowadził serię kampanii wojskowych w Indiach, znacznie rozszerzając terytorium imperium i podbijając większość terenów pomiędzy rzekami Indus i Ganges. Panowanie Aibaka, podczas którego większość czasu spędził na próbach ustanowienia instytucji politycznych i granic geograficznych, było stosunkowo krótkie i zmarł w 1210 r. Następcą Aibaka został jego syn Aram z Lahore, który miał niewielkie doświadczenie polityczne i został obalony i zabity w 1211 r. przez zięcia Aibaka, Shamsa ud-Dina Iltutmisha, którego faworyzowała armia. Natychmiast po przejęciu kontroli nad sułtanatem Iltutmish stanął w obliczu wyzwań militarnych zarówno ze strony sąsiednich Ghaznawidów, jak i państwa muzułmańskiego w Sind. W serii wojen przeciwko nim Iltutmish umocnił swoją władzę i do 1228 roku podbił cały Sind. Według muzułmańskiego historyka Ibn Batuty Iltutmish był pierwszym władcą Delhi, który rządził niezależnie od większego państwa, a w latach 1228–29 przyjął emisariuszy kalifatu Abbasydów w Bagdadzie, głównym państwie muzułmańskim, przynajmniej z nazwy, tego okresu. Pod jego przywództwem Sułtanat Delhi uniknął zniszczenia, gdy przywódca mongolski Czyngis-chan przetoczył się na zachód przez Azję Środkową. Iltutmish zmarł w 1236 r., a jego następcą została grupa słabych władców i turecka szlachta, zwana „Czterdziestką”, która kontrolowała najważniejsze prowincje sułtanatu. Rządził jego syn Rukn ad-Din Firuz Shah siedem miesięcy, zanim został obalony przez swoją siostrę Raziyyę, którą ich ojciec początkowo wybrał na nowego władcę przed śmiercią. Sułtana przechodziła szkolenie w zakresie administracji politycznej w okresach, gdy jej ojciec wyjeżdżał na kampanie wojskowe i zostawiał ją odpowiedzialną za utrzymanie rządu. Raziyya napotkała ostry sprzeciw wielu urzędników sułtanatu i została obalona w 1240 r. Najmłodszy syn Iltutmisha, Mu'izz ad-Din Bahram Shah, wstąpił na tron i pracował nad wzmocnieniem północnej granicy przed Mongołami. Powstrzymał próbę odzyskania przez siostrę kontroli nad sułtanatem. Jednak i on został obalony w 1242 r. przez urzędników państwowych wyższego szczebla, a następnie stracony. Nowy sułtan Nasir ud-Din Mahmud był odludkiem i przekazał władzę polityczną Ghiyath ad-Din Balbanowi, swemu niewolnikowi i przyszłemu zięciowi. Pod rządami Balbana sułtanat w dalszym ciągu odpierał najazdy mongolskie i powstrzymywał bunty zbuntowanych władców hinduskich. Kiedy sułtan Nasir ud-Din, który nie miał dzieci, zmarł w 1265 r., Balban formalnie przyjął tytuł sułtana i rządził przez dwie dekady, aż do 1286 r. Armia sułtanatu została zreorganizowana i ulepszona pod rządami Balbana, który nakazał budowę fortów w okolicach Lahore w celu przedstawienia linii obronnej przeciwko mongolskiemu przywódcy Hulagu Khanowi, który najechał Iran w 1256 roku i aktywnie prowadził kampanię w całej Persji i na arabskim Bliskim Wschodzie w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XII wieku. W latach 1280-1283 jeden z namiestników sułtanatu, Tughril, zbuntował się przeciwko Balbanowi i sułtan poprowadził przeciwko niemu kampanię militarną, która zakończyła się śmiercią gubernatora podczas najazdu wojsk Balbana na jego obóz. Wczesny okres sułtanatu Delhi dobiegł końca w 1290 r., kiedy syn Balbana, Bughra Khan, odmówił przyjęcia tronu, a Malik Firuz Khalji obalił nastoletniego wnuka Balbana, Kaiqubada. Tureccy Khaljidowie przyjęli afgańskie zwyczaje po zajęciu Afganistanu i nadzorowali szybką ekspansję sułtanatu, podbijając Gujarat i Dekan podczas ich panowania od 1290 do 1320. Sułtan Ala ud-Din Khalji (1296–1316) powiększył

armię oraz wprowadził warunki gospodarcze i gospodarcze reformy podatkowe. Po jego śmierci następcą został szereg nieudolnych władców, a wewnętrzne konflikty doprowadziły wkrótce po jego śmierci do upadku Khaljidów. Dynastia Tughlaq (1320–1412) doszła do władzy, a sułtan Muhammad Ibn Tughlaq (1325–1351) założył drugą stolicę w Deogir, aby kontrolować coraz większe imperium. Przenosząc aktywną stolicę na południe, sułtan mógł nadzorować dalsze kampanie wojskowe na Dekanie. Za Mahometa wprowadzono system walutowy i podwyższono podatki, aby pokryć wydatki wojskowe sułtana. Większą część późniejszych lat swego panowania poświęcił radzeniu sobie z buntami, próbami zażegnania niezgody ze strony duchowieństwa (ulama) i radzeniem sobie z zagrożeniami zewnętrznymi, co skutkowało redukcją terytorium imperium. Sułtan Firuz Shah Tughlaq (1351–1388) nie odniósł takiego sukcesu militarnego jak jego poprzednicy, ale był prawdopodobnie największym administratorem-władcą dynastii. Przywrócił system jagir, w ramach którego oficerowie armii płacili w formie nadań ziemi, a nie pensji pieniężnych, oraz wprowadził system wymiaru sprawiedliwości, który rygorystycznie egzekwował prawo. Firuz Shah skupił się także na poprawie usług społecznych i otworzył duży szpital Dar us-Shafa w Delhi oraz założył biura zatrudnienia i małżeństw. Za jego panowania państwo finansowało rozbudowę istniejących miast, budowę nowych, budowę meczetów, łaźni i kanałów. Polityka religijna sułtanatu pod rządami Firuza Shaha była ściśle sunnicka, a niemuzułmanie byli zobowiązani do płacenia podatku dżizja, a muzułmanów szyickich objęto ograniczeniami. Po śmierci Firuza Szacha w 1388 r. kryzys sukcesyjny doprowadził do upadku dynastii Tughlaq. W środku tego kryzysu Timurlane (Tamerlan), władca Samarkandy, który tworzył imperium w Azji Środkowej, najechał Indie oraz zdobył i splądrował Delhi w 1398 r. Głód i rozprzestrzenianie się chorób nastąpiły po inwazji Timuridów, która zabrała tysiące niewolników i znaczna część bogactwa miasta została zabrana z powrotem do Azji Środkowej. Dynastia Tughlaq nie była już pojedynczą jednostką, a kilka konkurujących ze sobą państw pozostało w sporze o muzułmańskie Indie. Wraz z upadkiem Tughlaqów turecki sułtanat Delhi zaczął systematycznie podupadać. Pomimo okresów odrodzenia za panowania dynastii Sayyidów (1414–1451) i Lodi (1451–1526) scentralizowany sułtanat już nie istniał, a obie dynastie stanęły w obliczu sprzeciwu ludności hinduskiej Indii i rywalizujących ze sobą indyjskich państw muzułmańskich. Sułtanat formalnie zakończył się w 1526 r., kiedy Zahir ud-Din Muhammad Babur, Turek Czaghatai rządzący w Kabulu, zapoczątkował okres wielkiego imperium Mogołów.

Style gotyckie i romańskie

Termin romański odnosi się do architektury średniowiecznej Europy XI i XII wieku, która próbowała połączyć wczesne średniowiecze z architekturą Cesarstwa Rzymskiego, zarówno pod względem zastosowanych materiałów, jak i uzyskanej formy. Opierając się na stylu normańskim, styl romański stał się popularny i był pierwszym stylem używanym w całej Europie od czasów rzymskich, a przykłady można znaleźć w całej średniowiecznej Europie. Wiele z tych budynków to obiekty sakralne, zwłaszcza katedry i kościoły. Aspekty stylu romańskiego, zwłaszcza okrągły łuk, upodabniają go do późniejszego projektu rzymskiego, w którym zastosowano grube ściany, wąskie otwory i kamienne sklepienia jako metodę podparcia. Kolumny zastąpiono filarami, a w projektowaniu intensywnie wykorzystywano geometrię i sztywność. Projekt katedry romańskiej wykorzystuje sklepienia kolebkowe i podporowe oraz układ krzyżowy. Wydaje się, że ten system konstrukcji pojawił się po raz pierwszy na Półwyspie Iberyjskim, a katedra w Santiago de Compostela i katedra w Jaca to dwa z bardziej godnych uwagi przykładów. We Francji opactwo w Cluny, które już nie istnieje, było być może uosobieniem architektury romańskiej. W innych częściach Europy we Włoszech znajduje się wiele przykładów architektury romańskiej, w tym wieże w San Gimignano; katedry w Monreale, Palermo, Pizie i Cefalu na Sycylii; oraz części katedry św. Marka w Wenecji. We Francji wśród wielu przykładów można wymienić kościół klasztorny Notre-Dame-du-Port w Clermont-Ferrand, kościół w Périgneux w Dordogne i opactwo Senaques. Styl gotycki, obowiązujący od około 1150 do 1250 roku, wykorzystujący

ostrołukowy łuk, wywodził się ze stylu romańskiego, przy czym w latach trzydziestych XVI wieku termin gotycki był pierwotnie używany jako określenie pejoratywne do opisanego budynków, głównie katedr, postrzeganych jako „barbarzyńskie”. Styl ten w rzeczywistości nie ma nic wspólnego z Gotami, ale raczej zawierał charakterystyczne cechy, takie jak ostrołukowy łuk, sklepienia żebrowe i latające przypory na zewnątrz budynków. Najwcześniejszą znaczącą budowlą w stylu gotyckim wydaje się być kościół opactwa Saint-Denis pod Paryżem, zbudowany około 1144 r. Został częściowo zaprojektowany przez opata Sugera (1081–1151), który chciał stworzyć fizyczną reprezentację swojej interpretacji Jerozolimie i był krytykowany przez współczesnych za zauroczenie światłem, które miało wpływ na odróżnienie stylu gotyckiego od romańskiego. Duża część tego wykorzystania światła została osiągnięta dzięki zastosowaniu witraży, a styl ten zaczął zyskiwać na popularności w północnej Francji, a następnie w Anglii. Stopniowo rozprzestrzenił się na resztę Francji, Niderlandy, Niemcy, Hiszpanię i niektóre części północnych Włoch. Najważniejsze katedry gotyckie we Francji to Notre-Dame de Paris, katedra w Amiens, katedra w Beauvais, katedra w Chartres, katedra w Reims, katedra w Rouen i katedra w Laon. W Anglii katedry w Canterbury, Ely, Gloucester, Lincoln, Peterborough, Salisbury i Wells; Opactwo Westminsterskie; i York Minster są w stylu gotyckim. W Niemczech i Austrii główne katedry gotyckie znajdują się w Kolonii, Fryburgu, Ratyzbonie, Ulm i Wiedniu; główne w Hiszpanii to Burgos, León, Sewilla i Toledo. We Włoszech katedry we Florencji, Mediolanie, Orvieto i Sienie są utrzymane w stylu gotyckim. W Belgii katedra w Antwerpii jest w stylu gotyckim, a ratusz w Gandawie i części Sukiennic w Ypres są świeckimi reprezentacjami architektury gotyckiej. We Włoszech Palazzo Vecchio i Ponte Vecchio we Florencji oraz Pałac Dożów w Wenecji; a we Francji część Carcassonne, część Mont Saint-Michel i liczne zamki to budowle świeckie w stylu gotyckim. W połowie XVIII wieku miał miejsce ruch odrodzenia gotyku, który miał wpływ na budowę katedr i kościołów, wielu budynków uniwersyteckich oraz głównych budynków świeckich i obywatelskich.

Święte Cesarstwo Rzymskie (wczesne)

Po śmierci cesarza Ludwika Pobożnego (814–840) i wojnie domowej we Frankfurcie (840–843) imperium Karolingów zostało podzielone między trzech synów Ludwika. Na wschodnich ruinach imperium wyłoniło się nowe królestwo, niemieckie, rozciągające się od Holsztynu na północy po Alpy na południu, od Lotaryngii na zachodzie aż po Łabę na wschodzie. Pierwsi królowie Niemiec z Karolingów walczyli o przetrwanie swojego kruchej królestwa. Ich potężni rzucaли wyzwanie nie tylko zagraniczni najeźdźcy, Słowianie, Węgrzy i Wikingowie, ale także rywalizujący ze sobą władcy Francji, a także niektórzy przeciwnicy w kraju. W 911 r. zmarł ostatni potomek Karolingów, Ludwik Dzieciątko (900–911), a niemiecka szlachta wybrała na swojego nowego króla Konrada, księcia Frankonii (911–918). Synowi Konrada, Henrykowi I (918–936), a później jego wnukowi Ottonowi I Wielkiemu (936–973), udało się przywrócić prawo i porządek w swoim królestwie, podporządkowując sobie różne plemiona i odpierając najazdy.

DYNASTYJA OTTOŃSKA

Po zwycięstwie nad Madziarami w bitwie pod Lechfeldem (955) i udanej interwencji we Włoszech (951–961) Otto ugruntował swoją pozycję niekwestionowanego władcy rozległych terytoriów Europy Zachodniej i Środkowej. 2 lutego 962 roku papież Jan XII koronował go w Rzymie na cesarza. Powstało nowe Cesarstwo Rzymskie, rządzone przez cesarza niemieckiego. Już sama nazwa Świętego Cesarstwa Rzymskiego wywodzi się z faktu, że akt koronacji cesarskiej, dokonany przez najwyższą głowę wiernych chrześcijańskich, papieża, miał charakter sakralny, a co za tym idzie także sakralny charakter cesarskiej godności i władzy. Koronacja Ottona nie była bynajmniej osiągnięciem wybitnym: papieżowi brakowało w tamtych czasach zarówno wpływów, jak i władzy i było w dużej mierze podporządkowane dobrej woli niemieckich władców. Otton II (973–983) został następcą Ottona i poślubił bizantyjską księżniczkę Teofano. Ten ostatni wprowadził szereg bizantyjskich ceremonii cesarskich, które zostały

przyjęte na dworze ottońskim. Podobnie jak wcześniej jego ojciec, Otton II próbował zwiększyć cesarską kontrolę nad Włochami. Jego inwazja na Kalabrię zakończyła się klęską jego armii zadaną przez Arabów w 982 r. Otton III (983–1002) poświęcił wiele energii na ugruntowanie wpływów cesarskich na wschodzie. Utworzył arcybiskupstwo gnieźnieńskie i mianował Bolesława Chrobrego, księcia polskiego, patrycjuszem. Za panowania Henryka II (1002–1024) podjął on trzy wyprawy wojskowe do Włoch, z których pierwsza (1004) miała na celu ukaranie jego niewiernego poddanego Arduina z Ivrei, który ogłosił się królem Włoch. Druga kampania (1013–14) zakończyła się jego koronacją cesarską przez papieża. Po trzeciej inwazji (1020 r.) ugruntowała się władza cesarska nad Włochami i mianowano nowych urzędników niemieckich, którzy mieli zapewnić cesarską kontrolę w regionie. Wojny z Bolesławem I, w których Henryk sprzymierzył się z pogańskim Ljutizi, zakończyły się pokojem 1018 r., na mocy którego Henryk oddał Czechy.

Dynastia salicka

Śmierć Henryka II oznaczała koniec dynastii ottońskiej, która ustąpiła miejsca nowej dynastii, salickiej. Jej pierwszym władcą był Konrad II (1024–1039), wybrany przez magnatów niemieckich po śmierci Henryka, pomimo pewnego sprzeciwu, który chciał, aby na nowego króla koronowano Wilhelma III, księcia Akwitanii. Po koronacji cesarskiej w Wielkanoc 1027 r. jego władza została przywrócona. Teraz skupił się na kwestiach prawnych, kodyfikując starożytnie zwyczaje saksońskie. W 1028 odniósł zwycięstwo w wojnie ze zbuntowanym księciem polskim Mieszkiem II. Po zawarciu pokoju Mieszko poddał wszystkie terytoria podbite przez niego i jego poprzednika z cesarstwa. W 1032 roku zmarł Rudolf III, ostatni król Burgundii, przekazując swoje królestwo Konradowi. Burgundia została przyłączona do imperium, przyjmując nazwę królestwa Arles. Konrad i jego spadkobiercy, Henryk III (1039–1056) i Henryk IV (1056–1106), próbowali scentralizować władzę cesarską, a także zmniejszyć wpływy regionalnej szlachty, zarówno świeckiej, jak i religijnej. Prowadziło to do częstych konfliktów i sporadycznych buntów. Cesarska ingerencja w sprawy duchowe została wyraźnie ukazana w próbie zreformowania papieżstwa przez Henryka III. W latach 1046–1049 mianował, jeden po drugim, czterech niemieckich biskupów na papieży, aby uczynić niemiecką kontrolę wszechobecną i mieć cesarza jako dominującą postać w sprawach kościelnych. Choć niektórzy duchowni chwalili go za wysiłki na rzecz zreformowania papieżstwa, Henryk spotkał się z ostrą krytyką ze strony bardziej radykalnych kręgów Rzymu. W okresie mniejszości Henryka IV ruchem rzymskim kierował energiczny kardynał Hildebrand, przyszły papież Grzegorz VII (1073–1085). W 1059 r. Hildebrand wydał dekret, że żaden doczesny władca nie jest upoważniony do ustanowienia lub usunięcia papieża, którego ma wybrać kolegium kardynałów. Mogło to oznaczać początek reformy gregoriańskiej, która doprowadziła do zacieklej walki z Koroną, znanej jako spór o inwestyturę. Pierwszym ciosem zadany cesarzowi było upokorzenie w Canossie (styczeń 1077), ekskomunika i objęcie imperium interdyktem. Pierwszy etap sporu zakończył się konkordatem wormackim (1122) pomiędzy synem Henryka, Henrykiem V (1106–1125), a papieżem Kalikstem II. Na mocy konkordatu Henryk zrzekł się władzy wybierania biskupów, zachowując jednak prawo do nadzorowania wyborów biskupich i uczestniczenia w nich. Słabość cesarza wykorzystywała niemiecka szlachta, która na swojego nowego króla wybrała Lothara z Supplinburga Lothara II (1125–1137), kładąc kres dynastii salickiej. Panowanie Lothara, a następnie Konrada III (1138–1152) naznaczone było walką społeczną i dynastyczną.

FRYDERYK I BARBAROSSA I FRYDERYK II

Wraz z wyborem Fryderyka I Barbarossy (1152–1190) rozpoczął się nowy rozdział w historii Cesarstwa Niemieckiego. Podstawowym celem Fryderyka było przywrócenie cesarskiej kontroli we Włoszech, zarówno nad zbuntowanymi gminami włoskimi, jak i nad papieżem, który sprzymierzył się z królem Sycylii Wilhelmem I. Pierwsza wyprawa włoska z 1155 r. nie przyniosła żadnych znaczących owoców, natomiast druga wyprawa (1158 r.) doprowadziła do redukcji Lombardii do prowincji królewskiej i

buntu gminy mediolańskiej. Żarliwy papież Aleksander III (1159–1181) i król Sycylii poparli włoskie państwa-miasta, natomiast Fryderyka popierała większość niemieckich magnatów i antypapieży. Podczas czwartego marszu włoskiego (1166–1167) zdobył Rzym i dopiero wybuch malarii, postrzeganej jako kara boska, zmusił go do odwrotu. W 1174 roku Fryderyk poprowadził swoją piątą wyprawę i pomimo pewnego porozumienia osiągniętego z Ligą Longobardów, wojna została wznowiona, co zakończyło się porażką cesarstwa w bitwie pod Legnano (29 maja 1176). Następnie Fryderyk zwrócił się ku dyplomacji i konflikt zakończył się pokojem w Konstancji (1183). Oprócz polityki włoskiej Fryderyk zwracał uwagę na sprawy wewnętrzne. Rozszerzył posiadłości cesarskie, anektując ziemie wymarłych dynastii niemieckich i przejmując w 1180 r. majątki Henryka Lwa, księcia Saksonii i Bawarii. To właśnie za jego panowania kancelaria cesarska zaczęła używać przymiotnika święty na określenie Cesarstwa Rzymskiego. Fryderyk zginął w drodze do Ziemi Świętej, prowadząc III krucjatę. Jego syn Henryk VI (1190–1197) ożenił się z Konstancją, ciotką bezdzietnego króla Sycylii Wilhelma II, a po wstąpieniu na tron najechał Włochy, aby zostać koronowanym w Rzymie i zdobyć swoje sycylijskie królestwo. Kampania sycylijska zakończyła się niepowodzeniem z powodu wysokich letnich upałów i Henryk wycofał się, pozostawiając Sycylię rządzoną przez antykróla Tankreda, kuzyna Wilhelma II. Po śmierci Tankreda w 1194 r. Henryk rozpoczął kolejną kampanię na Sycylię, która zakończyła się podbojem królestwa normañskiego i koronacją Henryka na króla Sycylii w Boże Narodzenie 1194 r. Po powrocie do domu Henryk podjął próbę przekształcenia imperium w dziedziczną monarchię rządzoną przez Izbę Hohenstaufów. Po swojej śmierci (28 września 1197) Henryk VI pozostawił dwuletniego syna, przyszłego Fryderyka II (1212–1250). Wychowywał się na Sycylii, a jego opiekunem był papież Innocenty III (1198–1216). Ten ostatni znakomicie wykorzystał chaos społeczny i polityczny po śmierci Henryka VI i przyłączył do posiadłości papieskich rozległe terytoria Włoch. Filip Szwabski, brat Henryka VI, został wybrany na nowego króla (1198–1208), a jego panowanie charakteryzowało się ciągłą walką ze swoim arcywrogiem Ottonem z Brunszwiku. Szlachta niemiecka i sycylijska, a także Kościół ze swoim przywódcą Innocentym III w czasie wojny między rywalami często zmieniały strony. Po zamordowaniu Filipa Ottona nazwano Ottonem IV (1208–1218). Zdobył poparcie Innocentego dzięki obietnicy uznania terytoriów papieskich we Włoszech i umożliwienia wolnych wyborów biskupów, jednak niedopełnienie tych obietnic doprowadziło do jego ekskomuniki przez papieża (18 listopada 1210 r.), co jak na ironię zbiegło się z ekskomuniką króla Anglii Jana w 1209 r. W międzyczasie nowym królem został wybrany Fryderyk II (wrzesień 1211 r.). Fryderyk z łatwością zdobył poparcie Innocentego, potwierdzając ustępstwa Ottona z 1209 r. Upadająca władza Ottona została ostatecznie stłumiona po bitwie pod Bouvines (27 lipca 1214 r.), w której armie dwóch ekskomunikowanych władców, Jana z Anglii i Ottona z Brunszwiku, zostały rozbite i pokonane. Otto zmarł ekskomunikowany w 1218 r. Dobre stosunki między papieżem a cesarzem zostały zerwane po śmierci Innocentego III. Fryderyk nie dotrzymał obietnicy dotyczącej oddzielenia Sycylii od Cesarstwa Niemieckiego. Zamiast tego w 1220 roku kazał swojemu młodemu synowi Henrykowi koronować się na króla Niemiec Henryka VII i wycofał się na rodzinną Sycylię. W 1227 r. Grzegorz IX ekskomunikował Fryderyka za niewzięcie krzyża. Zaowocowało to wyprawą do Ziemi Świętej znaną jako IX krucjata, podczas której Fryderyk w błyskotliwy sposób przywrócił Jerozolimę pod kontrolę chrześcijańską dzięki swojej mistrzowskiej dyplomacji. Sukces Fryderyka i wsparcie wielu książąt niemieckich przyczyniły się do zawarcia pokoju San Germano pomiędzy papieżem a cesarzem w 1230 roku. Na mocy tego pokoju Fryderyk uznał terytoria papieskie we Włoszech i na Sycylii; jednak spokój nie trwał długo. W 1237 roku Fryderyk wznowił imperialne działania wojenne wobec Ligi Longobardów, miażdżąc armie komunalne w listopadzie tego roku. Grzegorz ekskomunikował Fryderyka w 1239 r. i wezwał do zwołania soboru kościelnego, aby obalić cesarza, postrzeganego jako Antychryst. Fryderyk najechał Rzym w 1241 roku i zastał martwego Grzegorza. Następca Grzegorza Innocenty IV kontynuował politykę swojego poprzednika i w 1245 r. I Sobór Lyonński obalił cesarza. Jednak rządy Fryderyka były na tyle silne, że przetrwały to symboliczne zeznanie. Podczas gdy Fryderyk był postrzegany przez kręgi papieskie jako Antychryst, jego towarzysze

sycylijscy postrzegali go jako zagorzałego propagatora sztuki i nauki, założyciela Uniwersytetu Neapolitańskiego (1224); jako osobowość o otwartym umyśle, równie tolerancyjna wobec chrześcijan, Żydów i muzułmanów, Niemców, Normanów i Greków; oraz jako człowiek o niezwykłej wiedzy, władający aż siedmioma językami i posiadający postępowe poglądy na ekonomię i rząd. Jego niezwykła osobowość przyniosła mu przydomek Stupor Mundi, Cud Świata. Fryderyk zmarł 13 grudnia 1250 roku, a jego potężne imperium upadło. Po krótkim panowaniu jego syna Konrada IV (1250–1254) Cesarstwo Niemieckie pogrążyło się w dwudziestoletnim chaosie politycznym i społecznym, bez uznanego króla i cesarza. W okresie bezkrólewia 1254–1273 szwajcarskie kantony próbowały wyrwać się spod kontroli cesarskiej, Karol z Anjou podbił posiadłości cesarskie na Sycylii i południowych Włoszech, podczas gdy Francja zagroziła terytorium niemieckim.

DYNASTYJA HABSBURGÓW

Jesienią 1273 roku zgromadzenie książąt niemieckich Kurfürsten wybrało nowego króla, Rudolfa Habsburga, syna Albrechta IV, hrabiego Habsburgów, i Jadwigi, córki Ulryka z Kyburga. Uważa się, że Rudolf był wybitną postacią na długo przed swoją koronacją, posiadał ziemie i majątki w Szwajcarii i Alzacji. Papież Grzegorz X uznał jego wybór pod warunkiem, że Rudolf zrzeknie się roszczeń do tytułu cesarskiego i panowania w Rzymie, na Sycylii i na ziemiach papieskich. Alfonso X z Kastylii również uznał wybór Rudolfa. Wyzwanie rzucone jego władzy przyszło od wewnątrz, w obliczu Otokara II, króla Czech, który odmówił oddania Rudolfowi swoich terytoriów w Austrii, Styrii, Karyntii i Krainie. Po pięciomiesięcznej wojnie Rudolf zajął wspomniane prowincje w listopadzie 1276 roku. Otokar zachował Czechy, a pokój ugruntował zaręczyny syna Otokara Wacława z córką Rudolfa. Pokój jednak nie trwał długo, gdyż Otokar sprzymierzył się z niektórymi książętami niemieckimi i polskimi przeciwko Rudolfowi. Ten ostatni, zawierając sojusz z Władysławem IV Węgierskim, spotkał się ze swoim wrogiem nad rzeką Marsz 26 sierpnia 1278 roku. Wynikiem bitwy była klęska i śmierć Otokara oraz podbicie Moraw. Pokonawszy czeskie wyzwanie, Rudolf skupił się na umocnieniu swojej władzy w austriackich prowincjach, gdzie powierzył swoim dwóm synom, Albrechtowi i Rudolfowi, tytuł książąt Austrii i Styrii. Czyniąc to, Rudolf spodziewał się ustanowienia rządów dynastycznych w swoim królestwie. Jednocześnie podjął próbę przywrócenia pokoju i porządku w Niemczech i Szwajcarii. W 1289 roku wkroczył do Turyngii, gdzie pokonał część rebeliantów. Jego życzenie, aby jego syn Albert był koronowany na króla Niemiec, nie spełniło się, ponieważ książęta wybierający odmówili tego. Rudolf zmarł 15 lipca 1291 r. Zgromadzenie wybrało na nowego króla Adolfa, hrabiego Nassau. W przeciwieństwie do swojego poprzednika Adolfowi brakowało władzy i wpływów, ponieważ pochodził z drobnej szlachty. Wybór ten mógł zostać dokonany dlatego, że książęta, zasmakowawszy władzy w dynastii Habsburgów, woleli zainstalować słabego władcę. Koronowany na króla Rzymian w Akwizgranie 2 czerwca 1292 r. i nigdy nie namaszczony przez papieża na Świętego Cesarza Rzymskiego, Adolf przez całe swoje krótkie panowanie (1292–1298) nie dokonał żadnego znaczącego osiągnięcia. Próby podporządkowania sobie Turyngii nie powiodły się, a dawni zwolennicy obalili go, wybierając na króla Albrechta Habsburga, syna Rudolfa I. Adolf odmówił uznania elekcji Alberta i poprowadził przeciwko niemu swoją armię, by zostać pokonanym i zabitym w bitwie pod Göllnheim (2 lipca 1298). Panowanie Alberta I (1298–1308) charakteryzuje się rosnącym międzynarodowym znaczeniem rodu Habsburgów. Jego próba aneksji terytoriów za granicą burgundzką doprowadziła do konfliktu z Francją Filipem IV Pięknym (1285–1314). Jednak brak poparcia papieskiego skłonił go do porzucenia roszczeń w tym regionie. W 1299 roku podpisano traktat między obydwoma królami, na mocy którego syn Albrechta Rudolf miał poślubić córkę Filipa Blanche. W 1303 roku papież Bonifacy VIII ostatecznie uznał Alberta za króla Niemiec i Świętego Cesarza Rzymskiego, traktując go jako swego sojusznika w konflikcie z Koroną Francuską. W 1306 roku uczynił swojego syna Rudolfa królem Czech. Nie udało mu się podbić Turyngii, a jego armia poniosła dotkliwe straty w 1307 r. Albert zginął 1 maja 1308 r. w drodze do Szwabii, gdzie wybuchło powstanie. Większość współczesnych źródeł przedstawia Alberta

jako surowego, choć sprawiedliwego władcę, a także obrońcę prześladowanych wówczas gmin żydowskich.

DYNASTYJA LUKSEMBURGÓW

Henryk VII Luksemburski został następcą Alberta, został uznany przez papieża i 29 czerwca 1312 roku został przez niego koronowany na cesarza. W tym czasie zgromadzenie książąt było rozdarte między partią Habsburgów i Luksemburga. Będąc we Włoszech, Henryk narzucił władzę cesarską zbuntowanej Florencji i wtrącił się w toczącą się w Toskanii wojnę Gwelfów i Gebelinów, zwolenników odpowiednio papieża i cesarza. Próbował także podporządkować sobie swojego wasala Roberta, króla Neapolu, ale zginął 24 sierpnia 1313 roku pod Sieną. Po jego śmierci luksemburska partia zgromadzenia elektorów wybrała Ludwika, czyli Ludwika IV Wittelsbacha z Bawarii, wbrew woli partii Habsburgów, która próbowała zainstalować Fryderyka Pięknego Habsburga. Koronacja Ludwika w 1314 roku doprowadziła do gwałtownego konfliktu między nim a dziedzicem Habsburgów. Armia Fryderyka została pokonana w 1322 roku w bitwie pod Mühldorfem. Po wyeliminowaniu rywala Ludwik postanowił umocnić swoją władzę. Udał się do Rzymu w styczniu 1328 roku, a koronację przyjął stary senator z powodu nieobecności papieża w Wiecznym Mieście. Tam zdetronizował papieża Jana XXII na podstawie herezji i mianował duchowego franciszkanina antypapieżem Mikołajem V, który został obalony, gdy tylko cesarz opuścił Rzym na początku 1329 r. W domu Ludwik był patronem intelektualistów antypapieskich, takich jak Marsyliusz z Padwy i William Ockham. W 1338 roku zgromadzenie książąt wydało dekret, że wybrany przez zgromadzenie król nie potrzebuje papieskiego upoważnienia ani koronacji. Ta antypapieska polityka wywołała ostrą reakcję papieża, sprzymierzonego wówczas z królem francuskim. Aby przeciwstawić się koalicji papiesko-francuskiej, Ludwik zawarł sojusz z Edwardem III, królem Anglii. W swojej polityce wewnętrznej w dużym stopniu polegał na swojej władzy i ziemiach w Bawarii. W 1340 roku zjednoczył Dolną i Górną Bawarię, zaś dwa lata później zaanektował sąsiedni Tyrol. Jego rosnąca władza nad mniejszymi władcami terytorialnymi doprowadziła do nieuniknionego konfliktu z tym ostatnim. W 1346 roku, na rok przed jego śmiercią, zgromadzenie elektorów, przy poparciu papieża Klemensa VI, wybrało na antykróla Karola IV Luksembursko-Czeskiego. Ludwik IV zmarł 11 października 1346 r., a korona przeszła na Karola IV. Choć Karol koronował się na cesarza w 1355 roku, w odróżnieniu od swoich poprzedników nie zabiegał o wskrzeszenie idei uniwersalnego, chrześcijańskiego imperium rzymskiego, rządzonego przez cesarza niemieckiego. Zamiast tego zainwestował swoje siły i zasoby w rozwój kulturalny Czech, swojej ojczyzny i zwłaszcza Pragi, gdzie mieszkał. W 1348 roku założył i patronował Uniwersytetowi Karola w Pradze, który przyciągał uczonych i studentów swoimi studiami humanistycznymi. Cesarz korespondował z Petrarcką, a nawet zaprosił go do osiedlenia się w Pradze, natomiast włoski humanista nawoływał Karola do zwrotu Rzymowi tronu cesarskiego. Pod patronatem Karola zbudowano kilka z najwspanialszych zabytków Starej Pragi. Podczas gdy większość uwagi cesarza skupiała się na Czechach, inne części imperium, zwłaszcza Niemcy, dotknęły kryzys społeczny w następstwie epidemii czarnej śmierci (1348–1351). Karol wydał słynną Złotą Bullę z 1356 r., w której próbował określić tryb elekcji cesarskiej i coroczny sejm sprawowany przez książąt elektorskich. Wychowany i wykształcony na francuskim dworze królewskim, Karol był spokrewniony z Janem II (1350–1364) i Karolem V (1364–80) z Francji i wspierał ich w walce Francji z Anglią. Karol IV zmarł 29 listopada 1378 roku, a tytuły króla Czech i króla Rzymu przeszły na jego syna Wacława (zwanego Wacławem IV Pijakiem). Podobnie jak jego ojciec, Wacław wiele uwagi poświęcił rodzinnym Czechom. Jego polityka centralno-bohemiczna wywołała bunt książąt niemieckich, którzy w sierpniu 1400 roku zdetronizowali go jako króla, wybierając niemieckiego Ruperta, hrabiego Palatynu. Wacław nie zrzekł się tytułu króla Germanów i panował w Czechach aż do swojej śmierci w 1419 roku, nie przyznając się do złożenia ze stanowiska i koronacji Ruperta. Oznacza to również początek wrogości między Czechami a Niemcami na poziomie politycznym, narodowym i kulturowym. To za Wacława ruch husycki zapoczątkowany przez Jana Husa

zaczął zyskiwać na popularności w Czechach. Po śmierci Ruperta w 1410 r. zgromadzenie książąt wybrało Zygmunta Luksemburskiego, margrabiego brandenburskiego i króla Węgier. Wkrótce po swoim wyborze Wacław Czeski, jego przyrodni brat, zrzekł się roszczeń do tytułu króla Rzymian i Zygmunta został powszechnie uznany za takiego. Za jego panowania historia Węgier splótła się z historią Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Dwa główne cele jego początków panowania to położenie kresu schizmie papieskiej (1378–1417) i zmiążdżenie ruchu husyckiego w Czechach. Obydwa problemy zostały rozwiązane na Soborze w Konstancji (1414–1417), którego Zygmunt był kluczową postacią. Dwaj przywódcy ruchu husyckiego, Jan Hus i Hieronim z Pragi, zostali spaleni na stosie odpowiednio 6 lipca 1415 r. i 30 maja 1416 r. Schizmę papieską zakończyło usunięcie trzech rywalizujących ze sobą papieży i wybór nowego, Marcina V. Męczeństwo Husa i Hieronima spowodowało zamieszki uliczne w Pradze, które szybko przekształciły się w wojnę domową. W międzyczasie Wacław zmarł, a Zygmunt odziedziczył tytuł króla Czech. W 1420 r. podjął próbę przywrócenia spokoju i porządku, lecz został odrzucony przez czeską szlachtę i odparty przez armię husycką, dowodzoną przez kilku pozostałych dowódców. Wojny husyckie trwały do 1436 roku, niszcząc różne wschodnie regiony imperium. Dopiero późniejsza schizma w samym ruchu pozwoliła Zygmunutowi przejąć władzę. W 1437 roku, na krótko przed jego śmiercią, miejscowa szlachta przyjęła go na króla Czech. Albrecht II Habsburg został następcą Zygmunta i rządził krótko przez dwa lata (1437–1439). Odziedziczył także panowanie Węgier i Czech. Czeska szlachta odrzuciła Albrechta jako swojego króla, sprzymierzyła się z Polakami i zbuntowała się przeciwko niemu. Jako król Węgier całą swoją energię poświęcił obronie królestwa przed Imperium Osmańskim.

Fryderyk III i Maksymilian

Po śmierci Alberta w 1440 r. na króla Niemców wybrany został Fryderyk III. Dla ugruntowania swojej władzy podpisał w 1446 r. konkordat wiedeński z papieżem, który skodyfikował stosunki między cesarzem a papieżem. Fryderyk został koronowany na cesarza w 1452 r., co było ostatnią koronacją cesarską w Rzymie. Mimo niepowodzeń w bitwie, Fryderyk osiągnął znakomite wyniki dzięki dyplomacji. W 1452 roku Fryderyk poślubił Eleonorę Portugalską, otrzymując znaczny posag. W 1475 roku zmusił księcia Burgundii Karola Łysego do poślubienia jego córki z synem Fryderyka, Maksymilianem. Mimo to jego rywale często kwestionowali władzę Fryderyka. Pierwsze wyzwanie rzucił jego brat Albrecht VI. W latach 1458-1463 obaj walczyli ze sobą o kontrolę nad Austrią. Walka z jego bratankiem Władysławem Posthumusem o Węgry i Czechy zakończyła się pojmaniem i uwięzieniem tego ostatniego. Jego głównym rywalem był jednak potężny król węgierski Maciej Korwin (1458–1490), który przejął część posiadłości Fryderyka w Austrii, na Morawach i na Śląsku, a następnie w 1485 r. zajął Wiedeń. Upadkowi władzy Fryderyka zapobiegła dopiero śmierć w 1490 r. Przez ostatnie 10 lat życia Fryderyk rządził wspólnie ze swoim synem Maksymilianem, który został koronowany na króla Rzymian w 1486 r. i odziedziczył tytuł cesarski po ojcu po jego śmierci w 1493 r. Maksymilian posiadał rozległe posiadłości terytorialne na długo przed wstąpieniem na tron. W 1477 roku, po śmierci Karola Łysego z Burgundii, odziedziczył Wolne Hrabstwo Burgundii wraz z Holandią. W 1490 r. nabył od swego przyrodniego wuja Zygmunta Tyrol i część Austrii. W 1494 r. cesarz wszedł w konflikt z Francją w związku z interwencją we Włoszech, co doprowadziło do wojen włoskich toczących się w latach 1494–1559. Nie dożył chwili, gdy jego armie pokonały francuskiego wroga. W 1499 roku imperium poniosło ciężkie straty w bitwie pod Dornach z rąk Konfederacji Szwajcarskiej, która zmusiła cesarza do uznania niepodległości szwajcarskich kantonów. Będąc w domu Maksymilian próbował zreformować konstytucję cesarską. W 1495 roku Reichstag w Wormacji wydał cztery dokumenty, zwane Reichsreformą, które utworzyły i zalegalizowały dwa instytucje prawne: Reichskreise (Koło Cesarskie), którego główną funkcją było pobieranie podatków i organizowanie wspólnej obrony, oraz Reichskammergericht (Izba Cesarska Trybunał), najwyższa instytucja sądownicza imperium. Pod rządami Maksymiliana, a może nawet jego ojca, Fryderyka III, Święte

Cesarstwo Rzymskie zaczęło wyrastać na najważniejszą potęgę w Europie. Wraz z wyborem wnuka Maksymiliana, Karola V, Hiszpanii, imperium stało się największą jednostką terytorialną w Europie, obejmującą Europę Środkową, Niemcy, Niderlandy, część Burgundii i Hiszpanię z jej rozległymi koloniami amerykańskimi.

Szogunat Kamakura

Szogunat Kamakura był rządem założonym przez Minamoto Yoritomo pod koniec wojny w Gempei, która trwała od 1180 do 1185. Szogunat trwał od 1185 (lub 1192, kiedy został formalnie uznany przez cesarza) do 1333. Ponieważ rodzina Minamoto mieszkała w Kamakurze, nowy zakon nazwano Szogunatem Kamakura, chociaż wiele źródeł określa ten okres jako Szogunat Minamoto, od nazwiska założyciela.

KLAN MINAMOTO

Klan Minamoto pojawił się w XII wieku jako wyzwanie dla klanu Taira, który kontrolował japońską politykę. Po serii wojen klan Minamoto został pokonany, a kiedy wybuchła wojna w Gempei, Taira byli pewni ostatecznego zwycięstwa. Przeprowadzili serię wyprzedzających ataków na Minamoto i z łatwością ich pokonali. Jednak z powodu łatwego zwycięstwa Taira nie wykorzystali wszystkich swoich przewag militarnych, co pozwoliło Minamoto zebrać wyczerpane siły. Udało im się także pozyskać do wsparcia inne mniejsze klany i obawiając się, że Taira staną się zbyt potężni, Minamoto stopniowo zyskiwał poparcie, co pozwoliło im pokonać Taira. W bitwie morskiej pod Dannoura 25 kwietnia 1185 roku Minamoto zaatakowali swoich przeważających przeciwników i zabili sześciolatniego cesarza, którego babcia była członkinią klanu Taira. To ostateczne zwycięstwo nad Tairą zapewniło Minamoto Yoritomo, przywódcy klanu Minamoto i zwycięzcy bitwy pod Dannoura, przejęcie kontroli nad Japonią. Stworzył szoguna (generała, który podbija barbarzyńców), który ustanowił władzę wojskową nad Japonią zwaną bakufu (rząd namiotowy), zgodnie z którą cesarz i regenci sprawowali władzę cywilną, ale sprawami wojskowymi zajmował się szogun pod zwierzchnictwem cesarza. To uczyniło Minamoto Yoritomo dyktatorem kraju. Klan Minamoto wywodził się od Sagi, 52. cesarza (809–829). Podobnie jak w przypadku ich rywali, Tairów, część rodziny cesarskiej została odcięta od linii cesarskiej i przyjęła nazwiska. Minamoto to potomkowie młodszych dzieci Sagi, ale większość z nich była potomkami księcia Sadazumi, syna Seiwy, 56. cesarza (858–876). Minamoto no Yoritomo (1147–1199) był 7-letnim prawnukiem księcia Sadazumi. W styczniu 1160 roku jego ojciec wziął udział w nieudanej próbie zamachu stanu na Taira, a następnie został zesłany do wschodniej Japonii, gdzie przebywał u Hojo Tokimasy, głowy klanu Hojo, sojuszników Taira. Tam poślubił Hojo Masako, córkę Tokimasy, która związała Minamoto z Hojo. Podczas wojny w Gempei Hojo zapewniali Minamoto duże wsparcie, a kiedy Yoritomo został szogunem, Hojo byli drugą najważniejszą rodziną. Minamoto Yoritomo mianował swojego zwolennika Kujo Kanazane (1149–1207) sessho (regentem cesarskim) i wkrótce stanął przed wyzwaniami ze strony swojej rodziny. Zaczął czuć się zagrożony przez swoich braci, zwłaszcza Yoshitune. Yoshitune uciekł na północ Japonii, gdzie schronił się u Fujiwara no Hidehira. Yoritomo zagroził, że zaatakuje Hidehirę, który zdecydował, że najłatwiejszym rozwiązaniem będzie nakłonienie Yoshitune do popełnienia samobójstwa. Śmierć ta nie przeszkodziła jednak Yoritomo w zaatakowaniu ziem Hidehiry, które zostały zniszczone. Po powrocie na południe Yoritomo oficjalnie został szogunem i ustanowił system rządów, który miał dominować w Japonii aż do restauracji Meiji w 1868 roku.

MINAMOTO NO YORIE I SANETOMO

Stabilność, jaką Yoritomo przyniósł do Japonii, była krótkotrwała. Był sprytny, ale bezwzględny i był odpowiedzialny za śmierć dwóch dodatkowych przyrodnych braci, Yoshiie i Yoshinaka. Kiedy Yoritomo zmarł w 1199 r., jego najstarszy syn miał zaledwie 17 lat. W 1202 r., gdy Minamoto Yorie miał 20 lat, został szogunem. Jednak klan Hojo uzurpował sobie władzę w następnym roku, kiedy ustanowił głowę

klanu Hojo jako shikken (dziedziczny regent), system ten działał do 1333 r. W 1203 r. Yoriie zachorował i jego ziemie zostały podzielone między jego małego syna Ichimana i jego brat Sanetomo. Rozgniewany potęgą klanu Hojo, mimo że jego matką była Hojo Masako, Minamoto Yoriie próbował odzyskać siły. Zaczął spiskować z Hiki Yoshikazu, który w rzeczywistości był adoptowanym synem Minamoto Yoritomo, czyniąc go przez adopcję bratem Yoriie, a także będąc jego teściem. Niestety spisek pomiędzy Yoriie i Yoshikazu został odkryty, Hojo zaatakowali, a Yoshikazu został zamordowany. Syn Yoriie, Ichiman, został zamordowany, a Yoriie został zastąpiony przez swojego bardziej uległego brata, który zgodził się na dominację Hojo na scenie politycznej. Yoriie był przetrzymywany w Shuzenji na półwyspie Izu, a rok później został zamordowany przez swojego dziadka. Minamoto Sanetomo (1192–1219) został trzecim szogunem szogunatu Kamakura. Miał 11 lat i ze względu na charakter dojścia do władzy nigdy nie będzie sprawował żadnej prawdziwej władzy. Zamiast tego poświęcił się sprawom kulturalnym. Zaczął pisać wiersze w wieku 14 lat, a w wieku 17 lat wysłał 30 takich wierszy Fujiwara no Teika, jednemu ze znanych poetów dworskich tamtego okresu. Teice ich nie lubił, ponieważ były zbyt bliskie japońskim wierszom z VII i VIII wieku, ale niektóre zostały zawarte w antologii, obecnie przechowywanej w Imperial Collection w Tokio. Sanetomo był również zaangażowany w promowanie kemari (kickballu), gry, w której ośmiu zawodników kopie piłkę ze skóry jelenia po boisku, upewniając się, że nigdy nie dotknie ona ziemi. W 1219 roku Kugyo, syn Yoriie i bratanek Sanetomo, zamordował szoguna.

KLAN HOJO I SHIKKENY

Pomimo problemów politycznych, które nastąpiły po śmierci Minamoto Yoritomo, szogunat Kamakura spowodował przeniesienie władzy politycznej z Kioto do Kamakury. Pomimo regencji Hojo, w połowie szogunatu znaczenie Kioto osłabło, choć zachowało swoją reputację miejsca o wyrafinowanej kulturze i lokalizacji rezydencji większości szlachty. Dla kontrastu, Kamakura, dalej na północ, była ośrodkiem skupionym wokół klanu Minamoto, nawet jeśli nie była to jego rzeczywista nominalna głowa. Port rybacki, który istniał, gdy Yoritomo był młody, stał się ważnym miastem, w którym około 2000 gokeninów (mieszkańców) przysięgało wierność klanowi. W rezultacie wiele powstających sekt buddyjskich tamtego okresu zaczęło wznosić w mieście świątynie. W przypadku reszty szogunatu Kamakura klan Hojo, co ciekawe, zdecydował się nie obejmować szogunatu, lecz sprawować regencję, a głową klanu Hojo był shikken. W 1221 roku cesarz Go-Toba postanowił wykorzystać upadek rodziny Minamoto jako okazję do próby przywrócenia bezpośrednich rządów cesarskich. W 1221 roku wydał wiadomość, w której prosił lojalnych wobec niego wojowników o zebranie się i zaatakowanie klanu Hojo. Jednak niewielu było chętnych do walki z Hojo i bardzo niewielu zwolenników pojawiło się podczas tak zwanego zamieszania Jokyu. Na tych, którzy to zrobili, spadł gniew klanu Hojo wraz z dużą armią finansowaną przez Hojo, która przejęła Kioto i aresztowała Go-Tobę. Został zesłany na wyspę Oki, a Hojo w imieniu szogunatu przenieśli swoją siedzibę do Kioto, które stało się centrum prawnym i administracyjnym aż do końca szogunatu w 1333 roku. Ziemie szlachty, która odpowiedziała na wezwanie Go-Toba zostało przejęte i rozdane zwolennikom Hojo, którzy wyłonili się jako niekwestionowani władcy całej Japonii. Wraz ze wszystkimi zabójstwami w 1219 r. ród Minamoto Yoritomo wymarł i dlatego Hojo zdecydowali się w 1226 r. mianować Kujo Yoritsune, potomka klanu Fujiwara i dalekiego krewnego Yoritomo, na kolejnego szoguna, przy czym w rzeczywistości Hojo Yoshitoki kontrolowanie rządu. Kujo Yoritsune (1218–1256) miał osiem lat w chwili nominacji i został usunięty z urzędu w wieku 26 lat. Kujo Yoritsugu (1239–56), który miał zaledwie pięć lat, zastąpił go i został usunięty siedem lat później. Na kolejnych szogunów klan Hojo wybrał członków japońskiej rodziny cesarskiej z księciem Munetaka (1242–1274) na szoguna od 1252 do 1266 r., księciem Koreyasu (1264–1326) na szoguna od 1266 do 1289 r. i księciem Hisaki (1276–1328) jako szogun od 1289 do 1308 i księżę Morikuni (1301–33) jako szogun od 1308 aż do swojej śmierci. Wszyscy zostali mianowani szogunami w dzieciństwie, a większość została zdetronizowana w młodości. Wszyscy byli marionetkami

Hojo i zostali wybrani jedynie ze względu na swoje pochodzenie. W 1232 r. shikken Hojo Yasutoki sporządził Joei Shikimoku (Formulator Joiei), który zawierał 51 artykułów określających po raz pierwszy uprawnienia prawne szogunatu sprawującego władzę za pośrednictwem Hyojo-shu (Rady Stanu). Jakież 17 lat później utworzono sąd sądowy, który miał umożliwić szybsze i bardziej sprawiedliwe podejmowanie decyzji prawnych. Ponieważ szogunat Kamakura był skutecznie kontrolowany przez Hojo i przy bardzo łatwym stłumieniu zamieszek Jokyu, największym wyzwaniem dla całego systemu rządów w Japonii nie była żadna siła wewnętrzna, ale pojawiające się zagrożenie inwazją mongolską, która miała miejsce w 1274.

NAJAZDY MONGOŁÓW I SPOŁECZEŃSTWO PODCZAS SHOGUNATU KAMAKURA

Japończykom udało się zapobiec wkroczeniu Mongołów zbyt daleko w głąb lądu i zostali uratowani, gdy burza zniszczyła wiele statków mongolskich, zmuszając ich do odwrotu. Inwazja w 1281 roku była poważniejsza, kiedy Mongołowie wysłali dwie floty do Japonii. Jednakże stawiał czoła nie tylko znacznie silniejszym siłom japońskim za umocnionymi pozycjami w zatoce Hakata, ale także tajfunowi, który zniszczył większość floty mongolskiej, ponownie zmuszając ją do szybkiego wycofania się. Klęska obu najazdów mongolskich rzeczywiście pokazała przewagę militarną Japończyków, ale także interwencja pogody w obu przypadkach była postrzegana jako boskie przesłanie. Jednak obawa o przyszłą inwazję zaowocowała ogromnymi wydatkami na broń i pozycje obronne, a także podjęciem decyzji o odizolowaniu Japonii od Chin i Korei, z których wypłynęły najeźdźcze floty mongolskie. Znaczenie szogunatu Kamakura z pewnością nie wynikało z władzy politycznej, jaką sprawowali szoguni – przez większość czasu byli oni marionetkami – ale ze zmian społecznych lub w pewnym stopniu z ich braku, które miały miejsce w Japonii. Japoński system feudalny był umocniony przez wojowników – klasę samurajów – rządzących niekwestionowanych, spędzających czas na szkoleniach, ćwiczeniach wojskowych, okazjonalnych walkach, a dla niewielkiej liczby osób na nauce i sztuce. Samurajowie bez zastrzeżeń zarządzili wioskami, w których chłopci pracowali na polach przy plonach, a niewielka liczba wykwalifikowanych rzemieślników wytwarzała narzędzia niezbędne w rolnictwie i wojnie. Wszelkie kroki mające na celu utworzenie dużej klasy średniej w Japonii zostały stłumione i nie było prawdziwej zachęty do innowacji. Samurajowie byli czasami nagradzani dodatkową ziemią, ale gdy walki ustały, shikkeni rozdzielali coraz mniej ziemi. Dopiero w czasach takich jak zamieszki Jokyu shikkenom udało się skonfiskować wystarczającą ilość ziemi, aby udobruchać ambitnych samurajów. Między samurajami a rolnikami regularnie toczyły się spory, dlatego też kodyfikacje prawne Hojo z lat trzydziestych i czterdziestych XII wieku pozwoliły ustalić zasady rozwiązywania tych problemów. Jedynym innym osiągnięciem szogunatu Kamakura był wzrost wiary w buddyzm zen (lub chan), a także idee neokonfucjanizmu, które przybyły z Chin. Doprowadziło to do wielkich zmian w religii i pojawienia się dużej liczby sekt buddyjskich, z których część głosiła skrajną ascezę.

Sobory laterańskie, trzeci i czwarty

W XII, XIII i XVI wieku w Pałacu laterańskim w Rzymie Kościół rzymskokatolicki odbył pięć soborów. Pierwszy miał miejsce w 1123 r. w celu ratyfikacji Konkordatu Wormackiego (1122), druga zaś w 1139 r., aby potwierdzić jedność Kościoła po schizmie z lat 1130–1138. Sobór laterański III (1179) został zwołany przez papieża Aleksandra III w celu zakończenia schizmy (1159–1177) antypapieża Kaliksta III i jego poprzedników oraz ustalenia procedur wyboru papieży. Sobór laterański IV, najważniejszy z pięciu, był kulminacją wysiłków laterańskich, przy czym piąty był w dużej mierze bezproduktywny. W marcu 1179 roku około 300 ojców kościoła zebrało się w Rzymie na Trzecim Soborze laterańskim. Sobór laterański III miał ratyfikować wcześniejsze porozumienie pomiędzy papieżem a świętym cesarzem rzymskim. Aleksander i cesarz Fryderyk I (1152–1190) zgodzili się w Wenecji w 1177 r. na zakończenie długotrwałej schizmy w kościele. Fryderyk poparł Wiktora IV zamiast Aleksandra jako papieża i wypowiedział wojnę państwu włoskim i Kościołowi rzymskiemu. Schizma trwała na tyle długo, że do

władzy doszli dwaj kolejni antypapieże, Paschalis III (1164–1168) i Kalikst III (1168–78), obaj przeciwni Aleksandrowi. Aleksander ostatecznie zwyciężył i zgodnie z obietnicą w Wenecji zwołał sobór generalny, aby zakończyć schizmę i spór z cesarzem. Po rozwiązaniu schizmy sobór ustalił procedury wyboru papieża; elektorami miało być jedynie Kolegium Kardynałów, Święte Konklawe, a wybór wymagał większości dwóch trzecich głosów wszystkich głosujących kardynałów. Naprawiwszy szkody wyrządzone przez antypapieży i rozstrzygnąwszy wybór papieża, ojcowie kościoła potępili albigensów i waldensów jako heretyków. Znani również jako Biedni Ludzie z Lyonu, waldensi, lub Vaudois byli prowadzeni przez Petera Waldo, kupca z Lyonaise. Waldo rozdał swój majątek w 1176 roku i rozpoczął życie wędrownego głoszenia apostolskiego ubóstwa jako drogi do doskonałości. Waldensi wierzyli jedynie w Biblię, a ich służbą było proste czytanie Biblii, kazanie i Modlitwa Pańska. Odrzucili papieństwo, odpusty, piekło i czyściec. Wierzyli także, że wszyscy chrześcijanie mają w sobie Ducha Świętego i mogą głosić; świeccy mogliby zastąpić księży. Ich doktryny zawarte są w Katechizmie waldensów z 1489 r. Do podobnych grup przedreformacyjnych zaliczają się Humiliati. Albigensi przyjęli inne heretyckie podejście. Ponieważ Kościół zakazał głoszenia przez świeckich, w 1179 r. waldensi spotkali się z Aleksandrem III, który pobłogosławił ich, ale zakazał głoszenia kazań bez zgody miejscowego duchowieństwa. Waldensi i tak głosili kazania. Lucjusz III ogłosił ich heretykami w 1184 r., podobnie jak Sobór laterański IV w 1215 r. W 1211 r. w Strasburgu spalono jako heretyków ponad 80 waldensów. Albigensi byli francuskimi katarami, których nazwa wzięta się prawdopodobnie od południowego miasta Albi, które było centrum ich ruchu. Nazywani przez Innocentego III dualistami, byli wyznawcami starego manichejskiego przekonania z obszaru Morza Śródziemnego, że dobro i zło mają swoje własne bóstwa. Wierzyli, że egzystencja to walka dobra ze złem, Jezusa Chrystusa i Boga z Szatanem. Rzeczy materialne – żywność, bogactwo i ludzkie ciało – należały do szatana, który uwięził duszę w ciele. Dobre życie mogło uwolnić duszę, ale nieudane życie oznaczało, że dusza odrodziła się, aby spróbować ponownie. Wierząc, że Kościół jest narzędziem szatana, nie chcieli zostać katolikami. Krucjata albigensów (1208–1229) była odpowiedzią Aleksandra na odmowę przyłączenia się do kościoła. Szymon z Montfort również prowadził przeciwko nim krucjatę aż do 1218 r. W 1233 r. inkwizycja dominikańska skutecznie położyła kres herezji albigensów, choć prześladowania ocalałych trwały do XIV wieku. We Włoszech do roku 1184 za walkę z herezją odpowiadali miejscowi biskupi. W tym roku papież Lucjusz III i cesarz Fryderyk I spotkali się w Weronie i potępili różne sekty, w tym katarów, humiliati i patarines. Papież wydał bullę *Ad abolendam*, która określała kary za herezję duchownych i świeckich, ustanawiając jednocześnie proces inkwizycji prowadzony przez biskupów. Ustawodawstwo przeciwko herezji francuskiej miało zastosowanie w równym stopniu do Włoch. We Włoszech nie było misji ani krucjat, tak jak miało to miejsce we Francji. Herezja pozostawała problemem pomimo najlepszych wysiłków przywódców Kościoła na Soborze laterańskim III. Innocenty III musiałby poruszyć tę kwestię ponownie na Soborze laterańskim IV. Chociaż Innocenty był jednym z najmłodszych papieży, jakich kiedykolwiek wybrano, był prawdopodobnie najlepszym papieżem tego okresu. Zbudował Państwo Kościelne, ograniczył władzę swoich potencjalnych rywali w Hohenstaufen w Niemczech, opracował teorię władzy papieskiej i zdefiniował względne granice władzy królewskiej w stosunku do tej władzy. Sponsorował czwartą krucjatę, planował piątą krucjatę i podjął działania mające na celu wykorzenie herezji. Większość tych prac była częścią Soboru laterańskiego IV. Innocenty był autorem stanowiska, że „istnieje tylko jeden Kościół powszechny, poza którym nie ma zbawienia”. Poczł wzrost potęgi papieństwa, ale wiedział też, że wyprawy krzyżowe szły źle, a najgorsza była Krucjata Dziecięca sprzed kilku lat. Potrzebował soboru, który wzmocniłby obronę wiary, pomógł krzyżowcom w Palestynie i potwierdził wolność Kościoła od ingerencji świeckich. Władcom kościelnym i świeckim wystął swoją bullę z 19 kwietnia 1213 r. Papież Innocenty III zwołał w 1215 r. Sobór laterański IV. Sobór ten był najważniejszym z soborów laterańskich. Uczestniczyło w nim ponad 1000 duchownych. Około 71 patriarchów i metropolitów (w tym dwóch z Kościoła wschodniego), 412 biskupów, 900 opatów i księży oraz wielu przedstawicieli władców europejskich odpowiedziało i

zebrało się na największym w historii soborze. Sobór wydał 70 dekretów, które dotyczyły kar za herezję i procedur wobec heretyków i tych, którzy ich chronili, proklamowania prymatu papieskiego i porządku sukcesji przez różne stolice – Konstantynopol, Aleksandrię, Antiochię i Jerozolimę. Sobór ustalił dla duchownych zasady dotyczące polowań, pijaństwa, uczęszczania na przedstawienia, wykonywania operacji i przeprowadzania prób bojowych lub ciężkich. Zajmował się także podatkami, sporami sądowymi w kościele, małżeństwami, dziesięciną, symonią i Żydami. Zabraniało zakładania nowych zakonów. Definiowała obowiązek wielkanocny utriusque sexus, który wymagał spowiedzi przynajmniej raz w roku, oraz nakazywał muzułmanom i Żydom ubierać się tak, aby można było ich odróżnić od chrześcijan. Sobór zdefiniował Eucharystię jako obejmującą po raz pierwszy oficjalny przeistoczenie. Ogłoszono oficjalnie, że przeistoczenie było tajemniczą przemianą chleba i wina w Ciało i Krew Jezusa Chrystusa. Sobór potwierdził, że Świętym Cesarzem Rzymskim był Fryderyk II, a nie jego rywal Otton. Zapoczątkowało także nową krucjatę w Ziemi Świętej przeciwko albigensom i waldensom. Sobór ten był szczytem prestiżu średniowiecznego papiestwa. Sobór laterański IV był podsumowaniem i potwierdzeniem istniejących praw dotyczących herezji. Kiedy Innocenty zmarł w 1216 r., Kościół miał wszystko, czego potrzebował, łącznie z precedensami dla Inkwizycji

Saladyn (Salah ad Din, Yusuf)

(ok. 1137–1193) Przywódca muzułmański

Saladyn, pochodzenia kurdyjskiego, urodził się w Tikrit w Iraku i wychował się w północnej Syrii. Po ukończeniu edukacji religijnej służył wraz ze swoim wujem Asadem ad Din Shirkuhem dla Abu al-Qasima Nur ad Dina (1118–1174), który odziedziczył władzę nad Syrią po swoim ojcu, Imadzie al-Din Zangi (1084–1146). , założycielem dynastii Zangidów. Po sukcesach militarnych w odparciu Państw Krzyżowców w Syrii i działaniu zgodnie z radą Shirkuha, Nur ad Din rozszerzył swoją kontrolę na Egipt. Po śmierci Szirkkuha wezyrem nad Egiptem został jego bratanek Saladyn. Saladyn szybko podjął działania, aby wykorzenić kontrolę Fatymidów nad Egiptem. W 1171 r. obalił kalifat szyitów-fatimidów i przywrócił Egipt pod ortodoksyjne rządy sunnickie. Następnie Saladyn założył dynastię Ajjubidów w Egipcie i przyłączył się do osłabionego kalifatu Abbasydów z siedzibą w Bagdadzie. Po śmierci Nur ad Dina Saladyn, wykorzystując Egipt jako bazę wsparcia, rozszerzył swoją kontrolę nad Syrią, Palestyną i północnym Irakiem oraz ustanowił Damaszek jako swoją stolicę. Uznając, że walczący lokalni władcy i siły polityczne umożliwiły krzyżowcom przejęcie kontroli nad obszarami przybrzeżnymi wschodniej części Morza Śródziemnego i Palestyny, Saladyn starał się zjednoczyć pod swoją kontrolą Irak, Syrię i Egipt. Założył nowe szkoły religijne i meczety, aby zachęcić do regeneracji islamu. W roku 1187 był już na tyle silny, że mógł zaatakować krzyżowców i odnieść wielkie zwycięstwo militarne w bitwie pod Rogami pod Hattin. Następnie po ponad 80 latach chrześcijańskich rządów szybko ruszył do zajęcia Jerozolimy. Jednakże w wyraźnym kontraście z krwawymi masakrami, jakich krzyżowcy dopuścili się wobec mieszkańców Jerozolimy, Saladyn zwyciężył wspaniałomyślnie i nawet Bazylika Grobu Świętego pozostała nietknięta. Jego tolerancja i dyplomacja przyniosły mu pochwałę zarówno wysłanników muzułmańskich, jak i chrześcijańskich. Aby wyrwać Jerozolimę spod kontroli muzułmańskiej, zorganizowano Trzecią Krucjatę pod wodzą króla Francji Filipa II Augusta i angielskiego Ryszarda I Lwie Serce. Obaj monarchowie wkrótce się pokłócili, ale Ryszardowi udało się zwiększyć kontrolę krzyżowców nad obszarami przybrzeżnymi. Bitwa pomiędzy Ryszardem I a siłami Saladyna o kontrolę nad Jerozolimą doprowadziła do impasu. Zmęczony bitwą i uznając równowagę sił w regionie, Ryszard I wynegocjował z Saladynem w 1192 r. porozumienie, pokój w Ramli. Na mocy tego porozumienia przybrzeżny obszar Palestyny pozostawał pod dominacją chrześcijan, ale muzułmanie zachowali kontrolę nad Jerozolimą. Saladyn wrócił do Damaszku, gdzie wkrótce potem zmarł. Jego rodzina kontynuowała kontrolę dynastyczną Ajjubidów nad Egiptem aż do 1250 roku, kiedy to przypadła ona mamelukom.

Salutati, Coluccio

(1331–1406) humanista i przywódca obywatelski

Salutati urodził się w Stignano, wiosce na północny zachód od Florencji. Wykształcony w zakresie gramatyki i retoryki łacińskiej, posiadający uprawnienia notarialne, był zatrudniony na stanowiskach sekretarskich i notarialnych w kilku wspólnotach we Włoszech oraz był sekretarzem kurii papieskiej w Rzymie. Dostęp do dzieł Petrarcki w Rzymie wzmocnił studia Salutatiego nad starożytnością i wpłynął na naturę jego humanizmu. W 1375 roku został mianowany kanclerzem Republiki Florencji, które to stanowisko piastował aż do swojej śmierci w 1406 roku. Jako kanclerz Salutati odpowiadał za oficjalną korespondencję republiki. Już za życia został doceniony za siłę perswazji swojej retoryki oraz umiejętność wykorzystywania przykładów z literatury i historii starożytnego Rzymu do wzmacniania poparcia dla Florencji w jej konfliktach z papieżem i władcami Mediolanu Viscontimi. Salutati utożsamiał Florencję z obrończynią wolności, wychwalał ją za jej republikańskie instytucje, a jej korzenie wywodził z republikańskiego Rzymu. Czyniąc to, położył podwaliny pod pochwalne pisma Leonarda Bruniego i innych florenckich humanistów. W swojej karierze publicznej Salutati pokazał, że humanista może połączyć naukowe zainteresowanie starożytnością z karierą obywatelską. Mocno wierzył, że uczone ma obowiązek wykorzystywać swoją wiedzę dla dobra społeczeństwa. Salutati zachęcał początkujących humanistów i otworzył dla nich swoją bibliotekę. Chociaż jego znajomość greki była minimalna, zachęcał do jej studiowania i odegrał kluczową rolę w nakłonieniu Manuela Chrysolorsa, bizantyjskiego uczonego z Konstantynopola, do założenia studiów greckich we Florencji. W sporze dotyczącym wykorzystania literatury pogańskiej w gimnazjach Florencji stanął po stronie humanistycznych innowatorów w opozycji do tradycjonalistów, z mocnym zastrzeżeniem, że literaturę pogańską należy wykorzystywać jedynie w celu wzmocnienia wiary chrześcijańskiej. Pisma Salutatiego pokazują, że jego humanizm, podobnie jak jego idola Petrarcki, był mieszkanką pogańskiej etyki i chrześcijańskiej pobożności. Nie żywił jednak niechęci Petrarcki do myśli scholastycznej. Warto wspomnieć o kilku traktatach Salutati. Książka „O świeckich i zakonnych” kontrastuje życie czynne z życiem monastycznym i zdecydowanie opowiada się za tym drugim. On Fate and Fortune skupia się na Bożej opatrności, wolnej woli i przypadku. O wstydzie, bada, czy wstyd jest cnotą, czy wadą. O szlachcie prawa i medycyny przedkłada prawo nad medycynę, a życie czynne nad kontemplacyjne. Kontrowersyjna książka O tyranii w pewnych okolicznościach mocno przemawia za monarchią. W ostatnich latach życia Salutati pracował nad niedokończonym O pracach Herkulesa, dziełem kładącym nacisk na alegoryczne wykorzystanie poezji pogańskiej dla celów chrześcijańskich. Salutati pisał także wiersze po łacinie i w języku włoskim. Jego prywatne listy często miały charakter pocieszający, doradczy, a nawet protestacyjny. Wychwalany po śmierci Salutati nadal jest szanowany we Włoszech za swoje osiągnięcia i uczynienie Florencji ośrodkiem humanizmu.

Samarkanda

Samarkanda i sąsiednie miasto Bucharą były oazami w dolinie rzeki Zerafszan. Rolnictwo kwitło w tym regionie od VIII wieku p.n.e. Miasto, dawniej znane jako starożytne Afrasiab, zostało założone w VII wieku p.n.e. Samarkanda była otoczona murami i słynęła z bogatej architektury. Strategiczne położenie na Jedwabnym Szlaku, który łączył Chiny i Europę, przyczyniło się do sukcesu gospodarczego i tętniącego życiem kulturalnym. Jedna trasa wzdłuż Jedwabnego Szlaku, znana jako Złoty Szlak, miała szczególne znaczenie dla wzrostu popularności Samarkandy i Bucharą jako kluczowych ośrodków handlowych. Złota Droga przebiegała przez główne miasta Mezopotamii i była niezwykle ruchliwa, odwiedzana przez wielu kupców. Samarkanda stała się kosmopolitycznym centrum nauki i sztuki dzięki szybkiemu przekazywaniu nowych idei naukowych i artystycznych wzdłuż Jedwabnego Szlaku. Przez większą część swojej historii Persowie Achemenidzi uczynili Samarkandę stolicą swojego imperium. Aleksander Wielki zwyciężył Samarkandę (lub Marcandę, jak ją wówczas nazywano) w 329 r. p.n.e. po

obaleniu Persów. W VIII wieku w mieście rozkwitła tradycja i kultura. Arabski wódz Qutaiba ibn Muslim, gubernator Khurasanu, najechał Samarkandę w 712 roku n.e. Sojusz Qutayby z miejscowymi Khwarazmianami (którzy zapewnili mu wiedzę o okolicy oraz wykorzystanie nowej technologii w postaci mangoneli, ciężkiej maszyny bojowej do miotania dużych kamieni i innych rakiet) umożliwił jego siłom skuteczną inwazję na miasto. Qutayba złamał obietnicę złożoną Khwarazmianom i wypędził niemuzułmanów z miasta. Od VIII wieku Samarkanda stała się centrum dynastii Umajjadów. To właśnie w tym okresie Samarkanda została uznana za centrum cywilizacji islamskiej. W IX i X wieku Samarkanda była rządzona przez dynastię Abbasydów i nadal była głównym ośrodkiem cywilizacji islamskiej. Miasto zachowało swoje znaczenie jako stolica dynastii Samanidów, a później Imperium Seldżuków (Turków). Gdzieś w XIII wieku wenecki podróżnik Marco Polo dotarł do Samarkandy i opisał ją jako „bardzo dużą i wspaniałą”. W 1220 roku Mongołowie pod wodzą potężnego władcy Czyngis-chana zaatakowali miasto. Niszczycielskie oblężenie pozostawiło Samarkandę zniszczoną. Miasto pozostało w ruinie, ale nie uległo całkowitemu zniszczeniu, gdyż arabski podróżnik Ibn Batuta zapisał swoje obserwacje Samarkandy jako „jednego z największych i najpiękniejszych miast świata”, potwierdzając swój pogląd, że pewne pozostałości miasta nadal stały. Spośród wszystkich zdobywców największy wpływ na Samarkandę wywarł Timurlan (Tamerlan), szlachcic pochodzący z mało znanego plemienia tureckiego. Despotyczny władca uczynił Samarkandę stolicą swojego imperium i odbudował ją w 1370 roku na południe od starego miejsca. Oszczędzając wszystkich mistrzów rzemiosła, w tym architektów, od śmierci w wyniku jego najazdów, był w stanie zatrudnić ich w swojej służbie. Samarkanda rozwinęła się w dobrze zaplanowaną cywilizację miejską. Patronat Timurlane'a doprowadził do budowy wielu szkół religijnych znanych jako madrasy, wielkie meczety, mauzolea i pałace. Timurlane spopularyzował także zastosowanie turkusowej ceramiki. Uroku miastu dodawał ogromny meczet Bibi Khanum. Po powrocie ze zwycięstwa w Indiach Timurlane zbudował meczet Bibi Khanum na cześć swojej małżonki, Saray Mulk Khanum. Faza Timuridów zajmuje odrębne miejsce w architekturze islamu ze względu na szerokie zastosowanie ceramiki. W Samarkandzie nie znaleziono materiałów budowlanych, a budowniczowie wykonywali cegły mułowe (z gliny, posiekanej słomy i moczu wielbłądziego), które licowano glazurowanymi płytkami w kolorze niebieskim (ulubiony kolor Timurlane'a). Następnie uformowano z nich minarety, portale i kopuły. Nowe miasto Samarkanda zbudowane przez Timurlane'a znacznie różniło się od starego miasta i opierało się na koncepcji tatarskiej. Pod rządami Timurlane'a miasto Samarkanda było domem dla Arabów, Persów, Turków i mieszkańców Afryki Północnej należących do różnych sekt, a także chrześcijan, Greków i Ormian. Jego następcą został wnuk Timurlane'a, Ulugh Beg, dzięki czemu Samarkanda stała się głównym ośrodkiem naukowym, budując obserwatorium. W swoim pragnieniu uczynienia Samarkandy ośrodkiem nauki Ulugh Beg zbudował także dwa medresy w stylu neoperskim, Shir Dar i Tilla Kari

Samuraj

Pierwotnie chińskie określenie samuraj oznacza „osobę, która służy blisko szlachty”. Jego pierwotna wymowa brzmiała saburau, która później stała się saburai. Wojownicy znani jako bushi lub samurajowie dominowali w japońskim krajobrazie od mniej więcej VI wieku do końca XIX wieku. Samuraj dosłownie oznacza „służyć”, co czynili z lojalnością, odwagą i honorem, dzięki którym samuraj stał się jedną z najbardziej znanych ikon historii Japonii. Rządy samurajów zakończyły się w 1868 roku wraz z przybyciem komandora Williama Perry'ego i amerykańskich okrętów bojowych. Restauracja Meiji w tym samym roku zniósła klasę samurajów i otworzyła Japonię na resztę świata. Samurajowie są symbolami feudalnej przeszłości Japonii przed szybką modernizacją, która rozpoczęła się natychmiast po wyważeniu drzwi Japonii. Powstanie klasy wojowników w Japonii nie było wynikiem dramatycznej rewolucji, ale raczej stopniowej ewolucji. Na przełomie VIII i VIII wieku dom cesarski i jego zwolennicy zapewnili sobie pozycję na szczycie japońskiej hierarchii społeczno-politycznej poprzez wprowadzenie kilku instytucji rządzących wzorowanych w dużej mierze na instytucjach z dynastii Tang

(T'ang) w Chinach, ale dostosowanych do wymagań japońskich wymagania. System miał wiele wad i w połowie lat siedemdziesiątych X wieku sąd zaczął na nowo oceniać swoje potrzeby wojskowe i restrukturyzować siły zbrojne. Pod koniec X wieku wprowadzono nowy, nadający się do wykorzystania system, umieszczający wojowników jako strażników na dworze cesarskim w Kioto oraz jako członków prywatnych milicji zatrudnionych przez władców prowincji, znanych jako daimyo. Próby dworu cesarskiego stworzenia armii poborowej składającej się z chłopów i drobnych właścicieli ziemskich nie powiodły się. W odpowiedzi szlachta w stolicy i zamożni właściciele ziemscy utworzyli własne siły zbrojne, złożone z młodych przedstawicieli szlachty, biegłych w sztukach walki. Pierwsi samurajowie byli więc najemnikami, prywatnie przeszkolonymi i wyposażonymi. Efektem tych wydarzeń było pojawienie się grupy żołnierzy zawodowych zwanych bushi. Słowo bushi po raz pierwszy pojawia się we wczesnej historii Japonii zwanej Shoku Nihongi, napisanej w VIII wieku. Niektórzy z bushi byli pierwotnie rolnikami, którzy zostali uzbrojeni, aby chronić się przed mianowanymi przez cesarza sędziami, wysłanymi w celu zarządzania ich ziemiami i pobierania podatków. Świadomość klasowa Bushi – poczucie klasy wojowników jako odrębnej jednostki – zmaterializowała się dopiero w XIII wieku, kiedy władzę przejął szogunat Kamakura (rządzony przez wojskowego generalissimusa). Nowa instytucja stworzyła nową kategorię sług szoguna, którzy posiadali specjalne przywileje i obowiązki oraz zawężyła zakres klas społecznych, z których składała się klasa bushi. Jej założyciel, Minamoto Yoritoto, świadomie pomagał rozwijać ten nowy etos wojownika, organizując polowania i zawody łucznicze, które pomogły umocnić tożsamość wojownika. Obiecując ochronę i zdobywając władzę polityczną poprzez małżeństwa polityczne, prześcignęli rządzących arystokratów. Stopniowo kodeks wojownika, czyli bushido, ewoluował jako wytyczne etyczne dla klasy samurajów. Mentalność lub etos samuraja stawia honor jako najważniejszą cechę samuraja. Seppuku, rytualne samobójstwo przez wypatroszenie, stało się dominującą alternatywą dla hańby lub schwytania. Rozcięcie brzucha krótkim mieczem było tak bolesne, że ostatecznie rytuał został zmodyfikowany, aby umożliwić drugiej osobie odcięcie głowy osobie dokonującej seppuku, gdy ta zaczęła ciąć brzuch. Stało się to powszechną praktyką, zamiast pozwalać osobie na powolną śmierć. Bushido pozostawało pod silnym wpływem filozofii Buddy Gautamy, buddyzmu zen (lub Ch'an), szintoizmu i Konfucjusza. Dla samurajów zen był sposobem na osiągnięcie spokoju, buddyzm drogą do reinkarnacji i odrodzenia, shinto sposobem na połączenie duszy z otaczającą naturą, a konfucjanizm sposobem na osiągnięcie porządku i organizacji. Samuraj był nie tylko wojownikiem; powinien umieć czytać, pisać, a nawet znać trochę matematyki i interesować się sztuką japońską, taką jak taniec, poezja, Go i ceremonia parzenia herbaty. Łatwo ich rozpoznać po dwóch mieczach – długim mieczu lub katanie i krótkim mieczu wakazashi – samurajów można było zobaczyć ubranych w kimono nałożone na powiewne spodnie przypominające spódnicę, znane jako hakama, i krótką luźną kurtkę. Włosy samuraja zostały ogolone na górze i po bokach ściągnięte w schludny kok. Samurajów często można było zobaczyć na koniach, gotowych do bitwy. Bitwa o samurajów była także sprawą rytualną. We wczesnym średniowieczu walczący walczyli w zorganizowany i dobrze wychowany sposób. Wcześni samurajowie idealizowali walkę w pojedynkę, najlepiej na koniach, używając łuku i strzał. Wojownik poszukujący godnego przeciwnika galopował na linię frontu i wykrzykiwał swoje pochodzenie oraz listę swoich osiągnięć. Gdy prezentacja dobiegła końca, łucznicy wystrzelili strzały, a samurajowie z mieczami i lancami zaatakowali swoich przeciwników. Osobista i indywidualna walka na polu bitwy stopniowo zanikała, w miarę jak armie samurajów rosły, a liczba pieszych zaczęła przewyższać liczebność tych na koniach. Jednakże walka pozostała wydarzeniem rytualnym oraz źródłem honoru i dumy dla klasy wojowników, którzy byli gotowi, a czasami prawie chętni, oddać życie za swego suwerena. Nawet dzisiaj samuraj jest powszechnym obrazem kojarzonym z Japonią oraz tematem filmów i seriali telewizyjnych w Japonii i za granicą. Bushido doceniano lojalnych i ciężko pracujących japońskich biznesmenów, dzięki którym japońska gospodarka stała się jedną z największych na świecie. Być może samuraj wymarł, ale duch wojownika żyje nadal.

Schizma z 1054 r

Schizma z 1054 r. oznacza oficjalny rozłam, który oddzielił chrześcijaństwo rzymskokatolickie od prawosławia. Miało to miejsce, gdy delegaci papieża Leona IX (1049–1054) ekskomunikowali Michała Kerulariosa, patriarchę Konstantynopola (1043–1058) i jego współpracowników. Patriarcha z kolei ekskomunikował delegatów papieskich. Te wzajemne potępienia rozerwały chrześcijaństwo na jego gałęzie katolickie i prawosławne. Podział kościelny utrwalił się w kolejnych dziesięcioleciach, zwłaszcza ze względu na skutki wypraw krzyżowych i ich wpływ na stosunki prawosławno-katolickie. Spór, który doprowadził do tych wydarzeń, ujawnił się w IX wieku, kiedy Bizancjum wychodziło z długiego sporu zwanego ikonoklazmem i wkraczało w nowy okres działalności misyjnej w Europie Wschodniej (i gdzie indziej). W tym samym czasie zachodni chrześcijanie rozwijali się, przenosząc chrześcijaństwo łacińskie dalej na wschód, do słowiańskich królestw Europy Wschodniej. Misjonarze wyznający swoje odpowiednie formy chrześcijaństwa (grecką i łacińską) spotykali się w królestwach Moraw i Bułgarii. Podczas tej interakcji uwidoczniły się pewne różnice w praktyce. Obie formy chrześcijaństwa posługiwały się w swojej liturgii różnymi językami (łacina na Zachodzie i greką na Wschodzie, chociaż chrześcijanie Wschodu opowiadali się także za używaniem języków ojczystych w nabożeństwach i Piśmie Świętym oraz rozwinęły w tym celu cyrylicę wśród Słowian); mieli inne zasady dotyczące postu; różnili się praktyką eucharystyczną z chlebem na zakwasie używanym przez chrześcijan wschodnich i praśnym przez zachodnich. Kolejnym rozróżnieniem była oficjalna akceptacja żonatych księży wśród chrześcijan wschodnich, chociaż biskupi nie mogli zawierać małżeństw. Co więcej, obie formy chrześcijaństwa kłóciły się co do sposobu rozumienia przywództwa papieskiego. Ze wschodniej perspektywy papież otrzymał prymat honorowy wśród biskupów, ponieważ należała do niego diecezja kościelna św. Piotra, ale był po prostu jednym z pięciu wielkich przywódców regionalnych zwanych patriarchami, których wszyscy potrzebowali do odbycia soboru ekumenicznego (ogólnokościelnego) w celu ustalenia doktryny. Jednak z zachodniej perspektywy biskup Rzymu był także dziedzicem św. Piotra i najwyższym głosem w chrześcijaństwie. Wreszcie kolejnym ważnym rozróżnieniem była niewielka różnica w wyznawaniu wiary nicejskiej przez zachodnich chrześcijan. To wyznanie wiary zostało ustanowione przez Pierwszy Sobór Ekumeniczny w Nicei w 325 r. i rozszerzone przez Drugi Sobór Ekumeniczny w 787 r. To wyznanie wiary zostało użyte jako prosta definicja wiary, wyznawanie wiary w Ojca, Syna i Ducha Świętego: które pochodzi od Ojca”. Na Zachodzie do tego ostatniego wyrażenia dodano termin filioque (i syn), aby wykluczyć heretyków z jego wyznawania. Dodatek ten uzyskał oficjalną akceptację papieża na początku XI wieku. Chrześcijanie Wschodu postrzegali to jako błąd zarówno z punktu widzenia teologicznego (argumentując, że myli to właściwe rozumienie Trójcy), jak i eklezjastycznego (argumentując, że jedynie sobór ekumeniczny może zmienić wyznanie wiary). Oprócz tych kwestii naruszenie w 1054 roku jest powiązane z innymi wydarzeniami historycznymi w XI wieku. W okresie tym rozwinął się papieństwo jako jednostka instytucjonalna wyzwolona spod kontroli świeckiej i zdolna do sprawowania swojej władzy we Włoszech i za granicą. Na przykład pewien papież z XI wieku zapewniał, że ma władzę usuwania i przywracania biskupów i cesarzy na stanowiska oraz że stoi ponad wszelkim ziemskim sędzią. W tym samym czasie Cesarstwo Bizantyjskie osiągnęło swoje polityczne apogeum, a jego kościołowi przewodził jeden z jego patriarchów o najsilniejszej woli, Michał Kerularios. Odrodzone papieństwo i potężny patriarchat zderzyły się ze sobą latem 1054 roku. Ostatnim czynnikiem wpływającym na rozłam było przybycie Normanów do Włoch w XI wieku. Normanowie (z Normandii we Francji) przemierzali Włochy w drodze do Ziemi Świętej na pielgrzymkę i ze względu na swoje słynne umiejętności wojskowe zostali zatrudnieni jako najemnicy przez władców południowych Włoch. Normanowie wkrótce wykorzystali tę sytuację i zajęli południowe Włochy. To doprowadziło ich do konfliktu zarówno z papieństwem, którego ziemie były zagrożone, jak i z Bizancjum, które posiadało także posiadłości w południowych Włoszech. Cesarz bizantyjski chciał utrzymać dobre stosunki z papieństwem, aby zapewnić sojusz przeciwko Normanom, ale patriarcha Konstantynopola nie

przejmował się tą perspektywą polityczną. Co więcej, Normanowie zamknęli na swoim terytorium kościoły, które odprawiały greckie rytuały, podczas gdy patriarcha Konstantynopola postąpił podobnie w przypadku tych, które na jego terytorium odprawiały rytuały niegreckie. Kiedy legaci papieża Leona IX przybyli do Konstantynopola w 1054 r., zażądali, aby Kościół Wschodni zaakceptował zachodni pogląd na papieństwo i pewne inne praktyki. Kiedy to się nie udało, ekskomunikowano (odcięto od komunii) patriarchę i jego współpracowników. Kerularios z kolei wyrzucił anatemę (potępił) autorów ekskomuniki. Między Konstantynopolem a Rzymem doszło już wcześniej do licznych schizm, które później zostały naprawione, ale schizma z 1054 r. stała się trwała. Okoliczności historyczne następnych dziesięcioleci przekształciły teologiczne potępienia w pozornie trwały podział kulturowy między katolikami i prawosławnymi. Pierwsza zmiana nastąpiła wkrótce po schizmie, kiedy papieństwo zmieniło swoją politykę wobec Normanów z wrogości na wspierającą. Normanowie działali teraz przy wsparciu papieństwa, wykańczając posiadłości bizantyjskie w południowych Włoszech i zajmując Sycylię. Zajmując te pozycje, Normanowie zaczęli postrzegać Cesarstwo Bizantyjskie jako swój kolejny cel podboju. To zagrożenie dla imperium prawosławnego zostało zwiększone przez nowe wyzwania z północy (pogańskie, tureckie plemię zwane Pieczyngami) i ogromne wyzwanie ze wschodu ze strony muzułmańskiej dynastii Seldżuków, która przejęła kontrolę nad Anatolią, a także większą częścią świata muzułmańskiego. Cesarz Aleksy I Komennos (1081–1118) zwrócił się do papieża Urbana II z prośbą o pomoc militarną. Papież Urban wezwał do podjęcia ogromnego przedsięwzięcia nie tylko w celu pomocy Bizancjum, ale także w celu odzyskania Ziemi Świętej z rąk muzułmanów. W ten sposób narodziła się Pierwsza Krucjata. Przez Bizancjum przeszło dziesiątki tysięcy zachodnich żołnierzy i duchownych. Ten ruch ludzi Zachodu, w tym Normanów, którzy byli już aktywnie wrogo nastawieni do Bizancjum, zwiększył napięcie między prawosławnymi i katolikami. Cesarze obawiali się, że krzyżowcy mogą nie tylko przemieszczać się przez imperium, ale także podbijać jego części. Strach ten znacznie wzrósł podczas drugiej i trzeciej wyprawy krzyżowej w XII wieku i w pełni się urzeczywistnił, gdy czwarta krucjata została skierowana do Konstantynopola. W 1204 roku zachodni krzyżowcy splądrowali to miasto i podbili Cesarstwo Bizantyjskie. W Konstantynopolu (do 1261 r.) osadzono katolickiego patriarchę. Wydarzenia te, zwłaszcza ostatecznie, przekształciły schizmę z 1054 r. ze sporu teologicznego w niemal trwały podział kulturowy między Wschodem i Zachodem, prawosławiem i katolikiem.

Scholastyka

Scholastyka to system edukacji, zwłaszcza w zakresie teologii i filozofii, który dominował w europejskich szkołach i uniwersytetach od IX do XV wieku. Instytucje te rozkwitły w późnym średniowieczu XII wieku. To właśnie w tym czasie żebracy, czyli zakony żebracze, powstały pośród szerszej fali odrodzenia religijnego. Ich celem było wspieranie odnowy religijnej wśród ludności miejskiej i przeciwdziałanie ruchom heretyckim. Dwa pionierskie zakony żebracze, franciszkanie i dominikanie, otworzyły szkoły, które połączyły się, tworząc pierwsze uniwersytety. Scholastyka odznaczała się cechami formalnymi i materialnymi. Pierwszym elementem formalnym było zastosowanie reguł gramatyki łacińskiej do wszelkiego rodzaju problemów, przy założeniu, że prawa języka odpowiadają prawom myślenia. W związku z tym dominowała analiza języka. Drugim było użycie dialektyki, czyli dyskusji. Leży to u podstaw quaestio, najbardziej typowej literackiej formy myślenia scholastycznego, w której stawiane jest pytanie, na przykład, czy Bóg istnieje. Kwestię rozstrzyga się wówczas poprzez przedstawienie zarzutów wobec twierdzenia, którego się zamierza bronić, przedstawienie stanowiska przeciwnego do stanowiska zgłaszającego sprzeciw i wreszcie przedstawienie kontrargumentów do zarzutów. Pomimo ograniczeń dialektyka może wytworzyć rygorystyczne krytyczne myślenie i zachęcić do rozważenia wszystkich stron problemu.

WŁADZE SZKOLNE

Materialną cechą scholastyki było posługiwanie się autorytetami, tekstami, które świadomie i celowo traktowano z szacunkiem. Większa część edukacji scholastycznej polegała na komentowaniu takich tekstów. Często cytowano autorytety, aby poprzeć swoje stanowisko w debacie. Władze nie były jednak traktowane jednolicie. Biblia zajmowała wyjątkowe stanowisko jako nieomylna nauka prawdy; pojawiły się spory co do jego interpretacji. Następne miejsce zajęli wielcy nauczyciele pierwszych ośmiu wieków teologii chrześcijańskiej, choć najlepsi myśliciele scholastyczni nie udawali, że ich autorytet rozciąga się na, powiedzmy, medycynę czy filozofię przyrody. Zdecydowanie najważniejszym z tych autorów był Augustyn z Hippony, którego myśl była przedmiotem nieustannych dyskusji. Następnym najważniejszym był Arystoteles, chociaż jego akceptowalność była czasami przedmiotem intensywnej debaty. Jego myśl dotarła do Europy w trzech etapach. Od początków okresu scholastycznego znane i stosowane były jego Kategorie i O interpretacji. Prace te dotyczą interpretacji tekstów i kategoryzacji bytów, takich jak człowiek czy koń, oraz ich cech, takich jak ilość i kolor. Drugim wpisem, z XII wieku, było odkrycie, poprzez kontakt z cywilizacją arabską, dzieł Arystotelesa na temat natury rozumowania. Od tego czasu quaestio staje się dominującą formą myślenia i wyrażania się w teologii i filozofii. Wreszcie pod koniec XII i na początku XIII wieku dzieła Arystotelesa z zakresu filozofii przyrody (co nazwalibyśmy naukami przyrodniczymi), antropologii i metafizyki – nauki o zasadach wspólnych dla wszystkich bytów – trafiły w ręce Zachodu. Duża część Arystotelesa, z którą Europejczycy zetknęli się w tej fazie, była powiązana z neoplatońską filozofią arabskich komentatorów. Ponadto dzieła Pseudo-Dionizego cieszyły się dużym prestiżem. Uważano, że Pseudo-Dionizy był bezpośrednim uczniem św. Pawła, ale w rzeczywistości był chrześcijaninem z V wieku, który wyznawał chrześcijańską formę filozofii neoplatońskiej.

WIELCY SCHOLASTYCY

Geniusz średniowiecza polegał na syntezy i przerabianiu tych materialnych elementów na nowe i subtelne sposoby. Czterech najważniejszych myślicieli tej epoki to Albertus Magnus, Tomasz z Akwinu, Jan Duns Szkot i Wilhelm z Ockham. Albertus, urodzony pod koniec XII wieku, prawdopodobnie w południowych Niemczech, wstąpił do dominikanów w 1229 r. Studiował w Kolonii i gdzie indziej, a w 1245 r. został mistrzem teologii w Paryżu, gdzie jego uczniem był Tomasz z Akwinu. Albert powrócił do Kolonii i w 1248 roku założył dominikański dom studiów, zabierając ze sobą Tomasza. Następnie poświęcił się nauce, pracy duszpasterskiej i dyplomatycznej, włączając krótką posługę biskupią. Oprócz komentarzy do Biblii i Pseudo-Dionizego Albert stworzył zbiór komentarzy i parafraz do dzieł Arystotelesa, ze szczególnym zainteresowaniem jego nowo odkrytą filozofią przyrody, której odegrał kluczową rolę w obronie przed władzami kościelnymi. Jego ogromny dorobek obejmował dzieła z zakresu botaniki, zoologii, kosmologii, psychologii, logiki, metafizyki, etyki, semantyki, a przede wszystkim teologii. Albert opowiadał się za wykorzystaniem pełnego zakresu wiedzy dostępnej w dominikańskich domach studiów i opowiadał się za dominikańskim zaangażowaniem w poważne studiowanie filozofii. Wybitną postacią myśli scholastycznej jest Tomasz z Akwinu. Urodzony w 1224 lub 1225 r., kształcił się w opactwie benedyktynów na Monte Cassino, następnie na Uniwersytecie w Neapolu, gdzie w 1244 r. wstąpił do zakonu dominikanów. Po studiach w Paryżu i Kolonii u Alberta Tomasz powrócił w 1252 r. do Paryża, otrzymał uzyskał licencjat z teologii w 1256 r. i wykładał tam do 1259 r. Wykładał także na dworze papieskim, a później założył dominikański dom studiów w Neapolu. Pod koniec życia porzucił pisanie, nie ukończywszy swojej wielkiej Summa theologiae, i zmarł kilka miesięcy później, w 1274 r. Tomasz stworzył obszerne komentarze biblijne i skomentował większość dzieł Arystotelesa. Napisał dwa summae, obszerne przewodniki teologiczne, które miały przygotować współbraci dominikanów do pracy duszpasterskiej i misyjnej, a także mniejsze, bardziej popularne kompendium teologii. Jego inne dzieła obejmują zarówno hymny, jak i eseje polemiczne. W sumie napisał około 10 milionów słów. Tomasz jest najbardziej znany ze swojego rozumienia Boga jako całkowicie niepodzielnego i samoistnego stwórcy, źródła wszelkiego bytu. Bóg jest nie tylko

początkiem stworzenia, ale istnienie wszystkich istot jest od Niego ustawicznie zależne; ich byt jest uczestnictwem w bycie Boga. Podobnie Bóg jest źródłem wszelkiego dobra i tak dla Tomasza poznanie Boga jest celem i ostatecznym szczęściem wszystkich rozumnych stworzeń. Kierując się tą zasadą, przerabia arystotelesowską etyczną teorię cnót, aby była spójna z chrześcijańskimi naukami o stworzeniu, grzechu i łasce: Człowiek pochodzi od Boga, odpadł od Boga, a w Chrystusie powraca do Niego i do doskonałości własnego istnienia. Myśl Tomasza daleka od zamkniętego systemu charakteryzuje się otwartością na coraz głębsze, bardziej wyrafinowane zrozumienie. Różnorodność szkół interpretacji jego myśli świadczy o jej wewnętrznej żywotności. Jan Duns Szkot urodził się około 1265 roku w południowej Szkocji. Wstąpił do franciszkanów i w 1291 r. przyjął święcenia kapłańskie. Do 1301 r. studiował teologię w Oksfordzie, następnie wykładał w Paryżu i Kolonii, gdzie zmarł w 1308 r. Szkot i Tomasz zgadzają się, że Boga można poznać jako przyczynę wszechrzeczy poprzez obserwując jego skutki, stworzenia. Podobnie zgadzają się, że w tym życiu nie możemy poznać istoty Boga. Jednak Tomasz utrzymywał, że nasz język o Bogu, który zawsze wywodzi się z naszej opartej na zmysłach wiedzy o rzeczach stworzonych, ma inny sens, gdy odnosi się do Boga; możemy naprawdę powiedzieć, że Bóg jest mądry, ponieważ jest przyczyną tego, co w stworzeniach zwie się mądrym, ale mądrość w Bogu oznacza coś, co jest poza naszym zasięgiem. Powiedzieć, że Bóg jest mądry – lub nawet, że Bóg jest – jest jedynie analogiczne do tego, co mamy na myśli, mówiąc, że stworzenia są lub są mądre. Analogia pozwala nam myśleć i mówić logicznie o Bogu, ale znaczenie ostatecznie pozostaje owiane tajemnicą. Szkot natomiast twierdził, że możemy i powinniśmy móc mówić o Bogu jako o mądrym. Różnica polega na tym, że mądrość i byt Boga są nieskończone, natomiast mądrość stworzeń jest skończona. William z Ockham (1280–1349), franciszkanin, studiował w Oksfordzie i Paryżu, gdzie wykładał w latach 1315–1320. Prawdopodobnie będąc uczniem Dunsza Szkota, rozwinął szereg wiodących idei Szkota, m.in. w zupełnie innym kierunku. Najbardziej znany jest jako ojciec nominalizmu. Szkot wierzył, że pojęcia uniwersalne, takie jak natura ludzka, mają istnienie formalne. Istnieją, ale zawsze konkretyzowane w jednostce. Ockham utrzymywał, że uniwersalia, takie jak natura ludzka, istnieją tylko w umyśle lub nominalnie, poprzez abstrakcję z poszczególnych przykładów te elementy, które mają wspólne. Uniwersalia nie istnieją poza tym, że je myślimy. To odrzucenie realnego istnienia uniwersaliów na rzecz uznania takich idei, jak natura czy byt, za wytwory aktów umysłowych, spowodowało rosnącą koncentrację późnej scholastyki na analizie pojęć i aktów mentalnych.

Szkocja

Szkocja to kraj europejski położony w północnej części wyspy Wielkiej Brytanii, u wybrzeży północno-zachodniej Europy. Terytoria Szkocji mają granice morskie; jedyna granica lądowa przebiega z Anglią w południowej części wyspy. Unia geograficzna tych dwóch krajów historycznie wywołała wiele sporów między kulturowymi mieszkańcami Wielkiej Brytanii w zakresie granic oraz spraw politycznych, gospodarczych, religijnych i kulturalnych. W początkach Cesarstwa Rzymskiego (ok. 27 p.n.e.–395 n.e.) południe Wielkiej Brytanii zostało najechane i podbite przez rzymskie siły zbrojne. Pomimo wysiłków Rzymian, by podbić północną część wyspy, zwanej przez Rzymian Kaledonią, Piktowie, zaciekle i wojowniczo lud osiadły na północy, skutecznie stawiali opór przez setki lat. Po kilku zwycięstwach, ale wielu przegranych bitwach, Rzymianie zdecydowali się zachować południową część i ustanowili mury Hadriana i Antonina, aby wyznaczyć fizyczną granicę między swoimi posiadłościami a Piktami. Po wycofaniu się Rzymian z Wielkiej Brytanii w 409 r. Piktowie zaczęli systematycznie najeżdżać terytoria swoich południowych sąsiadów. W V i VI wieku kilka królestw walczyło o zdobycie władzy nad większym obszarem wyspy. W tym okresie Szkocja została podzielona na cztery królestwa: Pictavia, Dalriada, Gododdin (później Northumbria) i Strathclyde. Pictavia była ostatnią twierdzą Piktów, pierwotnych mieszkańców ziem na północ od Muru Hadriana. Spośród czterech królestw mieszkańcy Pictavii byli najpotężniejsi i ci, którzy wywarli największy wpływ kulturowy. W epoce Wikingów (793–1066)

najeźdźcy nordyccy (norwescy) podbili większość północnego Piktlandu — Caithness, Sutherland, Wyspy Zachodnie i Ross — pozostawiając trwałe ślady w ich kulturze. Legenda głosi, że byli to „ludzie malowani”, gdyż nazwa Pikt prawdopodobnie wywodzi się od łacińskiego słowa Picti oznaczającego „lud malowany” lub być może „ludzie wytatuowani”. Odnosi się to do ciemnoniebieskiego koloru, jaki malowali na swoich ciałach i twarzach, aby w walce wyglądać bardziej przerażająco na twarzach wrogów. Wpływy wywarli także misjonarze chrześcijańscy, którzy nawrócili wielu Piktów na chrześcijaństwo. Św. Columba, irlandzki misjonarz, który przybył do Dalriady z Irlandii Północnej w 563 roku, szerzył wśród Piktów wiarę chrześcijańską. Misje dobiegły końca w VII wieku. Na początku VI wieku Szkoci zajęli region sąsiadujący z Pictavią na północy. Byli to celtycki lud z północnej Irlandii, który założył królestwo zwane Dalriadą. Było kojarzone z Irlandczykami, którzy później nazywali siebie Szkotami i rządili całą Szkocją. Mając wielkie oddanie dla morza, królowie Szkocji zbudowali i utrzymywali silną flotę oraz prowadzili agresywną wojnę. Zarządzali także dużą flotą, która łowiła ryby i zasoby morskie, które były podstawą ich gospodarki i kultury. Strathclyde było trzecim królestwem zamieszkanym przez rdzennych Walijszczyków. Graniczące od południa z Anglikami, ich kultura nie była tak odrębna jak Piktowie i Szkoci — byli pod silnym wpływem inwazji Wikingów w IX wieku. Ta mieszanina kulturowa pozostawała przez wieki, a jej wpływ był widoczny w ich języku, działalności żeglugaowej, religii i duchu wojownika. Czwartym było królestwo Northumbrii. Słynęło jako ośrodek nauki religijnej i sztuki. Początkowo mnisi z Kościoła celtyckiego schryścianizowali Northumbrię, co doprowadziło do rozkwitu życia monastycznego, charakteryzującego się unikalnym stylem sztuki religijnej, łączącym wpływy anglosaskie i celtyckie. W Northumbrii działało od 655 do 664 szkockich misjonarzy. Oprócz standardowego języka angielskiego w Northumbrii istniało szereg blisko spokrewnionych, ale charakterystycznych dialektów, wywodzących się z wczesnych języków germańskich Anglów i Wikingów oraz celtyckich plemion rzymsko-brytyjskich.

KRÓLESTWO ALBY

W 843 roku Piktowie i Szkoci zjednoczyli się, tworząc królestwo Alba – termin używany przez Gaelów, grupę językową posługującą się językiem gaelickim, w odniesieniu do wyspy. Tradycja głosi, że Dalriadan Kenneth MacAlpin, dziś znany jako pierwszy król Szkocji, zjednoczył plemiona. W 1034 roku Strathclyde rozpoczęło stopniowe włączanie się do królestwa Alby, podobnie jak Northumbria około 1100 roku po najeździe Wilhelma Zdobywcy i jego syna Williama Rufusa. Od połowy XI wieku Alba, która później stała się królestwem Szkocji, znajdowała się pod silnymi wpływami kulturowymi Normanów i Wikingów, zwłaszcza ze względu na ustanowienie panowania Normanów w Anglii za czasów Wilhelma Zdobywcy w 1066 roku. W Szkocji ten okres jest czasami określane jako „anglicyzacja Szkocji”, co oznacza ekspansję kultury Anglów w większości Szkocji. W XI i XII wieku w Szkocji powstał anglo-normański system feudalny. Reorganizacja początkowo ograniczyła się do reform kościelnych, ale stopniowo wpłynęła na wszystkie sektory życia w Szkocji. Na przykład zlikwidowano celtyckie zakony, angielscy duchowni zastąpili szkockich mnichów, założono kilka klasztorów, a kościół celtycki został przebudowany w porozumieniu z praktyką katolicką. Normañski francuski wyparł język gaelicki w kręgach dworskich, podczas gdy na obszarach przygranicznych i w wielu częściach Niziny mówiono po angielsku. Zniesiono tradycyjny system plemiennej własności ziemi. Dawid I (król od 1124 do 1153) również wprowadził różne reformy sądownicze, legislacyjne i administracyjne, wszystkie oparte na wzorach angielskich; zachęcał do rozwoju handlu z Anglią; i przyznał szerokie przywileje szkockim miastom, czyli „miastom”. Normanowie zmilitaryzowali duże obszary Szkocji, budując mocne kamienne zamki i ustanawiając system feudalny na chłopstwie; popadali w częste konflikty z rodzimą szlachtą. Ludność skupiała się w miastach, później skolonizowanych przez Normanów, kupców flamandzkich i Anglików. Burghs były autonomiczną jednostką samorządu lokalnego z prawem do reprezentacji w parlamencie Szkocji. Były one w użyciu co najmniej od IX wieku aż do ich zniesienia w

1975 roku, kiedy w całej Szkocji wprowadzono nową regionalną strukturę władz lokalnych. Słowo burgh jest związane ze znaną angielską dzielnicą.

WOJNY NIEPODLEGŁOŚCI SZKOCJI I DYNASTII STUARTÓW

Pod koniec XIII i na początku XIV wieku miała miejsce seria kampanii wojskowych toczonych między Szkocją a Anglią, znanych jako wojny o niepodległość Szkocji. Pierwsza wojna (1296–1328) rozpoczęła się inwazją Anglików na Szkocję w 1296 r., a zakończyła się wraz z podpisaniem traktatu Edynburg-Northampton w 1328 r. Do walki Szkocji z Anglią zachęcał głównie patriota Sir William Wallace, rekrutujący się ze wszystkich warstw narodu. Chociaż Wallace miał heroiczne poczucie wolności i wygrał wiele bitew, w 1305 roku Wallace został wydany Anglikom, skazany za zdradę stanu i stracony. Po jego śmierci Robert de Bruce objął przywództwo ruchu oporu, który zakończył się zwycięsko w 1328 roku, kiedy regenci młodego Anglii Edwarda III zatwierdzili traktat z Northampton. Na mocy tego dokumentu Szkocja została uznana za niezależne królestwo. Druga wojna o niepodległość (1332–1357) rozpoczęła się od wspieranej przez Anglików inwazji na Edwarda Balliola i „Wydziedziczonych” w 1332 r., a zakończyła się około 1357 r. podpisaniem traktatu w Berwick, dzięki któremu Szkocja zachowała niepodległość. Pod rządami dwóch pierwszych królów z dynastii Stuartów, Roberta II (1371–1390) i Roberta III (1390–1406), kraj został jeszcze bardziej zdewastowany przez wojnę z Anglią, a władza królewska była słaba. Jakub I (1406–1437) podjął próbę przywrócenia porządku w kraju. W tym celu Jakub nałożył na szlachtę różne ograniczenia i zapewnił parlamentarną akceptację wielu reform legislacyjnych. Jednak bez współpracy feudalnych baronów reformy te byłyby niewykonalne. Jakub I został zamordowany w 1437 r.

SPOŁECZEŃSTWO, PRAWO I PARLAMENT SZKOCKI

Od czasów Kennetha I (Kennetha MacAlpina) szkockim królestwem Alba rządili wodzowie i drobni królowie pod kontrolą (technicznie rzecz biorąc: zwierzchnictwem) najwyższego króla, a wszystkie urzędy były obsadzane w drodze selekcji przez zgromadzenie w ramach systemu znany jako tanistry, który łączył element dziedziczny za zgodą rządzących. Po roku 1057 pod wpływem osadników normańskich w Szkocji przyjęto primogeniturę jako środek sukcesji w Szkocji, podobnie jak w większości krajów Europy Zachodniej. Tych wczesnych zgromadzeń nie można uważać za parlamenty w późniejszym znaczeniu tego słowa i były one całkowicie odrębne od późniejszej instytucji, będącej pod wpływem Normanów. Szkocki parlament wyewoluował w średniowieczu z Królewskiej Rady Biskupów i Earlów. Być może po raz pierwszy można go zidentyfikować jako parlament z 1235 r., określane jako kolokwium i pełniący już rolę polityczną i sędziowską. Na początku XIV wieku obecność rycerzy i posiadaczy ziemskich stała się istotna, a od 1326 roku uczestniczyli w nich komisarze grodzcy. Składający się z trzech stanów, duchownych, naczelnych dzierżawców świeckich i komisarzy miejskich zasiadających w jednej izbie, szkocki parlament uzyskał znaczące uprawnienia w poszczególnych kwestiach. Najwyraźniej było ono potrzebne do uzyskania zgody na opodatkowanie, ale miało także silny wpływ na wymiar sprawiedliwości, politykę zagraniczną, wojnę i wszelkie inne ustawodawstwo, czy to polityczne, kościelne, społeczne czy gospodarcze. Parlament pełnił rolę sędziowską i polityczną, która została dobrze ugruntowana pod koniec XIII wieku. Pod koniec XI wieku na większości Szkocji obowiązywało prawo celtyckie, a prawo staronordyckie obejmowało obszary pod kontrolą Wikingów. W następnych stuleciach, wraz ze wzrostem wpływów Normanów i wprowadzeniem bardziej feudalnych stosunków rządowych, rozwinęło się prawo szkocko-normańskie, które początkowo było podobne do prawa anglo-normańskiego, ale z biegiem czasu różnice ewoluowały. Na początku tego procesu Dawid I ze Szkocji (1124–1153) ustanowił urząd szeryfa posiadający jurysdykcję cywilną i karną, a także funkcje wojskowe i administracyjne. W tym samym czasie powstały sądy burgh, zajmujące się sprawami cywilnymi i karnymi, rozwijające prawo na wzór angielski, a sądy diekańskie gildii zostały utworzone w celu zajmowania się budynkami i bezpieczeństwem publicznym.

EDUKACJA

W latach 600–1450 królestwo Szkocji kierowało się typowym wzorcem edukacji europejskiej, w której Kościół rzymskokatolicki organizował szkolnictwo. We wszystkich głównych miastach i niektórych małych miasteczkach zakładano kościelne szkoły chóralskie i gimnazja; do wczesnych przykładów należy szkoła średnia w Glasgow z 1124 r. Ustawa o edukacji z 1496 r. wprowadziła obowiązkową edukację dla najstarszych synów szlachty – była to pierwsza w Szkocji, ponieważ zmusiła wszystkich szlachciców i posiadaczy ziemskich do nauczania swoich najstarszych synów w języku łacińskim, a następnie w sztuce i prawo szkockie. Dzieci, gdy osiągnęły wiek ośmiu lub dziewięciu lat, wysyłano do gimnazjum, gdzie uczyły się łaciny. Kiedy już nauczyły się łaciny, musieli uczęszczać do szkoły artystycznej lub prawniczej przez co najmniej trzy lata. Po tej podstawowej edukacji dzieci szlachty mogły studiować na uniwersytecie. Pierwsze uniwersytety w Szkocji, wszystkie fundacje kościelne, powstały w XV wieku, naśladując rozwój kulturalny Anglii, która od XI wieku miała już uniwersytety w Cambridge i Oksfordzie. Uniwersytet Świętego Andrzeja został założony w 1410 roku, kiedy akt założycielski został nadany przeorowi augustianów przy katedrze św. Andrzeja. W tamtym czasie znaczna część nauczania miała charakter religijny i była prowadzona przez duchownych związanych z katedrą

ROZWÓJ KULTUROWY

W latach 600–1450 Szkoci wprowadzili na rynek kilka instrumentów muzycznych, z których najważniejsze to harfa i dudy. Harfa, zwana także clarsach, to instrument o długiej historii w Szkocji, rywalizujący nawet z dudami o pozycję instrumentu narodowego. Harfy trójkątne były znane już w X wieku, kiedy pojawiły się na rzeźbach piktyjskich, a kompozycje harfowe mogły nawet stać się podstawą pibroch – niezwyklego rodzaju muzyki, która inspirowała szkockich żołnierzy przed bitwą. Oprócz harf, dudy (instrumenty dęte składające się z jednej lub więcej piszczałek muzycznych, które są stale zasilane zbiornikiem powietrza w torbie) stały się zwyczajowym i typowym instrumentem w Szkocji. Jednak dudy nie są unikalne ani rodzime dla Szkocji. Nie wiadomo, kiedy instrument ten po raz pierwszy sprowadzono do Szkocji, ale przypuszcza się, że pochodzi on z X wieku. Wiadomo, że eksplozja jego popularności nastąpiła około roku 1000. Dudy używano także do dodawania ducha bojownikom podczas marszów kampanii wojskowej. Oprócz instrumentów muzycznych okres ten (600–1450) był już bogaty w rozwój literatury szkockiej. Ponieważ Szkocja uzyskała wpływy różnych plemion i ludów (irlandzkiego, gaelickiego, normańskiego, piktyjskiego, szkockiego i rzymskiego), jej literaturę pisano w wielu językach, takich jak angielski, szkocki gaelicki, szkocki, brythonic, francuski i łacina. Większość dzieł literackich tego okresu składała się z literatury gaelickiej, w etnicznym języku Szkotów. Między ok. 1200 i ok. 1700 uczona elita gaelicka zarówno Szkocji, jak i Irlandii przyjęła literacką formę gaelickiego. Literatura gaelicka pisana w Szkocji przed XIV wiekiem obejmuje Lebor Bretnach, dzieło kwitnącego gaelickiego establishmentu literackiego w klasztorze Abernethy. Książka ta jest irlandzkim tłumaczeniem Historii Brittonum, czyli Historii Brytyjczyków, tak jak ją postrzegano w IX wieku. Najwcześniejsza znana literatura została skomponowana w Szkocji obejmuje:

- W języku brytońskim (starwalijskim): Gododdin, przypisywany Aneirinowi i bitwa pod Gwen Ystrad, przypisywana Taliesinowi, oba datowane na VI wiek.
- W języku gaelickim: Elegia o św. Kolumbie, Dallan Forgaill, ok. 1930. 597 i Pochwała św. Kolumby autorstwa Beccana mac Luigdecha z Rum, oba opowiadają o irlandzkim mnichu-misjonarzu, który w średniowieczu ponownie wprowadził chrześcijaństwo do Szkocji na północ od Anglii.
- Po łacinie: Modlitwa o ochronę, przypisywana św. Mugintowi, ok. 1930. 650 i Altus Prosator, Wysoki Stwórca, przypisywany Świętemu Kolumbie, ok. 597.

- W języku staroangielskim i c. 700: Sen o Rood, jeden z najwcześniejszych wierszy chrześcijańskich, w którym poeta opisuje swój sen o rozmowie z drewnem krzyża chrześcijańskiego

W XIII wieku język francuski rozkwitł jako język literacki i stworzył słynne dzieło Roman de Fergus, najwcześniejsze dzieło literatury nieceltyckiej pochodzące ze Szkocji. Oprócz francuskiego językiem literackim była łacina. Znanymi przykładami są Inchcolm Antiphoner i Carmen de morte Sumerledi, wiersz triumfalnie wychwalający zwycięstwo mieszkańców Glasgow nad Somairle mac Gilla Brigte. Najważniejsze średniowieczne dzieło napisane w Szkocji, Vita Columbae, również zostało napisane po łacinie. Najwcześniejsza literatura średnioangielska lub szkocka obejmuje Brus Johna Barboura (XIV w.), Kronykil Whyntouna i Wallace Ślepego Harry'ego z XV wieku, opowiadające historię zbuntowanego patrioty podczas pierwszej wojny o niepodległość Szkocji. Innymi ważnymi autorami byli William Dunbar i Robert Henryson.

Sejong

(1397–1450) król Korei

Czwarty król Korei z dynastii Yi, król Sejong, panujący od 1418 r. aż do swojej śmierci w 1450 r., był jednym z najświetniejszych władców w historii Korei i jednym z zaledwie dwóch noszących tytuł „Wielkiego”. Za jego panowania w Korei panowała stabilność, a także znaczny postęp w literaturze i sztuce, w szczególności wprowadzenie nowego pisma. Król Sejong urodził się 6 maja 1397 r. jako trzeci syn króla Taejong (1400–18). Kiedy miał 10 lat, otrzymał tytuł Wielkiego Księcia Chunghyeong. Wstąpił na tron w 1418 roku, w wieku 21 lat, a jego najstarszy brat, książę Yangnyong Taegun, nie został królem, ponieważ rodzina królewska uważała go za zbyt uparty i porywczy, a drugi brat przed śmiercią ojca. Jednym z pierwszych posunięć króla Sejong było zabezpieczenie południowych części Korei przed atakami japońskich piratów, którzy przeprowadzali najazdy na koreańskie wioski przybrzeżne. Zrobił to, wysyłając żołnierzy do Cuszimy, gdzie odpierali ataki morskie. Na północy Sejong nadzorował budowę czterech zamków i sześciu posterunków wojskowych, które wzniesiono, aby zapobiec problemom z nową dynastią Ming w Chinach. Zachęcał także wiele osób z Korei Środkowej do przeniesienia się na północ, aby pomóc w budowie gospodarki regionu i zapewnieniu dalszej stabilności. Największym dziedzictwem króla Sejong dla Korei było wprowadzenie pisma Hang'gul. Chiphyonjon, instytut królewski, który prowadził badania w imieniu króla, wprowadził ten nowy pismo. Instytut opracował długą serię oficjalnych historii Korei i traktatów na temat idei konfucjańskich, a także zorganizował wiele pogadarek historycznych poszerzających wiedzę o rodzinie królewskiej i szlachcie w historii Korei. Ze względu na brak odpowiedniego pisma koreańskiego Koreańczycy używali chińskich znaków lub Hanji do wyrażania swojego języka. W języku Han'gul, chociaż pozostało wiele chińskich słów, możliwe było wprowadzenie nowych znaków, które lepiej odzwierciedlały koreańską wymowę i fleksję. Nowe pismo było czysto fonetyczne i uważa się, że wywodzi się z sanskrytu, a nawet tybetańskiego. Sejong prawdopodobnie natknął się na te skrypty, czytając książki religijne. Wielu uczonych sprzeciwiało się nowemu pismu, ale Sejong, językoznawca i autokrata, nalegał, aby Han'gul został zaakceptowany. Dzięki temu Sejong zyskał miano „króla alfabetu”. Niedługo potem ukazał się słownik. W 1420 roku, zaledwie po dwóch latach na tronie, Sejong założył Jiphyeonjeon, czyli „Salę Godnych” w pałacu królewskim w Seulu, gdzie przekonał wielu przyjezdnych uczonych, aby pozostali. Za jego panowania uczeni opracowali 20 najważniejszych dzieł na temat koreańskiego rolnictwa, astronomii, historii, geografii, matematyki, historii wojskowości, nauk ścisłych, farmakologii i filozofii. Na szczególną uwagę zasługują encyklopedie medycyny chińskiej i koreańskiej. W latach czterdziestych XIV wieku sam król Sejong napisał wiele książek. Yongbi Eocheon Ga (Pieśni latających smoków) został napisany w 1445 roku, a dwa lata później Seokbo Sangjeol (Epizody z życia Buddy). W czerwcu 1447 roku napisał Worin Cheon-gang Jigok (Pieśni księżycy świecącego nad tysiącem rzek), serię wierszy wychwalających Pana Buddę, a we wrześniu tego roku pomagał przy kompilacji Dongguk Jeong-un

(Słownik poprawnego języka chińsko-koreańskiego wymowa). Jeśli chodzi o sprawiedliwość, Sejong rozpoczął proces kodyfikacji prawa. Znacząco ograniczył wysokość kar cielesnych, które można było wymierzyć, i ustanowił dwa poziomy sądy apelacyjnych, dzięki którym osoby skazane na karę śmierci mogły poddać w procesie dowody przed dalszymi sędziami i udostępnić je do wglądu królowi przed wydaniem wyroku i wykonanie. Sejongowi przypisuje się również wynalezienie deszczomierza, samouderzającego zegara wodnego i zegara słonecznego. Krytycy Sejonga zwracają uwagę na wszechobecny charakter niewolnictwa za jego rządów i że niewiele (jeśli w ogóle cokolwiek) zrobił, aby pomóc niewolnikom. Niektórzy zostali skazani na niewolnictwo za czyny przestępcze, ale większość urodziła się w niewoli i żyła w okropnych warunkach, albo jako pomoce domowe w miastach, albo jako robotnicy rolni na wsi. Ponadto Sejong kontynuował system dworskich eunuchów, którzy sprawowali dużą władzę na ekstrawaganckim dworze. Król Sejong poślubił Sim On (1395–1446) z Cheongsong, któremu później przyznano tytuł księżniczki małżonki Soheon (lub Sohon Shimn). Mieli ośmiu synów i dwie córki — następcą tronu został pierwszy syn, Munjong, po nim przyszedł jego syn, Tanjong, a następnie drugi syn, Sejo. Sejong i jego pierwsza konkubina, Kim Shinbin (1406–1465), mieli kolejnych sześciu synów. Ze swoją drugą konkubiną, Yang Hyebin, miał trzech kolejnych synów. Trzecia konkubina dała mu jeszcze jednego syna, a czwarta i piąta konkubina jeszcze dwie córki. Król Sejong zmarł w 1450 roku i został pochowany w Yong Nung. Jego następcą został jego syn Munjong. Ulica w centrum Seulu nosi imię króla Sejonga, podobnie jak Centrum Sztuk Performatywnych Sejong. Pojawia się również na południowokoreańskim banknocie 10 000 wonów. Od starszego brata króla Sejonga wywodzi się rodzina Syngmana Rhee, który był prezydentem Korei Południowej w latach 1948–1960.

Shahnama

Shahnamah (różna pisownia) to centralny epos literatury perskiej napisany przez poetę Firdawsiego (różna pisownia) około 1010 roku. Jest to poemat epicki o znacznej długości, którego celem jest opisanie historii i osiągnięć narodu perskiego i ich królów. Korzystając z wcześniejszego Khvataynamak, będącego prozą eposu opisującego lud perski od mitycznej przeszłości do VII wieku, Firdawsi przepisał prozę w formie wierszy i rozszerzył opowieść o okres Sasanidów. Napisał tę książkę pod patronatem sułtana Mahmuda z Ghazni i przetrwała ona jako centralna część współczesnej kultury perskiej, rozciągając się poza współczesny Iran, po Azję Środkową i subkontynent indyjski. Firdawsi napisał swój epos, znany w języku angielskim jako Epos o królach, w formie kupletów wersetowych znanych jako masnavi. Efektem eposu była persja ludu na terytoriach zajętych przez królów perskich, niezależnie od ich pierwotnej przynależności etnicznej i religijnej. Z powodu islamizacji Persji Szahnamah została osadzona w światopoglądzie, na który silny wpływ ma myśl islamska. W tym kontekście odtworzono perskich bohaterów, takich jak Rustam. Podobnie jak w przypadku żydowskich historii wersetowych, z których wiele opisuje najwyraźniej te same wydarzenia z innej perspektywy, Shahnamah zapewnia centralizującą narrację, która została wykorzystana przez budowniczych państwa, aby pomóc zintegrować zbiór różnorodnych narodów w jedną całość naród. Sama historia opisuje zdumiewającą różnorodność postaci, królów, bohaterów i znanych osobistości z przeszłości, a także najważniejsze wydarzenia z ich życia. Chociaż większość osób szybko znika z narracji, wiele z nich ma charakterystyczne cechy i jest stosunkowo wyrafinowana pod względem charakterystyki. W bohaterach wydaje się, że dobro i zło są ze sobą połączone. Poprzednie wierzenia religijne, zwłaszcza zaratusztrianizm, są przedstawiane jako pokonane przez nowo przybyłą wiarę. Jednak ponad 60 historii i 60 000 kupletów pozwala na znaczną swobodę interpretacji. Materiał został celowo skomponowany w taki sposób, aby zachęcić czytelnika do refleksji nad wydarzeniami z przeszłości i poszukiwania lekcji moralnych, jakie można z nich wyciągnąć. Nieporozumienia, nieodwzajemniona miłość, pycha i zazdrość są obecne. Epos służy jednocześnie jako historia i skarbnica prawd moralnych i religijnych, a także samo w sobie arcydzieło artystyczne.

Syzizm

Syzizm to wiara, że Ali i jego potomkowie są prawowitymi przywódcami muzułmańskimi. Na przestrzeni wieków rozwinął się także odrębny zbiór prawa i praktyk szyickich. Szyici argumentowali, że Ali powinien zostać wybrany na pierwszego kalifa po śmierci proroka Mahometa. Po trzykrotnym odrzuceniu ze stanowiska kalifa Ali w końcu został kalifem, ale jego roszczenia zostały natychmiast zakwestionowane przez Muaw'iyę, gubernatora potężnej i bogatej prowincji syryjskiej, jego rodzinę Umajjadów, Aiszę (wdowę po Proroku) i wielu innych muzułmanów. Mediacja nie rozwiązała sporu i przez pewien czas do kalifatu pretendentów było dwóch. Po śmierci Alego w 661 roku jego syn Hasan rzekł się wszelkich roszczeń do kalifatu, a Muaw'iyę został niekwestionowanym przywódcą. Jednak po śmierci Muaw'iyi w 680 r. młodszy syn Alego, Husajn, twierdził, że to on jest prawowitym kalifem, a nie Yazidem, synem Muaw'iyi. Gdy Husajn i jego zwolennicy ruszali do konfrontacji z Yazidem, zostali zaatakowani przez znacznie większe siły pod Karbalą w dzisiejszym Iraku. Mając znaczną przewagę liczebną i zaskoczeni, Husajn i jego ludzie zostali zabici, a ich głowy odcięto i przedstawiono Yazidowi. Jednak kilkoro dzieci Husajna udało się przeżyć i kontynuowało rodzinne roszczenia do przywództwa. Husajn i jego zwolennicy stali się męczennikami w tradycji szyickiej, a ich śmierć jest opłakiwana i upamiętniana pokazami samobiczowania i przedstawieniami pasyjnymi w dniu Aszury w miesiącu muharram. Grób Husajna w Karbali stał się głównym miejscem pielgrzymek szyitów, a pamięć o nim wywołała głęboki smutek z powodu niepowodzenia wierzących w jego ocaleniu. Jednak późniejsze spory dotyczące prawowitego imama lub spadkobiercy Husajna i jego rodziny doprowadziły do powstania szeregu różnych sekt wśród wyznawców szyitów. Dwunastu szyitów zaakceptowało linię rządów od Alego do Muhammada al-Muntazara al-Mahdiego. Zmarł w 878 r., ale Shi'ici wierzyli, że po prostu zniknął w „okulacji”, gdzie obserwował życie, ale był niewidoczny dla ludzi. Dwunastu wierzyło, że powróci jako Mahdi, czyli „właściwie prowadzony”, aby ogłosić Dzień Sądu. Kontynuował komunikację za pośrednictwem ajatollahów, którzy stali się orędownikami między imamem a wierzącymi. We współczesnych czasach Iran pozostał szyickim narodem Dwunastu, a duża liczba Dwunastu mieszkała w Iraku, Libanie i Bahrajnie. Zaydi Shi'is byli również znani jako Fivers, którzy oddzielili się w VIII wieku. Wspierali Zayda, wnuka Husajna, jako prawowitego imama. Pod koniec IX wieku Zaydis założyli królestwo w Jemenie, gdzie rządili z bezpiecznych kryjówek w odległych regionach górskich. W 1891 r. Imam Muhammad ibn Yahya Hamid ad Din założył dziedziczną dynastię Zaydi, która przetrwała do rewolucji w Jemenie w 1962 r. Isma'ilis, założeni w 765 r., byli kolejną odgałęzieniem szyizmu. Założyli dynastię Fatymidów w Egipcie, przetrwali w Indiach i rozproszyli się po całym świecie. W czasach współczesnych na ich czele stał Aga Khan, stanowisko dziedziczne. Alawici oderwali się od Dwunastu w IX wieku, podążając za jedenastym imamem, Hasanem al Askarim (zm. 873) i jego uczniem Ibn Nusayrem (zm. 868). Czasami, raczej prejoratywnie, nazywano ich Nusayris. Alawici czcili Alego jako wcielenie Boga, a także przyswoili sobie szereg wpływów chrześcijańskich. Alawici rządili Aleppo w północnej Syrii przez krótki okres, ale zostali zaatakowani zarówno przez izmailitów, jak i etnicznych Kurdów, a jako mniejszość religijna byli prześladowani przez mameluków i Turków. Praktyki alawitów zdawały się tak bardzo odbiegać od ortodoksyjnych praktyk sunnickich, że niektórzy muzułmanie twierdzili, że nie są prawdziwymi wierzącymi. Pod rządami Osmanów byli zniechęceni społecznie i ekonomicznie. Obszar przybrzeżny północnej Syrii wokół Latakii pozostał regionem alawitów, którzy w drugiej połowie XX wieku wykorzystali stanowiska na kluczowych stanowiskach wojskowych, aby zostać długoterminowymi władcami Syrii. Druzowie byli kolejną odłamową grupą szyicką, która oderwała się pod rządami kalifa Fatymidów al-Hakima w XI wieku. Niektórzy ze zwolenników al-Hakima, w tym Muhammad al-Darazi, nauczali, że był on inkarnacją Boga. Al-Darazi został zamordowany w 1019 r., a jego zwolennicy stali się znani jako Druzowie. Al-Hakim zniknął w 1021 r., a Druzowie schronili się w odległych górach Libanu. Opracowali skomplikowany, tajny system rytuałów i wierzeń znany tylko dorosłym męskim członkom sekty. Tajemnica otaczająca

wierzenia Druzów dała początek licznym spekulacjom na temat ich praktyk. Chociaż Druzowie są historycznie odgałęzieniem islamu, ich system wierzeń wydawał się tak odległy od ogólnej praktyki muzułmańskiej, że powszechnie uważano, że praktykują odrębną religię. Zwarte społeczności druzyjskie i ich reputacja w zakresie sprawności militarnej, w połączeniu z kruchym wyznaniowym charakterem współczesnego państwa libańskiego, umożliwiły Druzom sprawowanie władzy politycznej przekraczającej ich rzeczywistą populację we współczesnych czasach. Małe populacje Druzów występują także we współczesnej Syrii i Izraelu. Szyici często stanowili niższe warstwy społeczne i gospodarcze w państwach muzułmańskich. Przez większą część historii muzułmańskiej władcami byli na ogół ortodoksyjni sunnici, nawet na obszarach takich jak Irak czy Bahrajn, gdzie szyici stanowili dużą część, a nawet większość populacji. Po rewolucji w Iranie w 1979 r. nastąpiło odrodzenie aktywizmu szyickiego, który rozprzestrzenił się w dużej części świata muzułmańskiego.

Shinran

(1173–1263) filozof buddyjski

Shinran był japońskim filozofem buddyjskim, którego interesował przede wszystkim los mas ludzi, którzy nie byliby w stanie osiągnąć oświecenia o własnych siłach. Podkreślił rolę wiary jako środka zbawienia i umieścił ją w kontekście działania i osiągnięcia oświecenia. Jego szkoła buddyzmu nazywała się Jodo Shinsu (Prawdziwa Czysta Kraina) i stała się jedną z największych takich szkół we współczesnej Japonii. Shinran został mnichem w dzieciństwie po śmierci rodziców i uczył się w szkole Tendai na górze Hiei. Przeszedł proces ascezy w poszukiwaniu oświecenia, ale w ten sposób nie udało mu się osiągnąć swojego celu. Otrzymał krótki urlop naukowy w Rokkaku-do (sześciokątnej świątyni w Kioto), spotkał Honena i zainspirował go do podążania za swoją buddyjską formą wiary Czystej Krainy, która głosiła, że wzywanie imienia Buddy w prawdziwej wierze wystarczy ludziom osiągnąć oświecenie w praktyce znanej jako nembutsu. Shinran porzucił dotychczasowy ascetyzm i stał się zwolennikiem nembutsu. Kiedy zostało to zakazane w 1209 roku, został wygnany. Później ożenił się, pomimo wymogu zachowania celibatu przez mnichów. Jego syn, Zenran, wszedł w jego ślady w życiu religijnym, ale doprowadziło to do późniejszego konfliktu, gdy Shinran poczuł się zmuszony do wyrzeczenia się Zenranu ze względu na odmienne (a zatem heretyckie) przekonania religijne młodego mężczyzny. Shinran po wygnaniu spędził około 20 lat w Kanto, gdzie kontynuował studia, pisał obszernie traktaty i próbował nawracać miejscową ludność. Po latach Kanto Shinran wrócił do Kioto, gdzie następnie doszło do konfrontacji ze swoim synem, który przewodził zwolennikom pod nieobecność jego ojca. Shinran zmarł w Kioto w wieku 90 lat. Jego zwolennicy upamiętnili jego życie, po części tworząc zorganizowaną formę jego przekonań religijnych. Buddyzm Prawdziwej Czystej Krainy skupia się na kulcie Buddy Amitabhy i oczekiwaniu rajskich krain na zachodzie, gdzie ocaleni dzięki ich kultowi znajdą swój wieczny dom. Oddawanie czci Buddzie jako jednostce jest sprzeczne z jego intencjami, ponieważ uważał on, że skutecznie wykorzenił swoje własne ego i dlatego nie pozostało już nic do oddawania czci. Następnie Budda podkreślił potrzebę, aby wszyscy ludzie indywidualnie i systematycznie poszukiwali i oceniali wszystkie etapy drogi do oświecenia. Dlatego buddyzm Prawdziwej Czystej Krainy był o wiele bardziej demokratyczny niż buddyzm samego Buddy i oferował szczęście w następnym świecie znacznie większej grupie ludzi. Można by zatem wykorzystać ją jako potężną siłę modernizacji i reform społecznych.

Śiwa

Śiwa, wraz z Wisznu i Brahmą, jest jednym z bóstw Trimurti w hinduizmie. Jest czczony w całym świecie hinduskim. Zwykle towarzyszy mu jego piękna małżonka Parvati. Jej awatary to Uma, Durga lub Kali. Synami Śiwy są Skanda (o sześciu twarzach) i Ganeśa z głową słonia. Śiwa jest przedstawiany w Wedach jako Rudra (Wyjec). Rudra została opisana jako niszczycielska moc burzy. Z czerwoną twarzą, niebieską

szują, zmierzwionymi kosmykami włosów i ciałem umazanym popiołem, mieszkał w Himalajach, gdzie jego sługami byli złodzieje i duchy. Nosił zwierzęcą skórę, kobrę jako girlandę i półksiężyc jako ozdobę do włosów. Nosił trójząb i używał strzał i piorunów. Czczono Go w strachu, bez pewności, że oddawanie czci zapewni ochronę. Inną bronią używaną przez Rudrę była gorączka, kaszel i trucizny. Jednak był także podtrzymującym życie, ponieważ miał 1000 lekarstw na choroby i trucizny. W Śvetaśvatara Upanisad Rudra i Śiwa zostali zidentyfikowani jako jedna i ta sama osoba. W latach 100. p.n.e. zbudowano świątynie Śiwy, które zawierały symbole falliczne. Ostatecznie rozwinęły się one w symboliczny falliczny lingam. Czasami po bokach symbolu widniały cztery twarze. Reprezentowały one wszechwiedzący charakter bóstwa. W rozwoju kultu Śiwy, lingam został ostatecznie umieszczony w płytkim naczyniu z symbolicznym yoni przedstawiającym srom. Reprezentowały one śakti (żeńską siłę rozrodczą) Śiwy. Jako symbol mocy Śiwy jako mocy generującej życie, lingam i yoni były interpretowane jako symbole twórczej mocy. Czasami Śiwa był przedstawiany jako półmężczyzna i półkobieta (Pan Ardhanariśwara). W poematach epickich i Puranach niszczycielska strona Śiwy została zmodyfikowana przez rozwój miłszej, łagodniejszej strony. W mitach i sztuce Śiwa (Rudha) był przedstawiany jako wielki jogin. Siedząc na górze Kailas w Tybecie, medytował i w ten sposób podtrzymywał świat. Był kochankiem Parvati i „władcą tańca”, który deptał czas i decydował o losach wszechświata. Filozoficzne interpretacje Saivismu interpretowały go jako Wielkiego Boga lub ponadczasową, absolutną świadomość leżącą u podstaw kosmosu. W innych mitach Śiwę przedstawiano jako nieokrzesanego ascetę. Przebywając na cmentarzach i terenach kremacyjnych, smarował swoje ciało prochami zmarłych lub zaznaczał czoło trzema poziomymi paskami białego popiołu. Mity opowiadające o niszczycielskiej mocy Śiwy głosiły, że nosił naszyjnik z czaszek bóstw, które przeżył lub zabił. W miarę jak teologia Śiwy powoli się rozwijała, stał się on uniwersalnym obrońcą życia. W końcu wielbicieli Śiwy (Saiva) zorganizowali się w zakony. Niektórzy dopuszczali się szokujących zachowań – mieszkali na terenach kremacyjnych, używali czaszek jako misek na jałmużnę oraz praktykowali rytuały i ofiary związane z upuszczaniem krwi. W latach czterdziestych XX wieku rozwinęło się kilka sekt śajizmu, a niektóre sekty napisały podręczniki do sanskrytu (agamy). Agamy opisywały wierzenia i dawały wskazówki dotyczące budowania świątyń, rzeźbienia wizerunków i praktykowania rytuałów sektowych. Sekty były na ogół ascetami, którzy mieli także świeckich wyznawców. Wśród tych sekt byli Pasupaci założeni przez Lakulisę, Kalamukha, Kapalikowie, Trikowie i Kaszmirczycy. W latach siedemdziesiątych X wieku sekta Saivas rozwinęła w południowych Indiach tradycję teologiczną Saiva Siddhanta. Śiwaowicie używali sanskryckiego słowa oznaczającego mądrość (siddhanta), aby objaśnić mądrość Śiwy jako najwyższego pana. Śiwasiddhanta nauczał, że dusze i materia są tworzone przez moc pochodzącą od Brahmana (mai) i że istnieją naprawdę. Dusze były w niewoli karmy, ale wyzwalamąca moc Śiwy mogła je wyzwolić z ignorancji. Moc duchową można zdobyć od autentycznego guru, który służy jako kierownik duchowy. W latach sześćdziesiątych X wieku religię Sawitów promowała grupa utalentowanych poetów religijnych, którzy pisali w południowoindyjskim języku tamilskim. W ciągu 100 lat poezję religijną zaczęto podkładać pod muzykę i śpiewać na rozległych obszarach. Muzyka zapraszała do mistycznego zjednoczenia z bóstwem. Jednakże zjednoczenie nie było takie jak zjednoczenie indyjskich mistyków, ponieważ mistyczne zjednoczenie Sawitów nie polegało na wchłonięciu przez boskość; nie było też utraty osobowości. Niewierzący kwestionowali teologię wczesnych poetów tamilskich. Filozof Śankara rozwinął argumenty na rzecz bezosobowej mocy Brahmana. Teologowie Saivasiddhanta bronili wierzeń Sawitów przed przeciwnikami, podkreślając ochronną rolę Śiwy. Meykandar i jego uczeń Arulnandi, obaj teolodzy Śiwasiddhanty z XII wieku, zwani Śiwą Śiwą Pasupatim, czyli „Panem Bydła” (jak „dobry pasterz”), który opiekował się bydłem. Teologia Śiwy nauczała, że niewiedza powstrzymuje dusze przed poznaniem ich prawdziwej natury. Niewiedza uczyniła ich ślepyimi na duchową rzeczywistość i pomocną moc Śiwy. W rezultacie pozostawali przywiązani do cierpień tego świata trzema liniami: liną ignorancji, liną kar karmy i liną

mayi (iluzji na temat tego świata). Do Śiwy zaczęto zwracać się per pati, czyli Pan, ponieważ oferował wiele duchowych pomocy, które ludzie mogli wykorzystać do wyzwolenia się z trzech więzów

Shona

Shona to nazwa używana do opisanie wielu plemion o podobnych kulturach, które żyły we wschodniej części Zimbabwe. Główne plemiona to Zezuru, Karanga, Manyika, Tonga-Korekore i Ndau. Wszyscy mówią w języku bantu i przetrwali w społecznościach rolniczych. W 2006 r. stanowili oni około 80 procent populacji Zimbabwe, przy czym prezydent Zimbabwe Robert Mugabe (premier w latach 1980–87, prezydent od 1987 r.) pochodził z Shona, podobnie jak premier Zimbabwe-Rodezji, Biskup Abel Muzorewa. Shona występuje także w krajach sąsiednich: Botswanie, Mozambiku, Republice Południowej Afryki i Zambii. Niektórzy mieszkali także w krótkotrwałej Republice Venda, jednej z ojczyzn Republiki Południowej Afryki, zwanej „bantustanami”, założonej w latach 1979–94. Tradycyjnie Shona zajmowali się uprawą prosa, sorgo i kukurydzy, przy czym ta ostatnia była ich głównym pożywieniem. Obecnie uprawiają wiele innych roślin, w tym fasolę, orzeszki ziemne, ryż i słodkie ziemniaki. W poszukiwaniu mięsa Shona polują na zwierzęta. Bydło hoduje się nie dla wołowiny, ale dla mleka, a także dla pewnego bogactwa, zwłaszcza dla płacenia posagów. Główna migracja Shona do współczesnego Zimbabwe była w dużej mierze związana ze znalezieniem pastwisk dla bydła. Warunki życia obejmują głównie wioski obejmujące skupiska chat wokół centralnego obszaru, gdzie znajdują się spichlerze i zwykłe zagrody dla bydła. Chaty są zbudowane z błota i plecionki, kryte strzechą i zazwyczaj mieszczą wielopokoleniowe rodziny. System pokrewieństwa obejmuje klany egzogamiczne, z drzewami genealogicznymi i tradycjami, sukcesją i dziedziczeniem zazwyczaj zgodnym z linią męską, chociaż kilka grup Shona na północy kraju jest matrylinearnych. Wioskami rządzą wodzowie, którzy dziedziczą swoje pozycje w linii męskiej. W IX wieku Shona zbudowali wspaniałe kamienne budowle Wielkiego Zimbabwe, jednego z najważniejszych stanowisk archeologicznych w południowej Afryce. Słowo Zimbabwe, które stało się nazwą kraju, oznacza „dwór królewski” i były to ośrodki władzy w kraju. Wielkie Zimbabwe składa się z trzech części: kompleksu wzgórz, wielkiego ogrodu i kompleksu doliny. Zespół Wzgórz nazywany jest przez niektórych historyków Akropolem i był centrum wydarzeń królewskich w całym miejscu. Chociaż ma wiele wybiegów, prawdopodobnie służyły one raczej zwierzętom niż ochronie. Archeolodzy zdołali wykazać, że powstawał on w kilku etapach i był modyfikowany w różnym czasie. Niektóre budynki się zawaliły, a teren został następnie zrównany z ziemią przed rozpoczęciem nowych prac budowlanych. Część wschodnia nazywana jest „klausulą rytualną” i związana jest z ceremoniami z udziałem wodzów Shona. Nad tym miejscem górowały duże posągi rzeźbionych ptaków ze steatytu, ale już dawno je usunięto. Istnieją również dowody na wytapianie złota w jednej z pobliskich sekcji. Istnieją różne teorie na temat małych wież, przy czym niektórzy uczeni sugerują cele religijne, a inni, że zapewniały stanowiska obserwacyjne. Najbardziej znaną częścią Wielkiego Zimbabwe jest Wielkie Ogrodzenie, które jest jedną z najczęściej fotografowanych części całego obszaru i regularnie pojawia się w książkach oraz na znaczkach pocztowych Rodezji i Zimbabwe. Ma prawie 255 metrów obwodu i 100 metrów szerokości i pozostaje największą zachowaną starożytną budowlą w Afryce Subsaharyjskiej. Uczeni od dawna przypuszczali, że był to kompleks królewski, w którym rezydowała matka króla i jego główne żony. Panowało przekonanie, że znajdująca się w tym miejscu duża stożkowa wieża kryje w sobie skarb, co na niektórych planach wskazano jako miejsce, w którym znajdował się skarbiec królewski. Wiele osób kopało w nadziei znalezienia złota, ale uważa się również, że był to magazyn zboża dla króla. Doliny Ogrodzenia pochodzą z XIII wieku i dostarczyły największej liczby znalezisk archeologicznych. Było wiele spekulacji na temat tego, czy Shona rzeczywiście zbudowali ogrodzenia w Wielkim Zimbabwe, a niektórzy pisarze przypuszczali, że były one pochodzenia arabskiego, egipskiego, etiopskiego, greckiego, żydowskiego lub fenickiego. Niektórzy próbowali powiązać ich z królową Saby lub legendarnym Prezbiterem Janem. Inni widzą powiązania ze słynnymi kopalniami króla Salomona.

Jednak żadne powiązanie archeologiczne nie łączy ruin z którymkolwiek z nich. Znalezione trochę chińskiej porcelany, perskich naczyń, koralików i kilku bibelotów z Indii, co wskazuje, że mieszkańcy Wielkiego Zimbabwe prowadzili handel, prawdopodobnie za pośrednictwem pośredników, takich jak Arabowie, z ludami Oceanu Indyjskiego. Pierwszym mieszkańcem rasy kaukaskiej, który odwiedził Wielkie Zimbabwe, był Adam Renders, amerykański marynarz, który przybył w te okolice w 1867 r. Ożenił się z córką afrykańskiego wodza i pozostał w pobliżu aż do swojej śmierci w 1881 r. Jako pierwszy napisał relację z ruinami był Carl Mauch, Niemiec, który przybył do Wielkiego Zimbabwe we wrześniu 1871 roku. Kolejni podróżnicy zaczęli zabierać ze sobą fragmenty ruin. Brytyjska archeolog Gertrude Caton-Thompson spędziła trzy lata pracując na tym stanowisku w latach trzydziestych XX wieku i doszła do wniosku, że były one w stylu Bantu i stanowiły część legendarnej cywilizacji Shona. Wielkie Zimbabwe pozostaje drugim najważniejszym miejscem turystycznym w Zimbabwe, po Wodospadach Wiktorii. W ostatnich latach odrodziła się kultura i zwyczaje Shona dzięki zainteresowaniu rzeźbami w drewnie i kamieniu Shona oraz muzyką.

Shotoku Taishi

(574–622) Japoński przywódca polityczny

Księżę Shotoku Taishi był księciem koronnym i regentem Japonii w latach 592–622. Jego rządy zapoczątkowały erę wielkich reform, które rozwinęły buddyzm oraz chińskie wpływy polityczne i kulturowe w Japonii. Ze względu na swoją rolę nazywany jest Wielkim Cywilizatorem. Aż do VI wieku chińskie wpływy kulturowe w Japonii stopniowo rosły. Od połowy VI wieku proces ten nabral tempa. Jednym z powodów była stopniowa siła i zasięg stanu Yamato, które wymagało bardziej złożonych instytucji, niż zapewnił klanowy rząd Japonii. Po drugie, Chiny zjednoczyły się w 589 r. pod panowaniem dynastii Sui, po trzech i pół wieku podziału. Nastąpiła wielka dynastia Tang (T'ang), jedna z największych w historii imperium Chin i godna naśladowania. Trzecim czynnikiem było wprowadzenie buddyzmu do Japonii z Chin przez Koreę (południowokoreańskie państwo Paekche utrzymywało bardzo bliskie stosunki z Japonią) w 552 r. Buddyzm był atrakcyjny dla wielu Japończyków, ale budził też niechęć, ponieważ był obcy i nie kojarzony z Japońską mitologią i szamańskimi praktykami rodzimego szintoizmu. W 587 r. klan Soga zdobył dominację na dworze Yamato; siostrzenica wodza, Suiko, została cesarzową, a jej bratanek Shotoku, wywodzący się zarówno z klanu cesarskiego, jak i klanu Soga, został jej regentem. Shotoku zapoczątkowało wielką erę reform, które miały rozwijać cywilizację japońską na wzór Chin. Był pobożnym buddystą; w rzeczywistości legenda głosi, że w chwili swoich narodzin ścisnął statuetkę Buddy. Ogłosił buddyzm preferowaną religią państwową, propagował budowę świątyń, witał mnichów i misjonarzy z Chin i Korei, wykładał nauki buddyjskie i pisał komentarze do trzech sutr buddyjskich. W ten sposób buddyzm stał się najważniejszym narzędziem rozwoju kultury chińskiej. Jednak buddyzm nie zapewnił struktury organizacji rządu i społeczeństwa, w tym celu zwrócił się do imperialnej struktury Chin z dynastii Sui-Tang. W 604 roku księżę Shotoku ogłosił siedemnaście artykułów konstytucji (lub nakazów). Artykuł II promował buddyzm stwierdzając: „Szczерze szanuj trzy skarby, a mianowicie. Budda, Prawo i Kaptństwo są ostatecznym schronieniem czterech stworzonych istot i są najwyższym przedmiotem wiary we wszystkich krajach. Każda osoba w każdym wieku powinna szanować prawo buddyjskie. Niewiele osób jest naprawdę złych. Jeśli zostaną dobrze nauczeni, będą posłuszni. Ale jeśli nie nawrócą się [do prawdy] Trzech Skarbów, jak można naprawić ich zło?” Pozostałe 16 artykułów promowało zasady konfucjańskie, takie jak supremacja władcy, scentralizowany rząd, biurokracja oparta na zasługach i prawidłowych zasadach oraz stosunki społeczne promujące harmonię. W tym samym roku księżę Shotoku przyjął także kalendarz chiński, akceptując w ten sposób chiński pogląd na porządek świata. Chiny zażądały od swoich państw dopływowych przyjęcia chińskiego kalendarza jako znaku wasala. Japonia przyjęła go dobrowolnie i nie stała się chińskim państwem wasalnym. Przyjął także główne

cechy biurokratycznych rządów w stylu chińskim i systemu stopni sądowych dla urzędników. W roku 607 Shotoku otworzył nowe możliwości, wysyłając oficjalną ambasadę na chiński dwór. Wysłał w sumie trzy, dwie kolejne w latach 608 i 614, ale ambasady działały aż do połowy IX wieku, długo po zakończeniu panowania Shotoku. Każdy z późniejszych miał kontyngent czterech statków, na których znajdowało się od 500 do 600 studentów, niektórzy przebywali w Chinach nawet przez 10 lat. Po powrocie do Japonii studenci, w tym urzędnicy rządowi, mnisi, muzycy, malarze i uczeni, stali się przekąźnikami tego, czego się nauczyli, szerszemu społeczeństwu. Jego inicjatywa zaowocowała jednym z największych transferów technologii w czasach przednowożytnych. Oprócz studentów sponsorowanych przez rząd do Chin na studia zaczęły wyjeżdżać także osoby prywatne, a handel między obydwojma krajami również wzrósł. Wykształceni Japończycy czytali chińskie książki i pisali po chińsku. Wspólne pismo pisane zjednoczyło Chińczyków, Koreańczyków i Japończyków we wspólnym dziedzictwie literackim oraz wspólnej tradycji moralnej i historycznej. W tym okresie wielu Chińczyków i Koreańczyków wyemigrowało do Japonii, co przyspieszyło rozprzestrzenianie się chińskiej kultury. Klan Soga nadal dominował na japońskim dworze po śmierci Shotoku. Jego przeciwnicy obawiali się, że będzie szukał tronu. Jednak jego syn, książę Yamashiro, odmówił promowania jego kandydatury na tron, gdy cesarzowa Suiko zmarła w 628 r. W 645 r. klan Soga został pokonany i utracił wpływy na dworze. Jednakże dziedzictwo księcia Shotoku było kontynuowane, a nawet przyspieszone, w ciągu następnego stulecia, gdy Japonia nadal katapultowała się w przyjmowaniu chińskiej kultury i instytucji

Sind, arabski podbój

Sind (lub Sindh) to prowincja współczesnego Pakistanu. Graniczy z pustynią Thar na wschodzie, górami Kirthar na zachodzie i Morzem Arabskim na południu. Rzeka Indus przepływa przez Sind, a jej nawadnianie było głównym źródłem pożywienia i dochodów mieszkańców Sindhi. Buddyzm powstał na tym obszarze za panowania króla Ashoki, a jego wyznawanie umacniało się z biegiem lat. Wpływ na region wywarło wiele różnych ludów, w tym Scytów, Hunów, Persów, Greko-Baktrian i Maurian. Główny minister Chach objął tron Sind w 622 r. i ustanowił niepopularną dynastię, która wymagała niewielkiej lojalności ze strony ludu i urzędników rządowych. Arabowie cieszyli się długimi i w większości bezproblemowymi stosunkami z Sindem i jego sąsiadami, opartymi głównie na wspólnych interesach handlowych. Handlowcy wysyłali towary z subkontynentu indyjskiego i Azji Południowo-Wschodniej na zachód do Morza Śródziemnego. Trwało to po tym, jak Arabowie przyjęli islam, ale w 711 r. wybuchł spór po ataku i zniewoleniu grupy kobiet i dzieci podróżujących do Arabii. Hajjaj, gubernator wschodnich prowincji kalifatu Umajjadów, złożył skargę, ale nie mógł uzyskać zadowolającej go sprawiedliwości i przygotował się do kampanii wojskowej. Dwa początkowe wypadki zostały odparte, ale trzeci, prowadzony przez Muhammada ibn Qasima, był bardziej skuteczny. Wysłano siły składające się z 6000 wielbłądów, 6000 kawalerii oraz towarzyszącego im pociągu piechoty i bagażu, które najpierw zdobyły nadmorskie miasto Dehul, a następnie, po wielu trudach, pokonały w bitwie wojska króla Dahara. Arabom pomogło dobrowolne poddanie się dużej liczby ludności Sindhi i urzędników, których lojalność wobec Daharu była bardzo ograniczona. Muhammad ibn Qasim był w stanie przejąć kontrolę nad całym Sind, który następnie został włączony do kalifatu Umajjadów, gdzie pozostał podczas kolejnej dynastii Abbasydów, aż do rozluźnienia władzy centralnej i umożliwienia założenia lokalnych dynastii. Gubernator Abbasydów Hisham, który przybył w 757 r., podjął wyprawy wojskowe przeciwko sąsiednim państwom, ale w całym okresie rządów arabskich nie doszło do dalszej ekspansji terytorialnej. Arabskie rządy w Sind przebiegały według podobnego schematu jak gdzie indziej, przy czym większość oficjalnych stanowisk pozostawała w lokalnych rękach, podczas gdy arabski gubernator zarządzał tym obszarem przy pomocy żołnierzy, którzy stacjonowali w głównych miastach i miasteczkach. Niektórzy ludzie przeszli na islam, ale było ich stosunkowo niewiele, a w tamtym czasie niewiele wysiłku włożono w zmuszanie ludzi do zmiany religii. Arabski okres rządów doprowadził do powstania fuzji kultur, które pomogły scharakteryzować późniejsze społeczeństwo

Sindhi. Miasto Mansura zostało uznane za stolicę, a jego mieszkańcy czerpali korzyści z arabskiej nauki i wiedzy.

Stefan I

(1096–1154) król angielski

Stefan I, król angielski, urodził się w roku 1096 jako syn Stefana, hrabiego Blois i Chartres, oraz Adeli, córki Wilhelma Zdobywcy. Dokładna data urodzin Stefana nie jest znana; miał czterech braci i trzy siostry. Ojciec Stefana zginął podczas pierwszej krucjaty. W 1113 roku, gdy był jeszcze bardzo młody, matka Stefana, Adela, wysłała go, aby dorobił się fortuny na dworze jej brata, Henryka I, króla Anglii i księcia Normandii. Wuj Stefana ciepło przyjął swojego siostrzeńca. Henryk szybko nadał Stefanowi wiele zaszczytów, w tym ziemie w Anglii i Normandii, a także tytuł hrabiego Mortain. W 1125 roku Henryk zaaranżował małżeństwo Stefana z bogatą dziedziczką Matyldą z Boulogne. W grudniu 1120 r. jedyne żyjący prawowity syn Henryka I, William Aethling, utonął, gdy Biały Statek wyrzucił się na Kanale La Manche. Po śmierci syna Henryk I bardzo zaniepokoił się kwestią sukcesji. Ponieważ w 1118 r. zmarła jego pierwsza żona, Henryk szybko ożenił się ponownie, mając nadzieję na spłodzenie nowego męskiego potomka. Pomimo tego, że Henryk był ojcem kilku bękartów z różnymi kochankami, kiedy stało się jasne, że jego drugie małżeństwo nie przyniesie żadnych problemów, Henryk stanął przed trudną decyzją, kogo wyznaczyć na swojego następcę. Do najwybitniejszych pretendentów do tego zaszczytu należały jedyne ocalałe, prawowite dziecko Henryka, Maude (znana również pod zlatynizowaną wersją jej imienia, Matilda); jego bękart, Robert z Gloucester; i Stefan, jego siostrzeniec. Wśród magnatów Henryka Stefan był najpopularniejszym wyborem ze względu na płeć i legitymizację. Stefan był lubiany za swoją odwagę i umiejętności w walce, swobodne usposobienie i życzliwy charakter. Jednak zamiast Stefana, Henryk nazwał swoją spadkobierczynią swoją córkę Maude. Henryk argumentował, że pomimo swojej płci Maude miała najlepsze dziedziczne roszczenia do tronu Anglii. W grudniu 1126 roku Henryk nalegał, aby wszyscy jego magnaci, w tym Stefan, złożyli przysięgę lojalności Maude jako jego spadkobierczyni. W 1128 roku Henryk negocjował szeroko niepopularne małżeństwo Maude z Geoffreyem la Belle, hrabią Anjou i Maine. Jednak Henryk był całkiem zadowolony z małżeństwa, a Maude dodatkowo zapewniła sobie przychylność ojca, kiedy w 1133 r. urodziła syna. Na cześć króla dziecku nadano imię Henryk. Henryk I zmarł 1 grudnia 1135 roku podczas pobytu w Normandii. Gdy tylko do Stefana dotarła wieść o śmierci wuja, wyruszył z Boulogne do Anglii. Zabezpieczając skarbiec królewski w Winchester, Stefan natychmiast ogłosił się królem. Stefan twierdził, że na łożu śmierci Henryk I wyrzekł się wsparcia dla Maude jako spadkobiercy na rzecz Stefana. Zapewnił również, że przysięgi lojalności, które złożył Maude, są nieważne, ponieważ wujek zmusił go do złożenia przysięgi wierności pod przymusem. 26 grudnia 1135 roku Stefan został koronowany i namaszczony przez Williama de Corbeila, arcybiskupa Canterbury. Gdy tylko do Maude dotarła wieść, że Stefan uzurpował sobie tron angielski, natychmiast podjęła plan walki ze swoim kuzynem o sukcesję. Najpierw zaapelowała o wsparcie do papieża Innocentego II, mimo że Innocenty już wcześniej ogłosił Stefana prawowitym następcą tronu Henryka. Kiedy papież nie udzielił Maude żadnego wsparcia politycznego, zdecydowała się na rozwiązanie militarne. W latach 1139-1153 w Anglii szalała wojna domowa. Pewien mnich zauważył w *The Anglo-Saxon Chronicle*, że anarchia panowania Stefana to czas, kiedy „ludzie otwarcie mówili, że Chrystus i Jego aniołowie spali”. Maude początkowo prowadziła skuteczną wojnę ze Stefanem. Zdobyła Stefana 2 lutego 1141 roku w bitwie pod Lincoln. Ogłaszając się *Anglorum Domina*, czyli „Dumą Anglików”, Maude przygotowywała się do koronacji na królową w Londynie. Jednak kilka niepopularnych decyzji politycznych doprowadziło do buntu przeciwko Maude. Wkrótce wznowiono walki pod dowództwem żony Stefana, Matyldy z Boulogne. We wrześniu 1141 roku wojska Matyldy pojmały Roberta z Gloucester. Maude była zmuszona zgodzić się na wymianę więźniów – Stefan za Roberta. Przywrócenie Stefana i odwrót Maude

do twierdzy Roberta w Bristolu oznaczały koniec pierwszej fazy wojny domowej. Druga faza wojny domowej rozpoczęła się w 1148 roku. Maude pozostawiła walki w Anglii swojemu najstarszemu synowi, Henrykowi. Znany jako Henryk Fitzempress, Henryk doszedł do władzy zdumiewająco szybko. Wstąpił do księstwa Normandii w 1151 r., został hrabią Anjou i Maine po nieoczekiwanej śmierci ojca pod koniec tego samego roku i umocnił swoją bazę władzy, poślubiając Eleonorę Akwitanii w 1152 r. Bogactwo Eleonory zapewniało pieniądze i żołnierzy, których Henryk potrzebował, gdyby mógł zamierzał skutecznie przejąć roszczenia matki do Korony Angielskiej. Obawiając się rosnącej potęgi Henryka, Stefan pragnął mieć pewność, że jego najstarszy żyjący syn, Eustachy, zostanie po nim królem Anglii. W 1150 roku Stefan podjął kroki, aby umocnić pozycję Eustachego jako swojego następcy, koronując go i konsekrując na króla za życia Stefana. Papież Celestyn II odmówił spełnienia prośby Stefana. 17 sierpnia 1153 r. główna przeszkoda Stefana na drodze do pokoju z księciem Henrykiem została usunięta, gdy nagle zmarł Eustachy. Wkrótce potem czołowi magnaci Stefana, zmęczeni walkami, wymusili porozumienie pokojowe na Stefanie i księciu Henryku. W traktacie westminsterskim Henryk zgodził się pozwolić Stefanowi rządzić jako król przez resztę jego życia. W zamian Stefan adoptował Henryka jako swojego syna i mianował go następcą tronu Anglii. Chory i wyczerpany latami walk Stefan zmarł 25 października 1154 roku. Został pochowany obok swojej żony Matyldy w opactwie Faversham w hrabstwie Kent, sprawując władzę jako ostatni z normańskich monarchów w Anglii.

Su Shi (Su Shih)

(1037–1101) Chiński poeta

Jeden z najświetniejszych i łatwo rozpoznawalnych głosów w 3000-letniej historii Chin, wielki poeta Su Shi pozostawił po sobie imponujący dorobek pisarski, który podkreśla główne tematy chińskiej cywilizacji. W poezji Su Shi czytelnik spotyka tradycyjne chińskie wartości, takie jak docenianie innych, przyjaźń, braterska harmonia, szacunek dla natury i zaabsorbowanie czasem – a wszystkie one są ukazane w szczególnym, wzniosłym sposobie odczuwania, tonu i ekspresji, które Chińczycy nazwaliby shiqing, czyli liryzm. W tradycji chińskiej ten wzniosły sposób wyrażania się jest podobny do tego, co w tradycji judeochrześcijańskiej jest zwykle rozumiane jako uczucia religijne i wyrażanie uczuć religijnych. Dla Chińczyków literatura i kultura (wen), zwłaszcza poezja, były doświadczane jako zaangażowanie religijne, ćwiczenie duchowe. Zatem kiedy Su Shi w swoich najbardziej charakterystycznych wierszach, takich jak „Rapsodia na czerwonych klifach” (I i II), wyraża smutek z powodu zbiorowej pamięci Chin o wielkich bohaterach i minionych wiekach, poeta uczestniczy w tym, w co wierzyli Chińczycy było najwyższym powołaniem; pełni funkcję pomostu pomiędzy przeszłością a teraźniejszością, zapewniając ciągłość kultury. Dla Chińczyków uczestnictwo w zachowaniu i twórczej transformacji kultury na przestrzeni czasu miało pomóc zapewnić, że chińska kultura osiągnie tę samą boską nieśmiertelność co natura. Chińczycy przypisywali naturze i jej aspirantce, kulturze, rodzaj podstawowej tendencji do dobra, pielęgnowania i ogólnie pozytywnych cech życia, które wielu ludzi Zachodu uznałoby za nieco naiwne. Chociaż prawdą jest, że kultura chińska kładzie znacznie większy nacisk na lżejszą, bardziej optymistyczną stronę życia, Chińczycy nie byli odporni na cierpienie. Dobrym przykładem jest życie poety Su Shi. Kariera Su Shi jako wysokiego urzędnika w chińskim rządzie była pełna nieprzewidywalnych zwrotów akcji. Został wygnany ze stolicy do dwóch najbardziej zacofanych regionów swoich czasów. Jedną z nich, wyspa Hainan, była swego rodzaju tropikalną wersją Syberii. W pismach Su Shi może na pierwszy rzut oka wydawać się, że w jego umyśle nie zarejestrowało się żadne z tych trudnych doświadczeń. Dzieje się tak jednak tylko ze względu na odmienne wymagania estetyczne i kulturowe stawiane poetom, aby podporządkowali swój głos standardom powściągliwości, umiaru, a w przypadku tematów tabu lub bardzo negatywnych doświadczeń – pominięcia. Biorąc pod uwagę tendencję chińskiej kultury do unikania ciemniejszej strony doświadczenia, prawdziwym dziedzictwem wielkiego chińskiego poety, takiego jak Su Shi, jest wyraz smutku z powodu upływu

czasu, co widać w odwiecznym temacie przepaści między ludzką śmiertelnością a nieśmiertelnością natury w poezji chińskiej. Ze względu na chiński szacunek dla natury i wiarę w jej skłonność do dobra, prawdziwym źródłem tragedii chińskiej egzystencji jest przepaść między ludzką i kosmiczną skalą czasu, uznanie, że niezależnie od tego, jak wielki jest mężczyzna czy kobieta, jak znaczący wkład tej osoby w kulturę, ludzkość i świat, osoba ta musi ostatecznie przeminąć, podczas gdy natura, zupełnie nieświadoma tego faktu, po prostu trwa. Ponieważ ta rozbieżność między czasem ludzkim i kosmicznym jest głównym źródłem tragedii w chińskich koncepcjach życia, w rezultacie w ekspresji lirycznej poeci w większości trzymają się starego chińskiego ideału „radości bez nadmiaru, smutku bez bólu”, jak w jeden ze słynnych wierszy Su Shi, „Harmonizujący z wierszem Qin Guana (Ch'in Kuan) o kwiatach śliwy”:

Dziesięć tysięcy mil wiosennej scenerii podąża za podróżnikiem, Dziesięć lat kwitnących kwiatów wysyła piękno na starość.

W zeszłym roku, gdy kwitły kwiaty, byłam już chora,

W tym roku, stojąc twarzą w twarz z kwiatami, nadal jestem w rozsypce. Kto wie, kiedy wiatry i deszcze przyślą wiosnę do domu,

Kiedy zbiorę resztki zapachu i zwrócę je do Nieba.

Subotai

(1176–1248) generał mongolski

Subotai był prawdopodobnie największym mongolskim generałem okresu imperium mongolskiego i odegrał ważną rolę w jego powstaniu i ekspansji. Pochodził prawdopodobnie z Uriyangqai, regionu leżącego między rzekami Onon i Kerulen, i wszedł na służbę młodego mongolskiego wodza Czyngis-chana (1206–1227) głównie dzięki wieloletniemu stowarzyszeniu rodzinnemu. Subotai był już na początku XIII wieku ważnym członkiem gwardii Czyngis-chana i już wyróżnił się w jego służbie. W 1204 roku Czyngis-chan pokonał ligę utworzoną przeciwko niemu przez Tayang-qana z Naiman, przy aktywnym udziale Subotai. Wrogowie przyszłego chana zostali pokonani, martwi lub wyemigrowali z Mongolii, aby uciec przed jego gniewem. Wśród uciekających była grupa ocalałych Naimanów dowodzona przez Gücülüka oraz inna grupa Merkitów dowodzona przez ich wodza Toqto'a-beki. Ponieważ takie grupy mogły szybko się zregenerować, sprzymierzyć się z innymi i stanowić główne zagrożenie dla nowego reżimu Czyngis-chana, konieczne było ich ściganie. Do tego zadania przydzielono między innymi Jebe, innego utalentowanego generała mongolskiego, oraz Subotai, którzy rozpoczęli najpierw ogólny rekonesans, a następnie trwający ponad półtora dekady natarcie na zachód. W 1208 roku Juji, najstarszy syn Czyngis-chana, pokonał grupę Merkitów w wielkiej bitwie nad rzeką Irtysz. Toqto'a-beki zginął, ale jego synowie pod wodzą Qudu zabrali ze sobą głowę ojca i uciekli na południe, do posiadłości ujgurskich. W pościg wysłano Jebe i Subotai, zabezpieczając po drodze poddanie się Ujgurów Bešbaliq, którzy brali udział w bitwie z osłabionym, ale uciekinierem Qudu, nad brzegiem rzeki Djem lub Cem (1209). W tym czasie sytuacja we wschodnim Turkiestanie, od dawna rządzonej przez Qara-Khitan, ulegała ciągłym zmianom, a pojawienie się Naimana Gücülüka jeszcze bardziej zaniepokoiło sytuację. Ostatecznie przejął władzę, ale nawet jako uchodźca stanowił główne zagrożenie dla nowego reżimu mongolskiego. W obliczu sytuacji przekraczającej ich możliwości Jebe i Subotai zrobili to, co prawie zawsze robili dobrzy dowódcy mongolscy: skoncentrowali się na wrogu, z którym łatwiej było sobie poradzić, Qudu, i trzymali drugiego pod ścisłym nadzorem. Subotai ruszył za Qudu, a Jebe ścigał Gücülüka tak daleko, jak tylko mógł, na terytorium Qara-Khitan, nie wchodząc w konflikt z wciąż potężnym władcą Qara-Khitan. Zadowolony, że jego wróg nie stanowi już bezpośredniego zagrożenia, Jebe dołączył do Subotai, aby raz na zawsze pokonać ocalałych Merkitów.

W tym czasie Merkitowie byli sprzymierzeni z grupą Qangli, ludem tureckim, ale zostali prawie zniszczeni w bitwie (1209) w miejscu zwanym Jadeitową Doliną, według chińskich źródeł. Niestety, zanim udało im się wrócić do domu i misja została zakończona, dwaj generałowie mongolscy napotkali nowego, nieoczekiwanego wroga, Khwarazmshaha Muhammada, i wdali się z nim w starcie, które było niezdecydowane. Mongołowie wycofali się po rozpaleniu fałszywych ognisk, aby zamaskować swoje ruchy. W następstwie natarcia Jebe i Subotai, inny lud turecki, Qangli i Qarluq, poddał się. Wracając do domu, zarówno Jebe, jak i Subotai uczestniczyli w generalnym ataku na dynastię Jin (Chin) (1125–1234) w Chinach, który doprowadził do upadku centralnej stolicy Jin, Zhongdu (Chungtu) w 1215 r., co stanowiło prawdziwy początek kontroli mongolskiej w Chinach. Wysłani ponownie na zachód, dwaj generałowie mongolscy chronili tam interesy mongolskie i uczestniczyli w ostatecznym pościgu za Gücülükim, co doprowadziło do jego śmierci w 1218 r. Wschodni Turkiestan i duże połacie południowej Syberii znajdowały się pod kontrolą Mongołów, co czyniło ten ostatni poważnym zagrożeniem dla Khwarazmshah Muhammad. Wojna wybuchła wkrótce po słynnym incydencie w Otrarze (1218 r.), podczas którego na rozkaz miejscowego urzędnika Khwarazmian zamordowano część kupców znajdujących się pod ochroną władcy mongolskiego. W obliczu generalnego ataku, zgodnie ze zwyczajem mongolskim, z jak największej liczby kierunków na raz, imperium Khwarazmian upadło, a Khwarazm-shah, obecnie uchodźca, zmarł na wyspie na Morzu Kaspijskim w 1220 roku. Na sugestię Subotai, który wraz z Jebe brał czynny udział w kampanii, Mongołowie rozpoczęli największy w historii rekonesans, wyprawę przez północny Iran na Kaukaz, a następnie przez stepy południowej Rosji, aby ponownie połączyć się z innymi armiami mongolskimi. Wyprawa zakończyła się sukcesem, chociaż Jebe zmarł. 16 czerwca 1223 roku obaj generałowie pokonali sprzymierzone siły rosyjskie nad rzeką Kalkha, co było pierwszym spotkaniem Mongołów z zachodnim mocarstwem. Subotai brał udział jako starszy dowódca w ostatecznym ujarzmieniu Jina (do 1234 r.). Chociaż w 1235 r., około 59 lat, Subotai był już starym człowiekiem, został teraz wybrany na swoją najważniejszą rolę ze wszystkich, dowódcę strategicznego uogólnionego natarcia Mongołów, aby zabezpieczyć palimonię synów Juji, którzy zgodnie z tradycją mieli otrzymać najdalsze pastwiska ojca na skrajnym zachodzie świata mongolskiego. W ramach tego natarcia Subotai brał udział w zniszczeniu przez Mongołów Rusi Kijowskiej (1237–1240), a następnie został wezwany do zaplanowania jeszcze większego ataku na Europę Wschodnią w 1241 r. Posuwając się wieloma liniami, ze skoordynowanymi kolumnami, Mongołowie zmiażdżyli wszystkich przeciwników, choć Węgrzy okazali się nieco twardsi, niż się spodziewano, choć ci ostatni byli tylko częściowo zmobilizowani. Wydaje się, że dopiero śmierć Ogotai-chana (1229–1241), następcy Czyngis-chana, uniemożliwiła jeszcze szerszy postęp. Wracając do domu, Subotai spędził ostatnie lata albo w ojczyźnie mongolskiej, albo na granicy Chin. Jego synowie i wnukowie nadal służyli władcom mongolskim, w tym chińskim.

Sufizm

Sufizm to mistycyzm islamski. Słowo to pochodzi od arabskiego słowa *tasawwuf*, które oznacza „nosić wełnę” lub „szukać oczyszczenia”. Wcześni sufici, czyli praktykujący sufi, często nosili proste wełniane peleryny i poszukiwali wiedzy o wyższej istocie, używając zarówno swoich ciał, jak i umysłów. Sufizm wywodzi się z tej samej tradycji, co mistycyzm chrześcijański i hinduski. Wielu zostało ascetami i rozwinęło szereg różnych rytuałów, aby osiągnąć bliskość lub jedność z Bogiem. Obejmowały one używanie paciorków modlitewnych, podobnych do różańca w katolicyzmie, oraz post, śpiewanie i taniec. Najstynniejsi z osób tańczących byli na Zachodzie znani jako wirujący derwisze, zakon sufi założony przez Jalala al-Din Rumiego. W tańcu akolici kręcili się wokół mistrza, podobnie jak planety krążą wokół Słońca. Ulemowie byli bardzo sceptyczni wobec praktyk sufickich i często prześladowali wyznawców sufi. Próbując wypełnić lukę między formalizmem religijnym ulemów a praktykami sufickimi, filozof al-Ghazzali argumentował, że nie są one nie do pogodzenia. Muhyiddin ibn ‘Arabi (1165–1240), urodzony w Andaluzji, a zmarły w Damaszku, był kolejnym muzulmańskim uczonym,

który pisał na Sufitach. Mistrz lub szejik był mentorem uczniów zakonu sufickiego. Podobnie jak zakony braterskie, sufi byli otwarci dla wszystkich; jednakże wtajemniczeni często musieli porzucić swój majątek osobisty i przysięgać posłuszeństwo szejikowi. Następnie wyruszyli w podróż lub drogę przez różne etapy członkostwa. Darowizny religijne umożliwiły niektórym zakonom sufickim założenie własnych kompleksów obejmujących meczet, szkołę, kuchnię i programy opieki społecznej. Kompleksy sufickie powstały w Bagdadzie już w XII wieku. Często budowano je wokół grobowca założyciela zakonu, a grobowce szejików sufickich często stawały się miejscami pielgrzymek i kultu zarówno wśród sunnitów, jak i szyitów. Wielu sufich było płodnymi poetami i muzykami, którzy wnieśli znaczący wkład w literaturę islamską, a także klasyczną muzykę islamską. Hafi z i al-Rumi należeli do najbardziej znanych i lubianych poetów sufickich. Sufi podróżowali także po świecie muzułmańskim jako nauczyciele i misjonarze i odegrali kluczową rolę w szerzeniu islamu, szczególnie w Afryce.

Sukhothai

Sukhothai było wczesnym królestwem znajdującym się na obszarze wokół miasta Sukhothai, w północno-środkowej Tajlandii. Istniało od 1238 do 1438 roku. Tajlandia znajdowała się pod panowaniem królestw Funan i Srivijaya przed migracją Tajów z powodu nacisków ze strony Mongołów. Byli zmuszeni opuścić Nan Chao w Yunan. Formacyjny etap historii Tajlandii rozpoczął się od potężnych monarchów działających w Sukhothai nad brzegiem rzeki Mae Nam Yom. Przewaga królestwa Sukhothai wynikała z faktu, że posiadało ono ogromny potencjał produkcji rolnej. Kontrolował zasoby wodne całego dorzecza Menam, ponieważ znajdował się na szczycie głównej zlewni. Nadwyżki żywności umożliwiały posiadanie dużej armii. Sukhothai było jednym z pierwszych królestw, które pojawiło się w Tajlandii i Laosie, integrując tradycyjną administrację muang z indyjską koncepcją mandali przedstawiającą scentralizowane państwo. Zapożyczył formy sztuki i strukturę administracyjną od Khmerów. Wpływy mongolskie były widoczne w jednostkach wojskowych. Tradycje prawne wywodzą się od Mons. Pomimo wpływów Indii, Sri Lanki i sąsiednich regionów, Sukhothai wykształciło swój własny wzorzec kulturowy, zachowując swoją tożsamość. Dziedzictwem Sukhothai był ich język, pismo i religia, które stały się istotną częścią tajskiej kultury. Lokalni tajlandzcy książęta Pho Khun Bang Klang i Pho Khun Pha Muang zbuntowali się przeciwko rządowi Khmerów, ustanawiając niezależne reżimy. Klang został królem Sukhothai z tytułem Sri Indraditya (1238–1270), a jego następcą został jego syn Pho Khun Ban Muang (1270–1277). Reżim rozszerzył się pod rządami młodszego brata Ramy Khamhenga (1239–1298), który rządził od 1277 do 1298. Rama Khamheng, czyli Rama Wielki, był jednym z największych monarchów Tajlandii i w chwili swojej śmierci opuścił rozległe królestwo. Przyjął zarówno dyplomację, jak i wojnę, aby rozszerzyć domenę Sukhothai. Ich stabilność zapewniła przyjaźń z Chinami. Za jego panowania rozwinęło się wiele ważnych aspektów tajskiej kultury. Monowie, Khmerzy, Hindusi i mieszkańcy Sri Lanki mieli bliski kontakt kulturowy z Sukhothai. W Tajlandii dominowała lankijska odmiana buddyzmu (buddyzm Theravada, znany również jako Lankavong). Kontynuując rdzenną tradycję oddawania czci duchom, Rama Khamheng nadal składał ofiary Phra Khaphungowi, duchowemu bóstwu znajdującemu się na wzgórzu na południe od Sukhothai, nawet po przyjęciu buddyzmu therawady. W ten sposób połączyły się dwie tradycje religijne. Rama Khamheng był twórcą pisma tajskiego. Wynalezione przez niego tajskie alfabety są w zasadzie nadal w użyciu, z pewnymi modyfikacjami. Panowanie Ramy Khamhenga, wojownika i życzliwego monarchy, słusznie nazywane jest złotym okresem w historii Tajlandii. Po śmierci Ramy Khamhenga na tron wstąpił jego syn Lao Thai (1298–1346). Królestwo Sukhothai stanęło w obliczu wyzwań ze strony wschodzących stanów tajskich, a Lao Thai nie odniosło dużego sukcesu. Rozpoczął się upadek królestwa i późniejsi władcy nie mogli powstrzymać procesu rozkładu. Po śmierci Lao Thai doszło do walki o władzę, a Nguanamthom rządził przez kilka miesięcy. Syn Lao Thai, Luthai, ostatecznie został władcą z tytułem Mahathammaracha I (1346–1368). Wielki uczyony i patron buddyzmu therawady, bardziej angażował się w sprawy religijne. Nie przywiązywał większej wagi do spraw

państwa. Pojawienie się potężnego królestwa Lan Xang w Laosie i Ayutthaya w południowej Tajlandii spowodowało utratę sporego terytorium Sukhothai. Fa Nagum założył pierwsze zjednoczone państwo Lan Xang w 1353 r. Królestwo Ayutthaya, założone przez Ramę Tibodi w 1350 r., zdominowało tajską władzę i kulturę przez cztery stulecia. Ani Mahathammaracha I, ani jego następcy Mahathammaracha II (1368–1398) nie mogli powstrzymać przejęcia terytorium Sukhothai przez Lan Xang i Ayutthaya. W 1371 r. Borommaracha I (1370–1388) z Ayutthaya, chcący pozbyć się swoich tajskich rywali, najechał Sukhothai i zdobył kilka miast. Cztery lata później ważne miasto Phitsanulok padło ofiarą armii króla Ayutthayi. Sukhothai stał się wasalem Audhya w 1378 roku, po 140 latach niezależnej egzystencji. W 1400 r. pojawił się promyk nadziei dla Sukhothai, kiedy Mahathammaracha III (1398–1419) ogłosił niepodległość od podboju Ayutthaya. Został stłumiony, a Ayutthaya zainstalowała nowego króla, Mahathammarachę IV (1419–1438). Phitsanulok było nową stolicą znacznie mniejszego Sukhothai. Po śmierci króla stała się prowincją Ayutthaya. Książęta rodzin królewskich na ogół byli administratorami regionu Sukhothai.

Sundiata

(ok. 1190–1255) król Mali

Sundiata jest pamiętany jako pierwszy z królów Mali. Mityczna postać w historii Afryki Zachodniej, znana jako Król Lew. Urodził się jako syn wodza Mandingo, Nary Fe Maghan i jego drugiej żony, Sogolon. Po śmierci ojca on i jego matka musieli uciekać, ponieważ 11 innych braci było zazdrosnych o miłość, jaką okazywał mu ojciec, i stanowiło zagrożenie dla jego życia. Śmierć Nary Fe Maghan nastąpiła w złym momencie dla ludu Malinke, gdyż w tym czasie Sumanguru próbował wskrzesić królestwo Ghany. Sumanguru zabił 11 braci Sundiaty, ale albo go nie znalazł, albo odrzucił go jako zagrożenie, ponieważ chłopiec był kulawy. Sundiata stopniowo budował swój własny stan Kangaba, nie zwracając na siebie uwagi zabójcy ojca. W 1235 roku Sundiata rzucił wyzwanie Sumanguru pod Kiriną w bitwie składającej się głównie z kawalerii, w której obie armie dosiadały koni i wielbłądów. Wojownicy nosili grubo wyścietane broje, chociaż być może bogatsi, jak Sundiata, mieli kolczugi i hełmy importowane z Afryki Północnej przez Arabów. Sundiata zwyciężyła zdecydowaną szarżą kawalerii, w wyniku której Sumanguru zginął w walce lub został później stracony. Wraz ze śmiercią Sumanguru Sundiata stał się mansą, czyli wodzem federacji w zachodnim Nigrze, ze swoją nową stolicą w Niani. Sundiata starannie zorganizował swoje nowe królestwo. Według starożytnych cywilizacji afrykańskich „podział świata Sundiaty przypisał określone zawody – wojownik, kowal, djeli (gawędziarz) itd. – wyznaczonym grupom krewnych, rezerwując urząd mansy dla własnej dynastii Sundiaty, dynastii Keita. Sundiata stworzyła także system administracyjny oparty na prowincjach, który uwzględniał regionalne pragnienia dotyczące pewnego stopnia samorządności, jednocześnie pozwalając mansie zachować ostateczną kontrolę nad tym, co szybko stawało się imperium Mali”. Sam Sundiata przeszedł na islam, ale nie zmuszał swojego ludu do zostania muzułmanami. Jego nawrócenie było pragmatycznym aktem sztuki państwowej, mającym na celu zdobycie lepszej pozycji wśród Arabów, którzy zajmowali się znaczną częścią handlu w Afryce Zachodniej, tak jak to miało miejsce aż do przybycia Europejczyków w XV wieku wraz z pojawieniem się Portugalczyków. Po śmierci Sundiaty królestwo znane jako Mali nadal się rozwijało za panowania jego syna Uli (1250–1270). Nastąpił okres konfliktów, kiedy władzę przejął generał imieniem Sakura. Sakura postanowiła wypełnić islamski ślub hadżdż i odbyć pielgrzymkę z Mali do Mekki. W drodze powrotnej zmarł, a władza powróciła do rodziny Sundiaty, a „tytuł mansy powrócił do rodziny Keita, przechodząc w 1307 roku na Kankana Musę, syna brata Sundiaty, Mandinga Bory’ego”. Pod rządami Kankana Musy, znanego również jako Mansa Musa, Mali osiągnęło swój szczyt. Kankan Musa (panujący w latach 1307–37) również odbył hadżdż, pielgrzymkę do Mekki w 1324 r. i bezpiecznie wrócił. Ale po powrocie Kankan przywiózł także islamskich uczonych z Mekki. Wraz z nimi założył centra nauki w Timbuktu, Jenne (lub Djenne) i Gao. Ogromny meczet z cegły mułowej w Jenne

został później odrestaurowany w 1907 roku, kiedy Moulay Hafid rządził jako sułtan Maroka. Ibn Batuta, wielki arabski podróżnik, przybył do królestwa Mansa Musy podczas swojej podróży po islamskiej Afryce. Mansa Musa wprowadził także architekturę islamską do Afryki Zachodniej wraz z przybyciem Ishaka as-Sahili, który zbudował szereg meczetów. Rozwój Mali był możliwy dzięki ogromnemu bogactwu złota, jakim dysponował. Według Josepha E. Harrisa w książce „Afrykanie i ich historia” europejski atlas odnotowuje, że „ten murzyński pan nazywa się Mansa Musa, władca Murzynów z Gwinei. W jego kraju znajduje się tak obfite złoto, że jest on najbogatszym i najszlachetniejszym królem w całej krainie”. Pod rządami Mansa Musy królestwo Mali, stworzenie Sundiaty, cieszyło się – we wszystkich znaczeniach tego słowa – prawdziwym złotym wiekiem.

Światosław

(ok. 930–972) książę Rusii

Światosław rządził Rusią ze stolicą w Kijowie ok. 969–972. Był synem księcia kijowskiego Igora (912–945) i księżniczki Olgi (która po śmierci Igora rządziła jako regentka Światosława w latach 945–969), znanego w historii jako pierwsza chrześcijańska księżniczka Rusi. W literaturze historycznej Światosław nazywany jest często ostatnim Wikingiem, którego głównym celem rządów były ciągłe i czasami bezsensowne kampanie wojenne przeciwko sąsiadom Rusi. 25-letnie rządy Olgi spowodowały, że Światosław przestał interesować się sprawami wewnętrznymi państwa, znalazł więc nowe pole działania – kampanie wojenne na odległych terenach. Formalny początek rządów Światosława datuje się na rok 964 (jego pierwsza kampania wojenna), ale w rzeczywistości wpływ na życie Kijowa był on minimalny, aż do śmierci Olgi w 969. Pomimo wpływu swego nauczyciela Asmouda i gubernatora wojskowego (wojewody) Sveneld, zaniedbał Kijów i poczuł, że nie ma żadnych zobowiązań wobec jego ludności. Ogłosił nawet chęć zamieszkania w innym założonym przez siebie mieście w Perejasławiu nad Dunajem. Jak stwierdzają wybitni ukraińscy historycy Oleksyj i Petro Tołoczko, motywem życia Światosława były wyłącznie poszukiwania bojowe i zyski handlowe z kampanii często finansowanych przez dyplomację bizantyjską. Kampanie Światosława dotarły na wschód. W latach 964–966 Światosław toczył wojnę z Chazarami o władzę słowiańskiego plemienia Wiatyczów. Kampania ta zakończyła się miażdżącą porażką kaganatu chazarskiego (księstwa) i zniszczeniem jego stolicy Itil oraz fortec Sarkel i Semender. W tym samym czasie pokonał Bolgarów z Wołgi i zdobył ich stolicę Bolgar. Na północnym Kaukazie dał o sobie znać w zwycięstwie nad plemionami Yasy i Kasogi. Wkrótce Wołyń i Ziemia Karpacka znalazły się w kręgu zainteresowań Światosława, do którego wysłano pierwsze jego oddziały, wyznaczając tym samym początek eksploracji tego regionu, którą dokończyli jego synowie. Najbardziej uderzający nurt wojen Światosława związany jest z regionem naddunajskim lub bałkańskim. W 967 r. cesarz bizantyjski Nikifor II obiecał Światosławowi 455 kilogramów złota na swoją kampanię. Większość badaczy uważa, że Światosław miał tam także swoje własne interesy, dlatego w sierpniu 968 roku jego flota licząca 60 000 żołnierzy odniosła zwycięstwo nad bułgarskim królem Piotrem i przejęła kontrolę nad 80 osadami nad Dunajem. Kampanię tę przerwało oblężenie Kijowa przez Pieczyngów (968). Zniszczenie księstwa chazarskiego przez Światosława wyeliminowało przeszkody w przedostaniu się na wewnętrzne ziemie Rusi. Konsekwencje jego kampanii wojennej wywołały głębokie niezadowolenie miejscowej ludności. Nie zmartwiło to księcia, gdyż planował przeniesienie swojej stolicy na ziemie bułgarskie, a wkrótce po śmierci Olgi Światosław rozpoczął drugą kampanię bałkańską (jesień 969), podzieliwszy kontrolę nad większymi ziemiami ruskimi pomiędzy swoich trzech synów. Jego sukcesy w 970 r. i tendencja do prowadzenia samodzielnej polityki na obszarze naddunajskim zmusiły cesarza bizantyjskiego do rozpoczęcia wygnania, a wiosną 971 r. odbyło się zdobycie bułgarskiej stolicy Presławia (współczesna lokalizacja nie jest znana). Światosław przeżywał dwumiesięczne oblężenie Dorostola (dzisiejsza Silistra), które zakończyło się krwawą bitwą i późniejszym traktatem z Bizancjum (972), którego Światosław odmówił ze względu na swoje

roszczenia wobec Krymu. Wrócił do domu ze swoją armią. W drodze w pobliżu potoku Dniepr spotkał Pieczyngów, poinformowanych przez Bizantyjczyków o swojej wyprawie, co osłabiło jego siły w licznych bitwach. Próbując przedrzeć się przez nomadów, Światosław zmarł wczesną wiosną 972 roku.

Sylwester II

(ok. 940–1003) papież

Jako młody człowiek Gerbert z Aurillac został mnichem w Galii, a później studiował w Hiszpanii w Barcelonie oraz pod okiem islamskich nauczycieli w Sewilli i Kordobie. Szczególnie dobrze radził sobie z naukami przyrodniczymi i arytmetyką. Po ukończeniu nauki u biskupa Hatto z Vichy udał się z biskupem do Rzymu i zdobył poparcie papieża Jana XIII. Na polecenie papieża cesarz Otton I wysłał Gerberta do Reims, gdzie otrzymał stanowisko instruktora w szkole katedralnej pod kierunkiem archidiacona Gerannusa. Miał duże umiejętności oratorskie i debatował z Ortricusem z Magdeburga przed cesarzem Ottonem II na wiele spraw teologicznych. Cesarz nadał mu opactwo Bobbio, ale zamiast tego wrócił do Reims. Był częściowo odpowiedzialny za powstanie Hugh Capeta. Gerbert został wybrany na arcybiskupa Reims w 991 roku przez Synod Biskupów. To wyniesienie na stolicę Reims zostało później uznane za nieważne. Gerbert sprzeciwiał się prymatowi papieża w rozstrzyganiu sporów dotyczących urzędu kościelnego. Nie mogąc sprzeciwić się tej decyzji Gerbert wybrał inną drogę i udał się na dwór Ottona II, gdzie został cesarskim nauczycielem. Gerbert towarzyszył Ottonowi w podróży do Włoch, a w 998 r. papież Grzegorz V mianował go arcybiskupem Rawenny. Wkrótce potem papież zmarł, a 18 lutego 999 r. Gerbert został wybrany na Stolicę Piotrową i przyjął imię Sylwester, stając się pierwszym papieżem z Francji. Panował aż do swojej śmierci w 1003 roku. Największym osiągnięciem Sylwestra jako papieża była walka z nadużyciami biskupów w zakresie symonii i konkubinatu. Zaciekle argumentował, że wszyscy ludzie, którzy doszli do biskupstwa, powinni być niewinni. Zaprzyjaźnił się z cesarzem Ottonem III i został wraz z nim zesłany po rzymskim buncie przeciwko polityce cesarza. Przez lata pozostawał na emigracji. Porzucając dotychczasowe przekonania, że papież nie jest w stanie rozstrzygać sporów kościelnych, Sylwester ogłosił prawowitym arcybiskupem swojego dawnego przeciwnika Stolicy Reims, Arnulpha. Jego reputacja spotkała się z krytyką ze strony historyków za tę zmianę polityki. Po śmierci cesarza Ottona III Sylwester wrócił do Rzymu, choć nie uzyskał doczesnej władzy od konkurujących frakcji miasta. Założył metropole w Polsce i na Węgrzech oraz ogłosił władcę Węgier królem i przedstawicielem papieskim. Sylwester jest autorem wielu prac z zakresu matematyki i nauk fizycznych. Mieszkańcy Rzymu darzyli go wielkim szacunkiem jako egzorcyzatora diabła i cudotwórcy. Niektórzy historycy twierdzą, że to on wprowadził na Zachód cyfry arabskie i był wynalazcą zegara wahadłowego.

Sztuka i architektura

Od lat 90. XIX wieku idee renesansu wpływały na europejskie style sztuki i architektury. Było to początkowo widoczne w architekturze we Florencji we Włoszech, wraz z ukończeniem katedry. Budowę katedry zakończono w 1296 roku bez kopuły. Prace nad kopułą rozpoczęły się w 1419 r., kiedy to architekt Filippo Brunelleschi (1377–1446) stworzył projekt i uzyskał zgodę ojców miasta; ukończono go w 1436 r. W bazylice, niedaleko katedry, znajdują się wspaniałe drzwi z brązu przedstawiające Bramy Raju autorstwa Lorenza Ghibertiego (1378–1455), które wykonano w latach 1425–1452 i charakteryzują się wyraźnym stylem romańskim; ono, wraz z pobliską bazyliką San Lorenzo (budowa rozpoczęła się w 1425), są harmonijnymi przykładami architektury renesansowej. Splendor Florencji rozprzestrzenił się na inne części Włoch. Jednym z największych osiągnięć artystycznych i architektonicznych była odbudowa Bazyliki św. Piotra w Rzymie, rozpoczęta w 1506 r. pod kierunkiem Michała Anioła jako architekta bazyliki i malarza sufitu Kaplicy Sykstyńskiej od 1508 do 1512 r. Rozpoczęto prace nad Dożami Pałac w Wenecji w latach czterdziestych XIV wieku, a Leonardo da Vinci

(1452–1519) namalował Monę Lisę i Ostatnią Wieczerzę oraz stworzył inne dzieła sztuki i nauki. Inni artyści i architekci tamtego okresu to Leon Battista Alberti (1404–72), Piero della Francesca (ok. 1416–92), Benozzo Gozzoli (ok. 1420–97), Masaccio (Tommaso Guidi, ok. 1401–28), z Tintoretto (Jacopo Robusti, 1518–94) kwitnący od lat sześćdziesiątych XVI wieku, Giovanni Lorenzo Bernini (1598–1680) od lat dwudziestych XVII wieku i Canaletto (Giovanni Antonio Canale, 1697–1768) malujący pierwszy ze swoich słynnych weneckich widoków w 1723 r. Na Morzu Śródziemnym, po klęsce Turków na Malcie w 1565 roku, rozpoczęto prace nad budową miasta Valletta w pobliżu fortów, które przetrwały podczas oblężenia. W większość prac zaangażowany był tam generał i architekt Gabrio Serbelloni (1509–80) z Hiszpanii. W Hiszpanii styl architektoniczny przechodził od wczesnego gotyku do późnego gotyku, a kościół San Juan de los Reyes w Toledo wyrażał styl izabelski, który wyznaczał okres po wstąpieniu na tron Ferdynanda i Izabeli oraz zdobyciu Granady w 1492 r. oraz wyprawy Krzysztofa Kolumba do Nowego Świata. Budowa przez Filipa II jego nowego pałacu, San Lorenzo de El Escorial w latach sześćdziesiątych XVI wieku, oznaczała wyłonienie się Hiszpanii jako głównego mocarstwa światowego, czego dowodem było podbój Ameryk i zniszczenie floty osmańskiej w bitwie pod Lepanto w 1571 roku. W XVII wieku w Hiszpanii rozkwitło wielu największych hiszpańskich artystów: El Greco (Domenikos Theotokopoulos, 1541–1614), Bartolomé Estebán Murillo (1617–62), Jusepe Ribera (1591–1656), Diego Rodriguez de Silva y Velázquez (1599–1599–1599). 1660) i Francisco de Zurbarán (1598 – ok. 1664). We Francji renesans zapoczątkował rozwój stylów artystycznych i architektonicznych, chociaż wojny religijne trwające od 1562 do 1598 roku spowodowały masowe zniszczenia. W zakresie architektury militarnej marszałek Sébastien Le Prestre de Vauban (1633–1707) miał wypracować nowy styl fortyfikacji, który wkrótce stał się popularny na całym świecie; styl ten charakteryzował się niskimi, grubymi murami, często wykonanymi z ziemi z kamiennym obramowaniem, chronionymi przez artylerię, a nie wysokimi kamiennymi murami z okresu średniowiecza. Nowy Pałac w Luwrze budowano od 1546 r. W latach sześćdziesiątych XVII w. Louis Le Vau i od lat siedemdziesiątych XVII w. jego następca Jules Hardouin-Mansart (1646–1708) pracowali nad przekształceniem dawnego królewskiego zamku myśliwskiego w Wersalu w pałac o okazalszym charakterze. niż jakkolwiek inny na świecie. Z tego czasu pochodzi również wiele wspaniałych zamków w Dolinie Loary, przy czym zamek w Chantilly jest wyjątkowy pod względem wielkości, chociaż większość obecnych budynków została przebudowana w latach siedemdziesiątych XIX wieku. Obrazy Nicolasa Poussina (1594–1665) i innych często nawiązują do mitologii klasycznej i tematów biblijnych, a wielu współczesnych pisarzy dostrzega w dziełach Poussina „ukryte przestania”. Założenie Francuskiej Akademii Królewskiej w 1648 r. przez Charlesa Le Bruna otworzyło sztukę francuską, w której otwarte były sceny twórczości Jeana-Antoine’a Watteau (1684–1721). W Wielkiej Brytanii styl architektury Tudorów stopniowo ustąpił miejsca bardziej ekspansywnemu stylowi elżbietańskiemu, następnie stylowi jakobejskiemu i restauracyjnemu, a w XVIII wieku georgiańskiemu. Po zakończeniu Wojen Dwóch Róż w 1485 roku fragmenty wielu zamków zostały zniszczone lub przebudowane. Zbudowano eleganckie wiejskie domy i „małe” pałace, w tym Hampton Court na południowy zachód od Londynu, Pałac Nonsuch w Surrey i Hatfield House w Hertfordshire, wszystkie pochodzące z wczesnego okresu Tudorów. Z tej daty pochodzi wiele kolegów uniwersytetów w Oksfordzie i Cambridge. W przypadku skromniejszych budynków zastosowanie pomalowanych na czarno belek jako elementu sprawiło, że styl ten stał się rozpoznawalny na całym świecie. Pod koniec okresu elżbietańskiego zwiększony dobrobyt często znajdował odzwierciedlenie w ozdobnikach architektonicznych, takich jak ceglane kominy. Jakobejska Anglia – nazwana na cześć Jakuba I, króla od 1603 do 1625 roku – była świadkiem rozkwitu takich architektów jak Inigo Jones (1573–1652). Podczas angielskich wojen domowych w latach czterdziestych XVII wieku wiele energii włożono w budowę fortyfikacji lub wzmacnianie starych budynków, często z niewielkim sukcesem. W Restoration England najślynniejszy z wczesnych architektów nowożytnych, Sir Christopher Wren (1632–1723), mógł pracować przy odbudowie wielu kościołów zniszczonych podczas wielkiego pożaru Londynu, a jego arcydziełem była katedra św. Pawła. Inne godne uwagi budynki z tego okresu to Guy’s

Hospital w Londynie i niektóre budynki w Greenwich. Spośród artystów Anthony Van Dyck (1599–1641), który namalował wiele ważnych osobistości w Anglii jakobejskiej i podczas wojny domowej, oraz Godfrey Kneller (1646/49–1723) namalowali portrety większości najważniejszych osobistości politycznych i społecznych Anglii przełomu XVII i XVIII wieku. W latach pięćdziesiątych XVIII wieku georgiańska architektura miejska umieszczała domy szeregowe wokół placów takich jak londyński Bedford Square. Najbardziej znanymi georgiańskimi architektami byli Colin Campbell (zm. 1729); Richard Boyle, trzeci hrabia Burlington (1694–1753), który zaprojektował Chiswick House; oraz William Kent (1685–1748), który zaprojektował House Guards w Whitehall i Holkham Hall w Norfolk. W innych częściach Europy nastąpił również duży rozkwit sztuki, z artystami renesansu, takimi jak Hubert van Eyck (ok. 1366–1426) i Jan van Eyck (ok. 1390–1441), a później Rembrandt van Rijn (1606–69) i Jan Vermeer (1632–1675), słynący we Flandrii i Holandii. W Europie Środkowej jednym z najświetniejszych artystów był urodzony w Norymberdze Albrecht Dürer (1471–1528). W tej epoce zbudowano także katedry i pałace, czego najlepszymi przykładami jest Hofburg w Wiedniu w Austrii, do którego w XVI wieku dodano Skrzydło Amalia i Kaplicę Królewską, oraz Skrzydło Kancelarii Cesarskiej w XVIII wieku. Warto także wspomnieć o urodzonym w Grazu Johannie Bernhardie Fischerze von Erlachu (1656–1723), twórcy austriackiego stylu barokowego. Niestety, wojna trzydziestoletnia (1618–1648) doprowadziła w wielu krajach do masowego zniszczenia znacznej części splendoru renesansu. Architektura militarna była ważna także w Europie Wschodniej, w Polsce, na Węgrzech, w Rumunii i Rosji. Wzmocniono i powiększono wielki zamek w Królewcu, a wiele prac podjęto w innych częściach Morza Bałtyckiego, w Oslo (Norwegia), Smoleńsku i Moskwie; Mur Kremłowski został zbudowany w 1486 r., Katedra Archanioła zbudowana w latach 1505–1508 przez włoskiego architekta Alevisio Novi i Katedra św. Bazylego, zbudowana w latach 1555–1561, za architekta uważanego Posnika Jakowlewa. Była to także era Piotra Wielkiego, wraz z założeniem Petersburga w 1703 roku. W tym czasie zbudowano nowe, ogromne budynki rządowe i kościoły. Na półwyspie Góry Athos w 1542 r. wzniesiono Stavronikita, ostatni klasztor założony na półwyspie. Wraz ze zdobyciem Konstantynopola przez Turków w 1453 r. nastąpiło wielkie odrodzenie muzułmańskiej architektury i sztuki. Najświetniejszym architektem tego okresu był Sinan (1489–1588), syn kamieniarza. Sinan pracował dla sułtana Sulejmana Wspaniałego (panował w latach 1520–66) i brał udział w budowie 79 meczetów, 34 pałaców, 33 łaźni publicznych, 55 szkół i wielu innych budynków. Jego najbardziej znane budowle to Meczet Sehzade i Meczet Sulejmana I Wspaniałego, oba w Stambule. Warto także wspomnieć o moście Mostar w Bośni, wybudowanym w 1566 roku, na miejscu dawnego drewnianego mostu wiszącego. W Bocharze, Taszkencie i Samarkandzie na Jedwabnym Szlaku zbudowano wielkie miasta z wieloma wspaniałymi meczetami i znaczącymi budynkami publicznymi. Budynkiem uznawanym za największą budowlę muzułmańską tamtego okresu jest Taj Mahal, który został zbudowany w latach 1631–1653. Główny architekt jest nieznan, ale w projektowaniu pomagało dwóch europejskich architektów, Austin z Bordeaux i Veroneo z Wenecji, choć ogólna koncepcja to oczywiście koncepcja Mogołów. W Chinach Zakazane Miasto zostało założone w latach 1406–1420, a aż milion robotników budowało centralną rezydencję chińskich cesarzy Ming, ich dworu i administracji. W 1642 roku rozpoczęto budowę Potali w Lhasie w Tybecie. Na początku XVIII wieku handel między Chinami a większością reszty świata był szeroko zakrojony, a styl Chinoiserie stał się popularny zwłaszcza w Europie. W obu Amerykach znaczna część wczesnej architektury obejmowała budowę fortów, a budynki mieszkalne w stylu Plymouth stały się popularne w Nowej Anglii, współczesnych stanach Connecticut, Maine, Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island i Vermont w Stanach Zjednoczonych. Wczesna architektura Nowego Jorku zwykle odzwierciedlała jego holenderskie pochodzenie. Centralna część Mount Vernon, georgiańskiej rezydencji, została zbudowana do 1740 roku i miała stać się domem Jerzego Waszyngtona; Williamsburg, pochodzący z tego samego okresu, jest obecnie obiektem turystycznym w stylu kolonialnym. Wiele miast Ameryki Południowej pochodzi z XVI lub początku XVII wieku, a architekci i artyści pracowali w takich miastach jak Lima, Buenos Aires i Rio de Janeiro nad

kościółami, katedrami i budynkami użyteczności publicznej, rozwijając styl, który stał się znany jako Ibero-amerykański. W Afryce Północnej Moulay Ismail (1672–1727), chcąc udowodnić wielkość Maroka, pracował nad ogromnym pałacem w Meknes i przeniósł tam stolicę z Fezu. Mówi się, że pałac dorównywał Wersalowi pod względem ekstrawagancji, a pracowało przy nim około 25 000 niewolników. Jednak niewiele z tego przetrwa. W Timbaktu i innych częściach Afryki Zachodniej zbudowano w tym okresie wiele miast, zbudowano wiele meczetów Dogonów, a rzemieślnicy pracowali nad czymś, co obecnie nazywa się „sztuką plemienną”. Z tego okresu pochodzą również wielkie kamienne mury Wielkiego Zimbabwe, a w Afryce Subsaharyjskiej niewątpliwie było wielu wykwalifikowanych architektów, ale bez zachowanych pism z tego okresu i większości budynków wykonanych z drewna, niewiele wiadomo o architektach zaangażowanych. Z tego okresu pochodzi duża część dzieł sztuki i architektury w wielkich miastach Bliskiego Wschodu, takich jak Damaszek i Aleppo. Na początku i w połowie XVIII wieku bogactwo Damaszku doprowadziło do powstania stylu znanego jako damasceński, z willami zbudowanymi z kamienia wokół dziedzińców, a górne piętra były wykonane z drewna. Z tego okresu pochodzi znaczna część starego miasta Kairu, a także wielu miast portowych w Afryce Północnej – Algieru, Tunisu i Casablanki.

Sukcesja austriacka, wojna (1740–1748)

Wojna o sukcesję austriacką toczyła się głównie pomiędzy Cesarstwem Austriackim a Prusami, chociaż ostatecznie do konfliktu włączono kilka innych krajów europejskich. Oprócz kwestii sukcesji austriackiej istniały podstawowe przyczyny, które doprowadziły do wznowienia działań wojennych w Europie. Traktat utrechcki, podpisany w 1713 r., kończący wojnę o sukcesję hiszpańską (1702–1713), nie rozstrzygnął podstawowych problemów między ambitnymi mocarstwami pragnącymi rozszerzyć swoje wpływy w Europie i na świecie. Przed rozpoczęciem wojny o sukcesję austriacką w społeczeństwie europejskim dominował antagonizm brytyjski i hiszpański. Brytyjczycy byli wściekli na Hiszpanów z powodu ograniczonego handlu. Przywilej Asiento, podpisany w 1713 r., przyznany Brytyjczykom z hiszpańskimi koloniami w obu Amerykach. Brytyjczycy kapitanowie próbowali obejść to porozumienie, uciekając się do przemytu, co doprowadziło do incydentu z kapitanem Jenkinsem. Kapitan Jenkins twierdził, że został schwytany przez Hiszpanów, którzy odcięli mu jedno ucho, co trzymał, aby pokazać brytyjskiemu parlamentowi. Rząd brytyjski wypowiedział wojnę Hiszpanii w październiku 1739 roku i rozpoczął działania wojenne przeciwko hiszpańskiej flocie na Karaibach, ale został pokonany. Pomimo działań wojennych między Hiszpanią a Anglią bezpośrednią przyczyną wojny o sukcesję austriacką była śmierć austriackiego króla Karola VI w 1740 r., co dało jego córce Marii Teresie kontrolę nad Austrią. Kiedy Maria wstąpiła na tron, austriacka armia i biurokracja były w osłabieniu. Jeśli chodzi o handel, Austria była krajem bardzo słabym, ponieważ jej system kupiecki skupiał się głównie na obszarach wiejskich, które nie generowały znacznych dochodów. Austria stoczyła zacieklą wojnę z Imperium Osmańskim, która wyczerpała skarb państwa, pozostawiając jedynie 90 000 guldenów na wydatki rządowe. Wojna ta rozgniewała także wielu Węgrów, ponieważ to oni byli odpowiedzialni za kwaterowanie żołnierzy Cesarstwa. To obciążenie finansowe i niezadowolenie były problemami wewnętrznymi, z którymi Maria Teresa musiała się uporać, gdy obejmowała tron w 1740 r. Problemy te spowodowały dużą niestabilność w Austrii, a wiele krajów miało nadzieję podzielić terytorium Austrii dla własnej korzyści. Powstała koalicja antyaustriacka, ponieważ kraje sąsiednie były zainteresowane przejęciem ziem austriackich. Świadczy o tym fakt, że Prusy były zainteresowane zdobyciem Śląska, Francja była zainteresowana austriackimi Niderlandami, Hiszpania chciała zdobyć dalsze terytoria we Włoszech, a Piemont-Sardynia – Mediolan. Fryderyk Wielki, ambitny król Prus, szybko uderzył przeciwko Austriakom, wysyłając wojska na Śląsk w grudniu 1740 r. Fryderyk Wielki podjął próbę przekształcenia Prus w potężne państwo poprzez utworzenie silnej armii i scentralizowanego rządu, który mógłby skutecznie generować dochody z podatków. Rząd austriacki stanął w obliczu większych problemów, ponieważ czeska szlachta była niezadowolona z rządów Habsburgów i zbuntowała się,

chcąc zostać podporządkowana kontroli elektora Bawarii. W tym momencie wojna ogarnęła kontynent europejski, gdy rządy Wielkiej Brytanii i Austrii połączyły siły, aby przeciwstawić się ambitnym planom rządów Francji, Prus, Bawarii i Hiszpanii. Wiele krajów europejskich zaniepokoiło się równowagą sił, ponieważ nie chciały, aby jeden kraj stał się zbyt potężny w Europie.

Spółeczeństwo Azteków

Spółeczeństwo Azteków było niezwykle hierarchiczne, ze złożonymi stopniami klas i statusów rozciągającymi się od góry do dołu, a każda osoba i rodzina była przypisana do określonej kategorii społecznej. Po gospodarstwie domowym i rodzinie nuklearnej podstawową jednostką społeczną, na której zbudowano stosunki społeczne między Meksykanami, byli calpulli, rozszerzona grupa rodowa odpowiadająca zajęciu, miejscu zamieszkania i władzom lokalnym – różnie tłumaczona jako „parafia”, barrio, i „klan”. Zdecydowana większość mieszkańców Tenochtitlán i podległych mu władz to maceualli (zwykli ludzie, plebejuszowie) zajmujący się rolnictwem, drobnym handlem lub usługami. Niewielka mniejszość, najwyżej 10 procent populacji, stanowiła klasę rządzącą złożoną z najwyższej klasy biurokratów, dygnitarzy, wojowników i księży. Wydaje się, że kupcy, czyli pochteca, podzieleni na cechy kupieckie, stanowili odrębną klasę społeczną, podobnie jak wojownicy, kapłani i rzemieślnicy. Gospodarka Azteków opierała się na wysoko rozwiniętym połączeniu rolnictwa, danin i handlu, a także intensywnej eksploatacji obfitych zasobów jeziornych jeziora Texcoco. Genialne urządzenie rolnicze, chinampas (czasami błędnie nazywane „pływającym ogrodem”), sztuczne wyspy zbudowane z tkanych mat z trzciny i gałęzi, na których zebrano stopy błota i materii organicznej wydobytej z dna jeziora, dostarczały obfitej kukurydzy, roślin strączkowych, owoców i warzyw. Handel i handel zajmował centralne miejsce w gospodarce Azteków. Ziarna kakaowca były główną formą pieniądza. Obawy religijne wkraczały w każdy aspekt codziennego życia Azteków. Nie istniało przekonanie, że światy sacrum i świeckości stanowią odrębne lub odrębne sfery. Zbiór wierzeń i praktyk religijnych Azteków był oszałamiająco złożony, a ich panteon bogów, bóstw, świętych istot i boskich istot sięgał setek. Najważniejszymi bóstwami były Huitzilopochtli (najbardziej czczone bóstwo Azteków), Tlaloc, Quetzalcoatl („Pierzasty wąż”) i Tezcatlipoca („Pan tu i teraz”, „Dymiące lustro”, „Ten, którego jesteście niewolnikami”). Ten ostatni był uważany za boga szczególnie kapryśnego, przebiegłego i niebezpiecznego, czerpiącego wielką przyjemność z niszczenia ludzkich ambicji i pretensji. Przebłaganie tych i wielu innych bogów stanowiło jedno z głównych zadań ludzkości, gdyż bez odpowiedniego rytuału i pokłonu mogliby oni zwrócić się przeciwko swoim śmiertelnym podwładnym i siać spustoszenie w ich życiu i fortunie. W przeciwieństwie do chrześcijańskiego Boga z tego samego okresu, bogów Azteków, podobnie jak ogólnie bóstwa mezoamerykańskie, nie uważano za wyłącznych. Grupy i państwa często przyjmowały nowych bogów, zwłaszcza tych z grupy dominującej lub podbitej, włączając ich do już dobrze zaludnionego panteonu. Z religią Azteków ściśle związane są azteckie koncepcje czasu. Aztecki kalendarz słoneczny był podzielony na 18 „miesięcy” po 20 dni każdy, z pięciodniowym „jałowym” lub „pustym” okresem na końcu każdego roku słonecznego – czasem złych przeczuć i strachu. Z kolei każdy miesiąc poświęcony był konkretnym rytuałom i ceremoniom oddającym hołd konkretnemu bogu lub kombinacji bogów. I tak na przykład „Święto Obdzierania Ludzi ze Skóry” odbywało się w dniach 5–24 marca i obejmowało masowe rytualne ofiary z ludzi na cześć Xipe Toteca (boga płodności i sukcesu wojennego), a także walki i ofiary gladiatorów, tańce i uczty. Oprócz kalendarza słonecznego istniał kalendarz sakralny, czyli kalendarz wróżbiarski, zjawisko panmezoamerykańskie, składające się z 260 dni i podzielone na 20 jednostek po 13 dni każda – wszystkie związane z określonymi bogami i rytuałami. „Wiek” Azteków składał się z 52 lat słonecznych. Koniec każdego 52-letniego cyklu uznawano za okres wielkiego niebezpieczeństwa, gdyż jeśli bóg Słońca Huitzilopochtli nie zostanie odpowiednio przebłagany ludzką krwią, Słońce przestanie wschodzić i świat dobiegnie końca. Ściśle powiązane z tymi cyklami doczesnymi, z przebłaganiami bogów i ogólnie z ekspansją Imperium Azteków, były koncepcje i praktyki wojenne, które zajmowały

centralne miejsce w kulturze politycznej i kosmologii Azteków. W okresie postklasycznym w całej Mezoameryce rozwinęła się bardzo skomplikowana seria wierzeń i praktyk dotyczących prowadzenia wojen. Ogólnie rzecz biorąc, jego głównym celem nie było okupowanie terytorium ani zabijanie wrogich bojowników, chociaż to ostatnie nie było w szczególności rzadkością, ale podporządkowanie sobie konkurujących ze sobą polityków i pojmanie żołnierzy wroga na polu bitwy. Jeńcy ci zostaną złożeni w ofierze bogom, aby zapewnić dobre zbiory, dobrobyt imperium i kontynuację świata. W ten sposób tak zwane Wojny Kwietne („kwiat” jest metaforą ludzkiej krwi) pomiędzy Aztekami a jeszcze niezdozbytymi królestwami, takimi jak Tlaxcala, zostały pomyślane i podjęte głównie jako wydarzenia rytualne, których głównym celem było chwywanie ofiar w celu późniejszego złożenia ich w ofierze. Nagromadzenie animozji, które wynikało z tych rytualnych bitew, wraz z wierzeniami kulturowymi dotyczącymi prowadzenia wojen i ogólnie boskiej interwencji w sprawy ludzkie, okazało się kluczowe w późniejszym podboju Meksyku.

Sejm w Wormacji

Sejm cesarski (niemiecki Reichstag) w Wormacji odnosi się do prawnego wystąpienia Marcina Lutra przed Karolem V w kwietniu 1521 r. Tam Luter bronił się przed rządem cywilnym w związku z potępieniem go przez Kościół rzymskokatolicki jako heretyka. Reformacja protestancka rozpoczęła się 31 października 1517 roku, kiedy Marcin Luter przybił swoje 95 tez do drzwi kościoła w Wittenberdze w Niemczech. Luter był przekonany, że praktyki Kościoła są błędne, ale początkowo nie widział siebie protestującego przeciwko przywództwu kościoła; zamiast tego czuł, że próbuje wprowadzić reformę do kościoła. Kilka debat i wiele traktatów później Luter stał się popularną postacią w Niemczech. Niemcy z wielu powodów byli niezadowoleni z przywództwa Kościoła rzymskokatolickiego i oburzyli się, że to Rzym, a nie Niemcy, mówił obywatelom niemieckim, co mają robić. Ponadto wokół wyboru Karola V w 1519 r. doszło do wielu manewrów. Papież i Rzym nie poparli wyboru Karola V, a między tymi dwiema potężnymi postaciami nie było zbyt wiele miłości. Jednak Karol V chciał współpracować z Rzymem, choćby po to, by pokazać, że to on (a nie papież) ma władzę nad Niemcami i ich kontrowersjami. W 1520 roku papież Leon X napisał dokument (bula papieska) potępiający Marcina Lutra i określający go jako heretyka. Luter nie był wówczas ekskomunikowany z Kościoła, ale wiedział, że nie będzie to trwało długo. Jednak Luter miał w Niemczech zwolenników politycznych, a zwłaszcza kilku książąt, w tym elektora Fryderyka Mądrego, który był jednym z niewielkiej liczby elektorów, którzy wybrali nowego cesarza. Kiedy w 1520 roku Karol zwrócił uwagę na tę kontrowersję, nie chciał on wtrącać się w sprawy kościelne, widząc, że angażując się w sprawę, może wiele stracić, a niewiele zyskać. Po krótkich negocjacjach Karol zgodził się na przesłuchanie na kolejnym sejmie niemieckim w kwietniu 1521 r., pod warunkiem, że książęta zgodzili się poprzeć jego decyzję, i tak się stało. Zgodził się także zapewnić Lutrowi bezpieczne postępowanie (co jest istotną kwestią, ponieważ osoba uznana za heretyka była technicznie wyjętym spod prawa w Cesarstwie i mogła zostać zabita bez kary). Na początku kwietnia 1521 roku w towarzystwie cesarskiego herolda Luter powoli udał się z Wittenbergi do miasta Worms, pokonując kilkusetmilową podróż, głosząc kazania w kilku kościołach po drodze. Mieszkańcy różnych miast okrzyknęli go bohaterem. Karol V był obecny, gdy przybył Luter, zajmując się wieloma innymi sprawami. (Sprawa Lutra stanowiła tylko niewielką część harmonogramu sejmu). 17 kwietnia 1521 roku Luter stanął przed Karolem, wysłannikiem papieskim Aleksandrem i książętami niemieckimi. Na pobliskim stole piętrzyły się wszystkie pisma Lutra. Tam zadano mu dwa pytania: czy pisma były jego i czy miałby je wycofać? Luter odpowiedział, że pisma są jego, ale potrzebuje więcej czasu na rozważenie odpowiedzi na drugie pytanie. Pojawiając się następnego dnia, Luter został ponownie zapytany, czy wycofa swoje pisma, a jego odpowiedź brzmiała: „Jeśli nie przekona mnie Pismo Święte i zwykły rozum – nie uznaję autorytetu papieży i soborów, gdyż sprzeciwiają się sobie nawzajem – sumienie moje jest w niewoli Słowa Bożego. Nie mogę i nie będę się niczego wypierał, bo działanie wbrew sumieniu nie jest ani słuszne, ani bezpieczne. Boże pomóż mi. Amen.” Podczas gdy

Lutrowi często przypisuje się powiedzenie: „Oto stoję, nic innego nie mogę zrobić, Boże, pomóż mi. Amen”, jak najbardziej uczeni uważają, że jest to późniejszy dodatek jednego ze zwolenników Lutra. Karol powołał małą komisję do negocjacji z Lutrem i sprawdzenia, czy wycofa on fragmenty swoich oświadczeń. Luter był gotowy przyznać, że przesadził w niektórych swoich atakach na papieża i praktyki kościelne, nie chciał jednak nagiąć żadnego ze swoich teologicznych twierdzeń. W obliczu impasu Luter został zwolniony, wydając list polecający na 21 dni. W drodze powrotnej do Wittenbergi Luter został porwany przez żołnierzy lojalnych wobec Fryderyka Mądrego i potajemnie zabrany do zamku Fryderyka w Wartburgu, gdzie przebywał przez kilka miesięcy, dopóki nie ucihła początkowa reakcja na sejm.

Święte imperium rzymskie

W latach 1500–1750 Święte Cesarstwo Rzymskie urosło do rangi dużej jednostki politycznej, stanęło jednak w obliczu poważnych problemów, które doprowadziły je do punktu rozpadu. Ogromne terytorium imperium – ponad 300 państw różnej wielkości – miało być jego ostateczną zgubą. Chociaż kilku cesarzy – w szczególności Karol V – próbowało zjednoczyć Cesarstwo w nowoczesne państwo, takie jak Francja i Anglia, byli oni sfrustrowani różnorodnością, wielkością i partykularnymi interesami wielu władców. Kiedy w 1519 roku Karol V (Karol I Hiszpański) został wybrany na Świętego Cesarza Rzymskiego, podniósł rangę cesarstwa, jednocząc habsburską Hiszpanię, Austrię i austriacką Holandię ze Świętym Cesarstwem Rzymskim. W połączeniu z Królestwem Neapolu, a także koloniami hiszpańskimi w obu Amerykach, Święte Cesarstwo Rzymskie stawało się ważnym podmiotem politycznym. Kiedy Karol V otworzył sejm wormacki w 1521 r., ogłosił, że „od dawna imperium miało niewielu panów, ale jednego, i naszym zamiarem jest być tym jednym”. Władza Karola została uwydatniona, gdy został koronowany na Świętego Cesarza Rzymskiego w lutym 1530 r. przez papieża Klemensa VII w Bolonii, pierwszego cesarza koronowanego od czasów Fryderyka III i ostatniej osoby koronowanej na Świętego Cesarza Rzymskiego przez papieżstwo. Jednak Karol V stanął w obliczu wielu wyzwań w swoim dążeniu do zjednoczenia i rozszerzenia Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Rosnąca potęga królów francuskich i Turcji osmańskiej zagroziła Cesarstwu. W 1529 r. armia osmańska – po zajęciu Węgier – oblegała bramy Wiednia, ale miasto nie poddało się i Turcy zostali zmuszeni do odwrotu. Jednak w samej Europie debaty religijne po rosnącej popularności Marcina Lutera i Jana Kalwina doprowadziły do podziałów i walk między protestantami i katolikami, przy czym ten pierwszy był wspierany przez dynastię Habsburgów. Konflikty te połączyły się z szerszymi walkami dynastycznymi w Domu Austrii o władzę w Europie, które stały się znane jako wojna trzydziestoletnia, która trwała od 1618 do 1648. Niemcy zostały zniszczone podczas wojny, w wyniku której zginęło ponad 5 milionów Niemców, podczas gdy Austria została zmuszona do podpisania pokoju westfalskiego, który pozwolił księżętom cesarstwa negocjować własne sojusze zagraniczne bez cesarza. Po tej porażce Święte Cesarstwo Rzymskie przestało odgrywać dominującą rolę w europejskim układzie sił. Chociaż władza polityczna Świętego Cesarstwa Rzymskiego została osłabiona, rola elektorów stała się ważna. Początkowo było trzech arcybiskupów: Moguncji, Kolonii i Trewiru; król Czech; hrabia Palatyn Renu; i elektor Saksonii; i elektor brandenburski. Do tych siedmiu elektorami zostali później mianowani władcy Bawarii, Hanoweru i Hesji-Cassel. Elektorom tym przyznano znaczną autonomię i działali jako przeciwwaga dla władzy imperialnej. Chociaż Cesarstwo Habsburgów i Święte Cesarstwo Rzymskie były dwoma odrębnymi bytami politycznymi, dynastia Habsburgów nadal przyjmowała tytuł cesarza. Dopiero teraz Habsburgowie musieli podzielić się władzą z elektorami, a ich kontrola nad sejmem cesarskim została ograniczona. W 1806 roku Franciszek I, cesarz Austrii, zrzekł się tytułu Świętego Cesarza Rzymskiego. Po wojnach napoleońskich mapa polityczna Europy została przerysowana na Kongresie Wiedeńskim (1814–15), kiedy to oficjalnie rozwiązano Święte Cesarstwo Rzymskie.

Sobór Trydencki (1545–1563)

Kiedy papież Paweł III zwołał Sobór Trydencki, pojawiła się początkowa nadzieja na rozwiązanie kwestii między katolikami i protestantami. Luter pierwotnie wzywał do zwołania takiego soboru we wczesnych latach reformacji, ale do 1545 roku nie było wielkich nadziei, że w soborze uwzględnią się protestanci. Niemniej jednak, gdy sobór podjął tę kwestię, przedstawił dość zniuansowane stwierdzenie na temat usprawiedliwienia przez wiarę. Sobór chciał odrzucić stanowisko luterańskie, musiał jednak uważać, aby nie potępić stanowisk różnych szkół Kościoła katolickiego (w szczególności augustianów). Prowadzono długie dyskusje na temat brzmienia oświadczenia, aż w końcu, po siedmiu miesiącach debat, oświadczenie zostało wydane. W oświadczeniu znalazła się definicja usprawiedliwienia przez wiarę, a następnie 33 kanony, każdy kończący się słowami „niech będzie wyklęty” (wyrzucony z kościoła). Interesujące jest, że już pierwszy kanon stwierdza coś, z czym katolicy i protestanci chętnie się zgodzą:

Jeśli ktoś twierdzi, że człowiek może zostać usprawiedliwiony przed Bogiem na podstawie własnych uczynków, dokonanych albo własnymi siłami, albo przez naukę Prawa, a bez łaski Bożej przez Chrystusa Jezusa – niech będzie wyklęty.

Z drugiej strony, Kanon 9 był dobrze wymierzony w stanowisko luterańskie:

Jeśli ktoś twierdzi, że grzesznik zostaje usprawiedliwiony jedynie przez wiarę, aby zrozumieć, że do współpracy w zdobyciu łaski usprawiedliwienia nie jest potrzebne nic innego i że w żadnym wypadku nie jest konieczne, aby był przygotowany i usposobiony przez działanie z własnej woli: niech będzie wyklęty.

W ten sposób Sobór Trydencki pracował nad wyjaśnieniem nauczania katolickiego i wyznaczeniem wyraźnej granicy między nim a nauczaniem luterańskim. Pomędzy zakończeniem Soboru Trydenckiego w 1563 r. a Soborem Watykańskim II w 1963 r. niewiele było znaczących zmian w stanowisku Kościoła katolickiego i protestanckiego. Sobór Watykański II nie powrócił ponownie do kwestii usprawiedliwienia przez wiarę, ale otworzył drzwi do dalszego dialogu z innymi Kościołami. Dialogi rozpoczęły się na dobre w 1967 r., wzorując się na dialogach prowadzonych w ciągu ostatnich 40 lat w różnych kościołach protestanckich, skupiających zarówno przywódców, jak i teologów z kościołów. Takie dialogi mają ograniczone uprawnienia. Porozumienie w jakiejś sprawie w drodze dialogu przypomina negocjowanie porozumienia przez dwóch ambasadorów w imieniu swojego kraju. Jeżeli ambasadorowie dojdą do porozumienia, zanim zostanie ono zaakceptowane, musi ono jeszcze zostać ratyfikowane przez przywódców krajów. Na konkretną kwestię usprawiedliwienia przez wiarę toczyły się dialogi między luteranami i katolikami zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Niemczech. Rezultatem tych dialogów była Wspólna Deklaracja w sprawie nauki o usprawiedliwieniu. Wspólna Deklaracja nie „rozwiązała” wszystkich różnic między katolikami i protestantami w tej kwestii, ale rozwiązała niektóre różnice, które były przedmiotem nieporozumień, i zapewniła wspólną podstawę dla dalszego dialogu.

Spółeczeństwa bordowe w obu Amerykach

Spółeczeństwa bordowe to termin określający społeczności zbiegłych niewolników w obu Amerykach, których powstawanie było stałym elementem historii niewolnictwa w Afryce przez prawie 400 lat, od pierwszego importu afrykańskich niewolników na początku XVI wieku aż do ostatecznego zniesienia niewolnictwa na półkuli zachodniej w Brazylii w 1888 r. Termin ten pochodzi od hiszpańskiego cimarrón, pierwotnie odnoszącego się do dziedziczonego bydła, ale na początku XVI wieku oznaczał także

zbiegłych niewolników. Społeczeństwa bordowe były najpowszechniejsze na Karaibach i w Brazylii, ale były również szeroko rozpowszechnione w Ameryce Północnej i gdzie indziej. Dla właścicieli niewolników i grup rządzących stanowili stałe i poważne wyzwanie dla instytucji afrykańskiego niewolnictwa w ogóle, podczas gdy dla niewolników reprezentowali możliwość życia poza kajdanami niewolniczego reżimu. Często nazywane palenques na Karaibach i Quilombos w Brazylii, ich historia jest ściśle powiązana z setkami buntów niewolników, które naznaczyły także historię obu Ameryk. Począwszy od małych grup nomadów po rozległe, osiadłe społeczności składające się z tysięcy ludzi, które przez dziesięciolecia, a nawet stulecia przetrwały na obrzeżach gospodarki plantacyjnej, społeczeństwa maroonskie powstały niemal tak szybko, jak nastąpiło niewolnictwo w Afryce w obu Amerykach. Większość ich członków urodziła się w Afryce, ponieważ w nowym otoczeniu odtworzyli wiele cech społecznych i kulturowych swojej ojczyzny. Jednym z pierwszych oficjalnych potwierdzeń istnienia takich społeczności był raport dla Rady Indii z Hiszpanii z marca 1542 r., w którym archidiakon Álvaro de Castro oszacował, że na wyspie przebywało od 2000 do 3000 zbiegłych niewolników. W kolejnym raporcie z lipca 1546 roku opisano niektóre z licznych społeczności maroonskich na wyspie, liczących kilkaset osób, oraz mieszany sukces hiszpańskich wysiłków mających na celu ich ujarznienie. Często mieszając się z rdzennymi grupami i sprzymierzając się z wrogami swoich panów niewolników, społeczności Maroon wykazywały ogromną odporność w obliczu ciągłych wysiłków mających na celu ich wytępienie i straszliwych kar wymierzanych schwytanym uciekinierom, które obejmowały kastrację, amputację kończyn, piętnowanie, duszenie i palenie żywcem. W głębi plantacji na Karaibach, w Meksyku, Brazylii, Ameryce Północnej i gdzie indziej doszło do powstania społeczeństw maroonskich wraz z wprowadzeniem niewolnictwa. W Meksyku szybkie wyludnienie Indian skłoniło kolonistów do importu ponad 120 000 afrykańskich niewolników w latach między 1521 a 1650. Wiele tysięcy zostało zmuszonych do pracy w kopalniach srebra i na ranczach na północ od Meksyku, skupionych w Zacatecas. Od lat sześćdziesiątych XVI wieku do osiemdziesiątych XVI wieku regionem wstrząsnęła seria buntów i powstań, gdy zbiegli afrykańscy niewolnicy połączyli siły z obłąkanymi Indianami, aby napadać na rancza i magazyny, atakować podróżnych i wracać do swoich ukrytych wiosek w jaskiniach, arroyos i innych miejscach dalej.

Dżungle Veracruz

W latach siedemdziesiątych XVI wieku Korona wydała szereg drakońskich praw mających zniechęcić do takich powstań, które jednak nie przyniosły pożądanego skutku. W 1609 roku zbuntowana społeczność Maroonów w dżungli Veracruz, na czele której stał Yanga, skutecznie wynegocjowała traktat pokojowy z władzami hiszpańskimi, który zapewnił im wolność. Prawie sto lat później społeczność rozkwitła. Powstania niewolników i powstawanie społeczeństw maroonskich trwały aż do ostatecznego zniesienia niewolnictwa w Meksyku w 1829 r. Niektóre palenques przetrwały dziesięciolecia, stając się później miastami i gminami, jak na przykład El Cobre we wschodniej Kubie, gdzie powstanie niewolników w 1731 r. doprowadziło do powstania stabilnej społeczności, która 50 lat później liczyła ponad 1000 zbiegłych niewolników rozproszonych po całym Sierra del Cobre. W 1800 roku, zgodnie z zaleceniem Rady Indian, Korona ogłosiła wolność mieszkańców El Cobre pochodzących od niewolników. Inne znane palenques we wschodniej Kubie to El Frijol i Ciénaga de Zapata, które przetrwały przez większą część XIX wieku. Pomimo wszelkich wysiłków, aby unicestwić takie zbiegłe społeczności niewolników, władze kolonialne często były zmuszone do negocjacji z nimi – jak w dystrykcie Popayán w Kolumbii, gdzie w 1732 r. Audiencia w Quito upoważniła lokalnego urzędnika do zaoferowania palenque traktatu pokojowego, zwany El Castillo, zapewniający jego mieszkańcom wolność, jeśli zgodzą się nie przyjmować więcej zbiegłych niewolników. Palenque odrzucił ofertę i w 1745 roku seria wypraw wojskowych ostatecznie zdobyła i pokonała El Castillo. Ponad sto lat wcześniej, na początku XVII w., w r z okręgu Kartageny w Kolumbii zbiegły niewolnik imieniem Domingo Bioho, podający się za afrykańskiego członka rodziny królewskiej i przyjmujący tytuł króla Benkos,

zorganizował serię nalotów na plantacje i gospodarstwa rolne wokół Kartageny i założył ufortyfikowaną palenque zwaną San Basilio. Po pokonaniu dwóch wypraw wysłanych w celu podboju jego niezależnego królestwa, w 1619 roku król Benkos wynegocjował korzystny traktat z władzami hiszpańskimi, na skutek czego został zdradzony, schwytyany i powieszony. Pomimo tego niepowodzenia San Basilio przetrwało kolejne stulecie i ostatecznie zostało stłumione w latach 1713–17. Podobne epizody miały miejsce na brytyjskich i francuskich wyspach karaibskich. Na Martynice w 1665 r. Maroon, który nazywał się swoim panem, Francisque Fabulé, przewodził grupie 400–500 Maroonów, którzy przeprowadzali wielokrotne ataki na plantacje i osady. Francuska Rada Suwerenna wynegocjowała traktat z Fabulé, który zapewnił mu wolność i obiecał, że jego zespół nie zostanie ukarany. Później został skazany na życie na galerach. W 1771 r. dekret Rady Najwyższej Martyniki ubolewał nad istnieniem zbiegłych społeczności niewolników na wyspie, gdzie budowali chaty, karczowali ziemię i siali plony, a następnie wyruszali, aby dokonywać różnych grabieży. Na francuskiej wyspie Gwadelupa w 1668 r. gubernator zgłosił, że w Grande-Terre mieszka ponad 30 Maroonów i zalecił dawanie przykładu poprzez ich schwytywanie i ścięcie. Pomimo największych wysiłków władz społeczeństw Maroonów nie udało się wykorzenić. Prawie 70 lat później na Gwadelupie, w 1737 r., stanęła przed sądem grupa 48 Maroonów pod wodzą niejakiego Bordebois; ośmiu skazano na uduszenie. Podobne zdarzenia miały miejsce na Jamajce, Antigui, Barbadosie i innych wyspach Antyli Brytyjskich.

Spółeczeństwa północnoamerykańskie

W Brytyjskiej Ameryce Północnej, a po 1783 r. w Stanach Zjednoczonych, społeczeństwa bordowe tworzyły się i reformowały wielokrotnie. Istnieją dowody na istnienie co najmniej 50 takich społeczności w latach 1672–1864 w górach, lasach i na bagnach od Florydy po Luizjanę i Wirginie. Najbardziej godne uwagi wśród nich były te na obszarze Dismal Swamp na pograniczu Wirginii i Karoliny Północnej, gdzie tysiące zbiegłych niewolników i ich potomków przeżyło wielokrotne próby ich schwytywania i ujarznienia. Czasami Maroonowie sprzymierzyli się z lokalnymi Indianami, tworząc mieszane społeczności Indian i zbiegłych niewolników. Innym razem indiańskie jednostki i władze polityczne sprzymierzały się z władzami euroamerykańskimi, pomagając im w wysiłkach wytępienia, jak miało to miejsce wśród Indian Notchee w Południowej Karolinie w 1744 r., w Georgii w 1772 r. i w innych miejscach. Społeczności wywodzące się ze społeczeństw maroonskich można znaleźć w wielu częściach obu Ameryk. W latach osiemdziesiątych XX wieku szacowano, że ponad 10 procent populacji Republiki Surinamu pochodziło z sześciu społeczności lub plemion Maroon lub „Bush Negro”, które utworzyły się w XVI wieku i toczyły stuletnią wojnę wyzwolenczą przeciwko władzom holenderskim. ostatecznie uzyskali wolność w 1762 r. Zbiorowa pamięć współczesnych potomków takich społeczeństw maroonskich zapewniła podatny grunt dla historyków, antropologów, lingwistów i innych uczonych zainteresowanych zgłębianiem tego rozdziału historii Afrykanów w obu Amerykach.

System dopływów Qing (Ch'ing).

Chiński system dopływów datowany jest na dynastie Han (202 p.n.e. – 220 n.e.). Odzwierciedlało chiński światopogląd, że Chiny są centrum cywilizowanego świata i że wszystkie kraje pragnące stosunków z Chinami muszą być państwami dopływowymi. System dopływów Qing (Ch'ing) został odziedziczony po swojej poprzedniczce z dynastii Ming (1368–1644) z uzupełnienia i modyfikacji. Podstawą systemu dopływów była akceptacja chińskiej wyższości kulturowej. Nie-Chińczycy lub barbarzyńcy, jeśli wyrażą chęć udania się na dwór i odprawienia przepisanych rytuałów, mogliby zostać przyjęci do konfucjańskiej sfery państw. Władcy lub wysłannicy państw wasali składali daninę lub prezenty i otrzymywali w zamian pieczęć uznania chińskiego cesarza oraz zwroty prezentów, na ogół znacznie przekraczających tę daninę. System trybutów spełniał cztery główne funkcje. Po pierwsze, utrzymał prymat Chin wśród ludów peryferyjnych. Po drugie, był to polityczny środek samoobrony. Po

trzecie, był to środek handlu. Po czwarte, był to sposób prowadzenia dyplomacji. Dzięki potęgze Chin na lądzie i morzu we wczesnym okresie dynastii Ming Chiny stały się zwierzchnikiem wielu doływów lub wasali. Obejmowały one Koreę, Wyspy Ryukyu, Annam (Wietnam), Birmę, Syjam i wiele innych państw w Azji Południowo-Wschodniej i Środkowej, od Bengaluru przez Filipiny po Samarkandę. Departament Przyjęć, biuro chińskiego rządu, regulował wielkość, częstotliwość i odbiór misji hołdowych, które zależały od znaczenia każdego z nich i odległości od Chin. Na przykład Korea składała daninę cztery razy w roku; Annam raz na dwa lata; Syjam co trzy lata; oraz Laos i Birma co 10 lat. Będąc w Chinach, wszystkie wydatki związane z misjami hołdowymi pokrył rząd chiński. Przepisy regulowały również liczbę kupców i wielkość handlu dozwolonego podczas każdej misji daniny. Wraz z upadkiem dynastii Ming nowo utworzona, regionalna dynastia Qing lub Manchu utworzyła w 1638 r. urząd zwany Lifanyuan (Li-fan Yuan), czyli Trybunał ds. Kolonialnych. Jego misją było zarządzanie sprawami dotyczącymi Mongolii, Tybetu (w tym kontakty z Dalajlamą), Regionami Zachodnimi (dzisiejszy Xinjiang [Sinkiang]) i Koreę. Śledziła tytuły i określała domeny wodzów mongolskich, aby zapobiec wojnom plemiennym oraz regulowała stosunki Mongołów z ich duchowymi przywódcami w Tybecie. Po 1644 roku jego funkcje zostały rozszerzone do nadzorowania częściowo wchłoniętych ludów plemiennych południowo-zachodnich Chin w prowincjach Yunnan, Guizhou (Kweichow) i Syczuan (Szechuan). Krótko mówiąc, Lifanyuan zajmował się ludami przygranicznymi i mniejszościami etnicznymi w imperium Qing poza chińskim stylem administracji cywilnej. Europejczycy, którzy za czasów dynastii Ming podróżowali do Chin drogą morską, zetknęli się z tym systemem stosunków międzynarodowych. Chociaż narody zachodnie nie zostały formalnie zaliczone do państw doływowych ze względu na dużą odległość od Chin, na dworze Qing przyjmowano wysłanników z Portugalii, Holandii i Rosji w charakterze ambasadorów hołdu. W latach 1655–1795 monarchowie Qing przyjęli 17 misji z krajów zachodnich i wszystkie z wyjątkiem ostatniego, ambasadora brytyjskiego lorda Macartneya, złożyły pokłon przed cesarzem. Ten styl stosunków międzynarodowych między Chinami a narodami zachodnimi zakończył się w 1842 r., po tym, jak Wielka Brytania pokonała Chiny w pierwszej wojnie anglo-chińskiej, chociaż utrzymywał się między Chinami a ich tradycyjnymi państwami wasalnymi aż do końca XIX wieku

Savonarola, Girolamo

(1452–1498) włoski reformator przedreformacyjny

Girolamo Savonarola był włoskim duchownym i reformatorem, którego kazania i pisma poprzedzały reformację. Urodzony w Ferrarze w 1452 roku, od dzieciństwa był uczonym, studiował muzykę, medycynę, projektowanie i teologię. Zainspirowany kazaniem z 1474 roku wstąpił do klasztoru św. Dominika w Bolonii, gdzie spędził sześć lat w nowicjacie. Nawet tak młody, jego wiersze wyrażały sprzeciw i oburzenie wobec sprzedajności renesansowego kościoła. Stopniowo Savonarola zyskał sławę jako kaznodzieja zakonu dominikanów. W 1490 r. był już w klasztorze św. Marka i zyskał tak wpływ na swoich słuchaczy, że w 1491 r. został wybrany na stanowisko kierownicze. Do tego czasu stał się tak potężny, że czuł, że jest w stanie potępić zwyczaje i etykę ówczesnych władców, w tym Lorenza de Medici, papieża i króla Neapolu. Jego potężna pozycja we Florencji została wzmocniona, gdy Lorenzo de' Medici wezwał go na łożo śmierci, a Savonarola odmówił udzielenia rozgrzeszenia umierającemu, ponieważ nie chciał oddać władzy we Florencji. W latach 1492-1494 władza Savonaroli rozszerzyła się poprzez jego kazania i pisma, w których ogłaszał, że ma apokaliptyczne wizje, że gniew Pana spadnie na winnych, a światu grozi głód, rozlew krwi i zaraza. Jego sława jako mówcy rozprzestrzeniła się po całych Włoszech. W 1493 roku jego zakon dominikanów św. Marka otrzymał brief, dzięki czemu był w zasadzie niezależny od większości bezpośrednich władz kościelnych. Jego ostateczne dojście do władzy nastąpiło po obaleniu Medyceuszy w 1494 r. na skutek zbliżenia się francuskiego króla Karola, który zagroził Florencji. Na skutek sprzeciwu Savonaroli król bez rozlewu

krwi wycofał się z Florencji. W wyniku obrotu wydarzeń Savonarola przez następne cztery lata był nieoficjalnym dyktatorem Florencji. Ustanowił czteroczęściową formułę swoich rządów: bojaźń Boża i oczyszczenie obyczajów, wspieranie dobra publicznego w przeciwieństwie do interesów prywatnych, powszechną amnestię dla wszystkich przestępców politycznych oraz sobór na sposób wenecki, ale bez doży. Przez kilka następnych lat stosowano się do wielu jego zaleceń. Cały majątek został opodatkowany. Zorganizował chłopców z Florencji w tajną milicję. Ustanowił karnawały, podczas których obywatele oddawali swoje najdroższe rzeczy jako jałmużnę biednym, a także palili luksusowe przedmioty, takie jak maski i inne przedmioty używane podczas świąt. W ogóle nie sprzeciwiał się sztuce; w rzeczywistości pomógł ocalić Bibliotekę Medyceuszy dzięki funduszom swojego klasztoru. W tym okresie Florencja stała się raczej surowa. Wiele osób opuściło swoje domy, aby wstąpić do zakonów, a wielu szukało zakonu Savonaroli, dominikanów. Ludzie ubrani ascetycznie. Na ulicach regularnie śpiewano hymny i psalmy. Upadek Savonaroli był wynikiem zarówno wrogów zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Zrobił sobie zacieklego wroga papieża Borgii Aleksandra VI, potępiając go za jego zbrodnie. Medici potajemnie pracowali we Florencji, aby powrócić do władzy. Kiedy papież próbował przekupić Savonarolę za pomocą kardynalskiego kapelusza, ten odrzucił tę propozycję i kontynuował swoje donosy. Kiedy odmówił zaproszeń do odwiedzenia Rzymu, Florencji groził interdykt. W 1498 r. powtarzające się groźby papieża pod adresem soboru florenckiego w połączeniu z wielokrotnymi potępianiami „antypapieża” przez Savonarolę spowodowały, że sobór florencki stał się wobec niego bardziej wrogi. W tym samym czasie egzekucje partyzantów Medyceuszy, chęć umiaru i uraza po niestawnym karnawale w 1497 r., podczas którego spalono cenne książki i dzieła sztuki, przyczyniły się do upadku Savonaroli. Ostateczną przyczyną upadku Savonaroli była próba ognia zwołana przez jego wrogów, franciszkanów. Kiedy jego oskarżyciele się nie pojawili, ludzie poczuli się oszukani, a Savonarola stał się kozłem ofiarnym. Został aresztowany, torturowany i ukrzyżowany wraz z dwoma wyznawcami 22 maja 1498 r. W późniejszych latach jego śmierć zaczęto postrzegać jako męczeństwo, a dziś dzieło jego życia jest postrzegane jako zwiastun reformacji.

Sekigahara, Bitwa pod (1600)

Bitwa pod Sekigaharą toczyła się pomiędzy siłami Tokugawy Ieyasu a siłami jego przeciwników. Jego zdecydowane zwycięstwo zapewniło mu nominację na szoguna Japonii i ustanowienie szogunatu Tokugawa, który rządził Japonią do 1868 roku. W połowie XVI wieku japoński szogunat Ashikaga znajdował się w fazie ostatecznego upadku, a w kraju szalały wojny domowe pod wodzą rywalizującej szlachty lub daimyo. starał się go zastąpić. Drugi z potężnych władców, Toyotomi Hideyoshi (1535–1598), prawie wykonał zadanie. Gdy był bliski śmierci, a jego syn Hideyori był zbyt młody, aby sprawować władzę, powołał radę złożoną z pięciu regentów, aby zarządzili w imieniu chłopca, mając nadzieję, że zamatają się nawzajem. Tokugawa Ieyasu był jednym z regentów. Ieyasu pomógł Hideyoshiemu w jego kampaniach i został nagrodzony rozległymi posiadłościami ziemskimi na bogatym w rolnictwo obszarze Równiny Kanto, gdzie zbudował potężny zamek w porcie Edo (współczesne Tokio). Ieyasu nie brał udziału w próbie podboju Korei przez Hideyoshiego, pozostając w Japonii, aby skonsolidować swoje posiadłości. Równowaga sił między pięcioma regentami wkrótce się rozpadła, a czterech z pięciu regentów sprzymierzyło się przeciwko Ieyasu. Zręczny polityk Ieyasu był w stanie rozbić potężną koalicję, zapewniając tajne wsparcie wielu lordów rzekomo lojalnych wobec innych regentów, którzy ponadto byli między sobą rywalami. Do starcia doszło 21 października 1600 roku w bitwie pod Sekigaharą. Ieyasu zwyciężył zdecydowanie, częściowo dzięki ucieczce części sił przeciwnika. Zwycięstwo uczyniło go mistrzem wojskowym Japonii. Ugaszono osiemdziesiąt siedem domów daimyo, a pozostała część, w tym lenno Toyotomi, została radykalnie zmniejszona, co pozwoliło Ieyasu na powiększenie bezpośrednio kontrolowanego przez siebie terytorium i nagrodzenie swoich zwolenników. W 1603 roku cesarz uznał fakt dokonany i mianował szoguna Ieyasu. Miał umocnić swoją władzę na pozostałe lata, stosując prawa zapewniające posłuszeństwo ocalałemu

daimyo i przechodząc na emeryturę w 1605 roku na rzecz swojego syna, pozostając jednocześnie za kulisami, aby zapewnić stabilność szogunatu. W 1614 roku rozpoczął ostatnią masową kampanię, mobilizując 180 000 żołnierzy przeciwko Hideyoriemu w swojej twierdzy, zamku w Osace, bronionej przez 90 000 ludzi. Zamek został zdobyty, a Hideyori zabity. Te dwie kampanie zapewniły dominację rodowi Tokugawy.

Selim II

(1524–1575) sułtan osmański

Ostatni żyjący syn Sulejmana I Wspaniałego, Selim II (1566–1575), został sułtanem Imperium Osmańskiego, gdy imperium znajdowało się u szczytu swojej potęgi i świetności. Chociaż Selim był utalentowanym poetą, jego notoryczne nadużywanie alkoholu, zabronionego w islamie, uraziło wielu muzułmanów i zaczęto go nazywać „sutem”. Selim był pierwszym sułtanem osmańskim, który nie był dowódcą wojskowym i osobiście poprowadził swoje wojska do bitwy. Będąc nieskutecznym władcą, Selim na szczęście pozostawił większość kluczowych decyzji administracyjnych swojemu zdolnemu wielkiemu wezyrowi Mehmedowi Sokollu, który również służył pod rządami Sulejmana. W 1571 r. wbrew radom wezyra Selim nakazał podbój Cypru; niektórzy twierdzili, że stało się tak dlatego, że chciał kontrolować źródło swojego ulubionego wina. Po szczególnie brutalnej walce Turcy zabezpieczyli wyspę przed panującymi Wenecjanami, ale wzbudziła wrogość innych mocarstw europejskich. W odwecie papież wezwał do utworzenia wspólnej floty chrześcijańskiej, aby przeciwstawić się osmańskiej potęgde morskiej na Morzu Śródziemnym. Nowa flota spotkała się z flotą osmańską w bitwie pod Lepanto (1571) i podczas zaciętej konfrontacji Osmanowie stracili ponad 100 statków. Jednak w niecały rok flota osmańska została odbudowana, choć wielkim kosztem, i następnie pokonała Wenecjan, którzy próbowali odbić Cypr; Osmanom również udało się włączyć Tunis do imperium do 1574 r. Stłumili także bunt w Hidżazie (w dzisiejszej Arabii Saudyjskiej) i wzmocnili kontrolę nad Jemenem. Rosjanom udało się pokonać osmańskie próby zajęcia terytorium pod budowę kanału łączącego Wołgę i Don, a car Iwan IV Groźny podpisał następnie dość krótkotrwały traktat o przyjaźni z Turkami. Selim i jego wezyr również marzyli o zbudowaniu kanału łączącego Morze Czerwone z Morzem Śródziemnym, ale to również się nie udało. Chociaż wówczas nie było to jeszcze oczywiste, era ekspansji osmańskiej dobiegła końca i wkrótce na scenie światowej miały pojawić się inne potęgi. Podobnie jak jego przodkowie, Selim był mecenasem sztuki i zlecił budowę znanemu osmańskiemu architektowi Abdulowi-Menanowi Sinanowi. Co stało się jego arcydziełem, wielkim meczetem Selimye w Edirne. W 1575 roku Selim doznał wstrząsu mózgu w wyniku upadku w pijackim odrętwieniu i wkrótce potem zmarł.

Sengoku Jidai

100 lat od końca XV do końca XVI wieku znane jest w Japonii jako Sengoku Jidai, Era Walczących Królestw (lub era Kraju w stanie wojny), nazwana na cześć okresu w Chinach w III wieku n.e. Szogunat Ashikaga, założony w 1338 roku z siedzibą w Kioto, cieszył się władzą przez około sto lat. Rząd szoguna, czyli bakufu, był jednak niestabilny, ponieważ dbanie o jego interesy w prowincjach zależało od zastępców i stał się nieskuteczny, gdy z czasem pierwotne więzi między szogunami a ich zastępcami rozluźniły się. Posłowie, będący dziedzicznymi namiestnikami wojskowymi, konsolidowali swoje posiadłości, wyznaczając jednego spadkobiercę (syna, niekoniecznie najstarszego), zamiast pozwalać wszystkim synom odziedziczyć część swoich posiadłości, organizowali lokalnych wojowników w charakterze oficerów wojskowych i werbowali chłopów jako żołnierzy. W tym okresie zmienił się charakter wojny. Indywidualną walkę pomiędzy ciężko konnymi arystokratami zastąpiły duże armie piechoty uzbrojonej w piki, a po pojawieniu się Portugalczyków w 1543 roku w muszkiety. Powszechne użycie muszkietów i armat zrewolucjonizowało sposób prowadzenia wojny i zaowocowało budową

potężnych zamków. Długotrwałe wojny zdziesiątkowały rodziny arystokratyczne i pozwoliły utalentowanym mężczyznom z niższych klas rzucić wyzwanie swoim przełożonym, czego najbardziej niezwykłym przykładem był Toyotomi Hideyoshi. Urodzony jako chłop, powstał, aby zjednoczyć Japonię poprzez ambicję i zdradę. Ogólne bezprawie doprowadziło także do pojawienia się uzbrojonych i potężnych sekt religijnych, z których najpotężniejszą byli buddyści Prawdziwej Czystej Krainy, którzy kontrolowali prowincję nad Morzem Japońskim i twierdze w regionie Kioto-Osaka. Shogun Yoshinori, który próbował wzmocnić bakufu, sprawdzając władzę gubernatorów wojskowych, został zamordowany przez jednego z nich w 1441 r. Od tego czasu rząd szoguna zaczął się rozpadać, czego kulminacją była wojna Onin (1467–77), stoczona pomiędzy dwoma pretendencjami starającymi się zostać następcą Yoshinoriego, popieranymi przez dwie frakcje rodziny rządzącej. Wojna zniszczyła pozostałą władzę szogunatu, zakończyła system, na którym został zbudowany, i doprowadziła do stulecia endemicznych działań wojennych zwanych Sengoku Jidai. Wojny trwały nadal, ponieważ nie pojawiła się żadna rodzina ani przywódca, który mógłby zjednoczyć kraj. Potrzeby wojny skłoniły zwycięskich pretendenców do konsolidacji swoich posiadłości i tworzenia sojuszy poprzez przysięgę wierności potężniejszym panom w sposób podobny do feudalizmu w Europie w średniowieczu. Władców terytorialnych nazywano daimyo. Pierwsi Europejczycy, którzy podróżowali do Japonii, błędnie nazywali daimyo królami lub książętami. W drugiej połowie XVI wieku proces zjednoczenia postępował pod rządami trzech przywódców: Ody Nobunagi (1534–1582), Toyotomi Hideyoshiego (1542–98) i Tokugawy Iejasu (1542–1616). Era Sengoku była również znakomita kulturowo i tętniąca życiem gospodarczym. Dwór cesarski, także w Kioto, był bezsilny i dotknięty biedą. Szoguni w dalszym ciągu wykorzystywali swoje wielkie bogactwo do mecenatu sztuce, budując wspaniałe pałace i świątynie w Kioto oraz sponsorując dramatyczne prezentacje. Rozkwitła poezja i malarstwo pod wpływem buddyzmu zen, podobnie jak kształtowanie krajobrazu i ceremonia parzenia herbaty, a wszystko to pod wpływem estetyki chińskiej dynastii Song (Sung). Podobnie wielu daimyo patronowało także sztuce. Gospodarka rosła, pomimo i stymulowana przez wojny. Postęp rolniczy wytworzył nadwyżki, które wygenerowały handel, głównie z Chinami i Koreą. Powszechne piractwo skłoniło chiński rząd Ming do wynegocjowania z szogunami systemu oficjalnie usankcjonowanego i regulowanego handlu, co zakończyło się niepowodzeniem, ponieważ bakufu nie miało mocy egzekwowania prawa. Japonia importowała z Chin porcelanę, obrazy, książki, lekarstwa i miedziane monety oraz eksportowała surowce, takie jak miedź i siarka, a także produkty gotowe, takie jak miecze, parawany dekoracyjne i składane wachlarze, wskazujące na wyrafinowany przemysł wytwórczy i rzemieślniczy w Japonia. Rozkwitały miasta i porty – na przykład Hataka na Kiusiu (docelowy cel najeżdźczej floty Qubilai Khana) – centrum handlu z Koreą. Pieniądz zastępował handel barterowy, początkowo w postaci monet importowanych z Chin, później także w formie weksli. Era Sengoku była ważna w historii Japonii jako okres przejściowy od zdecentralizowanego systemu majątkowego i feudalnego do scentralizowanego państwa feudalnego. Była to także era świetności kulturalnej i wzrostu gospodarczego.

Sepúlveda, Juan Ginés de

(1490–1573) Hiszpański teolog humanista

Juan Ginés de Sepúlveda był XVI-wiecznym hiszpańskim teologiem humanistą. Studia teologiczne, filozoficzne i prawnicze odbywał w Kordobie, Alcalá de Henares i Bolonii, gdzie żywo zainteresował się filozofią Arystotelesa. Mianowany kapelanem królewskim, historiografem nadwornym i wychowawcą Filipa II przez cesarza Karola V w połowie lat trzydziestych XVI w. Miał reakcyjne poglądy, które wciągały go w liczne dysputy, w których starał się chronić ortodoksję i stłumić reformy kościelne. Oprócz Erazma z Rotterdamu i Marcina Lutra, najsłynniejszym atakiem były Sepúlveda postępowe i humanitarne poglądy dominikanina brata Bartolomé de Las Casas (1474–1566), najbardziej zagorzałego orędownika

praw ludności tubylczej w obu Amerykach. W przeciwieństwie do tak zwanych nowych praw (1542), które zakazały niewolnictwa i regulowały encomienda, neofeudalną instytucję przyznającą hiszpańskim właścicielom ziemskim bezpłatną siłę roboczą, Sepúlveda przekonał cesarza do ich odwołania. Las Casas, jeden z inspiratorów Nowych Praw, natychmiast popłynął z powrotem do Hiszpanii, aby odeprzeć atak tych przedstawicieli hiszpańskiej inteligencji, którzy stanęli po stronie konkwistadorów i usprawiedliwiali zabijanie i ucisk Indian.

Czempion łowców niewolników i właścicieli ziemskich

Sepúlveda był jednym z nich. Samozwańczy orędownik interesów handlarzy niewolników i właścicieli ziemskich był autorem traktatu zatytułowanego „W sprawie słusznej przyczyny wojny z Indianami” (1547), który miał zapewnić solidne podstawy filozoficzne dla hiszpańskiego imperializmu i teorii wojny sprawiedliwej. Czyniąc to, niebezpiecznie zbliżył się do herezji. Jego heterodoksyjne poglądy, zabarwione naturalistycznym pogaństwem i militarystycznym szowinizmem, odstraszały go od najważniejszych kręgów akademickich Hiszpanii. Mimo to, dzięki imponującej nauce i wsparciu potentatów gospodarczych, zachował znaczną część swoich wpływów. W ten sposób ci dwaj intelektualni giganci znaleźli się na kursie kolizyjnym. W 1550 roku Karol V wezwał do wstrzymania działań wojennych w Nowym Świecie do czasu dokładnego omówienia statusu rdzennych Amerykanów oraz moralności i legalności hiszpańskiego podboju. Do Valladolid zwołano grupę teologów i prawników (junta), aby wysłuchać argumentów Las Casas i Sepúlveda i raz na zawsze rozstrzygnąć tę kwestię. Spór ten ma ogromne znaczenie, ponieważ stanowił pierwszą poważną, wyrazistą próbę ze strony Europejczyków zrozumienia i zdefiniowania ludzkiej zmienności i różnorodności kulturowej oraz wyznaczył kluczowe uniwersalistyczne/rasistowskie rozdzielenie filozofii antropologicznej u zarania nowoczesności.

Papieskie potępienie niewolnictwa

Bulla Sublimis Deus, wydana w 1537 r. przez papieża Pawła III, wyjaśniła już oficjalne stanowisko Stolicy Apostolskiej w tej sprawie. Papież potępił niewolnictwo i przedstawianie Indian jako „głupich brutalnie stworzonych dla naszej służby”, niezdolnych do sprawowania samorządu, wolnej woli ani racjonalnego myślenia, a zatem niezdolnych do przyjęcia przesłania Chrystusa. Las Casas, rozwijając tę bullę oraz pisma Francisco de Vitoria, dominikańskiego profesora prestiżowego uniwersytetu w Salamance, a także jednego z prekursorów prawa międzynarodowego i teorii praw człowieka, potępił barbarzyństwo Hiszpanów, przeciwstawiając je łagodność, pokora i dobroduszość Indian. Wspierany niezachwianą wiarą w zasadniczą jedność rodzaju ludzkiego i przekonaniem, że zaangażowanie na rzecz globalnej sprawiedliwości jest imperatywem moralnym, argumentował, że Indianie są w pełni zdolni do samodzielnego rządzenia i przysługują im pewne podstawowe prawa, niezależnie od charakteru ich praktyk i wierzeń, które w każdym razie należy rozumieć z rdzennego punktu widzenia.

Argumenty przeciwko niewolnictwu

Podczas gdy Las Casas, który większość życia spędził w koloniach, stanął po stronie biednych i pozbawionych praw wyborczych, Sepúlveda, który wiedział bardzo niewiele o hiszpańskich poddanych kolonialnych, odwołując się do doktryny prawa naturalnego i realizmu pragmatycznego, aby zarządzić większością argumenty, które później wykorzystali antyabolicjoniści, segregacjoniści i imperialiści. Wyjaśnił, że pod każdym względem, biorąc pod uwagę ich wrodzoną niższość fizyczną i intelektualną, Hindusów należy zasymilować z „naturalnymi niewolnikami” Arystotelesa. Dla Sepúlvedy krew chrześcijańska była jedynym naczyniem rozumu; dlatego Indianie byli z natury odporni na nawrócenie. W wyniku tego, że kierują nimi raczej namiętności niż rozsądek, Indianie w rzeczywistości urodzili się jako niewolnicy i powinni być wdzięczni, że pomimo swojej grzeszności, barbarzyństwa, rozwiązłości i względnej obojętności na instytut własności prywatnej, ich nowi panowie postępowali jak Boży

instrumentem odkupienia i odrodzenia. Wreszcie, tak jak mężczyźni panowali nad kobietami, a dorośli nad dziećmi, tak rasy niższe powinny być podporządkowane woli ras wyższych. Ten sposób rozumowania wyraźnie pozwalał na faktyczne zniewolenie rdzennej ludności i zezwalał na brutalne represje za każdym razem, gdy Indianie odmawiali zaakceptowania hiszpańskich rządów. Oficjalnie ani Las Casas, ani Sepúlveda nie wygrały sporu, ale monarchia pojednała się z kościołem przeciwko encomenderos, gdyż narastała obawa, że siła kolonialnych właścicieli ziemskich rośnie nieproporcjonalnie, a ich niechęć do ponownego inwestowania znacznych dochodów jest szkodliwa gospodarkę hiszpańską. Można także powiedzieć, że Korona kierowała się szczerymi wątpliwościami moralnymi. Z perspektywy czasu widać, że tezy Sepúlvedy były zarówno nowoczesne – jak wtedy, gdy sugerował, że sferę polityki i religii należy oddzielać, a prawo powinno odzwierciedlać rzeczywistość rzeczywistych relacji międzyludzkich – jak i anachroniczne, biorąc pod uwagę, że opierał się na koncepcji naturalnej przyczynowości społeczeństwa i polityki, która była już wówczas przestarzała. W konsekwencji jego propozycji nie dało się pogodzić z hiszpańską myślą prawniczą, która zajęła już wyraźne stanowisko przeciw niewolnictwu i konsekwentnie odmawiała sankcjonowania wyzysku tubylców amerykańskich pod przykrywką przestarzałych i niegodnych średniowiecznych kontraktów. Niemniej jednak wyzysk i nadużycia trwały nadal, zarówno w Potosí, jak i w Meksyku, ponieważ zwyciężyła zimna logika pragmatyzmu i chciwości. Tylko ci tubylcy, którzy nauczyli się korzystać z praw kolonialnych i działali jako ich własni prawnicy, mogli skutecznie walczyć ze swoimi wyzyskiwaczami.

Sewilla i Kadyks

Sewilla i Kadyks w Andaluzji (na południu Hiszpanii) odegrały niezwykle ważną rolę w imperium hiszpańskim w obu Amerykach, przy czym imperium było administrowane z Sewilli, co czyniło je jednym z najważniejszych miast w Europie w XVI i na początku XVII wieku. Części Andaluzji były pierwszymi obszarami Hiszpanii zajętymi przez Maurów w VIII wieku, a na początku XIII wieku Sewilla, port śródlądowy na Río Guadalquivir, była wiodącym miastem muzułmańskiej Hiszpanii. Zostało zdobyte od Maurów w 1248 roku przez Ferdynanda III podczas rekonkwisty (rekonkwisty), a wkrótce potem do Sewilli przybyło 24 000 kastylijskich osadników, przekształcając to miejsce w kastylijskie miasto. Stało się także siedzibą ulubionej rezydencji królów Hiszpanii. Ferdynand III i jego syn Alfonso X zostali pochowani w Sewilli. Kadyks na wybrzeżu jest tradycyjnie najstarszym nieprzerwanie zamieszkanym miastem w Europie, o którym mówi się, że został zasiedlony przez Fenicjan w 1100 roku p.n.e. Następnie stało się rzymską bazą morską, ale później podupadło i zostało zajęte przez Maurów. W 1262 roku zostało zdobyte od Maurów przez króla Alfonsa X. Kiedy Krzysztof Kolumb wypłynął do Ameryki w 1492 roku, opuścił port w Huelvie, na zachód od Sewilli i Kadyksu. Jednak jego druga wyprawa została wyposażona i opuściła Kadyks, podobnie jak czwarta wyprawa. To Sewilla, a nie Kadyks, miała czerpać ogromne zyski z Ameryk. Królowie Hiszpanii dali Sewilli monopol na handel z Ameryką, szybko czyniąc ją jednym z najbogatszych miast XVI wieku. Powstały rozległe budowle renesansowe i barokowe, z których najświetniejszą była nowa katedra. Kiedyś był to meczet, ale został przekształcony w jedną z największych katedr na świecie. Słynny architekt Hernán Ruiz zaprojektował dzwonicę La Giralda, dawniej minaret meczetu, oraz Cabildo – kapitułarz – który został zbudowany w latach 1558–1592. Dekoruje go Bartolomé Esteban Murillo (1618–1682), jeden z hiszpańskich największych malarzy i pierwszy, który zdobył powszechną sławę poza Hiszpanią. Murillo był być może najświetniejszym malarzem związanym z miastem w tamtym czasie, ale z pewnością nie był jedyny. Francisco de Zurbarán (1598–1664) odbywał praktykę w Sewilli, a wiele jego obrazów było przeznaczonych dla hiszpańskiej Ameryki. W ostatnich latach życia pozostawał pod silnym wpływem Murillo, co pokazuje styl wielu jego późniejszych obrazów. Juan de Valdés Leal (1622–1690) urodził się w Sewilli, ale przed powrotem do rodzinnego miasta pracował w Kordobie, gdzie był prezesem Akademii Sewilijskiej. Kiedy Murillo zmarł, Valdés Leal stał się najwybitniejszym malarzem w mieście. Diego Velázquez (1599–1660) również urodził się w Sewilli, ale przeniósł się do Madrytu, gdzie wykonał

swoje najszlachetniejsze obrazy. Do Sewilli ściągano także wielu rzeźbiarzy. Juan Martínez Montañés (1568–1649) przeprowadził się tam w 1587 r. i do końca życia pozostał w Sewilli; Za ołtarz główny w Sewilli wraz z Valdéssem Lealem odpowiedzialny był Pedro Roldán (1624–1700). Grób Kolumba znajduje się również w Sewilli, ale jego ciało zostało zabrane z Kuby dopiero w 1899 roku i możliwe, że prawdziwe ciało zginęło wcześniej. Ponieważ Sewilla była chroniona, ponieważ znajdowała się daleko w górze Río Guadalquivir, co było jednym z głównych powodów wyboru jej jako miasta do administrowania hiszpańską Ameryką, niektórzy handlarze korzystali również z bardziej dostępnego miasta portowego Kadyks, blisko ujścia Río Guadalquivir. W XVI wieku również się wzbogaciło, ale nigdy nie osiągnęło sławy Sewilli. Jednak bogactwo Kadyksu przyciągnęło także najazdy Anglików i Holendrów. W 1587 roku Sir Francis Drake zaatakował Kadyks, aby „przypalić brodę króla Hiszpanii”, co opóźniło wyposażenie słynnej hiszpańskiej Armady, która wypłynęła w następnym roku. W 1596 r. wyprawa anglo-holenderska ponownie zaatakowała Kadyks, paląc znaczną część miasta. W XVII wieku administrowanie Ameryką z Sewilli stało się znacznie trudniejsze. Większe statki z tamtego okresu miały problemy z żeglugą po Río Guadalquivir, które zaczęło mocno się zamulać. Oprócz tego w 1649 r. Sewillę nawiedziła potężna zaraza, która zgładziła prawdopodobnie połowę populacji miasta. Doprowadziło to do większego zainteresowania zdrowiem publicznym i szpital de la Caridad (szpital charytatywny) został zbudowany w 1676 roku i nadal ma w swojej kaplicy obrazy Murillo. Po latach niezdecydowania i wahań ostatecznie zdecydowano się przenieść Casa de la Contratación z Sewilli do Kadyksu w 1717 roku. Na tej podstawie oddano do użytku w Kadyksie szereg dużych budynków użyteczności publicznej. W 1716 r. rozpoczęto prace nad budową dużej katedry dla miasta. Chociaż prace rozpoczęły się szybko, tak naprawdę zostały ukończone dopiero w 1838 roku. W XVIII wieku prawie trzy czwarte hiszpańskiego handlu z Ameryką odbywało się przez Kadyks, co uczyniło miasto niezwykle bogatym. W pobliżu Kadyksu w El Puerto de Santa María nadal można zobaczyć słynną kamienną fontannę La Fuente de las Galeras z XVIII wieku z czterema dziobkami zapewniającymi wodę statkom płynącym do Ameryk. Wiele obrazów z czasów, gdy Sewilla była jednym z najbogatszych miast w Europie, można oglądać w miejskim Museo de Bellas Artes. W Sewilli znajduje się także najstarsza zachowana arena byków, pochodząca z 1758 r. XV-wieczny budynek, który służył jako Lonja (giełda) w Sewilli dla handlu amerykańskiego, to obecnie Archivo de Indias, w którym od 1785 r. przechowywana jest większość dokumentów archiwalnych związanych z odbywającymi się zawodami w Ameryce Hiszpańskiej. Setki uczonych z całego świata nadal korzystają z niego co tydzień do badań nad historią i genealogią Hiszpanii i Ameryki Łacińskiej.

Shah Jahan

(? –1666) Mogołów władca i budowniczy

Śmierć cesarza Mogołów Jahangira i następująca po niej walka o sukcesję zakończyła się triumfem jego syna, księcia Khurrama, który przyjął tytuł Shah Jahan, co oznacza „cesarz świata”. Zabił swoich męskich krewnych i zmusił wpływową wdowę po Jahangirze, Nur Jahan, do przejścia na emeryturę. Najbardziej pamięta się go z budowy Taj Mahal, mauzoleum dla swojej żony Mumtaz Mahal. Był piątym władcą imperium Mogołów, a jego panowanie oznaczało apogeum potęgi i świetności Mogołów. Przewidując śmierć ojca, przyszły Szahdżahan otworzył się w 1623 r. i przejął władzę po śmierci Jahangira w 1628 r., zabijając wszystkich swoich braci i innych potencjalnych rywali. Shah Jahan był pobożnym, ortodoksyjnym muzułmaninem. Nietolerancyjny dla innych wyznań nakazał w 1632 roku zniszczenie nowych świątyń hinduistycznych i kościołów chrześcijańskich. W tym samym roku zaatakował portugalskie osady w Hoogley i Chittagong w Bengalu. Obie placówki handlowe znajdowały się daleko od Goa, siedziby portugalskiego wicekróla, więc nie mógł on wysłać żadnej pomocy. Portugalscy jeńcy zostali zabrani do Agry i przetrzymywani do 1643 roku, kiedy to zostali repatriowani do Goa. Shan Jahan prowadził także kampanię przeciwko rządzącym przez szajty państwom muzułmańskim na Dekanie

i podporządkował je. Musiał jednak oddać Kandahar w Afganistanie Persom w 1653 r., ponieważ posiadali oni lepszą artylerię i działa, a także utracił kontrolę nad poprzednimi posiadłościami Mogołów w Azji Środkowej. Shah Jahan rządził imperium Mogołów w jego szczytowym okresie i był znany z ekstrawagancji i przepychu swojego dworu. Słynął z budynków, które zamówił, w szczególności z Czerwonego Fortu w Delhi z meczetem i wystawnymi pałacami, zwłaszcza z wysadzanego klejnotami Pawiego Tronu. Chociaż miał harem składający się z 5000 kobiet, był znany ze swojego oddania swojej żonie, Mumtaz Mahal, której imię oznacza „światło pałacu”. Zmarła, rodząc ostatnie z 14 dzieci. Wyraził swój żal z powodu niej, zbierając 20 000 robotników, którzy przez 20 lat pracowali nad ukończeniem jej mauzoleum w Agrze. Zaprojektowany przez perskich architektów był syntezą perskiego stylu muzułmańskiego i indyjskiego zwanego indoislamskim i pozostaje cudem świata. Większość innych jego pomników również pozostała. Żądania jego kampanii i projektów zaowocowały ogromnymi podwyżkami podatków, które osłabiły gospodarkę. Gdy Shah Jahan się starzał, jego dorośli synowie zaczęli spiskować w celu zdobycia tronu. Swojego najstarszego i ulubionego syna, Darę Shikuh, zatrzymał w Agrze, aby mógł rozpocząć zdobywanie doświadczenia wojskowego i administracyjnego. Obawiając się, że jest bliski śmierci, w 1657 roku zbuntowali się jego pozostali trzej ambitni synowie. Walczyli między sobą, przeciwko ojcu i najstarszemu bratu. Aurangzeb, trzeci i najbardziej bezwzględny, został zwycięzcą. Zabił swoich braci i uwięził swojego sędziwego ojca w mieszkaniu w forcie Agra z widokiem na Taj Mahal aż do jego śmierci w 1666 roku. W międzyczasie Aurangzeb ogłosił się cesarzem Alamgirem w 1658 roku.

Statki i żegluga

Do XV wieku kontakty między marynarzami z Europy Północnej a ich odpowiednikami na Morzu Śródziemnym zaowocowały rozwojem wielu typów statków używanych w całej Europie. Stoczniovcy z wybrzeża Atlantyku najpierw pożyczili ramę. Techniki konstrukcyjne zaczerpnięto ze śródziemnomorskich okrętów okrągłych i galer, podczas gdy budowniczowie z Europy Południowej pożyczili bardziej zwrotny żagiel kwadratowy i ster na rufie ze statków zbudowanych, aby przetrwać cięższe morza Atlantyku i Morza Północnego. Rezultatem takiego wzajemnego zapłodnienia była seria typów statków, które aż do epoki pary nie miały ulec bardziej radykalnym przemianom; wysoki żaglowiec z XV wieku miał więcej wspólnego ze statkami z początku XIX wieku niż z tymi sprzed zaledwie 100 lat. Podstawowymi typami statków używanymi w Europie na początku XV wieku były karak, wysoki żaglowiec i kuchnia. Znacznie smuklejsza i znajdująca się niżej w wodzie galera napędzana była głównie wiosłami, choć była też wyposażona w żagle, których można było używać w sprzyjających warunkach. Czasem bardzo duże, do ponad 1000 ton, karaki napędzane były przez trzy lub cztery maszty, każdy z jednym lub dwoma kwadratowymi żaglami, z wyjątkiem bezanmasztu, tego znajdującego się najbliżej tyłu lub rufy statku, który dźwigał późny żagiel. Karaki prowadzone były przez centralnie zamontowany ster na rufie. Statki te były często dość powolne i nieporęczne, a ich szerokość wynosiła mniej więcej dwie trzecie ich długości, ale były znacznie bardziej zdatne do żeglugi niż ich średniowieczni przodkowie, statek okrągły i trybik. W porównaniu z tym galera była mniejsza i ważyła od 100 do 150 ton; była mniej więcej osiem razy dłuższy niż szeroki; i niósł jeden lub dwa maszty wyposażone w późne żagle. Sterowano nimi za pomocą pary dużych wiosel umieszczonych po jednym na każdej burcie statku. Wszystkie elementy razem sprawiły, że galera była znacznie szybszym statkiem: późny żagiel znacznie skuteczniej ujarzmił wiatr, podczas gdy wiosła sprawiały, że statek nigdy nie utknął w spokoju. Kuchnia była też nieporównywalnie droższa w eksploatacji. Do obsługi wielkich trójkątnych żagli potrzeba było więcej marynarzy, ale przede wszystkim trzeba było nakarmić i zapłacić setkom wioslarzy, chyba że byli to niewolnicy lub skazańcy, jak to często bywało. To przede wszystkim różnica w kosztach operacyjnych sprawiła, że galera stała się preferowanym statkiem do transportu lekkich, drogich towarów, takich jak przyprawy, jedwab czy metale szlachetne, przez Morze Śródziemne, podczas gdy towary wielkogabarytowe były wysyłane na duże odległości w karakach.

Wprowadzenie armaty

Powszechne wprowadzenie armat w XVI wieku zmieniło oblicze przemysłu stocznioowego. Przez całe średniowiecze zdolność bojowa statku i jego zdolność do samoobrony wynikała z liczby sprawnych fizycznie ludzi na pokładzie. To dało galerze przewagę; każdy wioślarz mógł otrzymać miecz. Artyleria to zmieniła. Teraz zdolność bojową statku mierzono liczbą uzbrojonych w niego armat, a wysokie żaglowce mogły pomieścić więcej dział niż niskie, smukłe galery. Galery nie zniknęły z dnia na dzień, ale w XVII wieku coraz częściej zaczęto je ograniczać do patrolowania wybrzeży lub zapewniania szybkiego transportu dostojnikom. Z drugiej strony karak nadal ewoluował. Kadłuby wydłużono proporcjonalnie do szerokości, co zapewniło statkom większą prędkość i stabilność. Wyniki tego procesu ewolucyjnego, mniejsza karawela i wielkie galeony, stały się instrumentami europejskiej eksploracji i ekspansji. Tradycja europejska nie była jednak uniwersalna. Floty tureckie i porty Afryki Północnej szybko przyjęły zmiany wprowadzone w żegludze europejskiej, choć marynarze działający w Zatoce Perskiej i Oceanie Indyjskim produkowali statki zupełnie innego typu. Handel zamorski i przybrzeżny odbywał się zwykle na dhowach, arabskich statkach różnej wielkości, które nadal można spotkać wzdłuż wschodniego wybrzeża Afryki i na Morzu Czerwonym. Dhow obejmowało zarówno małe statki, jak i głębokie statki oceaniczne z jednym lub dwoma dużymi żaglami późnymi. Kadłuby natomiast wykonano z desek połączonych ze sobą i zszytych ze sobą, a nie przybitych do wewnętrznej konstrukcji, jak na statkach europejskich. Takie statki nie były w stanie przeciwstawić się europejskim statkom z armatami, które zaczęły przybywać na Ocean Indyjski na początku XVI wieku. W rezultacie Europejczycy mogli dyktować warunki żeglugi, ale europejskie techniki budowy statków rozprzestrzeniły się na obszar Oceanu Indyjskiego.

Chińskie statki

Chińskie statki tworzą osobną kategorię. Najważniejszy chiński typ statku, „dżonka”, już w XII wieku posiadał ster na rufie, chociaż miał bambusowe żagle w kształcie wachlarza, żagle typu lugsail i kwadratowy kadłub o płaskim dnie. W XV wieku chińskie dżonki mogły ważyć nawet 1500 ton i w przeciwieństwie do statków europejskich budowano je w kilku wodoszczelnych przedziałach. Scentralizowanemu rządowi Chin nie udało się jednak zachęcić do rozwoju oceanicznej potęgi morskiej, w wyniku czego chińska obecność na morzu znacznie się zmniejszyła od końca XV wieku.

Europejskie imperia handlowe

Wczesny okres nowożytny był świadkiem ekspansji europejskich imperiów kolonialnych i handlowych na dużej części świata. Ekspansja ta nie byłaby możliwa bez rozwoju m.in. europejskie techniki budowy statków, które pojawiły się w XIV wieku. W zasadzie przez resztę tego okresu obserwowano jedynie ciągłe udoskonalanie typów statków opracowanych pod koniec średniowiecza. Te wszechstronne statki były następnie naśladowane zarówno we wschodniej części Morza Śródziemnego, jak i w dużej mierze także wśród żeglugi dalekobieżnej z regionu Oceanu Indyjskiego. Z drugiej strony Chińczycy, stworzywszy własny, solidny i zdatny do żeglugi typ statku, pozostali w dużej mierze niewrażliwi na rozwój, który miał miejsce w Europie i który został przyjęty w większości krajów na świecie.

Shivaji

(1627–1680) Przywódca Indii

Shivaji urodził się 19 lutego 1627 roku w forcie na wzgórzu Shivaneri. Najlepiej zapamiętano go ze swojego męstwa i nieustannej walki z cesarzem Mogołów Aurangzebem (1618–1707). Był ojcem Shivaji Shahji, Jagirdar (posiadacz lenna) sułtana Bijapur. Jijabai, jego matka, zainspirowała Shivajiego, opowiadając historie o bohaterach z mitologii hinduskich. Wpoila mu ducha odwagi i

samostanowienia. Shahji wysłał syna, aby zarządzał jego ziemią w regionie Pune, a Dadaji Kondadeb był odpowiedzialny za nauczanie młodego Shivaji sztuki administracji i prowadzenia wojny. Osobowość Shivajiego rozwijała się wśród surowych gór regionu Pune, gdy dojrzywał pod opieką matki, praktyką pod okiem Dadaji i niezłomnym duchem niezależności.

Pierwsze sukcesy militarne

Pierwszy wysiłek militarny Shivaji miał miejsce w wieku 16 lat, kiedy zdobył fort Torana. W następnym roku jego armia zajęła kolejne dwa forty, Kondana i Raigarh. Podbój królestwa Javli w 1656 roku uczynił Shivaji dominującym w regionie Mavala, a droga do dalszych podbojów w rejonie Konkan stała się otwarta. Shivaji również popadł w konflikt z Mogołami, kiedy wyprawiał się do Ahmadnagar, ale zawarł z nimi pokój w 1657 r. Do 1659 r. zajęł więcej fortów wzdłuż wybrzeża Konkan i został panem Kalyan i Bhiwandi. Sułtan Bijapur Adil Shah zaniepokoił się rosnącymi umiejętnościami Shivaji'ego. Wytchnienie od Mogołów pozwoliło sułtanowi skupić się na Shivaji, więc wysłał generała Afzala Khana z 10 000 żołnierzy, aby go schwycił. Obaj przywódcy zgodzili się spotkać bez broni, ale zanim Afzal zdążył wyciągnąć sztylet, Shivaji wykończył go ukrytym żelaznym uchwytem zawierającym tygrysie pazury. Następnie armia Bijapur została rozgromiona, a wyczyny Shivaji uczyniły z niego postać legendarną. W 1660 roku Shivaji musiał stawić czoła armii Mogołów wicekróla Dekanu Shaisty Khana, wysłanego przez Aurangzeba, zaniepokojonego szybkim wzrostem Shivaji. Pune i północny Konkan znalazły się pod władzą Shaisty Khana. Bijapur przypuścił atak pod dowództwem Sidi Salabata i zabrał Panhalę. W 1662 roku podpisano porozumienie między Shivaji a sułtanem Bijapur, na mocy którego Shivaji zgodził się nie atakować Bijapur w zamian za kontrolę nad północno-zachodnią częścią królestwa. W następnym roku Shivaji dokonał śmiałego ataku na obóz Shaisty Khana w Pune, a ten uciekł w niełasce. W 1664 r. zaatakowano ważny port Mogołów, Surat, i Shivaji wrócił ze skarbem wartym fortunę. Aurangzeb chciał podbić Shivaji i wysłał swojego zdolnego hinduskiego generała Mirzę Raja Jai Singha z 12-tysięczną armią. Jai Singh poczynił staranne przygotowania, aby wpłynąć na siły przeciwne Shivaji, a następnie uderzył w fort Purandar, gdzie przebywała rodzina Shivaji. Było obleżone i Shivaji musiał podpisać traktat w Purandarze w 1665 roku, po długich negocjacjach. Shivaji zachował 12 ze swoich 35 fortów i zgodził się pozostać lojalny wobec Aurangzeba. Plan Jai Singha dotyczący podbicia Bijapuru nie powiódł się i przekonał on Shivaji, aby osobiście spotkać się z cesarzem w Agrze. Umieszczono go w areszcie domowym, ale udało mu się uciec. Podpisano kolejny traktat, lecz nie powstrzymał on ofensywy Śiwadźiego przeciwko Mogołom i w 1670 r. przypuścił on kolejny atak na ich terytoria. Purandar i kilka innych fortów zostały przez niego odbite. Surat został ponownie zaatakowany.

Samozwańczy król

6 czerwca 1674 roku Shivaji ogłosił się suwerennym królem podczas ceremonii w Raigarh, podczas której nadał sobie tytuł Chhatrapati (suwerennego króla). Zapoczątkował Raj Shaka (erę królewską) i z tej okazji wyemitował Shivarai hun (złotą monetę). Niezależne państwo Marathów stało się faktem dokonany w obliczu potężnych Mogołów i zawsze sprzeciwiającej się hegemonii królestwa Bijapur. Marathowie uważali go za ojca narodu, a powstanie nacjonalizmu marathów w dużej mierze zawdzięcza Shivaji, który awansował z mniejszego wodza na króla niezależnego królestwa. W czasie walki o wolność przeciwko brytyjskim rządów kolonialnym był w historiografii nacjonalistycznej uważany za symbol nacjonalizmu. Shivaji nie przedstawił planu walki w sprawie hinduskiej z siłami islamu. Był odważnym żołnierzem, który cenił niezależność. Jego prowadzenie wojny przeciwko zewnętrznej dominacji było tęsknotą za wolnością przeciwko zniewoleniu. Po 1674 roku Shivaji rozpoczął serię ofensyw przeciwko Mogołom w Berar i Khandesh. Oblegał forty w Vellore i Jinji. Jako suwerenny władca podpisał traktat z Sułtanatem Golconda. Podpisał także traktat o przyjaźni z Kutubshah z Sułtanatu Golconda.

Administracja

Pośród swoich podbojów i nieustannej wojny partyzanckiej przeciwko wrogom Shivaji położył podwaliny pod solidny system administracyjny. Ashtapradhanowie (ośmiu ministrów) byli ministrami posiadającymi różne teki. Najważniejsza była ieszwa, odpowiedzialna za finanse i ogólną administrację. Naczelnym wodzem był sar-i-naubat, a majumdar – księgowym. Dabir opiekował się obcymi mocarstwami, a waqę navis zarządzał wydziałem wywiadu. Nyayadhish i panditrao powierzono departamentom sprawiedliwości i dobroczynności. Jako jeden z niewielu władców posiadał rozwiniętą flotę wojenną, wprowadzał usprawnienia w organizacji i funkcjonowaniu armii. Żołnierze otrzymali ścisłe instrukcje, aby nie nękać kobiet i osób niewalczących. Wynagrodzenie podano w gotówce, a wodzowie otrzymywali dotacje z tytułu dochodów z ziemi. Jego liczne forty były dobrze zarządzane. Na sąsiednich terytoriach nałożono podatek zwany chauth (jedna czwarta dochodów z ziemi) jako rodzaj zabezpieczenia przed najazdami Marathów. Shivaji przyjął politykę tolerancji religijnej i zatrudnił muzułmanów w armii. Jego admirałowie w marynarce wojennej byli muzułmanami. Shivaji był jednym z największych mężów stanu i generałów, symbolizującym wolę Marathów przeciwko imperialnym rządóm Mogołów. Zmarł 3 kwietnia 1680 r. na wysoką gorączkę, a jego następcą został jego syn Raje Sambhaji (1657–1689).

Sikhizm i Guru Nanak

(1469–1539) założyciel sikhizmu

Sri Guru Nanak Dev, założyciel sikhizmu, urodził się w 1469 roku w dystrykcie Sheikhpura w dzisiejszym Pakistanie w hinduskiej rodzinie z kasty Kshatriya. Uczył się w sanskrycie, perskim i arabskim. Choć pociągał go spirytyzm, nie trzymał się konwencji religijnych i odmawiał zakładania świętej nici zgodnie z tradycyjnym hinduskim zwyczajem. Pomimo małżeństwa i nalegań ojca, aby kontynuował karierę, młody człowiek kontynuował swoje duchowe poszukiwania, spędzając godziny na medytacji i dyskursach religijnych ze świętymi muzułmańskimi i hinduskimi. Nanak rozdał cały swój dobytek biednym, wyrzekł się świata i odbył rozległą podróż po subkontynencie indyjskim i zgodnie z tradycją udał się nawet do Mekki, Medyny, Tybetu i Sri Lanki. Podczas swoich podróży do miejsc kultu zarówno Hindusów, jak i muzułmanów, Nanak rozwinął swoją myśl religijną i monoteizm, wiarę w jednego boga, który jest ponadczasowy i wieczny. Podobnie jak święci Bhakit w Indiach, wyobrażał sobie egalitarne społeczeństwo bez jakiegokolwiek dyskryminacji między różnymi klasami i religią. Sprzeciwiał się wszelkim formom rytuałów i głosił, że nie ma ani hinduizmu, ani muzułmanina, podkreślając braterstwo i pokojowe współistnienie wyznawców obu religii. Przesłanie Nanaka przeciwko różnicom kastowym, rytualizmowi, przesądom i kultowi bożków przyciągnęło zwolenników, a podczas swoich podróży swobodnie kontaktował się z ludźmi z niskich klas. Rozdawał pieniądze biednym i utrzymywał wspólną kuchnię, w której wszyscy mogli wspólnie spożywać posiłki. Nanak utożsamiał się z uciskanymi i oświadczył, że jest najniższym z najniższych. Darzył kobietę wielkim szacunkiem i pewnego razu wykrzyknął: „Po co ją potępiać, z której rodzą się nawet królowie i wielcy mężowie?” Nanak zalecał uczciwe środki do życia, życie w czystości i dzielenie się zarobkami. Wierzył w odrodzenia i nauczał, że dobre uczynki i intonowanie imienia Boga mogą zakończyć cykl odrodzeń. W końcu osiadł jako rolnik w miejscu zwanym Dera Baba Nank w Pendżabie, przyciągając dużą liczbę uczniów swoim prostym i uniwersalnym przekazem. Zwolenników Nanaka nazywano Sikhami (uczniami), a on był ich guru, pierwszym z dziewięciu guru. Drugim guru był jego syn Guru Angad (1504–1552). Trzy zasadnicze elementy nauczania Nanaka to Nam Simran (myślenie o Bogu), Kirt Kaara (prowadzenie normalnego życia) i Róždźka Chhako (dzielenie się z potrzebującymi). Z czasem ważne stały się także guru, szabad (ideologia) i sangat (organizacja). Sikhizm kładł nacisk na konieczność życia rodzinnego i wszyscy guru, z wyjątkiem ósmego, byli żonaci i prowadzili normalne życie rodzinne. Kładziono nacisk na pracę, a guru zarabiali na życie różnymi powołaniami. W sikhizmie nie było miejsca

dla ascetów. Adi Granth, który stanowi podstawę teologii sikhijskiej, jest zapisem nauk Nanaka i świętą księgą sikhizmu. Został przepisany przez Bhai Gurudasina w XVI wieku w Pendźabie, języku narodowym północnych Indii. Sikhijski styl życia stał się popularny wśród wielu ludzi, a sikhizm był dynamiczną i rozwijającą się religią. Trzeci cesarz Mogołów, Akbar, na znak zgody nadał Sikhom ziemię. Piąty guru, Arjan Dev (1563–1606), który skompilował Granth Sahib, zbudował Amritsar jako święte miasto dla wszystkich Sikhów i położył podwaliny pod Harmandir Sahib (Złotą Świątynię). Męczeństwo przywódcy sikhijskiego podczas buntu cesarza Jahanira przekształcił sikhizm w religię bojową i rozpoczął się długi konflikt z władzą imperialną. Militaryzacja społeczności sikhijskiej naznaczyła się za czasów piątego guru, Hargovinda (1595–1644), za czasów Shah Jahana (1592–1666). Sikhowie powstali przeciwko cesarzowi Mogołów, Aurangzebowi (1618–1707), który dokonał egzekucji Guru Tegha Bahadura (dziewiątego guru). Jego syn Govind Singh (1666–1708) walczył następnie z Aurangzebem, zakładając bractwo wojskowe zwane Khalsa (czyste). Govind Singh był ostatnim guru. Gdy imperium Mogołów rozpadło się, Sikhowie utworzyli państwo i dążyli do regionalnej niepodległości.

Srebro w Ameryce

Odkrycie ogromnych złóż srebra w Nowej Hiszpanii i Peru w połowie XVI wieku zapoczątkowało łańcuch wydarzeń, które odbiły się echem na całym świecie. Produkcja srebra na dużą skalę w Ameryce hiszpańskiej nie tylko zmieniła gospodarkę lokalną, regionalną i kolonialną w dużych częściach obu Ameryk. Podało to także rewolucję cenową w Europie, przyspieszyło rozwój rodzącego się afrykańskiego handlu niewolnikami i zaostrzyło imperialną konkurencję między wczesnymi nowożytnymi państwami narodowymi Europy, zwłaszcza Hiszpanią i Anglią. Amerykańskie srebro okazało się kluczowe w zapewnieniu hiszpańskiemu państwu imperialnemu bazy fiskalnej niezbędnej do budowy i obrony jego zamorskiego imperium, wywołując jednocześnie żywe zainteresowanie amerykańską eksploracją i kolonizacją przez europejskich rywali Hiszpanii. Na każdym poziomie – lokalnym, regionalnym, ogólnokolonialnym i globalnym – przemiany gospodarcze, społeczne i polityczne spowodowane produkcją srebra na dużą skalę w hiszpańskich gospodarstwach w Nowym Świecie były trwałe i głębokie. W XVI-wiecznej Ameryce hiszpańskiej powstały dwa główne ośrodki produkcji srebra: region na północ i zachód od Meksyku, skupiony w prowincjach Zacatecas i Guanajuato oraz „góra srebra” w Potosí w peruwiańskich Andach. (Produkcja srebra w Potosí jest opisana w innym miejscu tej strony). Rozwój przemysłu srebra w Nowej Hiszpanii, którego epicentrum znajdowało się w Zacatecas, przebiegał zupełnie inną trajektorią. W przeciwieństwie do Peru, złoża srebra w Nowej Hiszpanii nie były systematycznie wydobywane przez prekolumbijskie srebro 360 w społeczeństwach obu Ameryk. Region górniczy Zacatecas, charakteryzujący się niskimi opadami deszczu i żyznymi glebami, znajdował się poza strefą wpływów Azteków i przed podbojem Meksyku miał niewielu osiadłych mieszkańców. Rudy srebra po raz pierwszy odkrył tam we wrześniu 1546 roku Juan de Tolsa, dowódca oddziału żołnierzy hiszpańskich eksplorujących suchy region. W ciągu następnych kilku lat odkrycie wywołało ogromną gorączkę srebra, szybko i trwale przekształcając regionalne gospodarki Zacatecas, Guanajuato i dalej na południe Bajío, spichlerz kolonii, w odpowiedzi na rosnące zapotrzebowanie na żywność, odzież, oraz inne produkty wymagane przez wschodzącą gospodarkę górniczą.

Produkcja w Nowej Hiszpanii

Podobnie jak w Peru, produkcja srebra na dużą skalę w Nowej Hiszpanii wymagała ogromnych nakładów pracy i kapitału, a także długoterminowych inwestycji i znacznej wiedzy technicznej. Niedobory siły roboczej wkrótce okazały się głównym wąskim gardłem srebrnej gospodarki Nowej Hiszpanii. Podobnie jak w Peru, Korona Hiszpańska, pragnąca zbierać swoje quinto real („królewska piąta”, podatek stanowiący 20 procent całej produkcji), odegrała kluczową rolę w tworzeniu i wspieraniu kolonialnego przemysłu wydobywania srebra, w niektórych przypadkach obniżając jego quinto

na pół, aby pobudzić produkcję. Korona rościła sobie wszelkie prawa do podziemi, jednak aby przyciągnąć wystarczającą ilość siły roboczej i kapitału oraz skłonić poszukiwaczy do poszukiwania nowych złóż, państwo cesarskie zaczęło polegać na połączeniu inicjatyw kierowanych przez państwo i prywatnych. Kopalnie głębinowe i towarzyszące im zakłady rafineryjne niezmiennie należały do osób prywatnych, w połowie i pod koniec XVI wieku, głównie encomenderos, a następnie ludzi o wystarczającym majątku i doświadczeniu, aby posiadać i prowadzić tak duże i złożone przedsiębiorstwa. Robotników z Indian i Metysów przyciągano do regionu z Basenu Meksykańskiego i innych miejsc, głównie stosunkowo wysokimi płacami i związanymi z nimi zachętami. W latach pięćdziesiątych XVI wieku afrykańscy niewolnicy zaczęli odgrywać coraz większą rolę w przemyśle wydobywczym, co stanowiło istotny bodziec dla atlantyckiego handlu niewolnikami w jego najwcześniejszej fazie. W przeciwieństwie do sytuacji w Peru, gdzie modyfikacja przedpodbojowej pracy mita na wyżynach andyjskich stworzyła dla górników piekielne środowisko, symbolizowane przez „piekielne jamy” Potosí, w Nowej Hiszpanii pracownicy kopalni srebra stanowili rodzaj arystokracji pracy, z stosunkowo większe przywileje i wolności niż Indianie posiadani in encomienda. Mimo to warunki pracy w kopalniach były niebezpieczne, a wypadki częste. Hispanizacja postępowała szybciej wśród indiańskich, afrykańskich i metyskich górników w Zacatecas niż gdzie indziej w Nowej Hiszpanii, tworząc dużą, głównie proletariacką, hiszpańskojęzyczną męską siłę roboczą. Kopalnie srebra w Nowej Hiszpanii wraz z jej obrzajem były zatem pierwszymi, które rozwinęły prywatne stosunki pracy, w tym pracę najemną, niezależne od mediacji lub kontroli państwa, co skłoniło niektórych uczonych do interpretacji gospodarki wydobywczej jako kluczowego miejsca początków kapitalizmu w Meksyku. W strefach górniczych i poza nimi rozkwitły gałęzie przemysłu pomocniczego, niezbędne do wyżywienia, ubioru i schronienia górników, w tym rzemiosło i rzemiosło, hodowla bydła, rolnictwo, produkcja sukna i przedsiębiorstwa pokrewne. Podobnie jak w Peru, skutki uboczne generowane przez przemysł wydobywczy przekształciły gospodarki lokalne i regionalne z dala od rzeczywistych miejsc produkcji. Po udoskonaleniu procesu amalgamacji rtęci w latach siedemdziesiątych XVI wieku produkcja srebra w Ameryce hiszpańskiej gwałtownie wzrosła. Podczas gdy produkcja w Potosí spadła z najwyższego poziomu na początku XVII wieku, produkcja Nowej Hiszpanii pozostawała stosunkowo stabilna od lat pięćdziesiątych XVI wieku do około 1700 roku, a następnie dramatycznie wzrosła. W 1700 roku produkcja srebra w Nowej Hiszpanii oscylowała wokół 5 milionów peso rocznie. Do lat osiemdziesiątych XVIII wieku liczba ta wzrosła czterokrotnie. Już w roku 1600 ruda srebra, sztabki i monety stanowiły około 80 procent eksportu Nowej Hiszpanii, co czyniło ją zdecydowanie największym i najważniejszym przemysłem w najbogatszej i najważniejszej kolonii Hiszpanii.

Inflacja w Hiszpanii

Te masowe napływy srebra do gospodarki Hiszpanii przyczyniły się do powstania spirali inflacyjnej, która miała głębokie skutki w dużych częściach Europy. Przyczyny tak zwanej rewolucji cenowej, która dotknęła Europę Zachodnią od lat sześćdziesiątych XVI wieku, były liczne i złożone. Oprócz stałego wzrostu populacji i lodowcowego tempa innowacji w rolnictwie, głównym z najczęstszych wyjaśnień tego zawrotnego wzrostu cen żywności i towarów przemysłowych w Europie Zachodniej od lat sześćdziesiątych XVI wieku jest dramatyczny wzrost ilości srebrnych monet w obiegu, okoliczność, którą można bezpośrednio przypisać ogromnemu napływowi srebra do Hiszpanii z Peru i Nowej Hiszpanii. Konsensus naukowy utrzymuje, że ogólnie rzecz biorąc, ta rewolucja cenowa przyniosła nieproporcjonalne korzyści klasom zamożnym i zaszkodziła biednym, ponieważ bezlitosnemu wzrostowi cen chleba, ubrań i czynszów nie towarzyszył wzrost płac ani produktywności. Przykład Hiszpanii zachęcił także jej rywali, zwłaszcza Anglię i Francję, do podjęcia próby powtórzenia oszałamiających sukcesów Hiszpanii we własnych planach podboju i kolonizacji w obu Amerykach. Jednak bardzo różne historie tych wyłaniających się państw narodowych wygenerowały bardzo różne modele kolonizacji, przy czym państwa angielskie, francuskie, portugalskie i holenderskie odegrały

znacznie mniejszą rolę niż Korona Hiszpańska, a znacznie większą rolę dla przedsiębiorstw prywatnych i przedsiębiorczych, w szczególności spółki akcyjne, takie jak Virginia Company, jako główne siły napędowe inicjatyw, które stanowiły kolejną falę amerykańskich podbojów i kolonizacji.

Sinan, Abdul-Menan

(1489–1574) architekt osmański

Sinan urodził się w Kayseri w środkowej Anatolii w rodzinie grecko-prawosławnej. Kiedy miał około dwudziestu lat, czyli był starszy niż zwykle, został zwerbowany do służby dewszirme, aby kształcić się w Stambule. Został wybrany do elitarnej grupy janczarów i służył w kilku kampaniach wojskowych, gdzie został znanym inżynierem budującym mosty i inne konstrukcje. Pełnił funkcję głównego architekta sułtanów Sulejmana I Wspaniałego i Selima II (sot), a także został głównym architektem imperium (mimbar bashi). W ciągu swojego długiego i produktywnego życia Sinan zaprojektował więcej znanych budynków niż jakikolwiek inny architekt w historii. Budował meczety, łaźnie tureckie, mauzolea, akwedukty i pałace. Opierając się na pomysłach z wcześniejszych projektów bizantyjskich, zwłaszcza Aya Sophia w Stambule, Sinan walczył o przekroczenie wielkości kopuły tego wielkiego bizantyjskiego kościoła. W kompleksie Sinana Suleimaniya w Stambule znajduje się meczet z ogromną centralną kopułą wspartą na dwóch półkopułach, które sprawiają wrażenie, jakby unosiły się w powietrzu; meczet z wysokimi minaretami w kształcie igieł wychodzi na dziedziniec z portykiem, styl bardzo lubiany w architekturze osmańskiej. Na rozległym kompleksie, liczącym łącznie ponad 400 kopuł, znajdują się także szkoły, hospicjum, jadłodajnia i sklepy handlowe wspierające pracę społeczną kompleksu. Sinan zbudował także bogato zdobiony meczet Rustema Paszy dla wielkiego wezyra, a także grobowce syna Sulejmana Mehmeda i ukochanej żony Sulejmana, Hurrem Sultan (Roxelana); są one ozdobione jaskrawymi płytkami Iznik w głębokich błękitach i czerwieniach. W swojej autobiografii Sinan ocenił meczet Selimy w Edirne pod Stambułem jako swoje arcydzieło ze względu na ogromną centralną kopułę, która wydaje się unosić nad ogromną otwartą przestrzenią wewnętrzną. Sinan zmarł w 1574 roku w wieku 99 lat i został pochowany w prostym grobowcu w pobliżu jednego ze swoich największych osiągnięć, kompleksu Sulejmanii.

Sukcesja hiszpańska, wojna

Wojna o sukcesję hiszpańską (1701–14) była wielkim konfliktem europejskim toczonym o to, który pretendent przejmie wolny tron Hiszpanii. Przez cały XVI wiek Hiszpanią rządziła dynastia Habsburgów, która kontrolowała także Austrię i inne części Europy. Karol II (1661–1700), ostatni habsburski król Hiszpanii, nie miał prawowitego następcy. Na swojego następcę mianował Filipa, księcia Anjou (1683–1746). Dynastia Burbonów, która rządziła Francją, od dawna rywalizowała z Habsburgami; najbliższym pretendentem do tronu hiszpańskiego był najstarszy syn Ludwika XIV i Marii Teresy. Jednak księżniczce odmówiono praw do tronu hiszpańskiego w ramach umowy małżeńskiej. Warunek ten był uzależniony od otrzymania posagu panny młodej, który jednak nigdy nie został zapłacony. Ponieważ awans syna Ludwika XIV na tron hiszpański zjednoczyłby trony Francji i Hiszpanii i z pewnością wywołałby reakcję mocarstw europejskich, Ludwik XIV opowiadał się za tym, aby Hiszpanią rządził jego młodszy wnuk, książę d'Anjou. Leopold I (1640–1705), święty cesarz rzymski, król Austrii i członek rodziny Habsburgów, próbował zachować kontrolę swojej rodziny nad Hiszpanią, przedstawiając się jako prawowitego następcę Karola II. Taka sytuacja zjednoczyłaby trony Austrii i Hiszpanii, co było nie do przyjęcia dla mocarstw europejskich, a Leopold I opowiadał się za swoim synem, arcyksięcia Karolem (1685–1740), jako królem Hiszpanii.

Rozszerzanie wpływów francuskich

Próby Ludwika XIV rozszerzenia wpływów francuskich na kontynencie europejskim skłoniły Anglię i Holandię do stanięcia po stronie Świętego Cesarstwa Rzymskiego przeciwko Francji w celu zachowania równowagi sił. Syn córki Leopolda I, książę Józef Ferdynand Bawarski (1692–1699), był preferowanym kandydatem na króla Hiszpanii przez mocarstwa europejskie, które obawiały się uzyskania zbyt dużej dominacji którejkolwiek z rodzin. Książę Józef Ferdynand został uznany za następcę tronu w 1698 r., ale zmarł na ospę w 1699 r. Następnie Anglia ratyfikowała traktat londyński (1700 r.), uznając arcyksięcia Karola za następcę tronu hiszpańskiego. Karol II zmarł w 1700 r. Ogłosił księcia Anjou swoim następcą, a Ludwik XIV szybko ogłosił swojego wnuka Filipa V królem imperium hiszpańskiego. Anglii nie było stać na wojnę z Francją i w 1701 roku uznała Filipa V za króla Hiszpanii. Ludwik XIV próbował umocnić swoje nowo odkryte wpływy, odcinając Anglię i Holandię od hiszpańskiego handlu. Cios zadany interesom handlowym obu krajów zmusił je do zawarcia sojuszu z Austrią przeciwko Francji i Hiszpanii. Traktat haski (1701) Holandii, Anglii i Austrii uznał Filipa V za króla Hiszpanii, ale przeniósł część Włoch i Holandii pod panowaniem hiszpańskim do Austrii. Potwierdziła także prawa handlowe Anglii i Holandii w Hiszpanii. Wojna rozpoczęła się w 1702 roku, kiedy wojska austriackie najechały terytoria hiszpańskie we Włoszech, zmuszając Francję do interwencji. Anglia, Holandia i kilka krajów niemieckich stanęło po stronie Austrii, podczas gdy Bawaria, Portugalia i Sabaudia wspierały Francję i Hiszpanię. Inne państwa oportunistyczne dołączyły do stron konfliktu, rozszerzając walki na całą Europę i Amerykę Północną, gdzie konflikt stał się znany jako wojna królowej Anny. Książę Marlborough zdobył terytoria Holandii w latach 1702–1703, podczas gdy książę Eugeniusz utrzymywał siły francuskie we Włoszech. Francuzi pod wodzą księcia de Villars odnieśli zwycięstwo pod Friedlingen w 1702 r. Sukces w Alzacji, położonej między Francją a Świętym Cesarstwem Rzymskim, stworzył okazję do inwazji na Austrię w 1703 r., ale niezgoda wśród francuskich dowódców zniweczyła tę szansę. Marlborough przeniósł swoje wojska z Holandii do Bawarii, łącząc się z siłami księcia Eugeniusza, aby pokonać Francuzów w bitwie pod Blenheim (1704). Tymczasem Portugalia i Sabaudia przeszły na stronę, dołączając do koalicji, na której czele stoją Anglia, Austria i Holandia. W 1704 roku Anglia zdobyła strategiczną wyspę Gibraltar.

Francuzi atakują Włochy

W 1706 roku siły francuskie ewakuowały Włochy po zwycięstwie księcia Eugeniusza pod Turynem, a Holandię po zwycięstwie Marlborough pod Ramillies. W 1708 roku, po katastrofalnej wyprawie księcia Eugeniusza do Prowansji rok wcześniej, Marlborough i Eugene odnieśli zwycięstwo pod Oudenarde i zdobyli Lille. Siły francuskie wycofały się, przegrywając dodatkową bitwę pod Malplaquet (1709). Kampanie alianckie w Hiszpanii (1708–1710) nie przyniosły większego sukcesu w osłabianiu pozycji Filipa V. Ludwik XIV rozpoczął negocjacje pokojowe, ale jego odmowa przyłączenia się przeciwko wnukowi przerwała negocjacje. W 1711 r. śmierć Świętego Cesarza Rzymskiego Józefa I (1678–1711) spowodowała wstąpienie arcyksięcia Karola (Karol VI) na tron Austrii i Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Anglicy rozpoczęli negocjacje aby zakończyć wojnę. Traktat utrechcki (1713) zakończył działania wojenne między Francją, Hiszpanią, Anglią i Holandią. Karol VI kontynuował wojnę, ostatecznie kończąc działania wojenne, podpisując traktaty Rastatt i Badonii (1714), które uzupełniały ogólne rozstrzygnięcie traktatu utrechckiego. Filip V zachował tron hiszpański pod warunkiem, że on i jego potomkowie zostaną wykluczeni z tronu Francji. Austria zyskała terytoria we Włoszech i Holandii należące wcześniej do Hiszpanii, podczas gdy Anglia uzyskała Gibraltar, Minorcę i wyłączne prawa do handlu niewolnikami w Ameryce hiszpańskiej na 30 lat. Francja uznała Annę za królową Anglii i poddała część swoich terytoriów amerykańskich. Dominacja Francji nad kontynentem europejskim została zatrzymana, a koncepcja zachowania równowagi sił stała się kamieniem węgielnym polityki europejskiej na kolejne stulecia.

Sulejman I Wspaniały

(1494–1566) sułtan osmański

Sulejman (1520–1566) rządził Imperium Osmańskim, gdy było to najpotężniejsze imperium na ziemi. Objął tron po tym, jak jego ojciec, Selim I (Groźny), rozszerzył terytoria osmańskie na wschód i zachód. Choć Sulejman miał dopiero dwadzieścia kilka lat, gdy został sułtanem, miał już doświadczenie w terenie jako dowódca wojskowy i zdolny administrator na terytoriach Bałkanów i Krymu. Sulejman był znany w Europie jako „Wspaniały”, a wśród swoich poddanych jako Kanuni (prawodawca) dzięki kodyfikacji praw osmańskich. Znany ze swojej uczciwości Sulejman przyznał swoim odległym prowincjom szeroką autonomię lokalną, utrzymując ściśle regulacje jedynie w zakresie podatków i handlu. W 1527 r. Sulejman miał w służbie wojskowej ponad 80 000 wyszkolonych ludzi, a dzięki lepszej broni i jeźdźcom niż jego europejscy rywale Turcy szybko zajęli Belgrad po bitwie pod Mohaczem i w 1529 r. rozpoczęli oblężenie Wiednia. Ale Sulejman nie udało mu się pokonać swojego głównego rywala Karola V, Świętego Cesarza Rzymskiego, ani zdobyć Wiednia. Podobno gdy wojska osmańskie wycofywały się z miasta, pozostawiły po sobie worki z kawą, popularną już wśród osmańskiej elity miejskiej i towarem, który wkrótce zyskał szerokie uznanie również na Zachodzie. Chociaż Sulejman również nie powiódł się w próbie zajęcia Malty, rządził całymi Bałkanami i Węgrami, a także większością terytorium wokół Morza Czarnego, wschodnią częścią Morza Śródziemnego, Egiptem i dużą częścią Afryki Północnej. Odbudował mury Jerozolimy, których część stoi do dziś. Austriacki dyplomata Ogier Ghiselin de Busbecq szczegółowo opisał wielkość dworu osmańskiego pod rządami Sulejmana. Europejczycy chwalili poważną postawę i kulturę Sulejmana, a także jego umiejętność omawiania literatury i filozofii w kilku językach. Sulejman, współczesny innym wielkim monarchom tamtej epoki, Karolowi V Hiszpanii, Franciszkowi I we Francji i Henrykowi VIII w Anglii, Sulejman zawarł praktyczne sojusze z Franciszkiem I, aby przeciwstawić się potędze Karola V i był głównym uczestnikiem dyplomacji europejskiej.

Małżeństwo

Sulejman poślubił ulubioną niewolnicę z Rosji, Hurrem Haseki (Radosną), znaną w Europie jako Roxolana. Sulejman był głęboko zakochany w Hurrem i pisał dla niej wzruszające wiersze miłosne pod pseudonimem muhibbi (ukochany). Jednak Hurrem, a także jej teściowa i rywalizująca żona stały się samodzielnymi potężnymi siłami politycznymi i bezlitośnie spiskowały, aby ich konkretni faworyci zostali następcą Sulejmana. Hurrem przechrztyła rywali, dzięki czemu jej ulubiony syn, Selim II, został sułtanem. Wierząc w zarzuty Hurrem dotyczące intryg jego zdolniejszych synów, zwłaszcza Mustafy, Sulejman nakazał ich morderstwo. Sulejman był zdruzgotany śmiercią Hurrem i zlecił słynnemu osmańskiemu architektowi Abdulowi-Menanowi Sinanowi wzniesienie ku jej pamięci wspaniałego mauzoleum. Sinan zaprojektował także ogromny kompleks Sulejmanii w Stambule jako trwały pomnik wielkiego sułtana. Chociaż Sulejman miał już ponad 70 lat, ponownie poprowadził swoje wojska do bitwy, co stało się kolejną nieudaną próbą zajęcia Wiednia w 1566 r. Po śmierci schorowanego Sulejmana na polu bitwy jego dowódca utrzymywał śmierć w tajemnicy przed żołnierzami, którzy nadal walczyli, dopóki syn Sulejmana, Selim II, nie został bezpiecznie mianowany nowym sułtanem. Selim odziedziczył imperium u szczytu potęgi, ale nie dorównał swojemu ojcu ani jako administratorowi, ani dowódcy wojskowemu.

Sunnit Ali

(zm. 1492) założyciel zachodnioafrykańskiej dynastii Songhai

Sunnit Ali był afrykańskim władcą, który założył imperium Songhai w XV wieku. Był dziedzicznym władcą królestwa Songhai, które istniało od XI wieku i skupiało się w mieście Gao nad rzeką Niger w południowo-wschodniej części dzisiejszej Republiki Mali. W 1335 roku Gao, jak nazywano także królestwo, znalazło się pod wpływem Mali, dominującego wówczas państwa sudańskiego. (Sudan to

trawiasty region Afryki Zachodniej pomiędzy obszarami leśnymi Afryki Zachodniej a Saharą, na osi południe-północ. Rozciąga się od Oceanu Atlantyckiego na zachodzie do Morza Czerwonego na wschodzie). Mali było dominującą potęgą regionalną od połowy XIII wieku. Gdy Sunnicki Ali wstąpił na dziedziczny tron Gao w 1464 r., przekształcił królestwo Gao w imperium Songhai, mimo że lud Songhai stanowił mniejszość liczebną w nowym imperium, które stworzył. W szczytowym okresie swojej świetności w połowie XVI wieku Songhai był największym imperium w historii Sudanu, o powierzchni ponad 1 miliona mil kwadratowych. Rozciągał się od zakola Nigru na wschodzie (na granicy współczesnych stanów Nigru i Nigerii) po górne biegu Senegalu na zachodzie oraz od Timbuktu i Sahary na północy po Jenne i pas leśny na południu. Tworząc to imperium, sunnicki Ali do roku 1470 dokończył zniszczenie Mali, które podupadało przez około 100 lat. Podobnie jak w przypadku poprzednich imperiów Ghany i Mali, podstawą ekonomiczną imperium Songhai pod rządami sunnickiego Alego był transsaharyjski szlak handlowy. Ten tak zwany cichy handel towarami opierał się na szlaku handlowym biegnącym z północy na południe z Afryki Północnej do Afryki Zachodniej. Towary z Europy i świata muzułmańskiego, takie jak sukno i sól, wymieniano na złoto pochodzące z kopalni w Afryce Zachodniej w Wangara i Bouke (na dzisiejszym Wybrzeżu Kości Słoniowej). Handlarze z północy zostawiali swoje towary na brzegu rzeki. Jeśli górnicy złota z Afryki Zachodniej zatwierdzą tę kwotę, zostawiają złoto i zabiorą towar. Złoto miało zostać złożone następnego dnia na brzegu rzeki dla handlarzy z północy. Zwykle w takich transakcjach nie wymienia się żadnych słów. Songhai korzystał z ceł nałożonych na te towary, które przepływały przez jego terytorium. Tworząc swoje imperium, sunnici Ali wykorzystali swoją dobrze uzbrojoną kawalerię, która była bardzo skuteczna. Jego armia posiadała także piechotę. Ponadto sunnicki Ali stworzył potężną flotę, flotę statków obsługiwanych przez rybaków z Sorko (ludzi, którzy byli współzałożycielami Ghany). W 1468 r. wyparł koczowniczych Tuaregów z Timbuktu, głównego miasta sudańskiego pomiędzy Saharą a pasem sudańskim. Przy okazji splądrował miasto, oazę muzułmańskiej nauki, będącą siedzibą słynnego islamskiego uniwersytetu Sankore, i podczas tych ataków zabił wielu kapłanów i uczonych, zyskując w ten sposób wrogość islamskiego establishmentu. Natomiast jego podbój Jenne, choć długotrwały, był mniej gwałtowny. Wykorzystując marynarkę wojenną i maszyny oblężnicze, ukończenie blokady miasta zajęło mu siedem miesięcy i siedem dni. Jenne było południowym odpowiednikiem Timbuktu, ponieważ stanowiło ogniwo łączące pas sudański z pasem leśnym. Po 1480 r. sunnicki Ali założył swoje imperium i zintensyfikował kampanie wojskowe przeciwko ludom koczowniczym, które zagrażały podstawom gospodarczym imperium. Tuaregowie, którzy zagrażali Timbuktu, byli prześladowani. Mossi, którzy splądrowali złote miasto Wangara, byli podobnie prześladowani i wypędzeni z powrotem do swojej ojczyzny Górnej Wolty w latach 1483–1486. (Do czasu pojawienia się złota i srebra które zaczęło napływać w dużych ilościach w połowie XVI wieku z Meksyku i Peru, złoto z Afryki Zachodniej było głównym źródłem monet dla Europy i Bliskiego Wschodu). Fulani zostali także zepchnięci z powrotem na swoje rodzinne terytoria w północnym Nigrze, Gwinei i Senegal. W rzeczywistości sunnicki Ali utonął w 1492 r. po wyprawie przeciwko Fulani. Imperium założone przez sunnickiego Alego przetrwało po części dzięki rozwiniętej przez niego administracji. Podbite terytoria zamieniono w prowincje, na mocy których ich dziedziczy władcy zostali gubernatorami nowo utworzonych państw wasalnych imperium Songhai. Dlatego, imperium utworzone przez sunnickiego Alego było scentralizowanym państwem z pewnym stopniem lokalnej autonomii w odniesieniu do obszarów peryferyjnych. Ponadto miejsca takie jak Timbuktu i prowincje muzułmańskie otrzymały specjalny rząd. To letnie praktyki islamu sunnickiego Alego wywołały gniew ulemów, muzułmańskich uczonych. Był jedynie nominalnie muzułmaninem i nie zaniedbywał tradycyjnych praktyk religijnych Songhaju, które w dalszym ciągu przestrzegali jego ludzie. Nie uczynił też islamu religią państwową. Te działania, w połączeniu ze splądrowaniem Timbuktu, przyniosły mu trwałą wrogość ze strony historyków arabsko-muzułmańskich. Wrogość ta była przyczyną obalenia dynastii sunnickiego Alego rok po jego śmierci.

System Tokugawa Bakuhan, Japonia

Szoguni Tokugawa byli de facto władcami Japonii od 1603 do 1867 roku, kiedy to cesarze, symboliczni władcy kraju, nadali klanowi Tokugawa tytuł szoguna. Po bitwie pod Sekigaharą w 1600 roku pierwszy szogun, Ieyasu, ustanowił formę rządów, która ustanowiła dominację rodziny Tokugawa, ukończoną pod rządami jego wnuka Iemitsu. Uchwalili prawa kontrolujące ustrój, społeczeństwo i gospodarkę Japonii pod scentralizowaną władzą Tokugawów. Centrum potęgi Tokugawy stanowiła Równina Kanto wokół Edo (Tokio). Bakufu, które ustanowili, zjednoczyło Japonię po Erze Walczących Królestw, przyniosło pokój w kraju na 250 lat i stworzyło tętniącą życiem gospodarkę krajową, która kwitła w ściśle hierarchicznym społeczeństwie.

Porządek społeczny

Polityka Ieyasu zmierzająca do ustanowienia hegemonii Tokugawy rozpoczęła się od zamrożenia porządku społecznego. Dostosowując chiński system konfucjański, społeczeństwo japońskie zostało podzielone na cztery klasy, w porządku malejącym: uczeni-urzędnicy (samurajowie), chłopci, rzemieślnicy i kupcy. Samurajowie i ich rodziny stanowili około 6 procent populacji. Odkąd zapanował pokój, samurajowie zostali wykształceni do wykonywania biurokratycznych zadań administracyjnych i poboru podatków. Byli jedynymi mężczyznami, którzy mogli nosić miecz, co stało się symbolem ich wyższości społecznej. Otrzymywali stypendium zależne od ich rangi od pana, czyli daimyo, w którego domenie mieszkali. Samurajowie mieli kultywować i przestrzegać ścisłego kodeksu etycznego zachowania zwanego Bushido, nakazującego obowiązki wobec szoguna, zdyscyplinowany tryb życia i oszczędne życie. Chłopi mieli mieszkać i pracować na roli i nie mogli zawierać małżeństw z samurajami. Chłopom nie wolno było sprzedawać swojej ziemi. Rzemieślnicy zajmowali się rzemiosłem zrzeszonym w cechach, a kupcy należeli do najniższych warstw społeczeństwa, pogardzani za bezproduktywne życie. Między rzemieślnikami i kupcami panowała pewna mobilność. Tokugawa Ieyasu stworzył swoje ściśle hierarchiczne społeczeństwo, aby zapobiec chaosowi społecznemu i buntowi. Ich stabilność mogła zostać przyjęta z zadowoleniem przez samych Japończyków, ponieważ zapewniła stabilność po przedłużającym się okresie działań wojennych.

Struktura rządu

Podstawą władzy Tokugawy była kontrola nad ziemią. Pod rządami szoguna byli daimyo, czyli panowie feudalni, którzy zarządzili ziemią podarowaną im przez szoguna, zwaną han. Ponieważ potężny daimyo mógł stanowić wyzwanie dla Tokugawy, Ieyasu natychmiast przystąpił do mieszania domen różnych daimyo; było ich 295, ale po ponownym przydziale ziem zostało ich zredukowanych do 267. Około jedna czwarta ziem han znalazła się pod bezpośrednią kontrolą rodziny Tokugawa. Resztę Ieyasu rozdzielił między daimyo na podstawie ich lojalności wobec niego. Ieyasu, Hidetada i Iemitsu stworzyli następnie strukturę, dzięki której zapewniona została hegemonia Tokugawy. Daimyo podzielono na trzy kategorie: (1) shimpanowie byli członkami rodziny Tokugawa, (2) fudai (dziedziczna szlachta) to daimyo, którzy byli sprzymierzeni z Tokugawą przed bitwą pod Sekigaharą oraz (3) tozama (poza szlachta) to ci, którzy po bitwie poddali się dominacji Tokugawy. Ponieważ tozama były najmniej niezawodne, ich han zostały strategicznie umieszczone najdalej od Edo lub pomiędzy dwiema domenami fudai; zamiarem było wypatrywanie jakichkolwiek oznak buntu. Buke Sho-Hatto, czyli rozporządzenia dla domów wojskowych, zostało po raz pierwszy przyjęte przez Ieyasu w 1615 r., a następnie stanowczo powtórzone przez Iemitsu w 1635 r. Rozporządzenia te stanowiły kodeks postępowania daimyo. Obejmowały one system sankin kotai, który wymagał, aby każdy daimyo mieszkał w Edo co dwa lata przez cały rok; jeśli nie mógł tego zrobić, musiał wysłać swoją rodzinę do Edo. Ponadto główna żona i dziedzic daimyo musiała przez cały czas pozostawać w Edo jako stała zakładniczka. Wymóg ten był kosztowny dla daimyo, ponieważ musieli podróżować tam i z powrotem

z dużą swobodą, a także musieli utrzymywać dwie rezydencje, jedną na swoich własnych ziemiach, drugą w Edo. Małżeństwa pomiędzy rodzinami daimyo nie mogły być zawierane bez zgody szoguna. Imponujące miasta-zamki, w których rezydowali daimyo, zwane jokamachi, zostały objęte nadzorem szoguna, a naprawy lub ulepszenia zamków wymagały pozwolenia szoguna. Warto zauważyć, że daimyo tożama zostali wykluczeni z odgrywania jakiegokolwiek aktywnej roli w bakufu. Daimyo musieli wzorować swój rząd na rządzie bakufu. Rozwinęła się kolektywna forma rządu. W administracji szogunowi pomagali roju. Zwykle spośród fudai daimyo wybierano czterech lub pięciu roju, którzy kontrolowali finanse, podejmowali decyzje polityczne i zajmowali się urzędnikami. Teoretycznie daimyo mogli swobodnie zarządzać swoimi sprawami lokalnymi i zatrzymywać własnych wasali, którzy otrzymywali od nich stypendia rzeczowe. Początkowo bakufu ściśle nadzorował daimyo. W ciągu pierwszych 50 lat rządów Tokugawy miało miejsce 281 przypadków przeniesienia daimyo z jednego hanu na drugiego i 213 przypadków konfiskaty domeny z powodu złych rządów lub braku spadkobiercy. Później daimyo odtworzyli w swoich hanach system rządów szoguna. Ingerencja bakufu w hansa została zmniejszona. Głównym zadaniem urzędników cywilnych w obu Bakuhan było pobieranie podatków. Ryż był podstawową formą opodatkowania; jednostka ryżu, zwana koku, wynosiła 4,97 buszli. Z posiadłości bakufu wyprodukowano 7 milionów koku z łącznej liczby 30 milionów koku wyprodukowanych w całym kraju; stąd cieszył się największymi przychodami. Zwykli ludzie żyli z pięciu koku ryżu na mieszkańca rocznie. Bakufu zastrzegало sobie prawo do kontrolowania wszystkich spraw związanych ze sprawami zagranicznymi, biciem i dystrybucją złotych i srebrnych monet oraz transportem międzyhanskim. Mechanizm pobierania podatków był mały i skuteczny. Bakuhan nałożył podatki na całą wioskę; we wsi decydowano, jakie podatki płaci każde gospodarstwo domowe. Samurajowie niższej rangi nadzorowali pobieranie podatków. Prawie wszystkie podatki trafiały do skarbców bakufu i han. Bakufu to siła militarna. Składał się z samurajów rekrutowanych z ziem Tokugawy. Podzielono ich na dwie kategorie: 5000 chorążych, którzy cieszyli się wysokim stopniem, oraz 18 000 średniego stopnia i żołnierzy piechoty. Ponadto daimyo byli zobowiązani do zapewnienia armii i amunicji, gdy szogun ich potrzebował, co zdarzało się rzadko. W całej epoce samurajów używano bardziej w policji niż jako aktywnych wojowników. Fudai i Shimpan daimyo oraz ich samurajowie czuwali nad domenami tożama, chcąc rzucić wyzwanie władzy Tokugawy. System bakuhan pozostał w dużej mierze niezmienny od XVII wieku do lat sześćdziesiątych XIX wieku, epoki stabilności, wzrost gospodarczy oraz pokój wewnętrzny i zewnętrzny. Były tylko lokalne bunty, które łatwo stłumić. Jednakże szogunatowi nigdy nie udało się oswoić daimyo tożama i to han Choshu, Satsuma i Tosa ostatecznie rzucił wyzwanie Tokugawie w latach sześćdziesiątych XIX wieku, kończąc erę Edo.

Sztuka i architektura (1750–1900)

Styl architektury w Wielkiej Brytanii zmienił się znacznie między 1750 a 1900 rokiem. Gruzińskie stajnie i place, które były popularne w latach pięćdziesiątych XVIII wieku, ustąpiły miejsca dużym przedmieściom, a łatwość podróżowania koleją umożliwiła znaczny rozrost miasta. Na styl gruziński w Wielkiej Brytanii duży wpływ miał styl Andrei Palladio z XVI-wiecznych Włoch. Architekt Inigo Jones również zbudował budynek w stylu palladiańskim, z pewnymi elementami konstrukcyjnymi pochodzącymi z klasycznego Rzymu. Być może najlepszym przykładem tego neoklasycznego stylu w Anglii jest miasto Bath z jego półksiężycami, tarasami i placami. Dublin to kolejny przykład. Sir Robert Taylor (1714–88) i James Paine (1717–89) również działał w tradycji palladiańskiej. W 1760 roku wyłoniło się dwóch wielkich architektów: Sir William Chambers (1723–96), który zaprojektował Somerset House, i Robert Adam (1728–92), który był architektem odpowiedzialnym za Syon House pod Londynem, Kenwood w Hampstead, Newby Hall i Harewood House w Yorkshire i Kedleston Hall w Derbyshire. Chambers, choć w głębi serca pozostał palladiański, był pod wpływem odkrycia Baalbek w Libanie. Adam natomiast odrzucił klasyczne proporcje. Jego twórczość została rozwinięta przez Johna Nasha (1752–1835), który zaprojektował Regent Street w Londynie, oraz Sir Johna Soane'a, który

pracował w Galerii Sztuki w Dulwich College. Pod koniec XVIII wieku wpływ Indii i Chin doprowadził do budowy budynków albo w dużym stopniu inspirowanych motywami azjatyckimi, albo całkowicie azjatyckich. Pawilon Królewski Nasha w Brighton w Anglii, zbudowany w latach 1815–22, reprezentuje brytyjskie zainteresowanie architekturą Mogołów. Pawilony i wieże w stylu chińskim stały się powszechne w miejscach takich jak Ogrody Kew i Ogrody Angielskie w Monachium. Później, wraz z pojawieniem się architektury wiktoriańskiej, styl klasyczny został zachowany w Muzeum Brytyjskim (1823) i ratuszu w Birmingham (1846). Jednak projekt nowych izb parlamentu autorstwa Sir Charlesa Barry'ego (1795–1860) sygnalizował odrodzenie gotyku, a w prace zaangażowani byli architekci tacy jak Augustus Welby Pugin (1812–1852) i inni. Pałac Kryształowy w 1851 roku został zaprojektowany przez Sir Josepha Paxtona (1801–65). Norman Shaw (1831–1912) opracował funkcjonalną architekturę domów, czego dobrym przykładem jest osiedle Bedford Park przy Turnham Green w Londynie, zbudowane w latach osiemdziesiątych XIX wieku. Inni architekci to Charles Voysey (1857–1941), WR Lethaby (1857–1931) i Sir Edwin Lutyens (1869–1944). Rewolucja przemysłowa doprowadziła także do budowy kilku kultowych budowli, takich jak Żelazny Most w Shropshire. Rzeźbiarze, tacy jak John Flaxman (1755–1826), posługujący się stylem linearnym, byli odpowiedzialni za wiele posągów w całym Londynie, na zamówienie publiczne pomniki bohaterów narodowych, takich jak Lord Nelson, a później królowa Wiktorja. Jeśli chodzi o sztukę brytyjską, malarze tacy jak William Hogarth (1697–1764), Sir Joshua Reynolds (1723–92), John Constable (1776–1837) i Thomas Gainsborough (1727–99) odegrali ważną rolę w epoce gruzińskiej; słynnymi malarzami wiktoriańskimi są prerafaelici, tacy jak D. G. Rossetti, Holman Hunt i J. E. Millais. We Francji w tym samym okresie architektura neoklasyczna pojawiła się od 1740 roku i pozostała popularna w Paryżu aż do XIX wieku. Była to po części reakcja na rokokowy styl przedrewolucyjnej Francji, polegający raczej na poszukiwaniu porządku i wyrażaniu wartości republikańskich w formach grecko-rzymskich i bardziej tradycyjnej zdobnictwie. Jacques-Germain Soufflot (1713–1780), architekt Panteonu w Paryżu, zauważył podobieństwa między wschodzącą potęgą napoleońskiej Francji a potęgą świata klasycznego. Można to zobaczyć w Łuku Triumfalnym, La Madeleine i budynku Zgromadzenia Narodowego. W Paryżu Opera została zbudowana przez Charlesa Garniera (1825–98) w 1862 r. Georges-Eugène, baron Haussmann (1809–91) opracował plany nowego Paryża, którego cechą charakterystyczną były otwarte przestrzenie, parki i szerokie bulwary. Wieżę Eiffla zbudowano w 1889 r. Jeszcze przed rewolucją francuską obraży Jacques'a-Louisa Davida (1748–1825) miały wyraźny motyw republikański. Dawid został oficjalnym malarzem Napoleona, a koronacja Napoleona była prawdopodobnie jego najszlachetniejszym dziełem. Jean-Auguste-Dominique Ingres (1780–1867) kontynuował tradycję neoklasyczną, a *Tratwa Meduzy* Théodore'a Géricaulta (1791–1824) zwiastowała nadejście romantyzmu. Eugène Delacroix czerpał wiele ze swoich podróży po Morzu Śródziemnym, a jego wielkim dziełem była *Wolność wiodąca lud*, upamiętniająca rewolucję lipcową 1830 r. Niedługo potem pojawiła się szkoła Barbizon, z Camillem Corotem (1796–1875) i Jeanem-François Milletem (1814–75) czerpiący inspirację z życia chłopskiego i stanowiący podstawę dla późniejszych malarzy, takich jak Vincent Van Gogh (1853–90). Impresjonizm był świadkiem pojawienia się takich malarzy jak Edouard Manet (1832–1883), Claude Monet (1840–1926), Alfred Sisley (1839–99), Camille Pissarro (1830–1903), Berthe Morisot (1841–95) i Pierre-August Renoir (1841–1919). Innymi ważnymi malarzami tego stylu byli Edgar Degas (1834–1917) i Paul Cézanne (1839–1906), wywarli wpływ na Paula Gauguina (1848–1903), czołowego postimpresjonistę. Vincent Van Gogh z Holandii stworzył zapadające w pamięć autoportrety i krajobrazy w jasnych kolorach, dzięki czemu jego prace są natychmiast rozpoznawalne. Wspomnieć należy także o Henrim Rousseau (1844–1910), posługującym się stylem naiwnym, oraz Gustave'ie Moreau ze szkoły symbolistycznej. We Włoszech i Hiszpanii architektura barokowa ustąpiła miejsca neoklasycyzmowi, a gusta stały się bardziej trzeźwe i powściągliwe. We Włoszech przykładem tego był Giambattista Tiepolo (1696–1770) i jego syn Giovanni Domenico Tiepolo (1727–1804) w ich pracach nad kościołami i pałacami w Wenecji. W Hiszpanii reakcja na klasycyzm była widoczna, szczególnie w Katalonii, gdzie

Antonio Gaudi (1852–1926) pracował nad stylem swobodnym, opartym na geometrii, wykorzystując różnorodne materiały i mozaiki, pracując nad kościołem Sagrada Familia w Barcelonie poczynając od 1882 r. Francisco José de Goya (1746–1828) był największym z malarzy hiszpańskich drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. Wojna na półwyspie wywarła na niego głęboki wpływ, a jego obraz *El Tres de Mayo*, przedstawiający egzekucję rebeliantów w Madrycie przez francuskich żołnierzy, należy do jego najbardziej znanych. Inni malarze hiszpańscy XIX wieku to Ignacio Pinazo (1849–1916), Francisco Domingo (1842–1920), Emilio Sala (1850–1910), Ignacio Zuloaga (1870–1945) i Joaquín Sorolla (1863–1923). W Europie Środkowej wzrost zamożności doprowadził do budowy wielu głównych budynków rządowych. W Austrii rokoko ustąpiło miejsca historyzmowi wraz z rozwojem Ringstrasse w Wiedniu. Zmieniło się to wraz z nadejściem ruchu secesyjnego w 1897 r. Król Bawarii Ludwik sfinansował budowę dużej liczby „wymarzonych” zamków w całym swoim królestwie. W Rosji powstanie Petersburga doprowadziło do budowy ogromnych budynków publicznych i prywatnych. Pałac Zimowy, zamówiony u Francesco Bertolomeo Rastrelliego (1700–71) w 1754 r. przez Katarzynę Wielką, jest z pewnością najbardziej znany, a inne, w tym Pałac Jelagina zbudowany dla Aleksandra I przez architekta Carla Rossiego (1775–1849), również są ważne. Cerkiew Zmartwychwstania Chrystusa została zbudowana pod koniec lat osiemdziesiątych XIX wieku w miejscu śmierci cara Aleksandra II w 1881 roku. Budowa Kolei Transsyberyjskiej doprowadziła do powstania dużej liczby stacji kolejowych wzdłuż linii kolejowej. Był to okres, w którym Rosjanie kolekcjonowali dzieła sztuki z całego świata. W Chinach, gdzie stolica Pekin została podzielona pomiędzy Miasto Chińskie i Miasto Tatarskie, zasadnicza zmiana nastąpiła w latach sześćdziesiątych XIX wieku wraz z utworzeniem zagranicznych poselstw w dawnych pałacach książęcych w Mieście Tatarskim. Nastąpiło to po drugiej wojnie opiumowej, podczas której splądrowano „Stary” Pałac Letni, a w 1888 r. rozpoczęto prace nad masową rozbudową „Nowego” Pałacu Letniego. Kontynuowano prace budowlane w częściach Zakazanego Miasta i Manchu Qing Pod koniec XVIII wieku cesarze (Ch'ing) również poświęcili wiele energii na rozbudowę pałaców swojej letniej rezydencji w Chengde (Jehol). Pod koniec XIX wieku nastąpił masowy napływ wpływów zagranicznych do Szanghaju, Tianjin (Tientsin), Weihai (Weihaiwei), Qingdao (Tsingtao), Makau, Hongkongu, Hankou (Hankow) i Guangzhou (Kanton). Oprócz magazynów, izb bankowych, budynków biurowych, dworców kolejowych i obiektów noclegowych istniały także kościoły chrześcijańskie, zarówno dla parafian chińskich, jak i zagranicznych. W całych Indiach - zwłaszcza w Kalkucie - budowano także kościoły, a na całym subkontynencie indyjskim wzniesiono wiele budynków dla wojska i handlarzy. Herman Willem Daendels (1762–1818), gubernator Holenderskich Indii Wschodnich, pomógł w przeprojektowaniu miasta Batavia (Dżakarta). W Japonii powstało wiele nowoczesnych budynków, w tym słynny hotel Imperial w Tokio. Pod koniec XIX wieku powstały także ośrodki wakacyjne, takie jak Simla w Indiach, Maymyo w Birmie i Cameron Highlands na Malajach. Wiele z tych miejsc, a także wcześniejsze świątynie i zabytki były przedmiotem rysunków Thomasa i Williama Daniellów. W Ameryce Północnej ogromne zmiany znalazły odzwierciedlenie w architekturze. Od lat pięćdziesiątych XVIII w. istniały tam niewielkie budowle, jak np. Mount Vernon, rezydencja Jerzego Waszyngtona. Dom Thomasa Jeffersona, Monticello, pochodzi z 1768 r. Po uzyskaniu niepodległości w całym kraju wzniesiono wiele budynków rządowych, a pierwotne plany Waszyngtonu sporządził Pierre-Charles L'Enfant (1754–1825). Biały Dom budowano od 1792 roku w stylu palladiańskim. Pracował nad nim irlandzko-amerykański architekt James Hoban (ok. 1762–1831) po wygraniu w 1793 r. konkursu ze zdolnymi kamieniarzami pochodzącymi z Edynburga w Szkocji. W tym samym czasie trwały prace nad Kapitołem, z izbą Izba Reprezentantów została ukończona w 1807 r. Zarówno Biały Dom, jak i Kapitol zostały splądrowane przez żołnierzy brytyjskich w 1812 r. i dopiero w 1857 r. do Kapitolu dodano skrzydło południowe. W całym kraju powstało także wiele innych budynków użyteczności publicznej. Popularna była architektura południowych plantacji. Ponadto w całych Stanach Zjednoczonych powstawało wiele miast i miasteczek. W przeciwieństwie do swoich odpowiedników w Europie, duża liczba domów została zbudowana z drewna, a domki z bali zbudowali

pionierzy. Doszło także do budowy pierwszych drapaczy chmur z Cast Iron Building projektu Jamesa Bogardusa (1800–74) w 1848 r. oraz domu towarowego Haughwout w Nowym Jorku w 1857 r. Pierwszą konstrukcją ze stalowych dźwigarów była Home Insurance Company Building w Chicago, z pracami Williama Le Barona Jenneya (1832–1907), a także późniejszego jego protegowanego, Louisa Sullivana. Wybitni artyści mieszkający w Stanach Zjednoczonych malowali pionierskie sceny oraz portrety osobistości politycznych i społecznych. Pojawiło się kilka nowych koncepcji, w tym panoramiczne malowanie ilustrujące jakieś wydarzenie historyczne. Malowany w sposób ukazujący przebieg bitwy lub wydarzenia, ludzie płacili niewielką opłatę za obejrzenie obrazu. Dużym zainteresowaniem cieszyły się także pejzażyści. Do Ameryki Południowej do Buenos Aires, Montevideo, Limy, Santiago, Rio de Janeiro i innych miast przybyła duża liczba migrantów, wznosząc główne budynki użyteczności publicznej, izby bankowe i ubezpieczeniowe, biurowce, hotele i inne budynki. W Australii w latach osiemdziesiątych XIX wieku panował okres „cudownego Melbourne”. Oprócz Biblioteki Publicznej w Melbourne, ratusza w Melbourne, uniwersytetu i innych dużych projektów obywatelskich, w całym mieście zbudowano także wiele włoskich rezydencji. W Australii było wiele posesji dworcowych, a w miasteczkach wiejskich duża liczba domów drewnianych. W Afryce Północnej w Kairze wzniesiono dużą liczbę pozorowanych paryskich budynków, a bogactwa napływały do Egiptu poprzez turystykę i otwarcie Kanału Sueskiego. Brytyjczycy i Francuzi zbudowali wiele budynków kolonialnych w całym swoim imperium w Afryce, a Portugalczycy, Niemcy i Belgowie również budowali budynki, ale na znacznie mniejszą skalę. W Republice Południowej Afryki architektura przyławkowa stała się popularna nie tylko w Kapsztadzie i okolicach, ale także w innych częściach Afryki.

System kantoński

W połowie XVIII wieku chińska dynastia Qing (Ch'ing) ograniczyła wszystkich zagranicznych kupców do portu w Kantonie (Kanton) w południowych Chinach i ograniczyła handel. W Kantonie wszystkim kupcom zakazano bezpośredniego kontaktu z chińskimi urzędnikami i ograniczono ich do obszaru 13 fabryk zlokalizowanych poza murami miasta. Wszyscy zagraniczni kupcy mieszkali w dzielnicach, które miejscowi zaczęli nazywać fabrykami. Ponieważ kobietom nie wolno było wchodzić do tych fabryk, najbliższe rodziny zamieszkały w Makau, pobliskim mieście oddanym Portugalii przez poprzednią dynastię Ming. Obszar ten stał się centrum handlu zagranicznego w Chinach. Podczas pobytu w Kantonie cały handel był kontrolowany przez chińskich kupców, znanych jako hongy, którzy importowali towary z Chin śródlądowych w celu handlu z kupcami przybywającymi do Kantonu każdego roku. Odpowiedzialność za nadzorowanie działalności handlowej w Kantonie i pobieranie wszystkich podatków cesarz przekazał hoppo. Hoppo i cech kupców z Hongkongu byli pociągani do odpowiedzialności za wszystkie transakcje, w tym za zachowanie wszystkich zagranicznych kupców. Gdy zagraniczne statki przybyły do Kantonu, chińscy urzędnicy poddali je inspekcji i ustalili cła, a Chińczycy często żądali łapówek. Ponieważ zakazano im nauki języka chińskiego, wszyscy handlarze byli zmuszeni zatrudniać lokalnych tłumaczy. Kantoński system handlu wywołał niechęć, która była szczególnie silna wśród brytyjskich kupców, którzy oczekiwali większego szacunku dla handlu zagranicznego w Chinach. Jednakże dopóki zagraniczni kupcy byli zachłanni na chińskie towary, takie jak herbata, jedwab, porcelana i wyroby z laki, byli zmuszeni akceptować chińskie warunki. W zamian za chińskie towary kupcy z Hongkongu importowali cynę, miedź, ołów, żelazo, wełnę, bawełnę i len. Do końca XVIII wieku Chiny utrzymywały równowagę handlową z Wielką Brytanią. W czerwcu 1793 roku wysłał króla Wielkiej Brytanii Jerzy III Lorda George'a Macartneya jako ambasadora w Chinach, aby spotkał się z cesarzem Qianlongiem (Ch'ien-lung) i zwrócił się do Chin o otwarcie innych portów dla handlu i innych koncesji. Cesarz odpowiedział, że zastosowanie się do żądań Macartneya jest niezgodne z „zwyczajami dynastycznymi”. Pośpiesznie odrzucił także prośbę króla o otwarcie dodatkowych portów. Do roku 1800 zagraniczni handlarze odkryli produkt, którego pożądała coraz większa liczba Chińczyków: opium. Do lat trzydziestych XIX wieku do Kantonu importowano co roku

około 40 000 skrzyń, każda zawierająca 133 funty opium. Chociaż opium zostało zakazane, zagraniczni handlarze nadal przemycali je do kraju. Próbując położyć kres takiemu przemytowi, cesarz Daoguang (Tao-kuang) zlecił Lin Zexu (Lin Tse-Hsu) zadanie zakończenia handlu opium w Chinach w 1839 r. Lin natychmiast przystąpił do wzmacniania chińskiego prawa. Naloty na lokalne palarnie opium pozwoliły zebrać tysiące fajek opiumowych, ale duże ilości opium pozostały w obcych rękach. Następnie komisarz Lin postawił dwutorowe ultimatum wszystkim zagranicznym handlarzom opium. Mogli albo natychmiast opuścić Chiny, albo oddać całe opium urzędnikom. Niezastosowanie się do nich skutkowało będzie zakazem prowadzenia legalnego handlu. Wielu handlowców zdecydowało się opuścić Chiny, niektórzy podpisali obligację, ale inni przyjęli postawę wyczekiwania. Brytyjscy kupcy opracowali plan, zgodnie z którym oddadzą tylko kilka skrzyń. Lin nie dał się oszukać i kontynuował walkę. Następnie Lin usunął wszystkich chińskich służących z fabryk naruszających przepisy. Impas trwał 47 dni, zanim brytyjscy kupcy oddali około 20 000 skrzyń opium zawierających ponad 3 miliony funtów surowego opium. Opium kupców brytyjskich zostało najpierw przekazane brytyjskiemu inspektorowi handlu w Kantonie, co uczyniło je własnością rządu brytyjskiego. Następnie Elliot przekazał skrzynie komisarzowi Linowi, który kazał je zniszczyć. Główne problemy pozostały jednak nierozwiązane między Chinami a Wielką Brytanią, a ich kulminacją była wojna. Pierwsza anglo-chińska wojna opiumowa (1839–42) zakończyła się zwycięstwem Wielkiej Brytanii. Traktat z Nanjing (Nanking) zakończył system hong i szczególną pozycję Kantonu jako jedynego portu wejścia w handlu Chin z Zachodem.

Sprawa Dreyfusa

W 1894 roku Alfred Dreyfus, żydowski oficer armii francuskiej, został oskarżony o zdradzenie tajemnic wojskowych. Dreyfus został osądzony i uznany za winnego w procesie, na który duży wpływ miał powszechny antysemityzm w wyższych sferach francuskiego społeczeństwa i wojska. Sprawa stała się przyczyną celebrowaną, która podzieliła społeczeństwo francuskie na zwolenników dreyfusardów (liberałów) i antydreyfusistów (konserwatystów). Dreyfus został skazany na karę więzienia na Diabelskiej Wyspie u wybrzeży Ameryki Południowej, ale jego zwolennicy w dalszym ciągu badali sprawę i odkryli, że wykorzystano go jako kozła ofiarnego, aby ukryć prawdziwych winowajców, którzy zajmowali wysoką pozycję we francuskim społeczeństwie. Sprawą zajął się francuski pisarz Emile Zola, który opublikował swój słynny artykuł „J'Accuse”, w którym szczegółowo opisał nadużycia w tej sprawie. Dreyfusa odkupiono na kolejny proces i mimo przedstawienia nowych dowodów ponownie uznano go za winnego. Dreyfus został ostatecznie uwolniony dzięki ułaskawieniu udzielonemu przez prezydenta Francji w 1899 r.; jednakże stopień wojskowy został przywrócony dopiero w 1906 r. Theodor Herzl, ojciec współczesnego syjonizmu (żydowskiego nacjonalizmu), jako dziennikarz zajmował się sprawą Dreyfusa. Powszechność antysemityzmu w liberalnej Francji przyczyniła się do wniosku Herzla, że Żydzi powinni mieć własne państwo, w którym kontrolowaliby instytucje polityczne, gospodarcze i wojskowe.

Syjonizm i Teodor Herzl

(1860–1904) ojciec żydowskiego nacjonalizmu

Theodor Herzl uważany jest za ojca współczesnego syjonizmu, czyli żydowskiego nacjonalizmu. Urodzony w Budapeszcie na Węgrzech, będącym wówczas częścią Cesarstwa Austro-Węgierskiego, Herzl studiował na uniwersytecie w Wiedniu. Jako młody dziennikarz relacjonował aferę Dreyfusa w Paryżu. Ten odnotowany przypadek antysemityzmu w liberalnej Francji, w połączeniu z okresowymi brutalnymi pogromami Żydów w Europie Wschodniej i Rosji, przekonał Herzla, że antysemityzm jest wrodzonym złem cywilizacji zachodniej. Doszedł do wniosku, że jedynym rozwiązaniem tak zwanej kwestii żydowskiej jest utworzenie państwa żydowskiego, które byłoby w takim samym stopniu żydowskie, jak Francja była francuska, a Włochy włoskie. Rozszerzył potrzebę państwa żydowskiego w

swoich książkach *Der Judenstaat* (Państwo żydowskie, 1896) i *Altneuland* (Old New Land, 1902). Pierwszy Kongres Syjonistyczny zebrał się w Bazylei w Szwajcarii w 1897 roku i Herzl został wybrany na prezydenta Światowej Organizacji Syjonistycznej (WZO). W ramach WZO toczyła się poważna debata na temat tego, gdzie powinno znajdować się państwo żydowskie. Herzl początkowo opowiadał się za przyjęciem ofert Brytyjczyków dotyczących terytorium Argentyny i dzisiejszej Ugandy dla państwa żydowskiego. Inni syjoniści byli przekonani, że ze względów religijnych, historycznych i kulturowych jedynie terytorium starożytnego Izraela było realistycznym miejscem do założenia nowoczesnego państwa żydowskiego, a utworzenie nowoczesnego państwa Izrael w Palestynie stało się oficjalną polityką syjonistów. Syjoniści marzyli o odrodzeniu życia Żydów poprzez pracę fizyczną na ziemi. Przy wsparciu finansowym rodziny Rothschildów WZO kupowała ziemię w Palestynie, często od nieobecnych właścicieli ziemskich. Niektórzy pierwsi syjoniści byli socjalistami, którzy zakładali komuny, czyli kibuce, lub spółdzielnie, moszawy. Ber Borochow dążył do połączenia marksizmu i syjonizmu i był jednym z założycieli lewicy syjonistycznej. Syjoniści zachęcali Żydów na całym świecie do aliji lub przeniesienia się do Palestyny. Państwo syjonistyczne miało automatycznie przyznawać obywatelstwo wszystkim Żydom, którzy starali się w nim zamieszkać. Pierwsza osada syjonistyczna w Palestynie, Patah Tikva, została założona na północ od Jaffy w 1878 roku; chociaż wkrótce został opuszczony z powodu bagien malarycznych. Po osuszeniu bagien osadnicy powrócili w 1878 r. Kolejne osady syjonistyczne powstały w latach 80. XIX w. W latach 1881–1903 pierwsza fala żydowskich osadników do Palestyny nadeszła głównie z Rosji. Do wybuchu I wojny światowej w 1914 roku w Palestynie istniało około 59 kolonii żydowskich liczących około 12 000 mieszkańców. Syjoniści debatowali także nad tym, jaki język powinien przyjąć państwo żydowskie. Niektórzy opowiadali się za jidysz, którym posługiwało się wielu Żydów w Europie Wschodniej, gdzie dominował syjonizm. Inni skutecznie argumentowali, że językiem państwa powinien być hebrajski, język starożytnego Izraela. Podobnie jak łacina, hebrajski był używany w obrzędach religijnych lub do czytania świętych tekstów, ale od setek lat nie był w powszechnym użyciu. Dlatego należało go zmodernizować do współczesnego użytku; za swoją pracę nad rewitalizacją języka hebrajskiego Eliezer Ben Jehuda (Eierzer Perlmann) uważany był za ojca współczesnego hebrajskiego. Podobnie jak Ben Jehuda, wielu syjonistów przyjęło imiona hebrajskie zamiast tych powszechnie używanych w Europie. Początkowo ruch syjonistyczny miał niewielkie poparcie ze strony Żydów w krajach zachodnich, takich jak Francja czy Stany Zjednoczone, gdzie antysemityzm, choć w żadnym wypadku nie istniał, nie był tak zjadliwy jak w Europie Wschodniej. Podobnie ortodoksyjni Żydzi, którzy stanowili wówczas niewielki odsetek ludności żydowskiej w Palestynie, ze względów religijnych sprzeciwiali się utworzeniu nowoczesnego państwa żydowskiego; argumentowali, że nie powinni ingerować w boski plan, wchodząc na pole polityczne. Syjoniści spotkali się także z rosnącym sprzeciwem ze strony rdzennej ludności palestyńskich Arabów. Walka dwóch odrębnych nacjonalizmów – syjonizmu i arabizmu palestyńskiego – o kontrolę nad tym samym terytorium położyła podwaliny pod nierozwiązany konflikt izraelsko-palestyński. Aby spełnić marzenie o państwie żydowskim, Herzl i inni uznali potrzebę wsparcia z zewnątrz. Zwrócił się do Niemiec, Włoch, papieża i Wielkiej Brytanii, aby uzyskać ich zgodę, ale nie udało mu się to. Herzl udał się nawet na spotkanie z sułtanem osmańskim w Stambule. Chociaż nie jest jasne, czy Herzl kiedykolwiek spotkał się twarzą w twarz z sułtanem, wiadomo, że sułtan odpowiedział na prośby syjonistów, mówiąc, że „nie zajmował się sprzedażą swojej prawej ręki”, ale że Żydzi mogli żyć w Palestynie, podobnie jak inne mniejszości w Imperium Osmańskim. Herzl zmarł w 1904 r., a na nowego prezesa WZO wybrano Chaima Weizmanna. Podążając śladami Herzla, Weizmann niestrudzenie pracował, aby zapewnić zewnętrzne wsparcie dla sprawy syjonistycznej.

Sobór Watykański I (1869–1870)

Papież Pius IX zaczął przygotowywać podwaliny pod pierwszy Sobór Watykański pod koniec 1864 roku. Zamierzał skonsultować się z różnymi biskupami na całym świecie w sprawie tego, czy Kościół powinien zwołać sobór ekumeniczny i jaki powinien być jego program. Odpowiedzi były na tyle przychylne, że Pius IX ogłosił 26 czerwca 1867 r. zamiar zwołania Soboru. 29 czerwca 1868 roku wydano proklamację, zwaną bullą, ogłaszającą 8 grudnia 1869 roku dniem uroczystego rozpoczęcia Soboru. W całej Europie i Ameryce krytycy utrzymywali, że ukrytym celem papieża było promowanie jego nieomyślności. Natomiast w przededniu Soboru oficjalne dokumenty przedstawił następujący program: błędy wynikające z racjonalizmu; Kościół Chrystusowy; małżeństwo chrześcijańskie; dyscyplina kościelna dotycząca biskupów, diecezji, seminariów, katechizmu, rytuałów, moralności chrześcijańskiej, zwyczajów roku kościelnego i bieżących wydarzeń w społeczeństwie, takich jak pojedynki, spirytyzm i tajne stowarzyszenia; dekrety o zakonach; i obawy dotyczące Kościołów wschodnich. Ponadto wielu biskupów katolickich na całym świecie domagało się rozwiązania dogmatu dotyczącego Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, ogłoszenia św. Józefa Patronem Kościoła Powszechnego i jasnego określenia nieomyślności papieża. W żadnym z projektów przygotowawczych nie odnaleziono dokumentu dotyczącego nieomyślności. Wstępne zgromadzenie przed Soborem Watykańskim I rozpoczęło się, gdy 2 grudnia 1869 r. w Kaplicy Sykstyńskiej zebrało się prawie 500 biskupów. Około 74 procent z 1050 prałatów z całego świata uprawnionych do udziału w obradach odegrało jakąś rolę w dziewięciomiesięcznych obradach. W sumie Ojcowie Soboru zasiadali w 89 zgromadzeniach generalnych i czterech sesjach publicznych. Pierwsza debata soboru dotyczyła błędów wynikających z racjonalizmu. Filozofia ta stawia rozum ludzki jako najwyższe kryterium prawdy. Wyływa z nauk Gottfrieda Leibniza i Christiana Wolffa i charakteryzuje się spirytualizmem, dogmatyzmem i determinizmem. Kościół chciał zająć się słabościami tych filozofii i zaoferować katolicką odpowiedź na nie. Kolejne tematy do omówienia dotyczyły biskupów, diecezji bez biskupa, moralności wśród duchownych i katechizmu. Kwestie te zostały odsunięte na dalszy plan w trakcie postępowania ze względu na rosnące wśród wielu biskupów pragnienie wydania oświadczenia w sprawie nieomyślności papieża. Tymczasem biskupi odczuwali naciski, które utrudniały przebieg soboru, dlatego papież wprowadził pewne zmiany proceduralne, które przyspieszyły podejmowanie decyzji. Jednym z ważnych rezultatów była „konstytucja” *De Fide Catholica*, ogłoszona 24 kwietnia 1870 r. Wreszcie, 9 maja, uczestnicy otrzymali projekt *De Romano Pontifice*, dokumentu formułującego dogmat o nieomyślności papieża. Debata na ten temat trwała przez cały czerwiec i lipiec. 4 lipca debata zakończyła się i zarządzono głosowanie w sprawie 13 lipca. W tym czasie wielu biskupów opuściło Rzym na wieść o zbliżającej się wojnie między Francją a Niemcami. Pozostali ojcowie głosowali 75 procent za przyjęciem, kolejne 10 procent za przyjęciem warunków i 15 procent za przyjęciem warunków. 18 lipca papież osobiście przewodniczył Soborowi i odbyło się ostatnie głosowanie. Wyniki głosowania za dokumentem wyniosły 433 do 2 i został on natychmiast ogłoszony. 8 września wojska z Piemontu wkroczyły do Państwa Kościelnego, a 20 września dotarły do Rzymu. Od tego dnia Pius IX będzie narzuconym sobie więźniem w Watykanie. Niestety, sobór nie zajął się dużą liczbą projektów i propozycji ze względu na sytuację polityczną, która doprowadziła do przedwczesnego zakończenia Soboru Watykańskiego I. Ogłoszono jednak dwie konstytucje, które mają ogromne znaczenie dla Kościoła katolickiego. *De Fide Catholica* wzmocniła obronę Rzymu przed błędami ateizmu, materializmu i racjonalizmu. Potwierdzała, że Bóg istnieje jako Bóg osobowy i wszechwiedzący, stwarzający wszystko z niczego i prowadzący wszystko do końca. Tego Boga można poznać rozumem, objawia się on w Piśmie Świętym i w tradycji, a także można go poznać światu poprzez cudowne zdarzenia. Wiara i wiedza wspierają się wzajemnie i są powierzone Kościołowi w celu obrony i interpretacji. *De Romano Pontifice* naucza, że prymat papieża przynosi jedność i siłę całemu Kościołowi. Prymat ten należy do prawdziwej jurysdykcji duszpasterskiej, której wszyscy duchowni i wierni zobowiązani są do posłuszeństwa. Prymat ten wzmacnia i broni lokalnych biskupów w ich posłudze. Żadna władza świecka nie może ingerować w te obowiązki. Niemniej jednak krytycy soboru

pojawił się w postaci drobnych reakcji i schizm. W Niemczech powstała sekta „starokatolików”, a w Szwajcarii uformowali się „chrześcijańscy katolicy”. Po wojnie między Francją a Niemcami rząd niemiecki wykorzystał doktrynę nieomyślności jako powód do wspierania Kulturkampfu („walki kulturowej” lub sekularyzacji). Austria unieważniła konkordat ze Stolicą Apostolską. Poza tymi kilkoma zdarzeniami decyzje Soboru Watykańskiego I nie wywołały sprzeciwu na całym świecie. 8 grudnia 1870 roku Pius IX ostatecznie ogłosił św. Józefa Patronem Kościoła Powszechnego. Kolejni papieże kwestionowali wiele problemów moralnych i religijnych, które nie zostały poruszone przez I Sobór Watykański, w tym masonerię, wolność człowieka, małżeństwo chrześcijańskie, zakazane księgi i kodyfikację prawa kanonicznego.

Sto dni reform

Niedoskonałości Ruchu Samowzmocnienia przyjętego przez rząd Qing (Ch'ing) w Chinach przekonały wielu wykształconych Chińczyków, że jedynie gruntowne reformy instytucjonalne mogą uratować naród przed ekspansjonistycznymi ambicjami mocarstw zachodnich i Japonii. Klęska Japonii w 1895 r. i upokarzający traktat z Shimonoseki stały się katalizatorem, który pobudził do działania grupę kandydatów, którzy zebrali się w stolicy, Pekinie, na odbywających się co trzy lata egzaminach metropolitalnych. Jeden z kandydatów, Kang Youwei (K'ang Yu-wei), napisał długi memoriał ku czci tronu, w którym protestuje przeciwko traktatowi i wzywa do natychmiastowych reform; został podpisany przez 603 kandydatów i zyskał szerokie zainteresowanie. Nie wywołując żadnej reakcji, Kang i jego uczeń Liang Qichao (Liang Ch'i-ch'iao) zaczęli organizować stowarzyszenia badawcze w Pekinie i innych dużych miastach, sponsorując wykłady oraz zakładając gazety i czasopisma w celu promowania modernizacji i zmian politycznych. Do 1898 roku ich stowarzyszenia badawcze pobudziły znaczną liczbę nastawionych na reformy intelektualistów do siły politycznej. W międzyczasie młody cesarz Guangxu (Kuanghsu), który nominalnie objął stery rządu, zaczął okazywać sympatię nowym pomysłom reform i czytał wiele pism Kanga i innych dzieł. Szczególne wrażenie wywarły na nim relacje Kanga dotyczące reform za czasów Piotra Wielkiego w Rosji i w Japonii Meiji. W rezultacie mianował go i jego zwolenników na ważne stanowiska rządowe. W okresie od 11 czerwca do 16 września 1898 r. cesarz wydał ponad 40 dekretów reformujących, które dotyczyły takich dziedzin jak oświata, administracja rządowa, reorganizacja wojskowa, rozwój gospodarczy i budżet. Chociaż nie było czasu na wdrożenie większości reform, zaniepokoiły one jednak konfucjańskich konserwatystów i urzędników lojalnych wobec pozornie emerytowanej, ale wciąż potężnej cesarzowej wdowy Cixi (Tz'u-hsi). 21 września Cixi i jej zwolennicy dokonali udanego zamachu stanu, który pozbawił Guangxu wszelkich uprawnień i aresztowano go. Sześciu przywódców reform zostało straconych, a Kang, Liang i wielu innych uciekło i udało się na wygnanie. Dobiegły końca 103 dni euforycznych reform. Wszystkie reformy zostały uchylone. W ostatecznym rozrachunku idealistyczni reformatorzy nie mieli żadnego doświadczenia politycznego ani wsparcia ze strony osób sprawujących realną władzę w rządzie. Przecenili zdolność Guangxu do pokonania władzy Cixi, nie doceniając jednocześnie sprzeciwu zagorzałych konserwatystów. Ich ambitny program, pozbawiony przemyślanej strategii, był na tamte czasy zbyt radykalny. Chociaż w ciągu następnej dekady podjęto pewne marne próby reform, Chiny kontynuowały staczenie się w dół w kierunku katastrofy dyplomatycznej i niestabilności wewnętrznej. W wyniku niepowodzenia studniowej reformy rozczarowanie ewolucyjnym przejściem do monarchii konstytucyjnej doprowadziło do powszechnego poparcia dla wezwania Sun Yat-sena do obalenia dynastii Qing, czyli mandżurskiej. Ostatecznym rezultatem była udana rewolucja 1911 roku i ustanowienie pierwszej republiki w historii Chin.

Szogunat Tokugawa, późny

Nieżyjący już szogun Tokugawa (1853–1867) był świadkiem końca okresu Edo w Japonii, kiedy kraj wyłonił się z okresu narzuconej sobie izolacji i zmodernizował się z feudalnego społeczeństwa

wojskowego w wyniku restauracji Meiji. Wyprawa Commodore Matthew Perry i inne kontakty z zachodnimi rządami pomogły ujawnić rozłam w społeczeństwie Tokugawa i systemie bakuhan pomiędzy fudai daimyo (panowie feudalni, pierwotnie sojusznicy Tokugawy), którzy przez prawie dwa stulecia byli faworyzowani przez szogunów, a tozama (późniejszych zwolenników Tokugawa), którzy zostali w dużej mierze wykluczeni z łask szoguna. To klany Choshu i Satsuma z tozama daimyo rozpoczęły reakcję na korzyść cesarza i przeciwko szogunowi Iesadzie. Dwa klany zaczęły się domagać przeciw szogunatowi: klanowi Satsuma na południowym Kiusiu i Choshu na zachodnim Honsiu. Ich hasło „Czcij cesarza, wypędź barbarzyńców” stało się okrzykiem bojowym ruchu mającego na celu obalenie Tokugawa bakufu (rządu wojskowego). Z politycznego punktu widzenia samuraje Choshu i Satsuma stali się znani jako imperialni lojaliści. W 1857 roku cesarz Komei otrzymał tajną wiadomość do klanów Satsuma i Choshu z prośbą o wsparcie w walce z szogunem. W możliwej odpowiedzi na to przesłanie w 1859 roku japoński uczyony Yoshida Shoin zaangażował się w spisek mający na celu zamordowanie przedstawiciela szoguna Iemochiego. Z tego powodu on i jego współnik Kusakabe zostali zabrani przez władze szoguna do Edo (obecnie Tokio), gdzie w 1859 roku zostali ścięci za zdradę szoguna. Chociaż samurajowie Choshu i Satsuma rywalizowali o przywództwo w Sprawie Lojalistów, ostatecznie zdali sobie sprawę, że działając wspólnie, mają większą szansę na sukces. W kwietniu 1863 roku cesarz Komei wydał „Rozkaz wypędzenia barbarzyńców”, a samuraj Choshu zmusił szoguna do wyrażenia zgody na wypędzenie wszystkich cudzoziemców do lipca 1863 roku, o czym przywódcy Choshu wiedzieli, że Tokugawa są teraz bezsilni. W ten sposób osiągnęli swój cel, jakim było sprawienie, aby Tokugawa wydawała się jeszcze bardziej nieistotna politycznie niż wcześniej. W tym samym czasie klany Choshu i Satsuma, dzięki swojemu bogactwu, mogły kupować nowoczesną broń palną od brytyjskich handlarzy, których handel bronią stał się potężną siłą w nadchodzących wydarzeniach. Sakamoto Ryoma, samuraj z Tosa, odegrał kluczową rolę w zawarciu sojuszu pomiędzy dwoma konkurującymi ze sobą klanami w 1866 roku. Do tego czasu szogunat Tokugawa po raz drugi okazał się bezsilny – i to fatalnie. W 1864 roku obcym statkom udało się wysadzić przejście przez Cieśninę Shimonoseki, otwierając ją dla handlu, co ponownie pokazało, że szogun był papierowym tygrysem. Nawet kiedy Shogun Iemochi utworzył w 1863 roku swój Shinsengumi, specjalny korpus samurajski, aby utrzymać swoje rządy nawet poprzez terror, niewiele udało się osiągnąć. W roku 1866 samurajowie Choshu i Satsuma byli już gotowi do buntu. Latem 1866 roku wysłano armię szoguna, aby przywrócić porządek wśród Choshu, ale żaden inny klan nie udzielił żadnej pomocy i armia Tokugawy została zmuszona do odwrotu. W 1867 roku oba klany rozpoczęły otwarty bunt na rzecz nowego cesarza Meiji, którego imię brzmiało Mutsuhito. W grudniu 1867 roku, piętnasty i ostatni szogun Tokugawy, Yoshinobu, został zmuszony do poddania się cesarzowi. Nastąpiła restauracja Meiji władzy cesarskiej. W styczniu 1868 Yoshinobu zdecydował się podjąć próbę ostatecznego starcia pod Fushimi, gdzie jego siły zostały zmiażdżone. Poddał się siłom cesarskim i formalnie otworzył Edo dla wojsk cesarskich. Do miasta wkroczył cesarz Meji i tym samym w styczniu 1868 roku nastąpiło Przywrócenie władzy cesarskiej przez Meiji.

Salaficki ruch yya (Afryka)

W swojej najpopularniejszej formie salaficki ruch yya w Afryce był nowoczesnym mużułmańskim ruchem reformatorskim założonym przez Jamala al-Afghaniego i Muhammada „Abduha” na przełomie XIX i XX wieku. Termin salaficki yya (pisany także jako salafi yah) pochodzi od arabskiego rdzenia salaf, co oznacza „poprzednicy” i często jest używany w odniesieniu do pierwszych trzech pokoleń mużułmanów (gdzie pokolenie równa się stuleciu). Zakłada się, że poszczególni salafici tworzący salaficką yya czerpią swoją wiedzę o islamie bezpośrednio z podstawowych źródeł tej religii, takich jak Koran (Koran) i Sunna (normatywny przykład proroka Mahometa), zamiast być związani do tradycji, zwyczajów i idei rozwiniętych przez późniejszych mużułmanów. W związku z tym istniało wiele ruchów mużułmańskich, zarówno przednowoczesnych, jak i współczesnych, które niektórzy historycy określali

jako salafickie. Jeden z takich przednowoczesnych ruchów został założony w Nigerii przez Usumana Dana Fodio, rewolucyjnego założyciela kalifatu Sokoto. Zainspirowany ruchem wahabitów (lub Wahhabiyah), założonym przez XVIII-wiecznego arabskiego reformistę Muhammada ibn „Abd al-Wahhaba, Dan Fodio dążył do reformy, jedności i oczyszczenia islamu z jego afrykańskich elementów synkretycznych. Dyskusyjne jest, czy historycy rzeczywiście słusznie uznają Dana Fodio za salafiego, zwłaszcza biorąc pod uwagę powiązania tego ostatniego z pewnymi klasycznymi instytucjami, takimi jak system szkół prawniczych (madhab) i islamski mistycyzm (sufizm). Tak czy inaczej, to nowoczesny salaficki ruch yya zdefiniował salafickie sm. Ruch ten, który powstał w okresie zachodniego kolonializmu, charakteryzuje się pragnieniem zarówno zreformowania myśli islamskiej, jak i zakończenia intelektualnej, politycznej, moralnej i kulturalnej stagnacji świata muzułmańskiego. Zdecydowanie sprzeciwiał się ślepeму naśladowaniu archaicznych dekretów religijnych i opowiadał się za odrodzeniem idżtihadu (interpretacji niezapośredniczonej). Wyraźnie podkreślił także rolę rozumu i nauki oraz stwierdził, że islam rzeczywiście jest zgodny z obydwoma. Być może tym, co najbardziej odróżnia ten współczesny salaficki ruch yya od jego poprzedników, jest właśnie jego modernistyczny charakter, co jest oczywiste w pismach zarówno Afghaniego, jak i „Abduha”. Afghani był prawdopodobnie perskiego pochodzenia szyickiego i w młodości spędził znaczną ilość czasu w Afganistanie. Sam Afghani twierdził, że jest Afgańczykiem). Po krótkim pobycie w Stambule Afghani udał się do Egiptu, gdzie wykładał na uniwersytecie al-Azhar i zyskał sobie zwolenników. To właśnie tam spotkał swojego młodego egipskiego ucznia Abduha, który kiedyś określił swojego mistrza jako „idealnego filozofa”. Po okresie gwałtownych przemówień przeciwko brytyjskim kolonizatorom Egiptu al-Afghani został wydalony z Egiptu w 1879 r. W 1884 r. do Afghaniego dołączył „Abduh w Paryżu, gdzie opublikowali panislamską arabską gazetę al-'Urwa al-Wuthqa (Najsilniejsze ogniwo). Afghani ostatecznie zmarł w Stambule, gdzie był przetrzymywany przez ostatnie lata swojego życia. Z drugiej strony 'Abduh, który był prawdopodobnie najbardziej znaczącą postacią współczesnego salafickiego ruchu yya, wrócił do Kairu, aby stanąć na czele al-Azhar i napisać swoje słynne Risalat al-Tawhid (Przesłanie jedności). W swoim czasie zarówno Afghani, jak i Abduh byli dla niektórych kontrowersyjni (ze względu na ich heterodoksyjne nauki), a dla innych inspirujący (ze względu na ich nastawienie na reformy). I chociaż Afghani i Abduh stali się ikonami współczesnego salafickiego ruchu yya, byli inni, którzy również odegrali główną rolę. Najbardziej znanym wśród nich był słynny uczeń Abduha, Muhammad Rashid Rida. Rida odegrał szczególną rolę w propagowaniu idei salafickich za pośrednictwem swojego czasopisma Al-Manar, które początkowo było wspólnym przedsięwzięciem „Abduha” przed jego śmiercią. Warto jednak zauważyć, że ruch Ridy zyskał reputację bardziej konserwatywnego, a jego idee uznano za łącznik między reformizmem Afghaniego i Abduha a aktywizmem słynnej egipskiej organizacji neoodrodzeniowej, Bractwa Uslim. , która została założona przez Hasana al-Bannę. Idee współczesnego ruchu salafickiego yya rozprzestrzeniły się po całej Afryce Północnej i świecie muzułmańskim. W Algierii reformista Abd al-Hamid Ibn Badis zajął stanowisko przeciwko muzułmańskim zakonom mistycznym (sufickim), skupił większość swoich wysiłków na reformie edukacji w celu ochrony tożsamości narodowej (w świetle asymilacyjnej polityki Francuzów) i ustanowił Stowarzyszenie Algierskich Ulemów (Uczonych). W Maroku ideały wahabitów i współczesnych salafickich zostałyby przyjęte przez reformistycznych uczonych Abu Shu'ayba al-Dukkali i Muhammada ibn al-'Arabi al-'Alawi, których idee wywarły wpływ na marokańskie ruchy nacjonalistyczne i ich przywódców, takie jak: Allal al-Fasi. W Tunezji współczesną myśl salaficką przejęli Abd al-'Aziz al-Tha'alibi, założyciel Partii Destour, a także wybitni uczeni z Uniwersytetu al-Zaytuna, w tym Bashir Safar, Muhammad al-Tahir ibn 'Ashur i jego syn Muhammad al-Fadil ibn 'Ashur. W świetle współczesnego muzułmańskiego dyskursu naukowego wydaje się, że wiele idei wysuwanych przez współczesny salaficki ruch yya jest obecnie tak samo aktualnych (i kontrowersyjnych), jak ponad sto lat temu.

Santa Anna, José Antonio López de

(1794–1876) Prezydent Meksyku i caudillo

Dominujący w meksykańskim życiu politycznym przez większą część pierwszych trzydziestu lat istnienia niepodległej republiki meksykańskiej Antonio López de Santa Anna jest często uważany za klasycznego caudillo – bystrego politycznego oportunistę, niezwiązanego ani z zasadami, ani z ideologią, który wykorzystywał swoją osobistą charyzmę, zaciekle lojalność swoich zwolenników, dyspensę od patronatu, osobistą kontrolę nad środkami zorganizowanej przemocy i gloryfikację swojej osoby w celu wzmocnienia własnej władzy politycznej kosztem przeciwników i konkurentów. Na ogół pozbawiony skrupułów i niezmiennie egocentryczny, w latach 1833–1855 piastował najwyższy urząd polityczny w kraju co najmniej 11 razy (w zależności od tego, jak się liczyć i jakich kryteriów się używa). Jego rozległa sieć lojalnych klientów i sojuszników w połączeniu z bystrością polityczną uczyniła go jednym z najważniejszych graczy politycznych w kraju we wczesnym okresie republikańskim, nazywanym czasem „wiekiem Santa Anna”. Urodzony w Jalapa w stanie Veracruz 21 lutego 1794 r. Santa Anna wstąpił do hiszpańskiej armii w wieku 16 lat, kiedy został oficerem podchorążym w stałym pułku piechoty w swoim rodzinnym stanie. Po pobycie na północy wrócił do Veracruz w 1815 roku jako podporucznik prowadzący operacje przeciw powstańcom przeciwko różnym bandom nękającym wówczas siły hiszpańskie. To właśnie w Veracruz, wśród przestępców i włóczęgów, którzy zapewniali szeregi jego pułku, Santa Anna zaczął doskonalić swoje osławione umiejętności interpersonalne. Przez pięć lat, między 1815 a 1820 rokiem, w parnych dżunglach i skalistych górach swojego rodzinnego stanu, prowadził operacje poszukiwania i niszczenia przeciwko bandom powstańczym, zyskując szerokie grono zwolenników i reputację skutecznego i charyzmatycznego przywódcy wojskowego. Wraz z utworzeniem „Armii Trzech Gwarancji” Agustína de Iturbide w 1821 r. Santa Anna porzucił lojalność wobec rojalistów i dołączył do ruchu niepodległościowego. Był to pierwszy z kilku takich zwrotów akcji, które charakteryzowały jego późniejszą karierę polityczną i wojskową. W 1823 roku, dwa lata po sprzymierzeniu się z Iturbide, stanął na czele buntu, który obalił próżnego cesarza, a jego Plan de Casa Mata i udane powstanie uczyniły go ulubieńcem liberałów, którzy rządili Meksykiem przez następne 13 lat. Okres dominacji liberalnej spowodował nagromadzenie skarg ze strony wojska, Kościoła i innych elementów konserwatywnych. Wyczuwając zbliżającą się reakcję, Santa Anna został w 1833 roku wybrany na prezydenta jako liberał, wycofał się do swojej posiadłości w Veracruz i postawił się na czele konserwatywnego buntu, który potem nastąpił. Od 1833 r. aż do jego upadku w połowie lat pięćdziesiątych XIX w. jego politykę można ogólnie określić jako konserwatywną i centralistyczną, choć głównie była pro-Santa Anna. Zgromadził fantastyczne bogactwo i jako głowa państwa wymyślił wiele wyszukanych rytuałów, ceremonii i tytułów, aby uhonorować jego bohaterstwo i wielkość. Jego ostateczny upadek od władzy nastąpił po upokarzającej porażce Meksyku w wojnie meksykańsko-amerykańskiej toczącej się w latach 1846–1848, pomimo późniejszych prób wskrzeszenia siebie i krótkiego powrotu do władzy w latach 1853–55. Skazany za zdradę stanu po liberalnej „rewolucji w Ayutli”, która obaliła go w 1855 r., został skazany na stałe wygnanie, choć pozwolono mu wrócić do ojczyzny w 1874 r. Zmarł załamany dwa lata później. Pomimo kluczowej roli, jaką odegrał Santa Anna w zamieszaniu politycznym nowego meksykańskiego państwa narodowego, uczeni powszechnie zgadzają się, że był on raczej objawem niż przyczyną chronicznej niestabilności politycznej tamtego okresu.

Santeria

Santeria (Santería), czyli „droga świętych”, to synkretyczna praktyka religijna, łącząca w sobie elementy wiary katolickiej i jorubskiej; praktyka ta wywodzi się z Kuby. Często nazywana jest La Regla Lucumi lub La Regla de Ocha. Santería było obraźliwym określeniem używanym przez Hiszpanów do opisania niewłaściwego szacunku, jaki ich niewolnicy okazywali świętym. Kapłani Santerii nazywani są santeros;

kapłanki nazywane są santeras. Religia synkretyczna to taka, która łączy i godzi różne systemy wierzeń – lub ich istotne elementy – w nową całość, często w wyniku zmieszania się dwóch kultur. Na Zachodzie synkretyczne systemy wierzeń są bardziej powszechne w praktyce ludowej niż na poziomie instytucjonalnym i często wywodzą się od ludu podbitego lub zniewolonego. Na Karaibach religie synkretyczne nazywane są czasami religiami kreolskimi. Podobnie jak Santeria, większość religii kreolskich łączy elementy wiary Joruba z katolicyzmem europejskich mistrzów: voodoo na Haiti i Luizjanie; Umbanda i Candomble w Brazylii; Obeah w Indiach Zachodnich; Kumina na Jamajce; oraz Palo Mayombe, Kimbisa i Santeria na Kubie. Jorubowie to duża grupa etniczna zamieszkująca Afrykę Zachodnią, kraj, z którego przybyło wielu niewolników udających się na Karaiby. Na Kubie Hiszpanie budowali dla swoich niewolników cabildo (domy socjalne zorganizowane według grupy etnicznej). Na obszarach, gdzie dominowały grupy etniczne Joruba - i prawdopodobnie w niektórych, gdzie nie było ich, ale stanowiły wpływową mniejszość - praktyki Santerii zaczęły się łączyć w cabildos, gdzie niewolnicy mogli gromadzić się na święta i angażowali się w tradycyjne praktyki. Zostali ochrzczeni przymusowo i pozornie byli chrześcijanami, ale dni spędzone w cabildo miały być okazjonalną okazją do zapoznania się z ich afrykańską kulturą; zapewniały, że tak powiem, sposób na spalenie pary. W Santerii bogowie Joruby – Orisha – są kojarzeni i czczeni jako święci katolicy. Bóg staje się – lub jest „prawdziwą tożsamością” – Olodumare lub Olorun (konkretne korelacje między elementami chrześcijańskimi i jorubskimi różnią się w zależności od tradycji), a pozostałe bóstwa są odpowiednio przerysowywane. Ellegua, oszust i psychopomp (przejaw śmierci), bóg podróży i rozdroży, stał się świętym Antonim lub świętym Michałem. Chango, bóg piorunów i przodek ludu Joruba, został świętą Barbarą. Oshun, bogini miłości i piękna, była kojarzona z Matką Bożą Miłosierdzia, patronką Kuby, a Ogun, bóg wojny, ze św. Piotrem. Nie było tu żadnej prawdziwej transformacji jako takiej; te wspólne byty joruba-katolickie były traktowane nie jako nowe bóstwa czy istoty nadprzyrodzone, ale jako nowo rozpoznane przejawy. O ile różne objawienia Dziewicy Maryi – Matki Bożej Fatimskiej, Matki Bożej Niezwłocznej Pomocy – są czczone jako aspekty Maryi, a nie jako niezależne byty, tak Orisha byli teraz czczeni jako aspekty świętych. Tradycyjna modlitwa joruba mogłaby być kontynuowana i rozwijana. Hiszpanie ze swej strony słuchali jedynie modlitw do swoich świętych. Tradycyjnie wyznaje wiarę czysto ustną, Santeria nie ma żadnych oficjalnych pisemnych zapisów ani pism świętych poza chrześcijańską Biblią. Podobnie jak wiele religii kreolskich, jej rytuały są tajne i dostępne tylko dla odpowiednio wtajemniczonych. W modlitwie wykorzystuje się rytualną muzykę i taniec, tak jak miało to miejsce w czasach cabildo. Taniec może być stosowany do wprowadzenia w stan transu w celu rytualnego opętania, podobnie jak „ujeżdżanie przez loa” w voodoo. Kult przodków jest głównym tematem rytuałów rodzinnych. W niektórych przypadkach santero składa w ofierze kurczaka, którego krew jest oddawana w ofierze Orishy, a mięso jest spożywane osobno. Ofiary te były przedmiotem procesów sądowych w Stanach Zjednoczonych i dyskusji na temat konkretnych zabezpieczeń wolności wyznania.

Sanusiya

Sanusiya był religijnym ruchem reformatorskim założonym przez Muhammada ibn Ali al-Sanusi. Urodzony w Algierii al-Sanusi studiował w Kairze i Mekce. Był pod silnym wpływem nauk znanego sufiego Ahmada ibn Idrisa. Al-Sanusi założył swoją pierwszą lożę, czyli kolektyw suficki, poza Mekką w 1827 r. Po śmierci ibn Idrisa przeniósł się do Cyrenajki w dzisiejszej Libii i założył zawije (kolektywy) wzdłuż pustynnych szlaków handlowych prowadzących na Saharę. Sanusiya podkreśliła rolę proroka Mahometa i zachęcała członków do praktykowania pobożnego stylu życia, kładąc nacisk na edukację islamską. Zniechęciło to do nadmiernych rytuałów polegających na śpiewaniu i tańcu. Rozkazy były wysoce scentralizowane, a poszczególnymi zawijami zarządzało kilku kluczowych urzędników. Dzięki naciskowi na znaczenie pracy zawije Sanusiya rozkwitły gospodarczo i przyciągnęły więcej zwolenników. Z Cyrenajki w oazach Jaghbul i Kufra powstały nowe zakony, które w 1895 roku stały się centrum ruchu. Choć jego baza znajdowała się głównie wśród pustynnych bedu, przyciągała także

miejskich wyznawców. Sanusiya rozprzestrzeniła się także w Czadzie na południowej Saharze, a na przełomie wieków w Nigrze, gdzie ruch ten został stłumiony przez Francuzów. Chociaż Sanusiya współpracowała z osmańskimi gubernatorami na północnym wybrzeżu Libii, sprzeciwiali się francuskiej ekspansji w Algierii i stali się zaciekłymi przeciwnikami włoskich planów imperialnych w sprawie Libii. W ten sposób, podobnie jak wiele islamskich ruchów odrodzenia, stopniowo stał się siłą nacjonalistyczną przeciw imperialnej dominacji.

Sarmiento, Domingo Faustino

(1811–1888) Argentyński prezydent i mąż stanu

Najbardziej znany ze swojego klasycznego, polemicznego studium polityki caudillo i życia w głębi Argentyny, Facundo, czyli cywilizacji i barbarzyństwa, a także ze swoich reform edukacyjnych podczas swojej kadencji jako prezydenta Argentyny, Domingo F. Sarmiento zalicza się do najbardziej wpływowych mężów stanu i intelektualistów Argentyny Ameryka Łacińska XIX w. Jego różnorodny wkład literacki i działalność polityczną interpretowano również jako symbol szerzej zakrojonych poszukiwań tożsamości narodowej w Ameryce Łacińskiej w pierwszym wieku niepodległości, gdy literaci i politycy świeżo uformowanych państw narodowych od Meksyku po Argentynę usiłowali stworzyć realne poczucie przynależności narodowej do odmiennych grup etnicznych i rasowych w swoich ojczyznach. Urodzony 15 lutego 1811 roku w rustykalnej stolicy wewnętrznej prowincji San Juan, w cieniu podnóża Andów, Faustino Valentín Sarmiento Albarracín, jeden z 15 rodzeństwa, był jedynym synem swojego ojca-żołnierza-robotnika i matki gospodyni domowej przetrwać do dorosłości. W młodości był bardzo rozwinięty, nauczył się czytać w wieku czterech lat, kontynuując naukę w Escuela de la Patria (Szkoła Ojczyzny) w San Juan, a później u swojego wuja-kapłana, pod którego okiem nabył przez całe życie uznanie dla przemieniającej mocy Edukacja. Powołany do prowincjonalnej milicji pod koniec lat dwudziestych XIX wieku został na krótko uwięziony za odmowę służby, co wyostrzyło jego szybko zmieniające się poglądy polityczne. Sarmiento nabrał przekonania, że tylko pod silnym przywództwem Buenos Aires Argentyna może przekroczyć swoje historyczne dziedzictwo zacofania i prymitywizmu, reprezentowane przez jej wewnętrzne prowincje, i stać się nowoczesnym narodem. Przyjmując tę unitarystyczną (probuenos Aires, centralistyczną) perspektywę, walczył przeciwko armii dowodzonej przez federalistę caudillo Juana Facundo Quiroga. Schwytany i aresztowany przez Facundo w 1830 r. uciekł do Chile, gdzie spędził większość następujących 15 lat, pracując na różnych stanowiskach. Czytując żarliwie i obficie pisząc, to na wygnaniu w Chile napisał Facundo i inne ważne dzieła, wiele skierowanych przeciwko argentyńskiemu dyktatorowi Juanowi Manuelowi de Rosas. W latach 1845–47 dużo podróżował po Europie i Stanach Zjednoczonych, nawiązując trwałą przyjaźń z amerykańskim reformatorem edukacji Horace Mannem i jego żoną Mary; dokonane przez tego ostatniego tłumaczenie Facundo umożliwiło argentyńskiemu autorowi zapoznanie się z anglojęzyczną publicznością. Wraz z obaleniem Rosasa w 1852 r. Sarmiento wrócił do Argentyny i rozpoczął karierę polityczną, zostając senatorem w Zgromadzeniu Narodowym; gubernatorem prowincji San Juan i ambasadorem republiki – jako pierwszy z szeregu czterech non-porteños (osoby spoza Buenos Aires) sprawujących najwyższy urząd w kraju. Za jego rządów – co zbiegło się z ostatnimi dwoma latami wojny w Paragwaju – wydatki rządu federalnego na edukację w wewnętrznych prowincjach wzrosły czterokrotnie, z czego większość została przeznaczona na budowę nowych szkół. W latach 1869–1914 wskaźnik analfabetyzmu w kraju spadł z ponad dwóch trzecich do około jednej trzeciej, głównie dzięki dziedzictwu reformy edukacji pozostawionej przez Sarmiento, a system szkół średnich i uniwersytetów stał się jednym z najlepszych w Ameryce Łacińskiej. Ogólnie jednak wielu Argentyńczyków uważało prezydenturę Sarmiento za rozczarowanie, częściowo z powodu niepowodzeń jego administracji w zreformowaniu wysoce nierównych wzorców własności ziemskiej w kraju. Zapamiętany głównie ze swojego wkładu literackiego, zwłaszcza żarliwego dualizmu wyrażonego w jego głównym dziele –

cywilizacji reprezentowanej przez miasta, zwłaszcza Buenos Aires, koło ratunkowe dla Europy i postępu narodowego oraz barbarzyństwa ucieleśnionego przez zacofanie i prymitywizm gaucho, indiańskiego i wewnętrzne prowincje – Sarmiento był zarówno chwalony za swój kosmopolityzm, jak i krytykowany za rasizm i pogardę dla życia na wsi. Mało kto nie zgodzi się z tym, że pozostawił niezatarte dziedzictwo w życiu literackim, kulturalnym i politycznym swojej ojczyzny lub że jego szerszą twórczość można uznać za reprezentatywną dla szerszej walki o stworzenie autentycznej tożsamości narodowej w Ameryce Łacińskiej w pierwszym wieku niepodległości .

Shaka Zulu

(1781? –1828) Przywódca i wojownik Zulusów

Wiele mitów otacza życie przywódcy Zulusów, Shaki Zulu, ponieważ jest on uznawany za jednego z najpopularniejszych przywódców w historii Afryki i jest powszechnie znany ze swoich podbojów w Afryce Południowej. Trudno jest ocenić, kiedy urodził się Shaka Zulu, ale uczeni uważają, że urodził się gdzieś pomiędzy 1781 a 1787 rokiem. Trudno jest również scharakteryzować jego wychowanie ze względu na brak źródeł, w związku z czym historycy mają trudności z ustaleniem, czy Shaka był źle traktowany przez swojego ojca, Senzangakone, lub czy jego matka, Nandi i Senzangakona pozostawały w stabilnym związku, ale można ustalić, że Shaka została poczęta poza związkiem małżeńskim. Historycy wiedzą, że Shaka jako młody wojownik był pod przewodnictwem Dingiswayo, wodza Mthethwy, który odegrał kluczową rolę w dojściu Shaki do władzy. Dingiswayo pomógł Shace w wyparciu swoich braci i przejęciu kontroli nad Zulusami w 1812 roku. Po dojściu Shaki do władzy zawarł szereg sojuszy z sąsiednimi plemionami, aby powstrzymać rosnącą potęgę Ndwandwe. Oprócz tych sojuszy Shaka przyjął także szereg reform wojskowych w celu wzmocnienia siły bojowej Zulusów. Można debatować, czy sam Shaka wymyślił te zmiany wojskowe, czy inni Afrykanie pomagali w tych projektach, czy też był pod wpływem sukcesu modeli europejskich. Wiadomo, że zmiany, które zainicjował, pomogły mu pokonać Ndwandwe. Niektóre z reform, które przyjął, obejmowały wymianę assegai na krótką włócznię służącą do dźgania przeciwników, nakazanie swoim żołnierzom walki bez sandałów w celu zwiększenia mobilności oraz użycie formacji „Buffalo Horns”, która składała się głównie z prawego i lewego skrzydła otaczały większość armii przeciwnika, podczas gdy środek służył jako główny atak na wroga. Shaka chciał poznać kulturę europejską, fascynowało go chrześcijaństwo. Interesował się także nauką czytania i pisania. Miał pośrednika o imieniu Jakot, który podróżował między Zulusami a Europejczykami, aby dostarczać Shace informacji na temat obcokrajowców. Na podstawie otrzymanych wiadomości Shaka mógł dokonać porównań dotyczących różnych aspektów społeczeństw europejskich i Zulusów. Informacje, które zdobył na temat potęgi Wielkiej Brytanii, zaniepokoiły Shakę, ponieważ zaczął się obawiać, że Brytyjczycy mogą rozpocząć wojnę przeciwko niemu i Zulusom. Ta obawa mogła skłonić Shakę do wysłania w 1828 r. misji dyplomatycznej do króla Jerzego, co okazało się stosunkowo bezowocne. Europejskie postrzeganie Shaka Zulu jest złożone i trudne do ustalenia. Jest to szczególnie prawdziwe, jeśli przyjrzymy się pismom Jamesa Saundersa Kinga, który napisał artykuły dla South African Commercial Advertiser na temat cech charakterystycznych Shaka Zulu. W artykule opublikowanym przez Kinga 11 lipca 1826 roku odnotowano gościnność, jaką przywódca Zulusów okazywał innym, ale w innym artykule opublikowanym w następnym tygodniu zauważono tyrańską naturę Shaki. Shaka stoczył wiele wojen, aby zdobyć dominację w południowej Afryce, wielokrotnie walcząc z plemieniem Ndwandwe. Shaka był zmuszony walczyć z Ndwandwe pod dowództwem Zwide'a w wielu bitwach, w tym w bitwie pod wzgórzem Gqokli w 1818 r., gdzie Shaka pokonał przewagę liczebną Siły Ndwandwe i kolejne starcie na rzece Mhlatuze. Po tej ostatniej bitwie Zulu byli w stanie zniszczyć kraal Zwide'a, zmuszając Zwide'a do ucieczki z uścisku Shaki, ale Zwide nie przeżył długo zniszczenia swojej armii i później został zabity. Pomimo tego, że Shaka pokonał plemię Ndwandwe, został zmuszony do ponownej konfrontacji z nimi

w 1826 roku, kiedy syn Zwide'a, Sikhunyane, doszedł do władzy i stał się zagrożeniem dla Shaki. Shaka szybko uporał się z tym zagrożeniem, atakując obóz Ndwandwe położony w pobliżu rzeki Intombi i mordując znaczną liczbę wojowników Ndwandwe. Po tym zwycięstwie Shaka przejął 60 000 bydła Ndwandwe i zabił kobiety i dzieci Ndwandwe w pobliżu, kończąc zagrożenie ze strony Ndwandwe dla jego rządów. Po zwycięstwie Shaki nad Ndwandwe miało miejsce wydarzenie, które przyczyniło się do upadku przywódcy Zulusów: zmarła jego matka. Śmierć Nandi w 1827 r. wywarła ogromny wpływ na Shakę Zulu, co ilustrują warunki żałoby, które zainicjował po jej śmierci. Zastrzegł, że od krów nie wolno pobierać mleka do picia, a Zulu nie wolno uprawiać roślin, grożąc Zulusom głodem. Zastrzegł także, że kobiety, u których w ciągu roku od śmierci Nandi odkryto, że są w ciąży, miały zostać stracone wraz ze swoimi mężami. Śmierć Nandiego spowodowała śmierć wielu Zulusów, ponieważ Shaka dokonywał egzekucji na ludziach za nieprzestrzeganie warunków żałoby lub niezaopiekowanie się nim w chwili śmierci matki. Nawet po zakończeniu warunków okresu żałoby w 1828 r. kontynuowano to nieobliczalne zachowanie. Jego nieprzewidywalność ilustruje fakt, że zabił 300 kobiet, z których część była żonami przywódców pułków Zulusów, podczas gdy jego wojowników nie było. Dziwaczne zachowanie Shaki skłoniło spiskowców do zaplanowania jego zabójstwa. Nie wiadomo dokładnie, kiedy zmarł Shaka, ale najlepsze szacunki mówią o wrześniu 1828 roku. Zabójstwo było wynikiem spisku pomiędzy jego przyrodniymi braćmi Dingane i Mhlanganą a mężczyzną o imieniu Mbopa, który był główną służącą Shaki. Trzej mężczyźni zostali zachęceni do działania przez Mkabayi, siostrę Senzangakony, która utwierdziła się w przekonaniu, że Shaka był zamieszany w śmierć swojej matki. Nie można mieć pewności, czy Mkabayi w to wierzyła, czy też w ukryciu chciała śmierci Shaki. Po śmierci Shaki wybuchła wojna domowa, podczas której Dingane był zmuszony walczyć z siłami zwolenników Shaki i swoim przyrodnim bratem Mpande, któremu udało się uzyskać pomoc Burów i brytyjskich osadników w Afryce Południowej, aby skonsolidować swoją władzę i chwycić Zulu. Dingane nie zdołał podporządkować sobie wszystkich swoich przeciwników, a Mpandeowi udało się obalić swojego przyrodniego brata i zostać przywódcą Zulu w 1840 roku.

Singh, Ranjit

(1780–1839) Przywódca sikhijski

Ranjit (pisany także jako Runjit) Singh założył państwo sikhijskie w Pendżabie (obszar w północno-zachodnich Indiach, obecnie podzielony między Indie i Pakistan) i rządził od 1801 do 1839. W XVIII wieku większość Sikhów mieszkała w Pendżabie, obszarze zróżnicowanym etnicznie którego populacja obejmowała także muzułmanów, hinduistów, dżinistów i Pasztunów (Afgańczyków). Sikhowie z Pendżabu za czasów Singha byli podzieleni na 12 misłów, czyli plemion. Singh został wodzem plemienia Sukerchakias po śmierci swojego ojca w 1792 roku. Zwiększył swoją władzę, dwukrotnie poślubiając kobiety z innych plemion sikhijskich. Singh zaczął jednoczyć Pendżab pod swoimi rządami w 1799 r., kiedy zajął Lahore, stolicę regionu. W 1802 roku Singh zdobył Amritsar, święte miasto Sikhów, a także główny ośrodek handlowy, i podbił kilka mniejszych księstw sikhijskich i pasztuńskich w Pendżabie. Podpisał traktat w Amritsarze z Brytyjczykami w 1809 roku, zyskując uznanie jako władca Pendżabu i ustanawiając rzekę Sutlej jako wschodnią granicę swoich terytoriów. Singh nadal rozszerzał swoje imperium na północ i zachód, aż do 1819 roku zdobył Peszawar i wypędził Pasztunów z Doliny Kaszmiru. Do 1820 roku umocnił swoje rządy w całym Pendżabie, od Sutlej po rzekę Indus, obejmującym ponad ćwierć miliona mil kwadratowych ziemi, w tym niektóre z najbardziej strategicznie znaczących i najbogatszych terytoriów Indii. Obszar ten nazywany jest czasami „Krainą Pięciu Rzek” ze względu na pięć głównych rzek: Indus, Jhecum, Chenab, Ravi i Sutlej. Rządy Ranjita Singha w Pendżabie to czas pokoju i dobrobytu. Zachęcał do handlu, zapewniając bezpieczny przejazd karawanom i nakładając łagodne cła. Jego armia była tolerancyjna religijnie i składała się z członków różnych wspólnot wyznaniowych, w tym sikhów, muzułmanów i hinduistów, podobnie jak jego dowódcy i osoby

mianowane na stanowiska administracyjne. Za jego panowania rozwinęły się także nowe style w architekturze i malarstwie, powstało wiele dzieł literackich i historycznych. Singh zmarł z przyczyn naturalnych w Lahore w 1839 roku. Jego stan nie przetrwał długo. W marcu 1846 roku Sikhowie zostali zmuszeni do podpisania traktatu, który przyznał Wielkiej Brytanii znaczną część ich ziemi i zaakceptowania brytyjskiego panowania.

Smith, Adam

(1723–1790) myśliciel ekonomiczny

Adam Smith był założycielem leseferystycznej szkoły ekonomii i tradycyjnej teorii ekonomii liberalnej. Absolwent Uniwersytetu Oksfordzkiego w 1746 roku, studia kontynuował w swoim domu w Kilcaldy w Szkocji. W 1751 został profesorem logiki na uniwersytecie w Glasgow, a w 1752 kierownikiem katedry filozofii moralnej. Do 1760 roku skupił się na orzecznictwie i ekonomii politycznej. Do tego czasu stał się członkiem założycielem szkockiego oświecenia. Pod wpływem szkockich pisarzy, takich jak David Hume, wierzył, że prawa naturalne regulują działalność człowieka. Dlatego wszystkie formy ludzkich wysiłków można zrozumieć, analizując prawa uniwersalne. Gdyby instytucje ludzkie szanowały prawa natury, wszystko poszłoby dobrze. Ludzie mieliby być prowadzeni do celu poprzez zastosowanie rozumu. W latach 1763 i 1765 Smith zetknął się z fizjokratami francuskimi, którzy zbuntowali się przeciwko absolutyzmowi gospodarczemu w postaci merkantylizmu, oddającego do dyspozycji państwa instytucje gospodarcze i wskazującego, że bogactwo równa się władzy. Pewien fizjokrata, François Quesnay, porównał obieg pieniędzy do krążenia krwi. Według niego kontrola merkantylistyczna działała jak opaska uciskowa na obieg pieniędzy, która tnie z naturalnego, życiodajnego przepływu. Inny fizjokrata Jacques Turgot stwierdził, że naturalne zachowanie człowieka, kierowane własnym interesem narodowym i dążeniem do zysku, zapewni społeczeństwu najlepsze usługi i najwięcej dóbr. Po podróży po Francji Smith opublikował swoje wielkie dzieło pt. „Inquiry to the Nature and Cause of the Wealth of Nations”. Dzieło znane pod skróconym tytułem Bogactwo narodów stało się dominującą teorią liberałów gospodarczych w XIX wieku i konserwatystów gospodarczych w XX wieku. Zgodnie z tą teorią państwo było w zasadzie „biernym” policjantem, który interweniował tylko wtedy, gdy załamał się rynek. Smith utrzymywał, że zwiększona produkcja zależy od krajowego podziału pracy i specjalizacji. Należało zatem zachęcać do handlu, ponieważ zwiększał on specjalizację, aby sprostać jego wymaganiom, co z kolei doprowadziło do większej produkcji. Ta rosnąca wartość handlu zależała także od wolności osobistej; każda osoba powinna mieć swobodę realizowania swojego indywidualnego interesu. Kiedy kupujący i sprzedający spotykali się na rynku, kierują się „niewidzialną ręką”, która w zasadzie stanowiła prawo podaży i popytu, w którym optymalizowane byłyby wyniki kupujących i sprzedających. Ogólnie rzecz biorąc, Adam Smith ubolewał nad wszystkimi siłami, które zakłócały ten oświecony interes własny. Dlatego sprzeciwiał się wszelkiej kontroli gospodarczej w postaci rządu stanowego, cechów lub związków zawodowych, uznając ją za szkodliwą dla wymiany towarów i usług lub handlu. Dla niego merkantylizm, niezależnie od tego, czy faworyzował złoto i srebro w sztabkach samo w sobie, nadwyżkę eksportu nad importem – co osłabiało status ekonomiczny sąsiada – czy też kontrolę państwa nad podstawowym przedmiotem do wykorzystania jako broń, był zły. W idealnym przypadku handel powinien przynosić korzyści wszystkim. Byłby to naturalny rezultat wolnego handlu nieobciążonego cłami ochronnymi. Dlatego na takim naturalnym i wolnym rynku dobrobyt każdego narodu byłby zależny od wszelkiej natury. Odszedł także od tradycyjnej teorii ekonomii kupieckiej, która uważała kolonie za aktywa gospodarcze; postrzegał je jako pasywa. Dzieło to, po opublikowaniu w 1776 roku, odniosło natychmiastowy sukces. Po kolejnych dwóch latach Smith przeszedł na emeryturę i zamieszkał w Edynburgu. Zmarł tam w 1790 r. Po swojej śmierci zażądał zniszczenia wszystkich rękopisów, nad którymi pracował, z wyjątkiem Teorii uczuć

moralnych, która zakładała, że współczucie moralne wywodzi się ze współczucia ludzkiego. Bogactwo narodów pozostaje jego głównym dziełem.

Socjalizm

Socjalizm był terminem użytym po raz pierwszy na początku XIX wieku w Europie Zachodniej. Jej przedstawicielami byli głównie Francuzi i Brytyjczycy. Rewolucja przemysłowa zmieniła Europę, czyniąc arystokrację w dużej mierze nieistotną, wynosząc kapitalistyczną burżuazję do bogactwa i władzy oraz przenosząc starą klasę chłopską do pracy przemysłowej. W przeciwieństwie do społeczeństwa rolniczego, które doprowadziło do upadku, gdzie bogactwo zależało od skończonej ilości – ziemi, w industrialnym systemie kapitalistycznym bogactwo było nieograniczone, przynajmniej w teorii, i niezwiązane ze starym porządkiem feudalnym. Rewolucja przemysłowa obaliła także stare poczucie szlachetności. Kapitałiści byli wygodni, niewinni, bogaci i potężni, pełni dumy i pozbawieni poczucia zobowiązań wobec biednych i własnej konkurencji. To byli ludzie, którzy odebrali władzę arystokratom i stworzyli wczesne demokracje kapitalistyczne, systemy polityczne na obraz swoich interesów gospodarczych i politycznych. Uwolnieni od szlachty, mieli gwarancje praw własności i możliwości zabiegania o większy majątek. Ci XIX-wieczni „liberałowie” zgodzili się, że tylko ekonomicznie niezależni i bezpieczni mogą być politycznie wolni. Thomas Jefferson zilustrował tę koncepcję, używając jej jako uzasadnienia pożądanego przez siebie narodu drobnych rolników. Zgodził się także, że wolność nie jest wytworem myśli chrześcijańskiej, ale prawa naturalnego; bez uzasadnienia teologicznego nie było podstaw do potępienia. Niektórzy XIX-wieczni liberałowie chwalili nawet chciwość jako czynnik motywujący wzrost gospodarczy i dobrobyt. W przeciwieństwie do feudalistów kapitałiści zdefiniowali zależność jako autodestrukcyjną; dla własnego dobra biedni musieli pracować, a jeśli nie robili tego dobrowolnie, system ich do tego zmuszał. W Wielkiej Brytanii złe przepisy, które wydają się opierać na tej filozofii, mogą być dość surowe.

PROBLEMY KAPITALISTYCZNE

Francuski filozof Jean-Jacques Rousseau twierdził, że demokracja nie może przetrwać przy dużych dysproporcjach między bogatymi i biednymi. Innych krytyków systemu martwiły bardziej podstawowe problemy z rządami „łagodnych” kapitalistów. Wskazali, że system – w Anglii, Niemczech i innych krajach wczesnego uprzemysłowienia – przyjął stare zabezpieczenia feudalne, które złagodziły los chłopów ograniczony pod względem przestrzeni i bogactwa. Ponieważ chłopcy byli blisko własności bez prawa poruszania się i wielu innych rzeczy, chłopcy rzeczywiście mieli rozsądną ochronę przed głodem i bezdomnością. Wyzyskiwanym robotnikom fabrycznym kapitalizmu brakowało nawet podstaw, byli „wolni”. Można ich było zwolnić i zatrudnić do woli na stanowiskach, których wynagrodzenie ustalano na podstawie bieżącej stawki powiązanej z konkurencją z hordami innych wysiedlonych chłopów desperacko poszukujących wynagrodzenia. Nowi pracownicy stanęli w obliczu zatrudnienia w fabryce, które obejmowało 12-godzinne zmiany przez siedem dni w tygodniu w nieludzkich warunkach. Dotyczyło to kobiet i dzieci, często preferowanych, ponieważ pracowały za znacznie mniej niż mężczyźni. Wczesny kapitalizm spowodował obniżony poziom życia i spadek poziomu edukacji w wielu obszarach. Nowe gałęzie przemysłu również nie miały skrupułów przed zanieczyszczeniem środowiska lub okaleczaniem lub zabijaniem pracowników. Miejskie jedzenie fabryczne było zwykle gorsze i często rzadkie. Nawet niektórzy zamożni ludzie zaczęli odczuwać ukłucia poczucia winy, częściowo spowodowane dziełami Charlesa Dickensa. Większą troskę klasy średniej budził cykl koniunkturalny. W systemie feudalnym, poza okazjonalnymi plagami, wojnami, suszą i głodem, życie było w większości przewidywalne. Kapitalizm od początku charakteryzował się wznoszeniami i upadkami wymykającymi się spod kontroli człowieka. Życie będzie płynęło przez pewien czas wraz ze wzrostem, dobrobytem, wzrostem liczby miejsc pracy i płac. Następnie w niewytłumaczalny sposób system by się załamał: zyski i płace spadłyby, miliony ludzi zostałyby bez pracy lub biedne, a nawet niektórzy bogaci mogliby spaść

o jedną lub dwie klasy w stronę ubóstwa. Kapitałiści myśleli o ustabilizowaniu systemu poprzez regulację płac maksymalnych i zakazanie tworzenia związków zawodowych. Regulowali także import i połączyli się w trusty, aby udaremnić konkurencję. Awarie nie ustały.

PODSTAWY MYŚLI SOCJALISTYCZNEJ

Choć krytyczny wobec liberalizmu, socjalizm podzielał ideę postępu i końca arystokracji. Socjaliści odrzucili liberalizm jako fasadę chciwości. Zamiast patrzeć wstecz na lepsze wczoraj, protosocjaliści przeanalizowali industrializm i zdefiniowali zasady, dzięki którym uczynić go tolerancyjnym (biorąc pod uwagę, że miał on pozostać). Podzielali oburzenie wywołane nadużyciami kapitalizmu, wyrażane przez XIX-wiecznych liberałów, takich jak Honoré de Balzaca, Thomasa Carlyle'a i Benjamina Disraeli. Różnili się od tych konserwatystów i anarchistów pragnących powrotu do agrarnej idylli tym, że byli optymistami i pozytywnie nastawieni do industrializacji. Niektórzy zaczęli sugerować, że system był z natury wadliwy. Potrzebny był system, który kontrolowałby chciwość i wydzwignął masy z biedy – socjalizm. Szeroko rozumiany socjalizm sięga co najmniej początków chrześcijaństwa, kiedy chrześcijanie od początku dzielili się między sobą, a także wraz z powstaniem monastycyzmu, który pociągał za sobą wspólnotową własność wszystkiego. Socjalizm jako siła polityczna datowany jest na rewolucję przemysłową. Socjalizm jest często obraźliwym określeniem wszystkiego, czego przeciwnik nie lubi. Pomijając animus, socjalizm obejmuje demokratycznie kontrolowaną gospodarkę, działającą dla dobra wszystkich członków. Zamiast niekontrolowanej konkurencji charakteryzującej kapitalizm, opiera się on na współpracy i obejmuje planowanie przez rząd stabilizacji gospodarki oraz ograniczenia lub wyeliminowania cyklu koniunkturalnego. Socjaliści mogą dzielić wspólną własność i zakazywać prywatnej własności ziemi i przemysłu, ale mogą też po prostu opowiadać się za programami społecznymi finansowanymi ze środków publicznych i rygorystycznymi regulacjami państwa dotyczącymi przemysłu i własności. Socjaliści na ogół zgadzali się, że bogactwo jest dziełem pracujących mężczyzn i kobiet i że kapitałiści bezprawnie je zagarnęli. Aby złagodzić biedę i nędzę, starali się stworzyć system charakteryzujący się współpracą, demokracją, równością i dobrobytem dla wszystkich.

INNE FILOZOFIE

Inne grupy podzielały ideały socjalistyczne – anarchiści i komuniści. Anarchiści odrzucili nawet rząd socjalistyczno-demokratyczny. Postrzegali rząd jako z natury tyrański i chcieli maksymalnie zdecentralizowanego rządu, niezdolnego do tyranizowania ludzi. Były nieskuteczne, ponieważ pokojowym anarchistom brakowało mocy, aby wiele zmienić, a agresywni anarchiści na ogół prowokowali więcej wrogości wobec siebie niż wobec rządu, z którym chcieli skończyć. Komuniści mogliby zajmować skrajne skrzydło socjalizmu – ze wspólnotową własnością wszystkiego, być może na wzór pierwszych i monastycznych chrześcijan. Mogą być także marksistami. Marksieści postrzegają socjalizm jako tymczasowe rozwiązanie, które reorganizuje społeczeństwo do formy, która obumiera aż do pojawienia się zmodyfikowanego anarchizmu – społeczeństwa bez pieniędzy i sił rynkowych, z robotniczą własnością własności, z produkcją wyłącznie dla producentów i bez państwa. Ten komunizm nigdy się nie rozwinął.

WCZESNY SOCJALIZM

W XIX wieku kapitalizm był nowością i socjalizm wydawał się rozsądnym systemem, który mógłby go zastąpić. Pierwsi socjaliści wiedzieli, że systemy gospodarcze nie są nieuniknione ani wieczne; feudalizm umarł w ich pamięci. Kapitalizm również może obumrzeć. Do wczesnych socjalistów należeli Henri de Saint-Simon, François Marie-Charles Fourier, Louis Blanc z Francji i Robert Owen z Walii. Niezbyt przenikliwi politycznie, byli idealistami oświeceniowymi, którzy uważali, że ludzie dobrej woli mogą dobrowolnie stworzyć lepsze społeczeństwo. Idee Fouriera i Saint-Simona pozostały

teoretyczne, ale Owen, bogaty przemysłowiec, założył kilka społeczności, szczególnie w Stanach Zjednoczonych, ale żadnej z nich nie udało się przebić. Ci krytycy społeczni myśleli o zreformowaniu ubóstwa i nierówności poprzez redystrybucję bogactwa i utworzenie społeczeństwa małych, utopijnych społeczności pozbawionych własności prywatnej. Pierwsi krytycy nie czynili rozróżnienia między socjalizmem a komunizmem. W Europie rozwinęło się przekonanie, że socjalizm jest bardziej podatny na religię, podczas gdy komunizm jest ateistyczny. W Wielkiej Brytanii komunizm za bardzo przypominał komunizm i dlatego był postrzegany jako zbyt katolicki. Pierre-Joseph Proudhon był w rzeczywistości anarchista. Jego hasło „własność to kradzież” odzwierciedlało powszechną socjalistyczną wrogość wobec kapitalizmu. Nie był on jednak skrajny, dopuszczał indywidualną własność domu i dóbr domowych. Sprzeciwiał się własności, która czerpała bogactwo z pracy innych. Do tego rodzaju majątku zaliczały się fabryki, kopalnie, linie kolejowe i tym podobne. Karol Marks ogólnie zgadzał się z Proudhonem, którego poznał w Paryżu w latach czterdziestych XIX wieku. Przeciwnik Marksa, anarchista Michaił Bakunin, również pozostawał pod wpływem Proudhona. Proudhon miał większy wpływ w kręgach socjalistycznych niż Marks i Engels, nawet gdy opublikowali Manifest Komunistyczny. Socjaliści utopijni zaczęli później być znani socjalistom naukowym pod takimi terminami, jak protosocjaliści, Fruhsocialismus, socjaliści przedmarksowscy i tym podobne. Po eksperymentach z małymi utopijnymi społecznościami niektórzy socjaliści przeszli do bezpośrednich działań politycznych. Marks i Engels uważali się za socjalistów naukowych, odróżniających się od socjalistów utopijnych. Stany Zjednoczone były wylegarnią eksperymentów, domem dysydentów i twórców nowych religii grup społecznych, a także imigrantów niezadowolonych z tego, co pozostawili. Było duże i było w nim miejsce dla niemal każdego, kto przyjąłby jakąkolwiek ideologię, która wydawała się rozsądna. Utopie rozkwitły w XIX wieku, ale w większości przypadków rozkwity były krótkotrwałe, gdy oczekiwania były zbyt wysokie. Wielu popadło w wewnętrzną zazdrość, preferencyjne traktowanie niektórych w stosunku do innych, nienaturalne ograniczenia w konkurencji i relacjach osobistych oraz inne błędne odczytanie tego, co zbyt często okazywało się niedoskonale ludzkiej natury. Przykładami są Towarzystwo Amana, Shakers, Separatyści z Zoar, Perfekcjonści z Oneidy i Wallingford, Komuny Aurora i Bethel oraz Ikarianie. Utopie potomne, takie jak komuny hippisowskie i pozostałości niektórych XIX-wiecznych utopijnych społeczności, przetrwały do dziś.

MARKS, ENGELS I KOMUNIZM

Marks i Engels przedstawiali teorię historii jako wyzysk. Historia toczyła się etapami, każdy lepszy od swojego poprzednika, każdy z odpowiednim systemem gospodarczym, a zmiany wywołane były konfliktem klasowym, który każdy system gospodarczy zrodził w sobie. Świat XIX wieku znajdował się na etapie kapitalistycznym, ale kapitalizm nieuchronnie ustąpił miejsca innemu systemowi gospodarczemu z inną klasą dominującą. Tak jak feudalizm spowodował powstanie kapitalistów, którzy obalili feudalizm na rzecz kapitalizmu, tak kapitalizm tworzył klasę robotniczą, która obaliłaby kapitalizm na rzecz gospodarki kierowanej przez pracowników, skrajnej formy socjalizmu znanej jako komunizm. Marksa i Engelsa nie można było traktować poważnie. Całemu socjalistycznemu ruchowi intelektualnemu, złożonemu z idealistów i intelektualistów z klasy średniej i kapitalistycznej, brakowało liczebności, aby wygenerować poważny ruch socjalistyczny. Wyszło to od mas pracującego, rozmiłowanego w uproszczonych wersjach idei socjalistycznych. Prawdopodobnie większość XIX-wiecznych ruchów robotniczych miała cele socjalistyczne, wykorzystując unionizm jako środek do osiągnięcia celu. Nawet związki zawodowe XX wieku – nawet w Stanach Zjednoczonych – miały w swoich programach elementy socjalizmu, ale odniosły jedynie niewielkie zwycięstwa. Nie udało im się nacjonalizować kopalń, kolei i innych gałęzi przemysłu. Kapitałiści wzmocnili więź robotniczo-socjalistyczną, próbując stłumić wszystkie ruchy robotnicze, zamiast wprowadzać rozróżnienia między łagodniejszymi formami organizacji pracy a ruchem socjalistycznym. Socjaliści i komuniści z zadowoleniem przyjęli oskarżenia kapitalistów, że są rewolucjonistami. Ten ucisk zachęciłby biednych,

niepewnych siebie pracowników, uciskanych przez kapitalistyczny cykl koniunkturalny, do połączenia sił i nalegania na radykalne zmiany. Same liczby uczyniłyby z nich siłę, z którą kapitalistyczni władcy musieliby się zmierzyć i stłumić, prawdopodobnie porzucając wszelkie pozory demokracji. Masy powstaną i obalą system kapitalistyczny. Przynajmniej takie było marzenie marksistowskie. Do rewolucji nigdy nie doszło. Pomimo przeciwności ruchy robotnicze stoczyły znużającą bitwę z kapitalistami, rządami, wojskiem i policją – niektórzy zginęli, ale inni zwyciężyli dzięki krótszemu dniu pracy, wyższym zarobkom i lepszym warunkom pracy. Przeciętny pracownik miał raczej udział w systemie, niż chęć jego obalenia. Nie pomogło to, że kapitalizm stał się bardziej biegły w wytwarzaniu tanich i obfitych, choć gorszych dóbr, i zapewnił wyższy standard życia. Większości robotników w drugiej połowie XIX wieku żyło się lepiej niż ich rodzicom. W 1848 r. wybuchły rewolucje, ale nie były one socjalistyczne. Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników (Pierwsza Międzynarodówka) powstało dopiero w 1864 roku. Mocno marksistowskie, dominowało w europejskim socjalizmie. Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników Marksa miało swoje pierwsze spotkanie w Genewie w 1866 roku. Było to pierwsze duże międzynarodowe spotkanie socjalistyczne. Odzwierciedlało to ogólną tendencję socjalistów do braku zgody co do strategii. Marks i Engels oraz przywódcy związkowi z Wielkiej Brytanii i kontynentu na wygnaniu utworzyli w 1864 r. Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników. Był to komitet równie skuteczny jak zwykle komitety – obejmował m.in. brytyjskich reformistów, mieszkańców kontynentu o bardziej radykalnych przekonaniach i różnego rodzaju anarchistów. Marks przeniósł siedzibę do Nowego Jorku, aby pozbyć się anarchistów. IWA rozwiązano w 1876 r. Pod koniec stulecia marksistowski socjalizm był wiodącą ideologią partii robotniczych we wszystkich krajach z wyjątkiem Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Socjalizm rozwinął się z małego ruchu intelektualnego w duży, masowy ruch polityczny klasy robotniczej, co zbiegło się z industrializacją Europy, szczególnie w latach 1870-1890, która stworzyła wielki proletariat. Stulecie Rewolucji Francuskiej w 1889 r. było okazją do spotkania socjalistów i socjaldemokratów w Paryżu i utworzenia Drugiej Międzynarodówki. Druga Międzynarodówka była konfederacją scentralizowanych partii narodowych. Podejście to spopularyzowali Engels, August Bebel z Niemieckiej Partii Socjaldemokratycznej i Karol Kautsky. Socjalizm miał swój świetlany moment od 18 marca do 28 maja 1871 r., kiedy w następstwie porażki Francji na rzecz Prus i upadku Drugiego Cesarstwa powstała Komuna Paryska. Mieszkańcy miasta wybrali radykalny rząd złożony ze starych jakobinów z 1789 r. i Proudhonitów. Komuny powstały w Tuluzie, Marsylii, Saint-Etienne i Lyonie, ale szybko zostały stłumione. Rząd wersalski wysłał armię przeciwko Paryżowi i represjonował Komunę. Komuna niewiele osiągnęła, ale stała się symbolem, na który zwrócił uwagę Marks; dla wielu socjalistów był to dowód, że klasa robotnicza była gotowa na rewolucję.

AMERYKAŃSKI SOCJALIZM

Socjalistyczna Partia Pracy Stanów Zjednoczonych powstała w 1877 roku. Już niewielka, uległa fragmentacji w latach 90. XIX wieku. W 1901 roku umiarkowana frakcja Socjalistycznej Partii Pracy oraz Partia Socjaldemokratyczna i Eugene V. Debs utworzyły Socjalistyczną Partię Ameryki. Socjalizm amerykański różnił się od socjalizmu europejskiego i brytyjskiego tym, że Amerykanie nie mieli doświadczeń starych krajów. Amerykański ruch robotniczy borykał się z problemami w XIX wieku, nawet później, gdy szerzył się industrializm i wyzysk, ponieważ amerykańscy robotnicy powoli przyznawali, że nie są już wolnymi agentami, samozatrudnionymi rzemieślnikami i początkującymi przedsiębiorcami. Nacisk socjalizmu na współpracę, a nie na surowy indywidualizm, wydawał się nieamerykański. Amerykańskie początki socjalizmu importowano, głównie z Niemiec. Pozostała pod silnym wpływem imigrantów – socjaliści ds. gazu i wody z Milwaukee Victora Bergera, przywódców anarchistycznej organizacji Industrial Workers of the World i wielu przywódców partii krajowych. Tam, gdzie socjalizm miał rodzime korzenie, wywodził się on zwykle od populistycznych rolników, których socjalizm był bliższy ich chrześcijaństwu niż jakimkolwiek importowanym ideom europejskim. Kiedy

Oklahoma głosowała na socjalistów przed I wojną światową, uczyniła to ze względu na warunki rolne w Oklahomie, a nie z powodu zaangażowania na rzecz Drugiej Międzynarodówki.

EUROPEJSKI SOCJALIZM

Eduard Bernstein i socjaldemokraci zdominowali II Międzynarodówkę w 1889 roku w Paryżu. Na czele radykałów stanęli Włodzimierz Lenin i Niemka Róża Luksemburg. Karl Kautsky przewodził mniejszej frakcji. Anarchiści zostali pominięci i oddzieleni od ruchu socjalistycznego. W 1884 r. brytyjscy intelektualiści z klasy średniej utworzyli Towarzystwo Fabiańskie, które w 1906 r. położyło podwaliny pod Partię Pracy. Jean Jaurès założył w 1905 r. Sekcję Française de l'Internationale Ouvrière. Pod rządami Jaurès'a, a później Léona Bluma, SFIO podtrzymało teorię marksistowską. W Niemczech Ferdinand Lassalle opowiadał się raczej za ochotniczymi spółdzielniami pracowniczymi niż rewolucją Marksa. Marks był pogardliwy, ale spółdzielnie Lassalle'a były początkiem dzisiejszych spółdzielczych kas pożyczkowych, towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, spółdzielni spożywczych i podobnych instytucji. Nigdy nie zmienili kapitalizmu, ale znaleźli w nim niszę. Niemiecka Partia Socjaldemokratyczna, zbudowana na ideach Marksa i Lassalle'a, była przez dziesięciolecia wiodącą organizacją socjalistyczną na świecie. W 1891 r. liczyła półtora miliona członków i zaczynała odnosić rozsądne sukcesy wyborcze. Choć Karol Kautsky utrzymywał marksistowską doktrynę Niemieckiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej, w praktyce partia ta stała się raczej reformistyczna niż rewolucyjna. Sukces oznaczał, że pomimo rewolucyjnej retoryki partia została wchłonięta w konwencjonalny proces polityczny. W Wielkiej Brytanii krytyka marksistowska nie przyjęła się. Zastosowano raczej podejście „socjalizmu gazowego i wodnego” w ramach Towarzystwa Fabiańskiego. Zaczęło się 4 stycznia 1884 roku, kiedy członkowie Wspólnoty Nowego Życia przyjęli polityczne podejście do celu Wspólnoty, jakim jest transformacja społeczeństwa, dając przykład prostego, czystego życia. Drużyna upadła, a Fabianie przyciągnęli takich członków, jak Sidney i Beatrice Potter Webb, H. G. Wells i George Bernard Shaw. Byli to elitarni reformatorzy, którzy uważali, że socjalizm może przekształcić społeczeństwo poprzez powolne przenikanie jego zasad do tkanki społeczeństwa kapitalistycznego. Nie interesowali się – i być może nie mieli prawdziwej świadomości – polityki klasowej, w tym związków zawodowych i partii związkowych. Siłą napędową był Webb, który napisał większość studiów na temat brytyjskiego systemu przemysłowego i alternatywnych polityk w zakresie kapitału i ziemi. Towarzystwo Fabiańskie zostało nazwane na cześć rzymskiego generała Quintusa Fabiusa Maximusa, „Kunktatora” lub „Opóźniacza”, który walczył raczej poprzez nękanie i wyczerpanie niż bezpośrednio konfrontacje. Fabianie byli przeciwni wolnemu handlowi, ale wspierali nacjonalistyczną politykę zagraniczną w Republice Południowej Afryki. Odegrali znaczącą rolę w powstaniu Partii Pracy w 1900 r. Opowiadali się za własnością rządu w zakresie usług użyteczności publicznej, gruntów i innych zasobów, ale nalegali, aby wszelkie zmiany następowały w drodze prawa, a nie rewolucji.

SOCJALIZM I NACJONALIZM

Pod koniec XIX wieku różne grupy socjalistyczne stawały się coraz bardziej nacjonalistyczne. Powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn stało się powszechne w świecie zachodnim w pierwszych dekadach XX wieku. Socjalizm był coraz bardziej powiązany ze związkami zawodowymi i partiami związkowymi, które w coraz większym stopniu mobilizowały głosy klasy robotniczej. Gdy socjaliści uzyskali dostęp do władzy, stali się bardziej pragmatyczni, uznając, że do osiągnięcia swoich celów nadal potrzebują klasy średniej i zamożnej. Klasy te nadal posiadały aparat biurokratyczny państwa. A państwo opiekuńcze poprawiło życie robotników, opóźniając rewolucję. Zaangażowanie socjalistów w rząd podzieliło w XX wieku partie na umiarkowane i radykalne. Eduard Bernstein reprezentował umiarkowanych, którzy uważali, że reformy mogą nastąpić w drodze demokratycznego procesu politycznego. To była podstawowa socjaldemokracja. Komuniści w krajach bez demokracji

parlamentarnej opowiadali się za rewolucją; Włodzimierz Lenin argumentował tę drogę. W 1903 roku rosyjscy socjaldemokraci podzielili się na bolszewików i mieniszewików. Na początku XX wieku niemiecka Partia Socjaldemokratyczna porzuciła cel rewolucyjny całkowicie i poparła cesarza Wilhelma, niszcząc tym samym jego wiarygodność wobec zagranicznych ruchów socjalistycznych. Pozostałe partie socjalistyczne jedna po drugiej popierały swoje rządy, niszcząc międzynarodowy ruch robotniczy falą nacjonalizmu. Amerykańska Partia Socjalistyczna była wyjątkiem, która odmówiła poparcia wojny, ale była to słaba organizacja w kraju i na arenie międzynarodowej, nigdy nie będąca w stanie zdobyć więcej niż 6 procent głosów. Marks i inni socjaliści ignorowali lub lekceważyli różnice między klasą robotniczą pod względem narodowości, religii, pochodzenia etnicznego i płci. Były to czynniki, które kapitałiści wykorzystali do podziału i osłabienia robotników. Dla socjalistów prawdziwy podział istniał pomiędzy zjednoczoną, jednorodną klasą robotniczą a zjednoczoną klasą kapitalistów. W miarę jak rzeczywistość wdzierwała się w XIX-wieczną epokę socjalizmu, wtargnięcie nacjonalizmu i innych różnic zmusiło socjalistów do dostosowania swojej doktryny, aby była ona istotna dla pracowników, którzy byli jednocześnie członkami wspólnot etnicznych, narodowych i religijnych. Socjalizm zwyciężył nad anarchizmem i innymi ideami ruchu robotniczego, ponieważ był lepiej zorganizowany i miał bardziej realistyczną strategię polityczną. Dobrze pasuje do wyobcowanych pracowników wielkich fabryk i fabryk XIX-wiecznego kapitalizmu, pracowników bardziej podatnych na alienację i bardziej podatnych na sugestie dotyczące solidarności niż pracownicy drobnego rzemiosła wczesnego industrializmu. Socjalizm również umniejszył znaczenie milenaryzmu, kładąc zamiast tego nacisk na lepsze jutro tu i teraz, co przyniesie wymierne rezultaty. Aż do rewolucji rosyjskiej nikt nie miał żadnego sposobu, aby zmierzyć ważność i skuteczność socjalistycznych obietnic równości ekonomicznej i sprawiedliwości dla wszystkich. Socjaldemokraci odnieśli większy sukces niż socjaliści. Byli bardziej stopniowi, opowiadając się za wysokimi podatkami w celu promowania względnej równości, regulacji rządowych, w razie potrzeby nacjonalizacji i opieki społecznej. Skandynawia odniosła największy sukces w tym podejściu, ale inne kraje europejskie przyjęły pewne elementy. Pod koniec XX i na początku XXI wieku rządy rozpoczęły demontaż przynajmniej części tych socjaldemokracji.

Statua Wolności

Od czasu zainstalowania w 1886 roku w porcie nowojorskim, gdzie była wówczas najwyższą konstrukcją, ten pokryty miedzią posąg kobiety o surowej twarzy, mierzący 305 stóp i ważący 225 ton, przedstawiający kobietę o surowej twarzy, której pochodnia „Oświeca świat”, stał się jednym z najlepszych na świecie znanych symboli, a także jeden z bardziej kontrowersyjnych. Pomysł uznania przyjaźni francusko-amerykańskiej w obliczu zbliżającego się stulecia Stanów Zjednoczonych powstał w 1865 roku przez francuskiego prawnika Edouarda-René Lefebvre de Laboulaye, wieloletniego wielbiciela amerykańskiej wolności i wroga Drugiego Cesarstwa Napoleona III. Podczas posiłku z Laboulaye alzacki rzeźbiarz Frédéric-Auguste Bartholdi, znany już ze swoich monumentalnych dzieł, zaproponował umieszczenie w Nowym Jorku pomnika o bohaterskich rozmiarach. Stany Zjednoczone miały 110 lat, zanim ogromna postać Bartholdiego, wsparta na żelaznym szkielecie zaprojektowanym przez francuskiego inżyniera Gustava Eiffela, stanęła na wyspie Bedloe's w nowojorskim porcie. Chociaż Francuzi, bogaci i biedni, entuzjastycznie zbierali pieniądze na produkcję i transport posągu, prezydent Grover Cleveland zawetował finansowanie federalne odpowiedniego cokołu, a dobrowolne amerykańskie składki dopasowujące były opóźnione. Dopiero urodzony na Węgrzech magnat prasowy Joseph Pulitzer za pomocą swojego New York World upomniął Nowy Jork i naród, że zapewniono wystarczające fundusze na kontynuację projektu. Poetka Emma Lazarus również zbierała fundusze, pisząc w 1883 r. „Nowego kolosa”. Do czasu, gdy w 1903 r. na cokole Liberty umieszczono tablicę z wygrawerowanym jej sonetem, wielka postać Bartholdiego była interpretowana przez Lazarusa jako „Matka Wygnańców”, która podnosi swoją „lampę obok złotych drzwi”, aby powitać „stłoczone masy pragnące wolności”, na nowo zdefiniowała posąg jako macierzyński symbol trwałej obietnicy Ameryki

złożonej „nędznym śmieciom” świata. Oczywiście nie było to takie proste. Galowe odsłonięcie odbyło się 28 października 1886 roku, zaledwie pięć miesięcy po Haymarket, protestach pracowniczych w Chicago, który stał się brutalny i doprowadził do egzekucji siedmiu imigrantów uznawanych za brutalnych anarchistów. Gdy prezydent Cleveland przemawiał, zwolennicy prawa wyborczego kobiet protestowali przeciwko niemal wyłącznie męskiej ceremonii upamiętnienia największej kobiecej sylwetki na świecie. W tym samym roku anarchistka i zwolenniczka kontroli urodzeń Emma Goldman, gdy przybyła do Nowego Jorku z Litwy, podziwiała Statuę Wolności jako symbol wolności. W 1919 roku po raz ostatni zobaczyła „Matkę Wygnańców”, gdy została deportowana do Związku Radzieckiego w czasie czerwonej paniki. W ostatnich latach Statua Wolności w dalszym ciągu jest głównym celem turystycznym pomimo problemów związanych z bezpieczeństwem i strukturalnymi, które ograniczają wycieczki na teren dzisiejszej Wyspy Wolności i zwiedzanie samego pomnika. Z okazji stulecia Liberty w 1986 r. ogromna akcja zbierania funduszy, na czele której stały największe korporacje, zebrała około 230 milionów dolarów na renowację pomnika i pobliskiej wyspy Ellis Island, gdzie po 1892 r. nowo przybyli imigranci byli przetwarzani w cieniu Liberty. Tymczasem bogata symbolika posągu w dalszym ciągu inspirowała humor i protest: poparcie dla otwartej imigracji i celebrowanie republikańskich ideałów wolności, które inspirowały zarówno rewolucję amerykańską, jak i rewolucję francuską. W 1989 roku prodemokratyczni protestujący na placu Tiananmen stworzyli wysoką na 30 stóp styropianową figurę wzorowaną na Statui Wolności. Stała przez pięć dni, zanim została zmiażdżona przez czołg chińskiego rządu.

Sankt Petersburg, Traktat z (1881)

Szybko rozwijające się Imperium Rosyjskie w Azji Środkowej dotarło do północno-zachodnich granic chińskiego imperium Qing (Ch'ing) w połowie XIX wieku. Xinjiang (Sinkiang), jak nazywane są północno-zachodnie Chiny, był zamieszkały głównie przez muzułmanów mówiących po turecku, którzy irytowali stacjonujące w regionie oddziały sztandaru mandżurskiego. W 1864 r. w Xinjangu wybuchło muzułmańskie powstanie, na którego czele stał poszukiwacz przygód z Khokand, Jakub Beg, który ogłosił się władcą Kaszgarii i części północnego Xinjangu. Bunt ten dał Rosji możliwość interwencji. W obawie przed rosyjskimi ambicjami i chcąc chronić swoje interesy w Indiach, zaangażowała się także Wielka Brytania. Tę walkę o panowanie nad Azją Środkową i północno-zachodnimi Chinami nazwano „Wielką Grą”. Obie potęgi postrzegały Jakuba Bega jako przydatne narzędzie. Najpierw generał-gubernator rosyjskiego Turkiestanu, generał K. P. von Kaufman, wysłał wojska, które zajęły Dolinę Ili, miasto Ili i główny chiński fort w Xinjangu oraz podpisał traktat z Jakubem Begiem, który przyznał Rosji wiele przywilejów w regionie. Aby nie pozostać w tyle, Wielka Brytania również uznała władzę Jakuba Bega w Xinjangu i udzieliła mu pomocy. Rząd chiński nie mógł nic zrobić w Xinjangu, dopóki nie stłumił innych buntów w kraju. W 1875 r. mianowała Zho Zongtanga (Tso Tsung-t'ang), wielkiego generała-męża stanu, który odegrał główną rolę w stłumieniu innych buntów, dowódcą sił przeciwko rebeliantom z Xinjangu. W 1877 roku Jakub Beg został dotkliwie pokonany i doprowadzony do samobójstwa; bunt wkrótce upadł. Ili pozostawało jednak pod okupacją rosyjską. Sąd w Qing mianował specjalnego ambasadora w Rosji szlachcica mandżurskiego Chonghou (Chung-hou), aby negocjował jego przywrócenie Chinom. Niedoświadczony i nieprzygotowany Chonghou podpisał bez upoważnienia traktat z Liwadii, na mocy którego przekazał Rosji 70 procent regionu Ili, w tym strategiczne przełęcze górskie, zgodził się zapłacić Rosji ogromne odszkodowanie i inne koncesje. Rząd Qing odmówił przyjęcia tego katastrofalnego traktatu i skazał Chonghou na śmierć (ze względu na silne protesty władz zachodnich wyrok pozostawiono do czasu zakończenia wznowionych negocjacji). Następnie Chiny mianowały Zenga Jize (Tseng Chi-tse, znanego na Zachodzie jako markiz Zeng), syna wielkiego męża stanu Zenga Guofana (Tseng Kuofan), a następnie ambasadora w Wielkiej Brytanii i Francji, specjalnego ambasadora w Rosji w celu renegowacji traktatu. Jako zdolny i dobrze przygotowany dyplomata, Zeng zapewnił sobie tajną pomoc Wielkiej Brytanii przed rozpoczęciem trudnych negocjacji z

Rosjanami, których kulminacją był traktat petersburski w 1881 roku. Zgodnie z jego postanowieniami prawie cała Dolina Ili, w tym przepustki strategiczne zwrócono Chinom, a liczba rosyjskich konsulatów w regionie została zmniejszona, ale Chiny rzeczywiście zapłaciły Rosji odszkodowanie. Traktat petersburski uchylił katastrofalny traktat w Liwadii. Odzyskanie Xinjiangu i traktat petersburski były rzadkimi przykładami chińskiego zwycięstwa w czasach późnej dynastii Qing i były spowodowane głównie przez dwóch ludzi, Zho Zongtanga i Zeng Jize. W 1884 roku Xinjiang stał się prowincją.

Sucre, Antonio José de

(1795–1830) Południowoamerykański bojownik o wolność

Antonio José de Sucre walczył przeciwko Hiszpanii i u boku Simóna Bolívara o niepodległość Ameryki Południowej. Bardziej żołnierz niż administrator, był także pierwszym prezydentem Boliwii. Sucre urodził się 3 lutego 1795 r. jako syn Don Vicente de Sucre Urbaneja, pułkownika armii kolonialnej, i Doña Maria Manuela de Alcalá w Cumaná (dzisiejsze Sucre), na północno-wschodnim wybrzeżu Wenezueli, wówczas części Hiszpanii Wicekrólestwo Nueva Granada. Był siódmym dzieckiem zamożnych kreolskich rodziców i ósmym pokoleniem swojej rodziny, które urodziło się w Nowym Świecie. Wśród jego przodków byli hiszpańscy arystokraci, schryścianizowani Żydzi z Flandrii, kilku Indian i kilku afrykańskich niewolników. Sucre otrzymał podstawowe wykształcenie, a następnie studiował matematykę i inżynierię pod okiem nauczyciela. Jako rodzina zajmująca wysokie stanowiska i posiadająca długie miejsce zamieszkania, Sucre byli naturalnymi przywódcami prowincji Nowa Andaluzja. Kiedy w kwietniu 1810 roku w Caracas i Cumaná ukształtował się ruch rewolucyjny, drobny, ale wysoki Sucre zaciągnął się jako kadet w kompanii husarii, której dowodził jego ojciec. Rząd republikański nadał mu stopień podporucznika milicji. Sucre służył w husarii do połowy 1811 roku, kiedy to został przydzielony do korpusu inżynierów budującego umocnienia fortu Margarita. Awansowany do stopnia porucznika w 1812 roku, otrzymał polecenie przyłączenia się do sił ekspedycyjnych, które jego ojciec organizował w celu stłumienia rojalistycznych reakcjonistów w Barcelonie. Jednak rewolucja się nie powiodła i nowy rząd rojalistyczny starał się ukarać tych, którzy byli związani z rządem rewolucyjnym. Sucre zdołał uciec do Trynidadu, ale jego ojciec wylądował w lochu. Kiedy Bolívar podjął drugą próbę rewolucji w 1813 roku, dołączył do niego Sucre. Sucre, obecnie awansowany do stopnia majora, zajął Cumaná 2 sierpnia 1813 roku. Podczas ataku na Barcelonę Sucre dowodził batalionem Zapadores, który założył w celu świadczenia usług inżynieryjnych. Następnie Sucre służył jako adiutant generała Santiago Mariño, kiedy 31 marca 1814 roku rozgromił armię José Tomása Bovesa pod Boca Chica. Na nieszczęście dla Sucre republikanie przegrali kilka kolejnych bitew. Pod koniec 1815 roku Sucre uciekł z Wenezueli i udał się na wygnanie na Haiti. Ponieważ brakowało mu środków na pozostanie na wyspie, przeniósł się do Trynidadu, aby uzyskać pomoc finansową od krewnych. W 1816 roku Sucre powrócił do walki w Ameryce Południowej. Po wzięciu udziału w zdobyciu Yaguarapao i oblężeniu Cumaná wraz z batalionem kolumbijskim, został gubernatorem prowincji Cumaná. W 1817 roku Sucre został mianowany dowódcą batalionu Baja Orinoko, a następnie został generałem dywizji Dolnego Orinoko. Skromny, lojalny wobec Bolívara i całkowicie oddany niepodległości Sucre zyskał znakomitą reputację żołnierza i administratora. W 1820 roku Bolívar mianował Sucre szefem sztabu generalnego i zastępcą ministra wojny. Pomógł Wenezueli uzyskać niepodległość jeszcze w tym samym roku. Następnie Bolívar i Sucre zwrócili swoją uwagę na Kolumbię. W sierpniu 1821 Sucre poprowadził 1200 ludzi do Babahoyo. Ponieważ hiszpańskie siły lojalistów nie były świadome jego obecności, Sucre zaskoczył ich i zdecydowanie pokonał pod Yaguachi. W bitwie pod Pinchincha w 1822 r. Sucre zakończył kampanię w Quito (dzisiejszy Ekwador) i uzyskał wyzwolenie Kolumbii. Sucre został politycznym i wojskowym gubernatorem południowego departamentu Gran Colombia. Rozpoczął współpracę z Bolíwarem, aby przygotować się do ataku na Peru, centrum hiszpańskiej kontroli w obu Amerykach. Towarzyszący Bolívarowi w Peru, Sucre wyróżnił się w bitwie

pod Junín w sierpniu 1824 roku. Bolívara nie było i Sucre był głównym dowódcą podczas bitwy pod Ayacucho w grudniu 1824 roku. Hojne warunki, jakie przyznał siłom lojalistów, były typowe dla wspaniałomyślnego stylu Sucre. Ze znaczną niechęcią Sucre przyjął prezydenturę nowo utworzonego państwa Boliwia. Nigdy nie był szczęśliwy na tym stanowisku. Pomimo pojednawczego ducha jego rządów doszło do zamachu na jego życie. W 1828 zrezygnował i wrócił do Quito. Kilka miesięcy później dowodził siłami, które odparły inwazję peruwiańską. Został wybrany na przewodniczącego konwencji konstytucyjnej, która zebrała się w 1830 r., aby zapobiec rozpadowi dużej kolumbijskiej republiki Bolívara. Wysiłki Sucre mające na celu zapobieżenie secesji i uzyskaniu przez Wenezuelę odrębnego państwa nie powiodły się. 4 czerwca 1830 roku, gdy Sucre wracał z kongresu do swojego domu w Quito, został zaatakowany przez Apolimara Morillo, José Erazo, Juana Gregorio Sarríę i trzech współników w La Jacoba, dzikim górzystym regionie. Atak mógł zostać zorganizowany przez rywala José Marię Obando, który dowodził wojskami w Cauca. Sucre został postrzelony w serce. Jego ciało leżało twarzą w błocie przez 24 godziny, zanim zostało pochowane na poboczu drogi. Dowiedziawszy się o zabójstwie Sucre, Bolívar zastąpił ze stwierdzenia, że Abel został zabity.

Sudan, kondominium

Po tym, jak Brytyjczycy pokonali siły Mahdystów w bitwie pod Omdurmanem w 1898 r., debatowali nad sposobem rządzenia Sudanem. Przed 1895 rokiem rząd brytyjski utrzymywał, że Sudan jest res nullius, czyli terytorium niekontrolowanym. Brytyjscy politycy wierzyli, że mając kontrolę nad Egiptem i ważnym Kanałem Sueskim, konieczne jest również kontrolowanie całego Nilu, od którego przetrwanie Egiptu było zależne. Słabe Imperium Osmańskie, które rzekomo rządziło Sudanem i Egiptem, było bezsilne, aby zapobiec brytyjskiej ekspansji w Sudanie. Inne mocarstwa europejskie, w tym Francja, główny rywal imperialny Wielkiej Brytanii, zostały zmuszone do zaakceptowania brytyjskiej dominacji w Dolinie Nilu. Po krótkiej debacie Brytyjczycy zdecydowali, że aneksja Sudanu jest niepraktyczna, a lord Cromer, który rządził Egiptem jako konsul generalny, opracował hybrydową formę podwójnego rządu. Tak zwane kondominium anglo-egipskie z 1899 r. przewidywało uznanie praw osmańskich, ale ich nie wdrażanie, a dzięki prawu do podboju Egipt będzie rządził i płacił za administrację Sudanem przez Brytyjczyków. Herbert Kitchener został mianowany pierwszym generalnym gubernatorem, a terytorium podzielono na sześć prowincji administrowanych przez brytyjskich oficerów. Oficerowie ci zarządzali terytorium znacznie większym niż sama Wielka Brytania. Kedyw w Egipcie nie miał władzy nad Sudanem, ale egipski skarb państwa ponosił odpowiedzialność za wiele wydatków związanych z zarządzaniem Sudanem. Generalny gubernator Sudanu składał sprawozdania za pośrednictwem Cromera w Egipcie; Cromer, konserwatysta fiskalny, starał się utrzymać wydatki w Sudanie na jak najniższym poziomie, co wywołało znaczną konsternację wśród brytyjskich oficerów w Sudanie. Po wezwaniu Kitchenera do dowodzenia oddziałami wojny burskiej nowym generalnym gubernatorem został Reginald Wingate, Sirdar, czyli naczelny dowódca sił egipskich w Sudanie; Wingate pozostał na tym stanowisku aż do połowy I wojny światowej, kiedy został wysokim komisarzem w Egipcie. Największy kraj w Afryce, Sudan, był złożonym konglomeratem ludów, religii i języków. Północ, ze stolicą w Chartumie, była głównie muzułmańska i arabskojęzyczna i była kulturowo i historycznie związana ze światem arabskim. Północ, będąc ośrodkiem władzy, otrzymywała więcej środków na rozwój i edukację niż bardziej odległe i trudniej dostępne prowincje południowe. Ludy południowych prowincji były etnicznie i językowo powiązane z innymi grupami w Afryce Środkowej i praktykowały tradycyjne religie afrykańskie lub nawracały się na chrześcijaństwo. Głębokie różnice społeczne i religijne między północą a południem często przeradzały się w wojny domowe, które nękały Sudan aż do czasów współczesnych. Wymyślone przez Brytyjczyków polityczne i gospodarcze powiązania między Egiptem a Sudanem stały się również główną przeszkodą w negocjacjach dyplomatycznych między Wielką Brytanią a Egiptem. Biorąc pod uwagę znaczny wkład finansowy Egiptu do Sudanu, nic dziwnego, że egipscy nacjonalści utrzymywali, że niepodległość Egiptu i Sudanu są ze sobą powiązane

i że Egipt powinien odgrywać rolę w decydowaniu o sposobie rządzenia Sudanem. Z drugiej strony Wielka Brytania stanowczo odmawiała łączenia tych dwóch kwestii. Pod administracją brytyjską rozwinął się odrębny sudański ruch nacjonalistyczny, ale Wielka Brytania przyznała Sudanowi niepodległość dopiero w 1956 roku.

Sobór Watykański II (1962–1965)

Sobór Watykański II był jednym z najważniejszych wydarzeń w historii Kościoła rzymskokatolickiego. Jako sobór ekumeniczny Sobór Watykański II próbował przekierować Kościół katolicki. Jego skutek był znaczący, zarówno pod względem zamierzonych, jak i niezamierzonych rezultatów. Sobór zwołał papież Jan XXIII w styczniu 1959 r. Zasygnalizował on potrzebę odnowy, aby Kościół mógł skuteczniej oddziaływać na świat. Pierwsza sesja soboru odbyła się jesienią 1962 roku. Wkrótce po jego zakończeniu Paweł VI zastąpił Jana XXIII na stanowisku papieża. Sobór trwał jeszcze trzy sesje, które zakończyły się 8 grudnia 1965 roku. Wydał 16 dokumentów, z których najbardziej autorytatywnymi były Konstytucje o Liturgii, Kościele, Objawieniu i Kościele w świecie współczesnym. Rada przewidywała poważne zmiany. Nakazał poważną rewizję liturgii, nabożeństw Kościoła katolickiego, które praktycznie nie zmieniły się przez cztery stulecia. Promowała korzystanie z Biblii i podkreślała jej autorytet, nakazywała przywrócenie kolegium biskupów w zarządzaniu Kościołem, odwracała wcześniejsze odrzucenie ruchu ekumenicznego wśród kościołów chrześcijańskich, pozytywnie odnosiła się do innych religii i współczesnych społeczeństwa i odwróciło tradycyjne stanowisko katolickie, podtrzymujące ideał rządowego ustanowienia Kościoła. Sobór otworzył drzwi do zmian i rozpoczął się okres szybkich, dezorientujących i często niezamierzonych zmian. Na przykład wkrótce po soborze zaczęto sprawować liturgię w języku narodowym, Eucharystię sprawowano z kapłanem zwróconym twarzą do ludu, a kobiety przestały nosić nakrycia głowy. Dla wielu był szok, że zmieniło się to, co niezmiennie. Dla innych, gdy papież Paweł VI w 1967 r. odmówił zmiany wyroku w sprawie sztucznej antykoncepcji, szokiem było to, że zmiany nie obejmą eliminacji wielu niepopularnych nauk i praktyk. Wielu katolików przyjęło podejście sekularyzacyjne, wielu konserwatywne podejście oparte na oporze; odeszło wielu duchownych i świeckich, a wkrótce zapanowało powszechne przekonanie, że Kościół katolicki znajduje się w kryzysie. Papież Jan Paweł II, który brał udział w Soborze jako arcybiskup krakowski, rozpoczął proces stabilizacji po tym, jak został papieżem w 1978 r. Nadzwyczajny Synod Biskupów w 1985 r. pod jego przewodnictwem potwierdził wartość Soboru Watykańskiego II i nalegał, aby katolicy unikali odstępstw. skrajnego odrzucenia i wspierania sekularyzacji. W wyniku jego pontyfikatu Sobór Watykański II został przyjęty jako statut współczesnego Kościoła i może okazać się źródłem oczekiwanej odnowy.

Stosunki USA z Chinami (Nixon)

Wizyta prezydenta USA Richarda Nixona w Chinach w lutym 1972 r. stanowiła punkt zwrotny w stosunkach USA–Chiny. Dało pole manewru Stanom Zjednoczonym w strategicznej rywalizacji z ZSRR. Ich konfrontacja w wojnie koreańskiej zapoczątkowała dwie dekady konfrontacji w wielu strategicznych punktach, zwłaszcza w Cieśninie Tajwańskiej i w Wietnamie, gdzie Stany Zjednoczone były uwikłane w wojnę lądową, wspierając Wietnam Południowy, a Chiny zapewniły wsparcie swojemu ówczesnemu sojusznikowi Wietnamowi Północnemu. Przejście w stosunkach USA-Chiny od konfrontacji do zbliżenia było wynikiem wielu czynników, ale głównie dlatego, że oba narody były zaniepokojone zagrożeniami, jakie stwarza Związek Radziecki. Senat USA rozpoczął przegląd polityki USA–Chiny. Chiny także odchodziły od maoistowskiego ideologicznego purytanizmu w stronę większego pragmatyzmu, do czego przyczynił się chińsko-sowiecki spór graniczny. Interwencja Związku Radzieckiego w Czechosłowacji w sierpniu 1968 roku doprowadziła do ogłoszenia Doktryny Breżniewa, że jako wiodące państwo bloku marksistowskiego ZSRR ma prawo ustalać właściwą interpretację marksizmu i interweniować w krajach socjalistycznych, które odbiegają od prawidłowej linii. Ponieważ

Chiny pod rządami Mao Zedonga (Mao Tse-tunga) rozwinęły własną wersję marksizmu, obawiały się, że mogą stać się sowieckim celem ze względu na swoje odchylenia. Stąd wzięło się dążenie Chin do zakończenia izolacji dyplomatycznej poprzez zbliżenie ze Stanami Zjednoczonymi. Administracja Nixona postrzegала otwarcie stosunków z Chinami jako wdzięczne wyjście z wojny w Wietnamie. Dlatego potrzebowała dźwigni Chin, aby ułatwić wycofanie się USA z Wietnamu. Otwarcie nastąpiło, gdy drużyny tenisa stołowego z USA i Chin spotkały się na międzynarodowym turnieju tenisa stołowego, w wyniku czego drużyna amerykańska została zaproszona do Chin. Prezydent Nixon podjął kroki, aby przyspieszyć wydawanie wiz dla gości z Chin do Stanów Zjednoczonych, złagodzić kontrolę walutową i znieść ograniczenia nałożone na amerykańskie koncerny naftowe w zakresie dostarczania paliwa dla statków i samolotów podróżujących do i z Chin. Ponieważ Waszyngton i Pekin nie miały żadnych stosunków dyplomatycznych, Pakistan działał jako pośrednik. W lipcu 1971 r. doradca ds. bezpieczeństwa narodowego Henry Kissinger potajemnie odwiedził Chiny przez Pakistan „w celu normalizacji stosunków” i wymiany poglądów będących przedmiotem wspólnego zainteresowania. Oświadczenie to zwiastowało atmosferę ciepła i serdeczności w stosunkach USA-Chiny, które były zamrożone przez dwie dekady. W międzyczasie Stany Zjednoczone również odstąpiły od swojego twardego stanowiska, które uniemożliwiałoby Chińskiej Republice Ludowej osadzenie jej legalnej reprezentacji w Organizacji Narodów Zjednoczonych. W sierpniu 1971 r. Stany Zjednoczone wycofały swój sprzeciw, torując drogę do posadzenia Chin w Organizacji Narodów Zjednoczonych. W swoim raporcie dla Kongresu USA z 9 lutego 1971 roku Nixon podkreślił znaczenie swojej zbliżającej się wizyty w Chinach jako punktu wyjścia do zmiany „powojennego krajobrazu”. Choć szybkie rozwiązanie nierozstrzygniętych kwestii nie było możliwe, oznaczało to koniec „sterylnej i jałowej przerwy” w stosunkach. Nixon przybył do Pekinu 21 lutego 1972 r., w towarzystwie sekretarza stanu Williama P. Rogersa i Henry'ego Kissingera. Wizyta wywołała globalne zainteresowanie jako przełom w ponownym zdefiniowaniu równowagi sił na świecie. Przekraczając dotychczasowe różnice, Nixon podkreślił „wspólne interesy” w nowej epoce. Obydwa kraje podpisały Komunikat Szanghajski, w którym Chiny przedstawiły swoje stanowisko w sprawie Kambodży, Korei i Wietnamu. Stany Zjednoczone przewidywały „ostateczne wycofanie” wszystkich sił z Indochin; co istotne, oba kraje zadeklarowały sprzeciw wobec hegemonii na arenie międzynarodowej Azji i Pacyfiku, co sugeruje, że oba państwa były zainteresowane ograniczeniem władzy radzieckiej w regionie. Kwestia Tajwanu nie znalazła rozwiązania, ale stosunki USA-Chiny przeszły od głębokiej wrogości do odprężenia, ułatwiając poważne zmiany w globalnej równowadze sił.

Syjonizm

Od początku XX wieku do powstania Izraela w 1948 roku Światowa Organizacja Syjonistyczna (WZO) walczyła o utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie. Po śmierci Theodora Herzla, ojca współczesnego syjonizmu w 1904 r., Chaim Weizmann objął kierownictwo WZO na większą część następujących trzech dekad. Umiarkowany Weizmann miał doskonałe kontakty wśród czołowych polityków i dyplomatów w Wielkiej Brytanii, a także w Europie kontynentalnej. WZO zabiegała o pozyskanie poparcia wśród Żydów w diasporze (Żydów rozproszonych po całym świecie), zwiększenie imigracji Żydów do Palestyny, pozyskanie środków na zakup ziemi w Palestynie oraz zapewnienie pomocy nowym osadnikom żydowskim. Prawo powrotu, na mocy którego wszyscy Żydzi w diasporze mogli, jeśli chcieli, zostać automatycznymi obywatelami państwa żydowskiego, było kamieniem węgielnym ruchu syjonistycznego. Zachęcano Żydów do aliji (imigracji) do Palestyny i osiedlenia się tam na stałe. Gromadzenie Żydów przyciągało głównie Żydów z Europy Wschodniej i Rosji, gdzie antysemityzm był często najbardziej zjadliwy. Było kilka fal imigracji Żydów do Palestyny. Pierwsza, od 1881 do 1903, składała się głównie z Żydów rosyjskich; druga, od 1903 do 1914, przyciągała głównie Żydów z Europy Wschodniej, którzy starali się stworzyć państwo socjalistyczne na wzór marksistowski. Kolejna duża fala imigracji miała miejsce w następstwie Holokaustu i II wojny światowej. Nie wszyscy

Żydzi popierali WZO. Ortodoksyjni Żydzi sprzeciwiali się syjonizmowi jako ruchowi politycznemu sprzecznemu z wolą Bożą. Niektórym syjonistom w Palestynie również nie podobał się ten ruch, ponieważ postrzegali go jako zdominowany przez socjalistów i liberałów, którzy chcieli wykorzystywać wyłącznie żydowską siłę roboczą w przedsiębiorstwach i gospodarstwach rolnych w Palestynie, podczas gdy zatrudniali arabską siłę roboczą. W 1929 Weizmann kierował utworzeniem Agencji Żydowskiej z siedzibą w Palestynie, jako uzupełnienie WZO. Dzięki przywództwu WZO Weizmann został także szefem Agencji Żydowskiej. Jednak stopniowo tracił kontrolę nad Agencją Żydowską, gdy syjoniści w Palestynie zapewnili sobie kluczowe stanowiska kierownicze. Stopniowo David Ben-Gurion i Partia Pracy stali się dominującymi siłami w Palestynie, podczas gdy Weizmann nadal reprezentował międzynarodowy ruch syjonistyczny. Deklaracja Balfoura z 1917 r., zapewniająca publiczne wsparcie Wielkiej Brytanii dla żydowskiej ojczyzny, była ważnym krokiem w kierunku utworzenia państwa żydowskiego. Po wojnie Brytyjczycy włączyli Deklarację Balfoura do swojego nowego mandatu nad Palestyną. W czasie mandatu, od lat dwudziestych do czterdziestych XX wieku, populacja Żydów w Palestynie wzrosła z niecałych 20 procent do około jednej trzeciej całej populacji. Pod koniec wojny Żydzi posiadali około 17 do 22 procent całkowitej ziemi uprawnej w Palestynie. Celem syjonistów było wywołanie renesansu pionierskich Żydów, którzy będą uprawiać własną ziemię. Powstały moszawy (spółdzielnie), a Żydowski Fundusz Narodowy, który zajmował się zakupem ziemi, oddawał działki osadnikom, którzy płacili czynsz z tytułu dzierżawy dziedzicznej. Ziemi nie można było sprzedać i do lat trzydziestych XX wieku osadnicy musieli samodzielnie ją uprawiać. Polityka wyłącznie żydowskich pracowników jeszcze bardziej oddzieliła populację żydowską od palestyńskiej ludności arabskiej. W kolchozach, czyli kibucach, własność była własnością wspólną, decyzje zapadały na demokratycznych „spotkaniach miejskich”, a praca i zasoby były dzielone po równo. Wiele kibuców zostało założonych w oparciu o zasady równości między mężczyznami i kobietami, chociaż kobiety często pracowały głównie na tradycyjnych stanowiskach, takich jak opieka nad dziećmi i gotowanie. Chociaż ruch syjonistyczny dążył do zwiększenia ilości ziemi będącej własnością Żydów i przez nich uprawianej, większość nowych imigrantów osiedliła się na miejskich obszarach przybrzeżnych, w regionie Tyberiady, Hebronie/Safed i Jerozolimie. W 1909 roku powstał Tel Awiw jako pierwsze miasto żydowskie. Utworzono hebrajski system szkolnictwa, a językiem nowego państwa miał być język hebrajski. W 1912 r. utworzono Izraelski Instytut Technologiczny w Hajfie (Technion), a w 1918 r. powstał Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie. Organizacja Syjonistyczna Kobiet wspierała Organizację Medyczną Hadassah, która zapewniała opiekę zdrowotną. W 1920 r. utworzono Histadrut, próbując zjednoczyć robotników w jedną organizację związkową; Jej głównym rzecznikiem został David Ben-Gurion. Chociaż ewoluowały bardziej konserwatywne ruchy robotnicze, Histadrut stał się główną siłą syjonistyczną w Palestynie. W 1919 r. utworzono Haganę, aby bronić osiedli żydowskich przed atakami Arabów palestyńskich. Po uzyskaniu przez Izrael niepodległości przekształciła się w Izraelskie Siły Obronne (IDF). Partia Pracy pod rządami Davida Ben-Guriona stała się główną partią polityczną. Jednak ruch syjonistyczny nie był monolitem, ewoluowały także inne, bardziej radykalne partie. Zeew Włodzimierz Żabotyński (1880–1940) założył Ruch Rewizjonistyczny, który zajmował stanowisko maksymalistyczne w sprawie przyszłych granic państwa żydowskiego. Rewizjoniści zajęli cały historyczny Izrael, łącznie z ziemią po obu stronach rzeki Jordan. Natomiast Ben-Gurion i większość syjonistów byli skłonni zaakceptować dla państwa żydowskiego terytorium na zachód od rzeki Jordan. Żabotyński odłączył się od głównego nurtu ruchu syjonistycznego w 1935 roku i założył Nową Organizację Syjonistyczną. Żabotyński argumentował, że syjoniści będą musieli użyć przemocy, aby ustanowić państwo żydowskie, ponieważ Arabowie palestyńscy nie zrzekną się dobrowolnie swoich praw narodowych na terytorium, które uważają za swoje. Rewizjonistyczny ruch młodzieżowy Betar przyciągał młodych Żydów, zwłaszcza z Europy Wschodniej. Różnice polityczne dotyczące taktyki i celów również zaowocowały kilkoma grupami odrywającymi się od Żabotyńskiego. Rewizjonistyczna podziemna grupa wojskowa Irgun Zvei Leumi (Etzel) została założona przez Davida Raziela i już w 1937

roku w odwecie za ataki na osiedla żydowskie stosowała taktykę terrorystyczną (ataki na ludność cywilną) przeciwko Arabom palestyńskim. Członkowie Irgunu także sprzeciwiał się liberalnym programom gospodarczym opowiadanym przez labourzystowskich syjonistów i większość członków Hagany. Po tym, jak Raziel zginął, pomagając Brytyjczykom w stłumieniu buntu w Iraku w 1941 r., przywódcą Irgunu został Menachem Begin. Pomimo swojego sprzeciwu wobec mandatu i polityki brytyjskiej ograniczającej wysiłki na rzecz utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie, Hagana i syjoniści głównego nurtu pod wodzą Davida Ben-Guriona wspierali Wielką Brytanię w walce z nazistami podczas II wojny światowej. Wielka Brytania dość niechętnie przyjęła do swoich sił bojowych niektórych żydowskich ochotników z Palestyny. Bardziej radykalni syjoniści argumentowali, że Wielka Brytania jest także wrogiem. Avraham Stern przewodził odłamowej grupie, która w 1940 r. przyjęła skrajnie antybrytyjskie stanowisko. Grupa ta, znana jako Gang Sterna od nazwiska swojego założyciela lub jako Bojownicy o Wolność dla Izraela (LEHI), dokonała zamachu na lorda Moyne'a, wiceministra brytyjskiego stanu ds. Bliskiego Wschodu, podczas jego wizyty w Kairze w 1944 r. Zabójcy zostali schwytani, osądzeni i po znacznych naciskach ze strony Wielkiej Brytanii straceni przez rząd egipski. LEHI zabił także kilku żydowskich przeciwników w Palestynie. Hagana potępiła Gang Sterna, a wielu jego członków, w tym Stern, zostało zabitych lub uwięzionych przez Brytyjczyków. W środku II wojny światowej WZO zebrało się jesienią 1941 roku w hotelu Biltmore w Nowym Jorku, aby zadecydować o przyszłym kierunku ruchu syjonistycznego. W tak zwanym Programie Biltmore syjoniści mądrze zgodzili się przenieść punkt ciężkości swojej propagandy politycznej i rekrutacji z Wielkiej Brytanii i reszty Europy do Stanów Zjednoczonych. Przywódcy syjonistyczni pracowali przez całą wojnę, aby nagłośnić potrzebę państwa żydowskiego i zebrać polityczne i społeczne poparcie w Stanach Zjednoczonych dla utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Podczas wojny czołowi syjoniści odwiedzili zarówno prezydenta Franklina Roosevelta, jak i wiceprezydenta Harry'ego S. Trumana, aby poinformować ich o potrzebie państwa żydowskiego i zapewnić sobie wsparcie. Do czasu wycofania się Brytyjczyków z Palestyny w 1948 r. Żydzi stworzyli infrastrukturę dla niepodległego państwa wraz z partiami politycznymi, instytucjami gospodarczymi, w tym związkami zawodowymi, szkołami, szpitalami, ośrodkami kultury i siłami zbrojnymi. Syjonistyczne marzenie o państwie żydowskim spełniło się wraz z utworzeniem Izraela w 1948 roku.

System bankowy Rezerwy Federalnej, USA

Rezerwa Federalna to system bankowy stosowany od 1913 roku w Stanach Zjednoczonych. Aż do ustawy o Rezerwie Federalnej z 1913 r. amerykański system bankowy podlegał amerykańskiej ustawie bankowej z czasów wojny secesyjnej. Historycznie rzecz biorąc, Stany Zjednoczone korzystały z centralnego systemu bankowego. Statut federalny ustanowił Pierwszy Bank Stanów Zjednoczonych w 1791 r. i Drugi Bank w 1816 r. Od 1837 r. do 1862 r. panowała era wolnej bankowości bez banku centralnego, po której w 1863 r. nastąpiła ustawa o bankowości narodowej. Jednakże panika 1907 roku ujawniła słabości ustawodawstwa wojny secesyjnej i w połączeniu z krajowym impulsem do ulepszenia rządu, który nadał w epoce postępowej, zaczęto organizować bardziej odpowiednią strukturę instytucjonalną dla banku narodowego. Panika 1907 r. ilustruje brak elastyczności polityki pieniężnej w strukturach z czasów wojny secesyjnej. Rezerwy monetarne ulokowano w Nowym Jorku i kilku innych większych miastach. Lokalizacja rezerw utrudniała mobilizację i dystrybucję środków w odpowiednich lokalizacjach geograficznych. Postępowa reakcja, znana w wielu innych obszarach zarządzania, nabrała tempa w systemie bankowym i rozkwitła zapotrzebowanie na bardziej responsywny i zorganizowany sposób radzenia sobie z kwestiami monetarnymi. W 1913 r. Demokraci i Republikanie nie zgodzili się co do struktury instytucjonalnej niezbędnej do rozwiązania trudności ujawnionych przez panikę z 1907 r. Republikanie woleli trzeci narodowy bank Stanów Zjednoczonych. Bank byłby własnością społeczności bankowości komercyjnej i był przez nią zarządzany, która emitowałaby walutę centralną. Z drugiej strony rozwiązanie Demokratów wyłoniło się w Komisji Pujo.

Arsène P. Pujo argumentował, że siła monopolu finansowych spoczywa w ukrytych skarbcach Wall Street. Dlatego Demokraci wzywali do wprowadzenia systemu bardziej zdecentralizowanego, prywatnego i wolnego od kontroli bankierów z Wall Street. Woodrow Wilson podpisał Ustawę o Rezerwie Federalnej w 1913 r. Według wielu historyków Rezerwa Federalna stała się najważniejszym ustawodawstwem gospodarczym w okresie od wojny secesyjnej do Nowego Ładu. Powstały w ten sposób system Rezerwy Federalnej przeprowadził Stany Zjednoczone przez I wojnę światową i zwiastował postęp Stanów Zjednoczonych w kierunku nowoczesnej ery gospodarczej. Ostatecznie jednak legislacja nie spełniła swojego podstawowego celu – zapobiegania kryzysowi gospodarczemu. Z ustawodawstwa z 1913 roku wyłonił się Zarząd Rezerwy Federalnej. Członkowie zarządu byli mianowani przez prezydenta i nadzorowali ogólnokrajową sieć 12 regionalnych okręgów rezerwowych – każdy obsługiwany przez własny bank centralny: Boston, Nowy Jork, Filadelfia, Cleveland, Richmond, Atlanta, Chicago, St. Louis, Minneapolis, Kansas City, Dallas i San Francisco. Z kolei banki regionalne były własnością członkowskich instytucji finansowych. Zarząd Rezerwy Federalnej zapewnił duży stopień kontroli publicznej nad ośrodkami regionalnymi. Wreszcie Ustawa o Rezerwie Federalnej upoważniła zarząd do emisji „banknotów Rezerwy Federalnej” jako prawnego środka płatniczego w Stanach Zjednoczonych. Rezerwa Federalna (Fed) również angażuje się w szereg obowiązków niezbędnych dla dobrobytu gospodarczego. Nadzoruje wszystkie banki członkowskie i tworzy mechanizmy niezbędne do kontrolowania polityki pieniężnej. Fed kontroluje także ilość produkowanej i niszczonej waluty w ścisłej współpracy z Mennicą oraz Biurem Grawerowania i Druku. Ważną ostatnią kwestią dotyczącą Rezerwy Federalnej jest jej status niezależnej agencji. W latach trzydziestych XIX wieku Drugi Bank Stanów Zjednoczonych stał się bronią polityczną używaną przez Jacksona i jego zwolenników Demokratów przeciwko Partii Wigów. Zamiarem i rezultatem ustawodawstwa z 1913 r. było uniezależnienie Rezerwy Federalnej od władzy wykonawczej. Decyzje Rezerwy Federalnej podlegają wytycznym ustawy o wolności informacji, ale działania podejmowane przez Fed nie muszą być ratyfikowane przez prezydenta ani kogokolwiek innego we władzy wykonawczej. Rezultatem była niezależność, która zapewnia przewodniczącemu Fed i Zarządowi Rezerwy Federalnej swobodę działania aby wdrażać dalekosiężne polityki zamiast odruchowych reakcji typowych dla partyzanckiej polityki. Nadzór nad każdym Bankiem Rezerwy Federalnej sprawuje ogólna Rada Gubernatorów, powoływana przez prezydenta i zatwierdzana przez Senat. Członkowie zarządu są ograniczeni do jednej 14-letniej kadencji i mogą zostać odwołani wyłącznie przez prezydenta Stanów Zjednoczonych z ważnego powodu.

Strajk okupacyjny Flinta (1936–1937)

Podczas Wielkiego Kryzysu szybki postęp w technologii przemysłowej umożliwił pracodawcom redukcję siły roboczej, żądając jednocześnie zwiększonej produkcji; zwolnienia, przyspieszenia i obniżki wynagrodzeń obciążały pozbawionych środków do życia pracowników samochodowych, którzy byli przepracowani, słabo opłacani, nękanymi i zagrożeni nieuzasadnionym zwolnieniem. O 22:00 30 grudnia 1936 r. pracownicy fabryki Fisher Body Plant Number One we Flint w stanie Michigan zauważyli kolejarzy ładujących maszyny do wagonów, co wskazuje, że General Motors planował przenieść swoją pracę do zakładów niezrzeszonych. W odpowiedzi pracownicy rozpoczęli pokojową, legalną przerwę w pracy, siadając w pobliżu cennego sprzętu, co było stosunkowo nową taktyką organizacyjną. Następnie odmówili opuszczenia fabryki. Wcześniej protestujący, którzy wybrali linię pikiet jako sposób demonstracji, byli bici przez lokalną policję, Czarny Legion lub Gwardię Narodową, co stanowiło korporacyjne naruszenie ustawodawstwa Nowego Ładu; pozostając w środku i blokując drzwi i okna, strajkujący mieli zapewniony wysoki stopień bezpieczeństwa. Wkrótce potem pracownicy zamknęli zakład numer dwa. 11 stycznia 1937 roku Kobięca Brygada Pogotowia, złożona z żon i zwolenniczek mężczyzn zamkniętych w Zakładzie nr 2, dostarczała strajkującym żywność. Policja Flint, za namową General Motors, podjęła próbę szturmowania fabryki; Na gaz i zawiązy i kule odpowiedział grad zawiasów

do drzwi samochodowych, zasuw i strumieni zimnej wody z węży strażackich. Odwrót, który nastąpił, stał się znany jako „Bitwa pod Biegiem Byków”, ponieważ policję powszechnie nazywano „bykami”. 29 stycznia 1937 r. stratedzy strajku rozgłosili pogłoskę, że związek będzie próbował przejąć fabrykę nr 6, udając atak na fabrykę nr 9. Szpiedzy firmy zgłosili ten plan, ale strażnicy i pracownicy ochrony nie byli przygotowani na prawdziwy cel związku – fabrykę numer cztery, największego producenta silników Chevroleta przez General Motors. Obie dywersje powiodły się i 1 lutego 1937 roku związkowcy z łatwością przejęli kontrolę nad Zakładem Numer Cztery, paraliżując produkcję krajową. Frank Murphy, długoletni gubernator stanu Michigan, odrzucił prośbę General Motors o przerwanie strajku za pomocą interwencji Gwardii Narodowej i 11 lutego 1937 r., w 44. dniu strajku, firma podpisała kontrakt z United Auto Workers, uznając związek jako jedynego agenta negocjacyjnego dla wszystkich członków we wszystkich zakładach. W ciągu dwóch miesięcy od „strajku słyszanego na całym świecie” uchwalono ustawę Wagnera, gwarantującą pracownikom prawo do rokowań zbiorowych.

Stosunki irańsko-sowieckie

Na długo przed latami dwudziestymi XX wieku jedną z największych przeszkód politycznych Iranu była imperialna rywalizacja między Wielką Brytanią a Rosją. Obie potęgi cesarskie uważały, że Iran ma żywotne znaczenie dla swoich imperiów i pod wpływem interesów gospodarczych carowie brytyjscy i rosyjscy, a za nimi rząd radziecki, rywalizowali o wpływy i kontrolę nad Iranem. Podczas I wojny światowej Iran ogłosił neutralność. Kiedy Wielka Brytania i Rosja stały się sojusznikami w wojnie z Niemcami, potajemnie zawarły Porozumienie Konstantynopolskie, na mocy którego podzieliły między siebie terytorium Iranu. Odmówiono mu reprezentacji na Konferencji Pokojowej w Wersalu po I wojnie światowej, Iran stanął w obliczu powojennej okupacji Wielkiej Brytanii nie tylko na południu, ale także na północy, po tym, jak bolszewicy obalili rosyjską monarchię carską i wycofali rosyjskie siły zbrojne. Ropa naftowa, ochrona drogi do Indii i powojenny mandat nad sąsiednim Irakiem zapewniły Wielkiej Brytanii ciągłe zainteresowanie Iranem. Natomiast Sowieci wyrzekli się imperialistycznej polityki cara i uznali Układ Konstantynopolski za nieważny. Reżim radziecki uznał wówczas prawo Iranu do samostanowienia i odrzucił historyczne ustępstwa poczynione przez byłe rządy irańskie. W tym okresie cele radzieckiej polityki zagranicznej były zróżnicowane. Urzędnicy radzieccy chcieli nawiązać przyjazne stosunki z krajami sąsiadującymi i sprzeciwić się dominacji Zachodu w celu szerzenia rewolucji komunistycznej. W tym celu Iran miał ogromne znaczenie, a nowa polityka radziecka skutecznie osłabiła brytyjską kontrolę nad Iranem. Sześć dni przed podpisaniem irańsko-sowieckiego traktatu o przyjaźni zamach stanu pod przewodnictwem pułkownika Rezy Khana obalił irański rząd. Dojście Khana do władzy zakończyło się objęciem władzy przez niego jako szacha w 1925 r. i założeniem dynastii Pahlavi. Rząd Khana początkowo wprowadził szeroką gamę reform modernizacyjnych. W miarę jak Khan konsolidował władzę, jego reżim stał się mniej postępowy i bardziej dyktatorski. Stosunki ze Związkiem Radzieckim wzbudziły poważne obawy, zwłaszcza że tradycyjna walka o władzę między Wielką Brytanią a Rosją przekształciła się w walkę między kapitalizmem a komunizmem. Iran zaczął polegać na sowieckim handlu, przez co stał się podatny na sowiecki postęp. W 1927 r. Khan wynegocjował porozumienie ad hoc z Sowiecami, które miało na celu osiągnięcie równowagi handlowej i określenie warunków dwustronnych delegacji handlowych. Stosunki Iranu ze Związkiem Radzieckim komplikowały także spory terytorialne dotyczące regionu północnego i dostępu do Morza Kaspijskiego. 20 lutego 1926 r. Khan wynegocjował traktat mający na celu rozwiązanie sporu; traktat utworzył wspólną komisję terytorialną, ale przyznał jej niewielkie uprawnienia do podejmowania decyzji, a kwestie terytorialne pozostały. Iran również miał problemy z ingerencją zagraniczną i 1 października 1927 roku podpisał ze Związkiem Radzieckim Traktat o Gwarancji i Neutralności. Traktat był paktem o nieagresji, który zapewniał, że żadne państwo nie będzie ingerować w wewnętrzne operacje drugiego. Dla Związku Radzieckiego traktat rozwiął obawy dotyczące bezpieczeństwa granic, ale wywołał niezadowolenie w Iranie, który postrzegał go jako kontynuację historycznej zewnętrznej

ingerencji w jego prawo do suwerenności. Po drugiej wojnie światowej Iran przesunął swój sojusz w stronę Stanów Zjednoczonych, aby zapobiec sowieckiej ekspansji wzdłuż granicy.

Salwador/La Matanza

La Matanza, hiszpańskie wyrażenie tłumaczone jako „masakra” lub „rzeź”, odnosi się do następstw indiańskiego, inspirowanego przez komunistów powstania w Salwadorze w 1932 r. Chociaż dokładne sylwetki zmarłych są trudne do rozpoznania, szacuje się, że w wyniku sponsorowanej przez państwo przemocy zginęło od 8 000 do 30 000 Indian Salwadoru. Korzenie powstania tkwiły w zawłaszczaniu przez elity gruntów komunalnych pod produkcję kawy i wynikającym z tego wysiedleniu dużej liczby chłopów, w tym wielu rdzennych mieszkańców. W latach osiemdziesiątych XIX wieku rząd Salwadoru przyjął ustawy zakazujące indiańskich posiadłości komunalnych i uchwalił prawa dotyczące włóczęgostwa, które zmusiły bezrolnych chłopów do pracy na dużych plantacjach kawy należących do elit. W odpowiedzi chłopci w Salwadorze rozpoczęli pod koniec XIX wieku cztery nieudane powstania. Produkcja kawy rozszerzyła się do XX wieku, kiedy krajem rządziła koalicja oligarchii uprawiającej kawę, zagranicznych inwestorów, oficerów wojskowych i urzędników kościelnych. W latach dwudziestych XX wieku grunty wykorzystywane pod uprawę kawy powiększyły się o ponad 50 procent, co spowodowało, że gospodarka Salwadoru stała się silnie uzależniona od międzynarodowych cen kawy. W wyniku tej ekspansji pojawiło się także wielu chłopów, którzy żywo pamiętają swoje niedawne wysiedlenie. Wielki Kryzys w 1929 roku spowodował dramatyczny spadek cen kawy. Do 1930 r. ceny osiągnęły połowę maksymalnego poziomu, a do 1932 r. – jedną trzecią szczytowego poziomu z połowy lat 20. XX w. W odpowiedzi producenci kawy obniżyli i tak już niskie płace swoich pracowników aż do 50 procent w niektórych miejscach, a także zmniejszyli zatrudnienie. Tymczasem kraj przeżywał niezwykle w historii Salwadoru okres reform demokratycznych. W 1930 r. Prezydent Pío Romero Bosque ogłosił, że wybory w 1931 r. będą wolne i otwarte. To demokratyczne otwarcie pozwoliło Arturo Araujo zdobyć prezydenturę przy wsparciu studentów, chłopów i robotników. Większość elity nie ufała Araujo, a jej nieufność wzrosła wraz z próbami wdrożenia skromnego programu reform. Prezydenturę Araujo charakteryzowałyby się narastającymi niepokojami społecznymi i politycznymi oraz pogłębiającym się kryzysem gospodarczym, któremu towarzyszyłyby rozwój lewicowych związków zawodowych i ugrupowań politycznych. W maju 1930 r. 80 000 robotników rolnych maszerowało, domagając się lepszych warunków i prawa do organizowania się. 2 grudnia 1931 r. Araujo został obalony w wyniku wojskowego zamachu stanu, a prezydenturę objął jego wiceprezydent, generał Maximiliano Hernández Martínez. Martínez szybko zakończył program reform społecznych Araujo, a także zakończył otwarcie demokratyczne. Na początku 1932 r. członkowie Salwadorskiej Partii Komunistycznej (PCS) pod przywództwem Augustína Farabundo Martí zaplanowali bunt przeciwko elicie właścicieli ziemskich. Powstaniu miał towarzyszyć bunt w wojsku. Zanim bunt mógł się rozpocząć, Martí został schwytyany, a rebelianci w armii zostali rozbrojeni i aresztowani. Martí zostanie stracony w następstwie nieudanego buntu. Pomimo tych niepowodzeń indiańscy chłopci posłuchali wezwania PCS i zbuntowali się w zachodnim Salwadorze. W nocy 22 stycznia rolnicy i robotnicy rolni uzbrojeni w maczety i motyki rozpoczęli ataki na różne cele w zachodnim Salwadorze, zajmując Juayúa, Izalco i Nahuizalco w Sonsonate i Tacuba w Ahuachapán. Kontrofensywa wojskowa szybko pokonała rebeliantów i odbiła miasta, które wpadły w ręce rebeliantów. Chociaż szacunkowo w pierwszym buncie zginęło od 20 do 30 cywilów, tysiące zginęły w jego następstwie. Wojsko wraz z członkami elity zorganizowało się w straż obywatelską i przeprowadziło represje, wyodrębniając chłopów indiańskich, tych, którzy nosili indiańskie stroje i tych o indiańskich rysach. W mieście Izalco na obrzeżach miasta rozstrzelano grupy składające się z 50 osób, w tym kobiety i dzieci. Represje te trwały około miesiąca po powstaniu. Szacuje się, że w następstwie powstania zginęło od 8 000 do 30 000 Indian Salwadoru. Oprócz ofiar śmiertelnych wśród społeczności tubylczej La Matanza miałyby inne długoterminowe skutki. Masakra wpłynęła na to, że wielu Indian porzuciło tradycyjny indyjski strój, język i inne

rozpoznawalne cechy kulturowe w wielu społecznościach zachodniego Salwadoru, chociaż ostatnie badania sugerują, że tożsamość indiańska nie została całkowicie zniszczona. Dla elit Salwadoru bunt byłby połączeniem ich silnych obaw przed buntem w Indiach i rewolucją komunistyczną. Kiedy przemoc w La Matanza opadła, wiodącą ideologią elity stało się połączenie rasizmu i antykomunizmu. Ideologia ta służyła blokowaniu zmian społecznych i usprawiedliwianiu represji. Z politycznego punktu widzenia Salwador miał szereg junt wojskowych aż do wojny domowej w Salwadorze w latach 80.

Skandal Watergate

Watergate to imponujący hotel, apartament i kompleks biurowy z widokiem na rzekę Potomac, w pobliżu starej śluzy kanałowej. Został zbudowany w latach 1964–1971. Nazwa ewoluowała, stając się wszechstronną etykietą określającą korupcję polityczną, intrygi i nadużywanie władzy prezydenckiej. Watergate w leksykonie amerykańskiej polityki jest po prostu synonimem skandalu. W latach 1972–1974 skandal wyłonił się jako splot powiązanych ze sobą wydarzeń i czynów, które miały zniszczyć prezydenturę Richarda Nixona i doprowadzić do jego rezygnacji 9 sierpnia 1974 r. W jego następstwie Watergate wywołało narodowy kryzys przywództwa i trwały poczucie zdrady narodowej. Kryzys w Watergate rozpoczął się od włamania 17 czerwca 1972 r. Ochroniarz odkrył podejrzaną taśmę z otwartymi drzwiami do klatki schodowej, co skłoniło go do skontaktowania się z waszyngtońską policją. Policja odkryła i aresztowała na miejscu zdarzenia Bernarda Barkera, Virgilio Gonzaleza, Eugenio Martineza, Jamesa W. McCorda Jr. i Franka Sturgisa. Mężczyźni byli w trakcie włamywania się do siedziby Komitetu Narodowego Demokratów. Mieli także sprzęt do podsłuchu. McCord, były agent CIA, był szefem ochrony w Komitecie ds. Ponownego Wyboru Prezydenta (CRP, CREEP) i w jego posiadaniu znajdował się numer telefonu E. Howarda Hunta, co mogło stanowić bezpośrednio, obciążające powiązanie z Białym Domem. Po tym, jak Biały Dom oddalił tę sprawę, włamanie mogłoby pozostać w zapomnieniu w roku wyborów prezydenckich w 1972 r., gdyby nie zainteresowanie mediów, napędzane wysiłkami reporterów „Washington Post”, Carla Bernsteina i Boba Woodwarda. Korzystając ze źródeł FBI, reporterzy rozpoczęli szczegółowe dochodzenie w sprawie wydarzeń. W rezultacie włamanie zaczęło być postrzegane jako część złożonej kampanii brudnych sztuczek prowadzonej przez kumpli Nixona. Podstawą takich podejrzeń byli w dużej mierze E. Howard Hunt i G. Gordon Liddy, powiązani ze Specjalną Jednostką Dochodzeniową Białego Domu, znaną jako „hydraulic”. Grupa ta aktywnie osłabiała pozycję przeciwników administracji poprzez różnorodne nikczemne plany, takie jak włamanie do biur Daniela Ellsberga, byłego pracownika Pentagonu i Departamentu Stanu. Jak pokaże przyszłość, działania te będą miały dla prezydenta niefortunne konsekwencje. Samo włamanie do Watergate uzyskało zgodę byłego prokuratora generalnego Johna Mitchella i wsparcie czołowych pracowników Białego Domu, takich jak Charles Colson i John Ehrlichman, a także menedżera kampanii prezydenckiej Jęba Magruder. Niewielu wierzyło, że którykolwiek z tych ludzi działałby bez osobistej zgody prezydenta. Włamywacze z Watergate wraz z Liddy i Huntem stanęli przed sądem w styczniu 1973 roku. Wszyscy z wyjątkiem McCorda i Liddy'ego przyznali się do winy. Wszyscy zostali skazani za włamanie, podsłuchiwanie i spisek. Oskarżeni początkowo odmówili rozmów, a sędzia John Sirica zarządził długie wyroki, chyba że będzie większa współpraca. To spowodowało, że McCord przyznał, że za włamaniem stoi kampania i zorganizowała płatności, aby zagwarantować ciszę. Wraz z przyznaniem się McCorda stawka polityczna znacznie wzrosła, co doprowadziło do wszczęcia śledztwa w Senacie pod przewodnictwem senatora Sama Ervina. Watergate znalazło się teraz na porządku dziennym, a personel Białego Domu został wezwany do złożenia zeznań. Bliscy doradcy Nixona, HR Haldeman i Ehrlichman, złożyli rezygnację, a doradca Białego Domu John Dean został zwolniony. Powołano także nowego prokuratora generalnego Elliota Richardsona. Richardson wyznaczył Archibalda Coxa na kierownika niezależnego dochodzenia. Śledztwo Senatu było transmitowane w telewizji od 17 maja do 7 sierpnia 1973 r., a zeznania złożyło wielu byłych urzędników Białego Domu, w tym John Dean. Zeznania przyniosły fatalne skutki dla prezydenta. Sytuacja stała się jeszcze bardziej skomplikowana po

tym, jak urzędnik Białego Domu Alexander Butterfield przyznał, że w Białym Domu istnieje system nagrywania, który najwyraźniej umożliwia dotarcie do prawdy. Taśmy stały się następnie częścią procesu wezwania do sądu. Nixon uważał, że to konkretne wtargnięcie stanowi atak na przywileje wykonawcze. Nakazał prokuratorowi generalnemu zwolnienie Coxa, jeśli nie odwoła wezwania. Doprowadziło to do tak zwanej „masakry sobotniej nocy”, w wyniku której Richardson i jego zastępca, William Ruckelshaus, ustąpili ze stanowiska. Nixon mianował nowego prokuratora specjalnego Leona Jaworskiego i w ramach desperackiego gestu kompromisu udostępnił taśmy w zredagowanej formie. Wydawało się, że taśmy sprawiły Nixonowi nie mniej, ale więcej niepokoju, zwłaszcza po ujawnieniu, że doszło do 18-minutowego usunięcia oraz wielu dodatkowych wymazań. Ostatecznie kwestia taśm została rozstrzygnięta 24 lipca 1974 r., kiedy Sąd Najwyższy w swoim orzeczeniu Stany Zjednoczone przeciwko Nixonowi odrzucił roszczenie prezydenta o przywileje wykonawcze. Stanowisko Nixona przez cały rok 1974 było również stopniowo podważane w wyniku stale rosnącej serii przyznań się do winy ze strony współpracowników Białego Domu. W styczniu doradca kampanii Herbert Porter przyznał się do okłamania FBI; w lutym prawnik Nixona Herbert Kalmbach przyznał się do nielegalnej agitacji wyborczej; a w marcu wszyscy tzw. Watergate Seven zostali oskarżeni o spisek mający na celu ingerencję w śledztwo w sprawie Watergate. Co gorsza, w kwietniu doszło do innych aktów oskarżenia przed wielką ławą przysięgłych w sprawie Watergate, kiedy Ed Reinecke, wicegubernator Kalifornii i działacz na rzecz Nixona, został oskarżony o trzy zarzuty krzywoprzysięstwa. Również w kwietniu Dwight Chapin, sekretarz ds. nominacji Nixona, przyznał się do krzywoprzysięstwa i okłamywania Senatu i wielkiej ławy przysięgłych. Sytuacja Nixona była teraz bez ratunku. Izba Reprezentantów rozpoczęła przygotowania do impeachmentu po przegłosowaniu 27 lipca 1974 r. większością głosów 27 do 11 przez Komisję Sądownictwa Izby w sprawie utrudniania stosowania wymiaru sprawiedliwości. Inne artykuły impeachmentu ukazały się 29 i 30 lipca. Upublicznienie na początku sierpnia potężającej taśmy z 23 czerwca 1972 r., na której ujawniono, że Nixon i Haldeman omawiają możliwości blokowania śledztw FBI, okazało się ostatecznym ciosem, który odsunął Nixona od władzy. Bez poparcia w Izbie Reprezentantów i niewielkich obietnic poparcia w Senacie Richard M. Nixon ogłosił narodowi 8 sierpnia 1974 r., że złoży rezygnację z urzędu w południe 9 sierpnia 1974 r., stając się pierwszym prezydentem USA, który to zrobi. Jego następcą został Gerald Ford. Ford 8 września ułaskawił Nixona i w ten sposób uchronił go przed postępowaniem karnym. Aż do śmierci Nixon utrzymywał, że jest niewinny. Watergate zatrzało wody polityczne narodu i pozostawiło żółtawy, cyniczny pogląd na polityków i ich obietnice. Pozbawieni urzędów i symboli władzy politycy okazali się haniebnymi, nieuczciwymi sprawcami władzy dla samej władzy, bez względu na dobro demokracji. Stworzyliby to trwałą spuściznę paranoicznych podejrzeń i stworzyliby klimat podatny na teorie spiskowe. Z bardziej pozytywnego punktu widzenia, wydarzenia wokół Watergate doprowadziły również do reform w finansowaniu kampanii jak uchwalenie ustawy o wolności informacji w 1986 r. Media stały się znacznie silniejszym głosem, zwłaszcza gdy naród zaczął przekazywać wiadomości w trybie 24 godziny na dobę, 7 dni w tygodniu. Doprowadziło to do dylematu natychmiastowej analizy, często błędnej, która może kształtować politykę i prawdopodobnie podważać najlepsze demokratyczne interesy narodu. Być może kult jednostki i celebryty zastąpił obecnie kult władzy.

Sfera wspólnego dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej

Formalna koncepcja Sfery Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej została ogłoszona na konferencji prasowej 1 sierpnia 1940 roku przez premiera Japonii Matsuokę Yosuke. Miał to być autarkiczny blok narodów azjatyckich pod przewodnictwem Japonii, wolny od wpływów i kontroli Zachodu. Wielka Azja Wschodnia obejmowała zarówno Azję Wschodnią, jak i Azję Południowo-Wschodnią. Imperialistyczni przywódcy Japonii uważali jej wartości i ideały za wyższe od wartości i ideałów reszty świata, w tym jej sąsiadów z Azji Wschodniej. Wzięli na siebie prawo do zastąpienia tego, co uważali za konserwatywne i negatywne wpływy Chin i Indii w swoich granicach. Japonia

„ucywilizuje” resztę Azji. Metodą wybraną do szerzenia „dobrodziejstw” cywilizacji japońskiej była Sfera Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej. Restauracja Meiji z 1868 r. ponownie przywróciła kontakt dyplomatyczny z Zachodem. Ekspozycja przyniosła świadomość, że Zachód znacznie przewyższył technologicznie Japonię. Japońscy przywódcy zdali sobie sprawę, że aby uniknąć upokorzenia bycia traktowanym jako kraj drugiej kategorii, Japonia będzie musiała przeprowadzić modernizację na wzór zachodni. Aby rozwinąć „bogata gospodarkę i silną armię”, Japonia rozpoczęła modernizację swoich systemów politycznych, gospodarczych i wojskowych. Już w latach osiemdziesiątych XIX wieku japońscy przywódcy intelektualni, tacy jak Fukuzawa Yukichi, propagowali pogląd, że Japonia ma oczywiste przeznaczenie bycia przywódcą Azji. Grupy imperialistyczne, takie jak Towarzystwo Czarnego Smoka i Kita Ikki, stały się popularnymi forami dla tych, którzy chcieli wydaląc cudzoziemców.

IMPERIALIZM JAPOŃSKI

Japonia wierzyła, że zapracowała sobie na prawo do bycia równie imperialistyczną jak narody zachodnie. W rezultacie Japonia zaczęła poddawać swoich sąsiadów swoim rządóm. Rozszerzyła się na Hokkaido, podbiła rdzennych Ainu, założyła porty traktatowe z eksterytorialnością w Korei, zajęła Ryukyus i stoczyła udaną wojnę z Chinami. Ekspansja miała na celu zdobycie prestiżu, materiałów i rynków, podobnie jak cele imperializmu narodów zachodnich. Pokazując, jak skutecznie opanowała zachodnie sposoby imperializmu i modernizmu, Japonia solidnie pokonała Rosję w wojnie rosyjsko-japońskiej w 1905 roku. Jednak narody zachodnie nadal patrzyły z góry na Japonię, do czego była oburzona. Na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r. mocarstwa zachodnie odrzuciły japońskie żądanie umieszczenia klauzuli o równości rasowej w pakcie Ligi Narodów. W rezultacie Japonia poczuła potrzebę udowodnienia, że jest równie lepsza. Do 1932 roku Japonia podporządkowała sobie Tajwan, Koreę i Mandżurię. Lokalną ludność podbitych ziem wykorzystywano dla dobra Japonii. Po prawie pół wieku podbojów i wyzysku Japonia przedstawiła koncepcję Sfery Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej jako uzasadnienie swojej agresji. Przewidując długą walkę o rozwój nowej Azji pod rządami Japonii, jej planiści wojenni ustanowili wieloetapowy proces pozyskiwania zasobów regionu w następujący sposób: Surowce i nadwyżki żywności miały pochodzić z południowego regionu, podczas gdy Mandżuria i północne Chiny zapewniły zasoby dla przemysł ciężki. Pozostałe obszary kuli i znajdujące się poza nią części Azji służyłyby za rynek japoński. Japonia miałaby nadzorować całość, zapewniając planowanie, narzędzia, umiejętności i kontrolę wojskową.

GRANICE GEOGRAFICZNE

Granice geograficzne kuli były płynne, zmieniały się w czasie i okolicznościach politycznych. Obejmowały mandaty Mikronezji, często Melanezję i Polinezję, a także konsekwentnie obejmowały Hawaje. Miał trzy koncentryczne pierścienie. Do najbardziej wewnętrznego należała Japonia, Korea i Mandżuria. Drugi pierścień obejmowałby Chiny i rozciągał się na Hawaje. Trzeci pierścień obejmowałby dowolny obszar niezbędny do zagwarantowania całkowitej samowystarczalności gospodarczej większej Azji Wschodniej. Obszary kuli podzielono na cztery kategorie. Niektóre ziemie miały zostać od razu zaanektowane; obejmowały one Guam, Mindanao i Hawaje. Inne, w tym Indochiny i Holenderskie Indie Wschodnie, miały stać się protektoratami. Niektórzy byliby niezależni, ale mieliby nierozzerwalne więzi gospodarcze i obronne z Japonią; byłyby to Hongkong, Tajlandia i Filipiny. Czwartą grupę stanowiły niezależne państwa powiązane gospodarczo z Japonią; obejmowałyby one Australię, Nową Zelandię i Indie. Japonia miała ekonomiczne uzasadnienie dla powiększenia kuli. Ze względu na zachodnie embargo na kluczowe zasoby odczuwano silną presję, aby znaleźć źródła samowystarczalności ekonomicznej. Do wsparcia swojego przemysłu i przedsięwzięcia wojskowego w Chinach potrzebowała ropy z Holenderskich Indii Wschodnich i kauczuku z Indochin. Usprawiedliwiał także swój imperializm dostrzeganą potrzebą gwarantowanych rynków dla wytwarzanych przez siebie

towarów, a także przestrzeni dla kolonizacji przez swój lud. Japończycy musieli sprzedać swoje wyszukujące przedsięwzięcie wyzyskiwanym. Ich hasłem było „Azja dla Azjatów”, a ich przesłaniem był imperatyw wyzwolenia Azji spod jarzma Zachodu. Obiecali równość gospodarczą i wzrost. Aby zapewnić osłonę dla swojego podboju, zainstalowali marionetki, lokalną ludność, która miała władzę ogłoszenia niepodległości od mocarstw zachodnich, ale nie władzę urzeczywistnienia niepodległości od Japonii. 12 grudnia 1941 roku japońskie media ogłosiły, że właśnie rozpoczęła wojna, którą wywołała atakiem na Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię i Holandię w Azji, to „wojna w Wielkiej Azji Wschodniej”, krucjata mająca na celu uwolnienie Wielkiej Azji Wschodniej od Chiang Kai -szek, komunizm i ludzie Zachodu. Klęska Stanów Zjednoczonych i aliantów w 1945 r. zakończyła imperialne marzenie Japonii i Sferę Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej.

Sztuka i architektura (1900–1950)

Wraz z pojawieniem się nowych stylów i dostępnością nowych materiałów budowlanych w pierwszej połowie XX wieku nastąpiła radykalna zmiana w architekturze. Chociaż prefabrykację po raz pierwszy zastosowano w londyńskim Pałacu Kryształowym w 1851 roku, popularność zyskała ona dopiero na początku XX wieku, kiedy nastąpił wzrost funkcjonalizmu. Jednak niektórzy architekci ostro zareagowali na to, najbardziej znanym był być może brytyjski architekt Edwin Lutyens, który powrócił do uproszczonego gruzińskiego klasycyzmu w Domu Namiestnika w Delhi w Indiach i innych projektach. W Wielkiej Brytanii Norman Shaw był jednym z głównych architektów krajowych. W pierwszej połowie XX wieku nastąpił ogromny wzrost podróży po świecie i publikacji bogato ilustrowanych dzieł fotograficznych, książek o sztuce i milionów pocztówek. Doprowadziło to do częstego wykorzystywania ikonografii, a poszczególne miasta identyfikowano za pomocą konkretnych budynków lub budowli. Przykładami są Empire State Building (1931) w Nowym Jorku, Harbour Bridge (1932) w Sydney i Golden Gate Bridge (1937) w San Francisco. Pocztówki stały się również ważne dla artystów, których projekty, rysunki i fotografie były reprodukowane i sprzedawane na całym świecie, wystawiając twórczych ludzi na wpływy, o których nie wiedziały poprzednie pokolenia. Jeśli chodzi o style artystyczne, fowizm z Francji lat 90. XIX wieku nadal wpływał na malarzy, a kubizm zaczął rewolucjonizować sposób tworzenia sztuki i rzeźby, przy czym ten ostatni stworzył artystów Pabla Picassa, Fernanda Légera i Georges Braque'a. Ekspresjonizm pojawił się w latach 1910-tych, a szczyt dadaizmu trwał od 1916 do 1920 roku, wprowadzając antywojenną polemikę poprzez prace Marcela Duchampa, Francis Picabii i innych. Od lat dwudziestych XX wieku surrealizm stał się ruchem kulturowym, który znalazł odzwierciedlenie w sztuce wizualnej. W Niemczech ruch Bauhaus rozkwitł pod rządami Waltera Gropiusa w latach dwudziestych XX wieku i doprowadził także do twórczości Wasilija Kandinsky'ego i Josefa Albersa; szwajcarski architekt Le Corbusier zasłynął w latach czterdziestych XX wieku dzięki wprowadzeniu modernizmu i funkcjonalizmu; a Buckminster Fuller słynął ze swoich kopuł geodezyjnych. Inni godni uwagi to Max Ernst, Joan Miró i Salvador Dalí. Dwie wojny światowe i kilka innych konfliktów również miały dramatyczny wpływ zarówno na sztukę, jak i architekturę. Artyści wojenni chcieli utrwalić konkretne wydarzenia lub uchwycić ich ducha. W tym samym czasie fotografia wyłoniła się jako forma sztuki, a portret umierającego żołnierza republikańskiego podczas hiszpańskiej wojny domowej autorstwa Roberta Capry stał się sławny – mimo pewnych wątpliwości, czy został zainscenizowany. Film i fotografie przedstawiające Adolfa Hitlera patrzącego na Wieżę Eiffla oraz żołnierza wywieszającego radziecką czerwoną flagę nad Kancelarią Rzeszy w Berlinie również słyną z tego, co symbolizują. Sterta zdobytych niemieckich flag, zrzucona u stóp mauzoleum Lenina 24 czerwca 1945 r., oznaczała ostateczne zniszczenie niemieckiej maszyny wojennej w taki sam sposób, jak zapadające w pamięć fotografie i późniejsze malowidła ruin Hiroszimy, była świadkiem pierwszego użycia bomby atomowej na wojnie. Jeśli chodzi o architekturę, masowe zniszczenia wielu europejskich i chińskich miast podczas nalotów bombowych i bombardowań lądowych spowodowały również zniszczenie wielu dzieł sztuki, chociaż znaczna ich liczba przetrwała,

ponieważ została przeniesiona na przechowanie na czas wojny. Baskijskie miasto Guernica w północnej Hiszpanii, zbombardowane w 1937 r. w czasie, który obecnie uważa się za preludium do nalotów bombowych podczas II wojny światowej, doprowadziło do tego, że Picasso namalował swój słynny obraz Guernica później w 1937 r. W Wielkiej Brytanii malarze tacy jak C. R. W. Nevinson (1889–1946) odtworzyli horror I wojny światowej, podobnie jak Paul Nash (1889–1946), a artyści z krajów komunistycznych przedstawiali bohaterskie sceny z bitew, które stały się częścią folkloru ich krajów. Główny wpływ wojen światowych na architekturę dotyczył budowanych pomników wojennych i cmentarzy wojennych. Potem były też grobowce nieznanych żołnierzy, przy Łuku Triumfalnym w Paryżu, Opactwie Westminsterskim w Londynie, Pomniku Wiktora Emanuela w Rzymie i w wielu innych stolicach. Choć pomniki wojenne powstawały już w poprzednich wiekach, istotna jest ich liczba i różnorodność po wojnach światowych. Budynek Cenotafu w Londynie, Sanktuarium Pamięci w Melbourne, Brama Indii w New Delhi, Pomnik Wolności w Kansas City i Narodowy Pomnik Wojny w Kanadzie to tylko najbardziej oczywiste przykłady, z małymi pomnikami w całej Europie, a nawet na całym świecie. W Japonii Sanktuarium Yasakuni nie tylko upamiętnia japońskich poległych na wojnie, ale także wywołuje zagraniczną konsternację z powodu czci okazywanej japońskim zbrodniarzom wojennym, których tam również pamiętano. Nie sposób też nie wspomnieć o architekturze militarnej, w której bunkry i fortyfikacje zbudowane są z tak niezniszczalnego materiału, że wytrzymają dłużej niż zwykłe budynki – zarówno w miejscach najechnych, jak i zapobiegawczo w miejscach obawiających się ataku. Linia Maginota, biegnąca wzdłuż granicy francusko-niemieckiej, była prawdopodobnie najstłynniejszą budowlą obronną tamtego okresu, a Pentagon w Waszyngtonie, otwarty w 1943 r., nadal był budynkiem biurowym o największej powierzchni na świecie. Wraz ze zmianami w układach politycznych na całym świecie zbudowano wiele zupełnie nowych stolic, z których najbardziej znaną jest Canberra w Australii. W Turcji przeprowadzka z Konstantynopola (Stambułu) do Ankarę w 1923 r. oznaczała poważną zmianę w tureckim myśleniu i podejściu do świata. Podczas gdy Canberę zbudowano na terenach rolniczych, Ankarę zbudowano na terenie dawnego miasta Angora. W marcu 1918 r. Moskwa stała się stolicą Związku Radzieckiego i była stolicą Rosji do 1703 r. W okresie wielkiego zamieszania w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku wiele krajów utworzyło także nowe tymczasowe stolice. Burgos w północnej Hiszpanii stało się stolicą nacjonalistyczną podczas hiszpańskiej wojny domowej, a śródlądowe miasto Chungking (dzisiejsze Chongqing) służyło jako stolica nacjonalistycznych Chin podczas wojny chińsko-japońskiej. We Francji uzdrowisko Vichy stało się na trzy lata stolicą okupowanej Francji. Rozwój środowiska miejskiego spowodował powstanie wielu przedmieść. Brytyjski architekt i planista Sir Ebenezer Howard zaprojektował Letchworth Garden City, a w latach dwudziestych XX wieku założył Welwyn Garden City. Siły polityczne skrajnej prawicy i skrajnej lewicy również wspierały projekty wspierające ich poglądy na temat danego kraju. W nazistowskich Niemczech architekt Adolfa Hitlera, Albert Speer, projektował imponujące i okazałe konstrukcje, które dały początek terminowi architektura Alberta Speera, opisującym budynek lub budowlę, która sprawia, że widz wydaje się mały. W Związku Radzieckim popularna była wielka architektura i malarstwo „bohaterskie”. Pierwsza zaimponowała obserwatorom bogactwem kraju, druga uwydatniła ważne sceny historyczne. Budowa mauzoleum Lenina na Placu Czerwonym w Moskwie, początkowo z drewna, a następnie z kamienia, uwzględniała część projektu grobu Cyrusa Wielkiego z Persji. Zmiany technologiczne w pierwszej połowie XX wieku zaowocowały budową wielu dworców kolejowych na całym świecie, ale nie na skalę budowli budowanych pod koniec XIX wieku. Metro w Moskwie zostało otwarte w 1935 roku i było częścią próby pokazania Związku Radzieckiego jako kraju nowoczesnego i sprawnego. Brytyjski architekt Charles Holden intensywnie pracował nad londyńskim metrem. Ponadto zbudowano lotniska i fabryki, niektóre z imponującymi budynkami w stylu art déco, inne funkcjonalne i posiadające małe szopy i chaty dla pasażerów linii lotniczych lub, w przypadku wielu fabryk, niezbyt imponujące miejsca pracy za fasadą. Rozwój art déco w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku dotyczył nie tylko architektury, ale także sztuki, projektowania

mebli i dekoracji wnętrz. Pod względem architektonicznym iglica Chrysler Building w Nowym Jorku (1928–1930), ratusz w Buffalo w stanie Nowy Jork i wiele innych budynków użyteczności publicznej naśladuje ten styl. Podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, był popularny także we Włoszech, gdzie znajdował się port i miasto Asmara będące najlepiej zachowanym przykładem miasta art déco; najświetniejszym budynkiem w stylu art déco w Ameryce Łacińskiej jest Edificio Kavanagh (budynek Kavanagh) w Buenos Aires, ukończony w 1936 r. Do najbardziej znanych architektów art déco należeli Albert Anis, który pracował w Miami Beach; Ernest Cormier z Quebecu, twórca Sądu Najwyższego Kanady; Sir Bannister Fletcher, autor słynnego dzieła o architekturze; Bruce Goff, którego kościół metodystów przy Boston Avenue w Tulsa uważany jest za jeden z najlepszych przykładów art déco w Stanach Zjednoczonych; Raymond Hood, który zaprojektował Tribune Tower w Chicago; Józef Światło; William van Alen, który pracował przy budynku Chryslera w Nowym Jorku; Wirt C. Rowland z Detroit; i Ralph Walker z Rhode Island. Pisarka Ayn Rand umieściła swoją książkę *The Fountainhead* (1943), opowiadającą o idealistycznym młodym architekcie, w biurze nowojorskiego architekta Ely Jacquesa Kahna, a niektórzy postrzegają ją jako wzorowaną na Franku Lloydzie Wrightie. W rzeźbie art deco widzieli Lee Lawrie, Rene Paul Chambellan, C. Paul Jennewein, Joseph Kiselewski i Paulanship; i ekspresjonizm, który po raz pierwszy rozkwitł w Niemczech w latach XX i XX wieku, zaowocował powstaniem dzieł sztuki urodzonego na Łotwie Amerykanina Marka Rothko, Jacksona Pollocka i innych. Dobrobyt lat 1910 i 1920 doprowadził do budowy wielu hoteli na całym świecie, i powiększenie wielu innych. Waldorf-Astoria w Nowym Jorku, budynek w stylu art déco, został zaprojektowany w 1931 roku. W Afryce Treetops w Kenii i w Azji powstały w tym czasie Raffles Hotel w Singapurze, E&O Hotel w Penang i Strand w Rangunie. Było też wiele ośrodków wypoczynkowych wywodzących się z koncepcji życia w tropikach z końca XIX wieku, w których można było odpocząć w upalne lato: Simla w Indiach, Hua Hin w Tajlandii, Cameron Highlands na Malajach, Dalat w Wietnamie i Maymyo (Pyin U Lwin) w Birmie (Myanmar). Zbiegło się to w czasie z budową wielu budynków użyteczności publicznej: ratuszów, szkół, szpitali i bibliotek. Bund w Szanghaju roił się od wspinających kamiennych budynków, które świadczyły o stabilności i poczuciu komercyjnego dobrobytu. W czasie wojny niektóre z tych konstrukcji najlepiej radziły sobie z nalotami bombowymi, przy czym budynek Fullerton w Singapurze służył jako schron podczas japońskich nalotów bombowych na początku 1942 roku. Nowe techniki konstrukcyjne doprowadziły do budowy drapaczy chmur. Pierwszym z nich był Flatiron Building w Nowym Jorku, który został ukończony w 1902 roku i ma 285 stóp wysokości. Jednak w 1913 r. został on wyprzedzony przez Woolworth Building (792 stóp), który z kolei został wyprzedzony w 1930 r. przez 40 Wall Street, a w 1931 r. przez Empire State Building, który jako pierwszy na świecie miał ponad 100 pięter.

Substytucja importu z Ameryki Łacińskiej

Termin industrializacja substytucyjna importu (ISI) odnosi się do strategii rozwoju gospodarczego realizowanej przez kilka rządów Ameryki Łacińskiej w okresie od Wielkiego Kryzysu do kryzysu zadłużeniowego w 1982 r. Mając na celu wspieranie wzrostu krajowego przemysłu, ISI kładła nacisk na aktywną rolę państwo w subsydiowaniu i organizowaniu produkcji dóbr wytwarzanych w kraju. Przedsiębiorstwa państwowe powstawały w tak dużych gałęziach przemysłu, jak petrochemia, telekomunikacja, lotnictwo i stal. Ponadto w celu ochrony nowo powstających gałęzi przemysłu przed zagraniczną konkurencją nałożono wysokie mury celne i ograniczenia handlowe, w tym wymogi dotyczące pozwoleń na import. Jednocześnie rządy rozwijających się krajów Ameryki Łacińskiej nałożyły kontrolę dewizową, aby promować import produktów pośrednich uznawanych za kluczowe dla procesu industrializacji, ograniczając jednocześnie ilość importu nieistotnego. Początków modelu ISI można doszukiwać się w późnych latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Wcześniej gospodarka Ameryki Łacińskiej opierała się na eksporcie surowców do bardziej uprzemysłowionych krajów Europy i Ameryki Północnej oraz kupowaniu od nich wytworzonych produktów. Wraz z krachem

na giełdzie w 1929 r. i początkiem Wielkiego Kryzysu rynki eksportowe Ameryki Łacińskiej znacznie się skurczyły. Załamanie cen surowców osłabiło gospodarki zorientowane na eksport i skłoniło strategów gospodarczych do poszukiwania strategii, która uczyniłaby kraje Ameryki Łacińskiej mniej podatnymi na przyszłe wahania rynku światowego. Argumenty za zmianą polityki wzmocniły się podczas II wojny światowej, kiedy przejście do produkcji wojennej w krajach uprzemysłowionych naraziło kraje rozwijające się na niedobory towarów konsumpcyjnych. W latach następujących po wojnie spadające realne ceny surowców podstawowych jeszcze bardziej postawiły kraje rozwijające się w niekorzystnej sytuacji i skłoniły wielu przywódców trzeciego świata do poszukiwania alternatywy dla gospodarek opartych na eksporcie. Teoretyczne podstawy polityki rozwoju skierowanego do wewnątrz zostały przedstawione powyżej, wszystko przez argentyńskiego ekonomistę Raúla Prebisha. Jako szef Komisji Gospodarczej ONZ ds. Ameryki Łacińskiej (ECLA) Prebisch wywarł ogromny wpływ na politykę gospodarczą Ameryki Łacińskiej w latach pięćdziesiątych. On i inni teoretycy zależności założyli, że między „centrum” (krajami uprzemysłowionymi) a „peryferiami” (krajami rozwijającymi się) istnieją nieodłącznie nierówne relacje i argumentowali, że nieskrępowany handel międzynarodowy będzie konsekwentnie działał na niekorzyść peryferii. Zwolennicy ISI opowiadali się zatem za aktywną polityką państwa, przeciwdziałającą naturalnym tendencjom rynku międzynarodowego. Interwencję państwa uznano za uzasadnioną oczywistą niepowodzeniem sił rynkowych w zapewnieniu zrównoważonego wzrostu w Ameryce Łacińskiej w ciągu pierwszych kilkudziesięciu lat XX wieku. Nacjonaliści ekonomiczni, chcąc zmniejszyć zależność od rynku międzynarodowego, zwrócili się do państwa jako jedyne go aktora gospodarczego posiadającego wystarczające zasoby, aby konkurować z potężnymi międzynarodowymi korporacjami. Nadzrędnym celem ISI był rozwój krajowego przemysłu zdolnego do produkcji substytutów wyprodukowanego importu. Przedsiębiorstwa państwowe rozmnożyły się w ciągu trzech dekad po drugiej wojnie światowej, szczególnie w branżach wymagających dużych nakładów kapitałowych. W niektórych przypadkach zamiast pełnej własności państwowej rządy Ameryki Łacińskiej oferowały zachęty przemysłowe w postaci płatności bezpośrednich lub ulg podatkowych dla firm zajmujących się produkcją substytucyjną importu. Ponadto państwa stosowały kombinację ceł, kontyngentów i wymogów w zakresie licencji na import, aby ułatwić proces industrializacji. Skuteczność strategii ISI różniła się znacznie w zależności od kraju w Ameryce Łacińskiej. Ogólnie rzecz biorąc, kraje o większej populacji i przynajmniej pewnym stopniu rozwoju przemysłowego odniosły większy sukces w przypadku ISI. Na przykład w Meksyku i Brazylii gospodarki w okresie ISI odnotowały szybki wzrost i dywersyfikację. Z drugiej strony, stosunkowo biedniejszym krajom o mniejszej liczbie ludności często brakowało wystarczającego rynku krajowego, który wspierałby opłacalną produkcję niektórych wyrobów przemysłowych, takich jak samochody. Nawet w stosunkowo udanych przypadkach model ISI niósł ze sobą szereg powiązanych ze sobą problemów, w tym przewartościowane kursy walutowe, niewystarczający wzrost eksportu i duże zadłużenie zagraniczne. Zależność od importowanych dóbr konsumpcyjnych została po prostu zastąpiona zależnością od importowanych dóbr kapitałowych, takich jak ciężkie maszyny. Deficyt handlowy utrzymywał się, a w niektórych przypadkach nawet pogłębił, ponieważ kontrole wymiany walut zniechęcały do eksportu. Ponadto brak konkurencji w klimacie protekcyjnym sprzyjał nieefektywnym przedsiębiorstwom. ISI nie udało się także zaradzić bezrobociu, a szybki rozwój miast wynikający z industrializacji stworzył dodatkowe obciążenia dla coraz bardziej interwencjonistycznych państw. Kiedy rządy zareagowały, drukując więcej pieniędzy, nastąpiła szalejąca inflacja. Kraje Ameryki Łacińskiej jeden po drugim porzuciły skierowaną do wewnątrz strategię ISI na rzecz „neoliberalnej” polityki gospodarczej.

Saionji Kimmochi

(1849–1940) Japoński przywódca polityczny

Książę Saionji Kimmochi (lub Kinmochi) urodził się w takudaijii kuge (japońskiej szlachcie dworskiej), a później został adoptowany przez kuge Saionji. Dorastał w pobliżu Pałacu Cesarskiego w Tokio i był przyjacielem z dzieciństwa cesarza Meiji. Zgodnie z oczekiwaniami, biorąc pod uwagę jego rodzinny rodowód, Saionji brał udział w polityce od najmłodszych lat. Wywarł wpływ na propagowanie udziału japońskiego dworu cesarskiego w wojnie Boshin (1868–69) pomiędzy szogunatem Tokugawa a siłami proimperialnymi w Japonii. Klęska szogunatu Tokugawa w tej wojnie umożliwiła Restaurację Meiji. Saionji miał większy kontakt z ideami europejskimi niż większość Japończyków swoich czasów: mieszkał we Francji przez 10 lat (1870–80), w tym czasie uzyskał dyplom prawnika na Sorbonie i zaprzyjaźnił się z wieloma francuskimi intelektualistami i politykami, w tym z Georgesem Clemenceau, autorami Edmondem de Goncourt i Jules'em de Goncourt oraz Théophile i Judith Louis Gautier. W wyniku podróży Saionji stał się bardziej liberalny i mniej nacjonalistyczny w swoim podejściu do życia niż wielu jego japońskich rówieśników i opowiadał się za ustanowieniem silnych powiązań między Japonią a Europą. Po powrocie do Japonii w 1881 roku Saionji założył gazetę Oriental Free Press, aby popularyzować idee demokratyczne, ale porzucił ją na rzecz służby rządowej. Pełnił funkcję ministra edukacji Japonii pod rządami Ito Hirobumiego, opowiadając się za liberalnym i międzynarodowym podejściem do edukacji i wywarł wpływ na założenie Uniwersytetu w Kioto w 1897 r. Saionji był jednym ze współzałożycieli politycznej Rikken Seiyukai (Przyjaciół Rządu Konstytucyjnego). w 1900 r. Przez lata piastował szereg innych stanowisk rządowych, służąc w kilku gabinetach, jako przewodniczący Tajnej Rady i dwukrotnie jako minister spraw zagranicznych. Pełnił funkcję premiera przez dwie kadencje, w latach 1906–08 i 1911–12. W 1919 Saionji był szefem japońskiej delegacji na Konferencję Pokojową w Paryżu. Był także nauczycielem Hirohito, wnuka cesarza Meiji, który został cesarzem po śmierci ojca w 1926 r. i dziś może być najlepiej zapamiętany z ogłoszenia kapitulacji Japonii wobec Stanów Zjednoczonych w 1945 r. (zakończenia II wojny światowej) i wyrzeczenia się roszczeń do boskości w 1946 r. Saionji pozostał wpływowym na dworze japońskim dzięki swojej pozycji genro, czyli starszego męża stanu, doradzającego cesarzowi w sprawie nominacji politycznych w jego rządzie i przywództwa wojskowego.

Salazar, Antonio de Oliveira

(1889–1970) premier Portugalii

António de Oliveira Salazar był premierem Portugalii w latach 1932-1968 i twórcą Nowego Państwa (Estado Novo). Salazar urodził się 28 kwietnia 1889 roku w Santa Comba Dao, niedaleko Viseu, w środkowej Portugalii, jako syn zarządcy majątku. Wykształcenie zdobył w katolickim seminarium w Viseu i na Uniwersytecie w Coimbrze, które ukończył w 1914 roku. Salazar został profesorem ekonomii politycznej na Uniwersytecie w Coimbrze. W 1921 był jednym z założycieli nowej partii katolickiej i został wybrany do parlamentu federalnego – kortezów. Jednak już po jednej sesji wrócił na uniwersytet. Po I wojnie światowej (w której Portugalia stanęła po stronie Ententy, ale na wspólnym zwycięstwie nic nie zyskała) kraj stał się republiką. W 1926 r. armia obaliła rząd cywilny, a następnie zaproponowała Salazarowi stanowisko ministra finansów, ten jednak odrzucił tę ofertę. Dwa lata później prezydent, generał António Óscar de Fragoso Carmona, złożył Salazarowi nową ofertę: jako minister finansów uzyska pełną kontrolę nad wszystkimi wydatkami. Tym razem Salazar się zgodził. Natychmiast przerwał długą tradycję deficytów państwowych Portugalii i po raz pierwszy od dziesięcioleci udało mu się wygenerować nadwyżkę budżetową. Nadwyżki te, będące jedną z cech charakterystycznych przyszłego reżimu Salazara, inwestowano w różne plany rozwoju. Niewłaściwe zarządzanie w poprzedniej epoce ostro kontrastowało z sukcesem Salazara w reorganizacji finansów kraju. Reputacja Salazara jako ministra finansów utarowała mu drogę do przejęcia władzy, ponieważ kościół, monarchiści, arystokraci, armia, klasy wyższe i partie prawicy woleli Salazara od poprzedniego rządu wojskowego. Salazar zyskał poparcie dla swojego przebiegu reform ze strony różnych grup

społeczeństwa portugalskiego. Ogólną podstawą jego reżimu była platforma stabilności. Polityka Salazara uprzywilejowała klasy zamożne ze szkodą dla biedniejszych warstw społeczeństwa. Na przykład edukacja mas nie była uważana za priorytet i dlatego nie inwestowano w nią zbyt wiele. 5 lipca 1932 r. prezydent Carmona mianował Salazara premierem Portugalii i przekazał mu władzę. W 1933 r. Salazar wprowadził w Portugalii nową konstytucję, która dała mu szerokie, ale nie nieograniczone uprawnienia i ustanowiła autorytarny reżim, który miał trwać cztery dekady. Konstytucja ta i oparty na niej reżim ostro dystansowały się od jakiegokolwiek demokracji i rządu parlamentarnego, choć dotychczasowy parlament nie został całkowicie zlikwidowany. Jako premier Salazar został nominowany na siedmioletnią kadencję. Z prawnego punktu widzenia mógł go odwołać jedynie prezydent republiki. W oparciu o nową konstytucję Salazar propagował i inaugurował Estado Novo (Nowe Państwo). Ogólnie rzecz biorąc, wszystkie wysiłki koncentrowały się na stabilności gospodarczej i ożywieniu gospodarczym. Reżim Salazara był znacznie mniej krwawy niż inne współczesne dyktatury europejskie, takie jak Francisco Franco w sąsiedniej Hiszpanii, nie wspominając o nazistowskich Niemczech. Było to częściowo spowodowane tym, że w Portugalii nie wprowadzono kary śmierci. Trwa debata naukowa na temat natury reżimu politycznego ustanowionego przez Salazara w Portugalii. Zasadnicze pytanie dotyczy tego, czy reżim ten był typowy dla lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku, kiedy w wielu krajach europejskich do władzy doszły pozornie podobne lub przynajmniej blisko spokrewnione reżimy. Podczas gdy niektórzy historycy i politolodzy twierdzą, że dyktatura Salazara miała wiele cech wspólnych z faszyzmem Mussoliniego we Włoszech, inni uważają, że trafniejsze będzie opisanie jego rządów jako jedynie konserwatywnych i autorytarnych w starym stylu. Styl polityki stworzony przez Salazara w Portugalii różnił się całkowicie od sposobów, za pomocą których Hitler i Mussolini komunikowali się ze społeczeństwem niemieckim i włoskim: Salazar prowadził życie oszczędnej prostoty i unikał rozgłosu; rzadko występował publicznie. Nie było żadnego kultu wokół jego „genialnego” przywództwa. Jego życie poświęcone wyłącznie zadaniu modernizacji Portugalii, nie zwracał uwagi, jeśli w ogóle, na reakcje i uczucia Portugalczyków. Filozofia polityczna Salazara opierała się na autorytarnej katolickiej doktrynie społecznej, podobnej do współczesnego reżimu kanclerza Engelberta Dollfussa i jego Partii Chrześcijańsko-Społecznej w Austrii. System gospodarczy przyjęty przez Salazara był znany w Europie jako korporacjonizm; opierał się na encyklikach papieskich „Rerum novarum” (1891) i „Quadragesimo anno” (1931). Podczas kryzysu wywołanego najpierw hiszpańską wojną domową, a następnie II wojną światową, Salazar sprowadził Portugalię na środkową ścieżkę. Choć dyktator wspierał nacjonalistyczną Hiszpanię Franco (Salazar wysyłał pomoc nacjonalistom przeciwko Republikanom), nie stanął po stronie żadnego z pretendentów w hiszpańskiej wojnie domowej. Iberyjski Pakt Neutralności został przedstawiony Franco przez Salazara w 1939 roku. Podczas II wojny światowej, Salazar utrzymywał politykę surowej, choć życzliwej, neutralności. Rzeczywiście, Portugalia udzieliła pomocy zachodnim aliantom, zezwalając im na wykorzystanie Azorów na Atlantyku jako bazy wojskowej do walki z niemiecką flotą. W latach 1940–1945 Portugalia, a zwłaszcza Lizbona, była jednym z ostatnich europejskich punktów wyjścia do Stanów Zjednoczonych. Zachowując neutralność, Portugalia kontynuowała eksport towarów zarówno do krajów Osi, jak i do krajów sojuszniczych. Po wojnie Salazar kontynuował, a nawet zintensyfikował swoją politykę reform gospodarczych. Zmodernizowano cały system transportu Portugalii, koleje, transport drogowy i marynarkę handlową. Po raz pierwszy w historii kraju utworzono narodową linię lotniczą. Poszerzono elektryfikację kraju, rozwinęła się ogromna liczba szkół wiejskich. Mniejsze znaczenie miała organizacja korporacyjna, wyrażająca się w izbie korporacyjnej jako drugiej izbie parlamentu. Salazar (który osobiście nigdy nie opuścił Portugalii) chciał, aby jego kraj zyskał znaczenie na arenie międzynarodowej. Jednocześnie sama Portugalia odrzuciła wszelkie wpływy świata zachodniego. Portugalia była jedynym krajem niedemokratycznym wśród członków założycieli Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) w 1949 r. Odzwierciedlało to pozycję Portugalii jako ważnego sojusznika przeciwko komunizmowi w okresie, gdy zimna wojna osiągnęła swój szczyt.

Dyktatura Salazara nigdy nie musiała przetrwać w całkowitej izolacji, jak Hiszpania Franco. Portugalie zaproszono do przyjęcia pomocy gospodarczej w ramach Planu Marshalla, ale Salazar odmówił. Około roku 1950 reżim Salazara był już ugruntowany. Pozostał jeden poważny problem: duże prowincje zamorskie kraju. W tym czasie Portugalia kontrolowała Azory, Maderę, Wyspy Zielonego Przylądka, Wyspy Świętego Tomasza i Książęcą, Angolę, Gwineę Portugalską i Mozambik w Afryce; Goa, Damão i Diu w Indiach; Makau w Chinach; i Timor Portugalski w Azji Południowo-Wschodniej. Niemal wszędzie ruchy niepodległościowe kwestionowały panowanie Portugalii nad jej koloniami. Salazar był zdeterminowany, aby zachować portugalską kontrolę nad tymi terytoriami. Konstytucja z 1933 r. i różne akty kolonialne przewidywały integrację prowincji. Portugalia stawiała się coraz bardziej izolowana od innych krajów zachodnich, które stopniowo uwalniały swoje kolonie do niepodległości. Około 1960 roku Salazar stanął w obliczu szerokiego ruchu antykolonializmu, który zjednoczył Związek Radziecki i Stany Zjednoczone. W tej sytuacji Salazar osobiście przejął ministerstwo wojny i ogłosił, że Portugalia będzie bronić swojego posiadłości bez względu na cenę. Od zajęcia portugalskich portów w Indiach w 1961 r. aż do śmierci Salazara terytoria zamorskie pozostawały nieustannym źródłem kłopotów Portugalii, zwłaszcza gdy kraj musiał toczyć afrykańskie wojny kolonialne. Upór Salazara w kwestii statusu kolonii, zrozumienia zmieniającego się porządku świata i zrozumienia niemożności przeżycia go przez reżim wyznaczył ostatnie lata jego reżimu. „Dumnie sam” – to motto jego ostatniej dekady. We wrześniu 1968 roku Salazar poważnie zachorował na uszkodzenie mózgu po upadku z krzesła. Według niektórych źródeł doznał udaru mózgu. Stan fizyczny Salazara uniemożliwił mu dalsze wykonywanie obowiązków i zmusił prezydenta Américo Tomása do odwołania go ze stanowiska premiera. Kiedy dwa lata później, 27 lipca 1970 r., zmarł w Lizbonie, nie pozostawił ani majątku własnego, ani rodziny. Specjalny pociąg przewiózł trumnę do rodzinnego miasta Salazara, Santa Comba Dao, gdzie został pochowany. Tysiące ludzi złożyło ostatni hołd na pogrzebie.

Sandino, Augusto C.

(1895–1934) Nikaraguański buntownik i patriota

Augusto César Sandino był naczelnym dowódcą Armii Obrony Suwerenności Narodowej Nikaragui (Ejército Defensor de la Soberanía Nacional de Nicaragua), która od maja 1927 r. do stycznia 1933 r. zorganizowała bunt przeciwko amerykańskiej interwencji wojskowej w Nikaragui. Dla swoich zwolenników Sandino był bohaterem patriotyczny i symbolem oporu przeciwko imperializmowi Stanów Zjednoczonych. Dla swoich krytyków był bandytą zajmującym się grabieżą i przestępczością w górzystej północno-środkowej części kraju graniczącej z Hondurasem, gdzie opierała się jego rebelia, w regionie zwanym Las Segovias. Został zamordowany podczas negocjacji pokojowych na obrzeżach stolicy Managui 21 lutego 1934 r. przez Nikaraguańską Gwardię Narodową (Guardia Nacional), działającą na rozkaz jej głównego dyrektora, Anastasio Somozy Garcíi. Odtąd wielu uważało Sandino za męczennika, który zginął w obronie sprawy suwerenności narodowej Nikaragui. W latach sześćdziesiątych nowe pokolenie nikaraguańskich rewolucjonistów, na czele z Carlosem Fonsecą Amadorem, wskrzesiło wizerunek Sandino, aby rozpocząć długotrwałą walkę z dyktaturą Somozy w ramach polityczno-wojskowej organizacji zwanej Sandinistycznym Frontem Wyzwolenia Narodowego (Frente Sandinista de Liberación Nacional). To drugie pokolenie sandinistów wyparło dyktaturę Somozy 19 lipca 1979 r., rozpoczynając okres rewolucji sandinistowskiej (1979–1990). Partia Sandinista nadal odgrywała wiodącą rolę w życiu politycznym narodu po 1990 r., co widać po wyborze przywódcy sandinistów Daniela Ortegi na prezydenta Nikaragui w 2006 r. Urodzony w Niquinohomo w departamencie Masaya, 18 maja 1895 r., nieślubne potomstwo Gregorio Sandino, średnio zamożnego właściciela ziemskiego, i jego indiańskiej służącej Margarity Calderón, Augusto Calderón, według własnego uznania, był wykluczony z dziedzictwa rodzinnego aż do dziewiątego roku życia, kiedy skonfrontował ojca z niesprawiedliwością jego wykluczenia. Odtąd został Augusto Calderónem

Sandino, został wprowadzony do domu ojca na równi ze swoim przyrodnim bratem Sócratesem Sandino, uczęszczał do szkoły i został zarządcą majątku ojca oraz handlarzem zbożem. W 1920 roku w wyniku osobistej sprzeczki postrzelił i zranił mężczyznę, zmuszając go do ucieczki z kraju — najpierw do Hondurasu i Gwatemali, a następnie na pola naftowe w Tampico w Meksyku, gdzie w latach 1923–1926 pracował jako mechanik. W ferworze porewolucyjnego Meksyku Sandino wchłaniał rewolucyjne ideologie, które ukształtowały jego stanowisko wobec imperializmu Stanów Zjednoczonych i wiarę w potrzebę obrony suwerenności Nikaragui przy użyciu siły zbrojnej. W połowie 1926 roku, gdy dowiedział się o wybuchu wojny domowej w Nikaragui, wrócił do ojczyzny i udał się na północ, do amerykańskiej kopalni złota San Albino, gdzie pracował jako urzędnik ds. płac. Organizując robotników w kopalni, utworzył małą armię rewolucyjną, która od listopada 1926 roku walczyła z oddziałami rządzącego konserwatywnego rządu Adolfa Díaza, jednego z wielu takich liberalnych band. Jego sukcesy militarne sprawiły, że stał się jednym z czołowych liberalnych generałów. Na mocy zawartego za pośrednictwem Stanów Zjednoczonych Porozumienia Espino Negro (lub traktatu z Tipitapy) z 4 maja 1927 r. Sandino stał się jedynym liberalnym generałem, który odmówił rozbrojenia. Zamiast tego rozpoczął bunt przeciwko amerykańskiej piechocie morskiej i Gwardii Narodowej, które ograniczały się głównie do regionu Las Segovias. Tymczasowe porozumienie pokojowe pomiędzy Armią Obronną Sandino a rządem Nikaragui zostało wynegocjowane w lutym 1933 roku, rok przed zabójstwem Sandino. Większość uczonych zgadza się, że motywacją Sandino był patriotyzm i złożona ideologia rewolucyjna. Jego bunt i myśl polityczna zaowocowały obszerną literaturą.

Sarekat Islam

Sarekat Islam (Stowarzyszenie Islamskie), założone w 1911 r., było jedną z pierwszych partii politycznych, które cieszyły się szerokim zainteresowaniem w Indonezji. W obliczu konkurencji ze strony chińskiej społeczności kupieckiej konieczne było utworzenie zorganizowanego stowarzyszenia kupieckiego. Pojawiła się także motywacja religijna ze względu na wzmagającą się działalność prozelityczną misjonarzy chrześcijańskich. Sarekat Islam miał wielu zdolnych przywódców, a najbardziej godnym uwagi był Umar Sayed Tjokroaminoto (1882–1935), ratu adil (książę zbawiciel). Jego charyzmatyczna osobowość i przesłanie o poprawie szczęścia i życia religijnego ludzi przyciągnęły wielu naśladowców. Jego dom stał się ośrodkiem działalności politycznej, społecznej i kulturalnej. Przywódcy tacy jak Tjokroaminoto, Abdul Muis, Abikusno Tjokrosujoso i Hadji Agus Salim kontynuowali misję wspierania współpracy gospodarczej rdzennych kupców przeciwko Chińczykom, podnoszenia szczęścia materialnego i obrony islamu przed misjonarzami. Islam Sarekat miał umiarkowany program socjalizmu, z naciskiem na gatong rajong (duch grupowy). Kapitalizm był postrzegany jako odpowiedzialny za nieszczęścia Indonezji, która była zasadniczo przedsiębiorstwem chińskim i europejskim. Początkowo partia nie wkraczała w sferę polityczną, aby nie narazić się na gniew Holendrów, a na swoim pierwszym kongresie, który odbył się w Solo (Surakarta) w 1913 r., jasno oświadczyła, że nie jest przeciwna rządowi kolonialnym. Jako heterogeniczna organizacja miała wśród swoich zwolenników chłopów, handlarzy batikami, bankierów, santri, czyli ortodoksyjną sektę muzulmańską, priyai (mniejszą szlachtę), tradycjonalistycznych abanganów z Jawy i innych. Islam Sarekat obwiniano za agitację, która miała miejsce na Jawie w 1919 roku. Ponieważ członkowie wyznawali rozbieżne cele, kierunek islamu Sarekat uległ zmianie. i powstały odłamowe grupy. Tradycyjne zaangażowanie przywódców na rzecz religii spotkało się z krytyką lewicowych członków Indische Sociaal Demokratische Vereeniging (Indyjskiego Stowarzyszenia Socjaldemokratycznego), które dążyło do realizacji programu komunistycznego. Rewolucja bolszewicka zatriumfowała w Rosji w 1917 roku, a pierwsze państwo komunistyczne stało się rzeczywistością, co ożywiło ruchy komunistyczne w różnych częściach globu. Samo Stowarzyszenie Demokratyczne zostało podzielone w 1920 r. wraz z utworzeniem Partai Komunis Indonesia (Komunistyczna Partia Indonezji), która chciała, aby islam Sarekat wyrzekł się umiarkowanej polityki. Na szóstym kongresie islamu Sarekat w

1921 r. Salim wydał uchwałę zabraniającą członkom Sarekat przyłączania się do innych partii. Komunistów wypędzono. W obrębie Partii Komunistycznej powstał Islam Czerwonego Sarekatu, który później przekształcił się w Sarekat Rakjat (Stowarzyszenie Ludowe). W indonezyjskim ruchu nacjonalistycznym nastąpił punkt zwrotny i uznano, że tradycyjne koncepcje i zachodnie ideologie nie mogą iść w parze. Sarekat próbował poszerzyć swoją bazę i przyjął środki odmowy współpracy z rządem kolonialnym. Organizowała ruchy młodzieżowe i kobiece. Przywódcy Sarekata starali się interpretować doktrynę marksistowską na swój własny sposób; Salim był zdania, że Prorok podążał za ideami marksistowskimi. Nawet Tjokroaminoto przyjął mistyczne podejście, twierdząc, że ratu adil pojawi się w formie socjalizmu. Jednak zbawiciel się nie pojawił i wielu członków dołączyło do różnych partii zgodnie ze swoimi ideologiami. Członkowie Sarekatu przybywali do Partii Komunistycznej Nahdatul Ulama (1926) i Indonezyjskiej Partii Nacjonalistycznej (1927). W latach trzydziestych XX wieku było więcej podziałów w kwestii współpracy z rządem kolonialnym. Najważniejszym czynnikiem upadku partii stał się brak rozwoju jednoznacznej ideologii. Funkcjonowała jako partia podrzędna pod nową nazwą Partai Sarekat Islam aż do 1973 roku.

SEASIA (Azja Południowo-Wschodnia)

Terminu Azja Południowo-Wschodnia zaczęto używać podczas II wojny światowej, kiedy region ten znalazł się pod dowództwem lorda Louisa Mountbattena (1900–1979). Obejmuje obszar na wschód od subkontynentu indyjskiego i na południe od Chin. W 2006 roku krajami regionu były Brunei, Kambodża, Timor Wschodni, Birma, Indonezja, Laos, Malezja, Filipiny, Singapur, Tajlandia i Wietnam. W pierwszej połowie XX wieku cała Azja Południowo-Wschodnia z wyjątkiem Tajlandii znajdowała się pod obcą dominacją. Azja Południowo-Wschodnia to region różnorodności etnicznej, kulturowej, językowej i historycznej. Zachowała swoją tożsamość pomimo wpływów kulturowych z różnych obszarów. Pierwsza połowa XX w. to okres doniosłych wydarzeń i nowych idei, które zmieniły historię regionu. I i II wojna światowa, okupacja japońska, wzrost antykolonializmu, rozwój idei komunistycznych i początek zimnej wojny miały różnorodny wpływ na kraje regionu. W sensie geograficznym przed rokiem 1950 Azja Południowo-Wschodnia składała się z dwóch szerokich grup. Kontynent obejmował brytyjską kolonię Birma, francuską kolonię Indochiny (Laos, Kambodża i Wietnam) oraz Tajlandię. Wyspa Azji Południowo-Wschodniej składała się z brytyjskiej kolonii Malajów, Holenderskich Indii Wschodnich i Filipin pod dominacją USA. Dzięki mądrej polityce królów Tajlandia przetrwała, nie stając się kolonią ani Wielkiej Brytanii, ani Francji. Nie uległa kolonialnemu ujarzmieniu, podpisując nierówne traktaty o przyjaźni i handlu czy przyznając prawa eksterytorialności Francji, Wielkiej Brytanii, Stanom Zjednoczonym czy Niemcom. Rama V (1853–1910) utrzymywał przyjazne stosunki z potęgami kolonialnymi nawet kosztem terytorium Tajlandii. Król Vajiravudh (1881–1925) przyłączył się do sił alianckich i był w stanie cofnąć prawa eksterytorialne. W 1932 roku po raz pierwszy w historii Tajlandii doszło do bezkrwawego zamachu stanu, który zakończył tam monarchię absolutną. Ważnymi przywódcami byli Pridi Phanomyong (1900–83) i Pibul Songgram (1897–1964). Wojsko zdominowało sprawę rządu. Tajlandia dała Japończykom przejście do inwazji na brytyjską kolonię Malajów. Jednak po klęsce Japonii Tajlandia oddała nowo nabyte terytoria Malajom, Birmie i Kambodży. Brytyjska kolonia Birma była zarządzana jako prowincja Indii Brytyjskich do 1937 r. Japończycy wypędzili Brytyjczyków w 1942 r. Birmański nacjonalizm, który nabrał rozpędu po I wojnie światowej, kwitł pełną parą. Dni Brytyjczyków były policzone. Przywódcy tacy jak Aung San (1915–47), który współpracował z Japończykami, w 1945 r. stanęli po stronie Wielkiej Brytanii. 4 stycznia 1948 r. kraj uzyskał niepodległość. Trzy indochińskie kraje: Kambodża, Laos i Wietnam zbuntowały się przeciwko francuskim rządom kolonialnym. Ho Chi Minh (1890–1969) na konferencji pokojowej w Paryżu na próżno błagał kraje sprzymierzone o przyznanie niepodległości krajom indochińskim. Indochińska walka o wolność dla znacznej liczby ludzi jedną z ideologii był komunizm. Kiedy Francuzi wrócili ponownie, Demokratyczna Republika Wietnamu (DRV), czyli Wietnam Północny, została już utworzona

2 września 1945 r. Khmer Issarak, czyli Wolni Khmerzy, Son Ngoc Thanh (1907–76) i Souphanouvong (1901–1995) Pathet Lao (Kraina Laosu) została sprzymierzona z Vietminhem. Pierwsza wojna indochińska rozpoczęła się w 1946 roku i trwała aż do porażki Francji osiem lat później. Frakcja komunistyczna nie zaakceptowała ograniczonej niepodległości przyznanej Laosowi, Kambodży i Wietnamowi Południowemu w 1949 r. Filipiny zostały zaanektowane przez Stany Zjednoczone po traktacie hiszpańsko-amerykańskim w grudniu 1898 r. Po wojnie filipińsko-amerykańskiej (1898–1901) okupację wojskową zastąpiły rządy cywilne. W zasadzie niepodległość Filipin została uznana przez Kongres USA w ustawie Jones Act z 1916 r. 4 lipca 1946 r. uzyskała całkowitą niepodległość. Malaje Brytyjskie miały trzy rodzaje administracji: Kolonie koronne, chronione stany stowarzyszone i chronione stany niefederacyjne. Japończycy napotkali ostry sprzeciw ze strony Malajskich Chińczyków, którzy utworzyli Malajską Ludową Armię Antyjapońską. Brytyjczycy utworzyli Unię Malajską w kwietniu 1946 r., która stanęła w obliczu problemów ze strony Malajskiej Partii Komunistycznej. W maju tego samego roku powstała partia panmalajska zwana Zjednoczoną Malajską Organizacją Narodową. Brytyjczycy utworzyli Federację Malajów w lutym 1948 r., która stała się odskocznią do niepodległości w 1957 r. Podczas II wojny światowej Japonia zajęła Singapur 15 lutego 1942 roku. Przyspieszyło ogólne rozczarowanie rządami brytyjskimi i wzrost świadomości politycznej. Po zniesieniu Straits Settlement Singapur stał się odrębną kolonią Korony 1 kwietnia 1946 r. Wybory do jego rady legislacyjnej odbyły się w marcu 1948 r. Rząd brytyjski był zmuszony przyznać Singapurowi większą samorządność w 1953 r. Singapur uzyskał samorządność rząd w 1959 r., a Wielka Brytania zachowała kontrolę nad swoją obronnością i sprawami zagranicznymi. Holendrzy ustanowili bezpośrednie rządy nad całą współczesną Indonezją do 1909 roku. Nacjonalizm wyrósł ze wspaniałej przeszłości historycznej kraju, wysiłku kolonialnego, zachodniej edukacji, ruchów antykolonialnych w Azji i nędznych warunków społecznych. Pierwszą organizacją nacjonalistyczną była Budi Utomo (Szlachetne Postępowanie), założona w maju 1908 r. Sarekat Islam (Stowarzyszenie Islamskie), założone w 1912 r., stało się organizacją masową, liczącą ponad 2 miliony członków. W 1920 roku grupa radykałów utworzyła Partai Komunis Indonesia (PKI, Komunistyczna Partia Indonezji). Partai Nasional Indonesia (PNI, Indonezyjska Partia Nacjonalistyczna), której dewizą jest jeden naród (Indonezja), lud (indonezyjski) i język (Bhasa Indonesia), powstała w 1927 r. Na jej czele stał Sukarno (1901–70). Walka nacjonalistyczna została stłumiona przez politykę represji i wysyłanie przywódców do obozów jenieckich. 17 sierpnia 1945 r. Sukarno i Muhammad Hatta (1902–80) ogłosili niepodległość i utworzyli Republikę Indonezji. Jednak po powrocie Holendrów zajęło pięć lat wojny partyzanckiej i ofensyw dyplomatycznych, aby ustanowić niepodważalną niepodległość. Wreszcie 17 sierpnia 1950 roku przywrócono jednolite państwo Republiki Indonezji. W drugiej połowie XX wieku to historyczne dziedzictwo wraz z nowymi wydarzeniami ukształtowało Azję Południowo-Wschodnią. W XXI wieku wśród narodów świata coraz większe znaczenie miały kraje Azji Południowo-Wschodniej.

Selassie, Haile

(1892–1975) władca Etiopii

Tafari Makonnen urodził się w Etiopii w 1892 roku jako syn generała, który był zaufanym doradcą i wnukiem Menelika II. W 1911 roku ożenił się z Wayzaro Menenem. Jako Ras (książę) Tafari szybko stał się rywalem wnuka Menelika o tron. Wnuk był zawodny politycznie i wspierał muzułmanów, a Ras Tafari był postępowy i chrześcijański. Tafari zdetronizował go w 1916 r. W 1917 r. został regentem i spadkobiercą córki Menelika, cesarzowej Zaudit (Judith). W latach 1917–1928 podróżował po Europie, stając się pierwszym władcą Etiopii, który wyjechał za granicę. Został królem w 1928 r. Zaudit zmarł w listopadzie 1930 r., a Ras Tafari został 111. cesarzem w następstwie króla Salomona. Przyjął imię Haile Selassie, które po amharsku oznacza „Potęga Trójcy”. Selassie odziedziczyła ziemię bogatą w kulturę i zasoby i uznaną za suwerenną przez europejskie mocarstwa kolonialne od 1900 roku.

Rozrosła się pod rządami Menelika II i zawarła traktaty z Włochami. Wielka Brytania i Włochy zgodziły się jednak, że Etiopia powinna znaleźć się pod wpływami Włoch. Od czasu do czasu wybuchały napięcia, ale kiedy Selassie objął tron, Etiopia była wolna i niepodległa. Podróże Selassiego po Europie przekonały go, że musi zmodernizować Etiopię. Pełniąc funkcję regenta, zreformował prawo, biurokrację, szkoły oraz opiekę zdrowotną i społeczną. W 1919 roku złożył wniosek do Ligi Narodów o członkostwo Etiopii, ale został odrzucony, ponieważ Etiopczycy nadal praktykowali niewolnictwo. Po zniesieniu handlu niewolnikami w 1923 r. liga przyjęła Etiopię. W 1928 roku Etiopia i Włochy podpisały 20-letni traktat o przyjaźni. W 1930 r. Etiopia zakazała sprzedaży nielegalnej broni i ustanowiła uprawnienia rządu do zakupu broni w celu ochrony przed wrogami zewnętrznymi i niepokojami wewnętrznymi. W 1931 roku Selassie nadał Etiopii pierwszą konstytucję. Ustanowił swój ród jako jedyny ród książęcy uprawniony do odziedziczenia tronu i walczył przez cztery lata, zanim książęta go zaakceptowali. Kontynuował modernizację szkół, uniwersytetów i gazet, wprowadzając elektryczność, telefon, walutę, bankowość i inne nowoczesne świadczenia. Modernizacja Selassie nastąpiła w cieniu Benito Mussoliniego, który objął władzę we Włoszech w 1922 roku. Włochy miały kolonię w Erytrei, gdzie Mussolini wprowadził segregację. Wykorzystał także Erytreę jako bazę do ekspansji w Afryce. W 1934 roku siły włoskie sprowokowały incydent w Welwel w Etiopii. Liga Narodów nie potępiła agresji i Mussolini najechał Etiopię w październiku 1935 roku. Selassie osobiście poprowadził swoje siły do bitwy. Po siedmiu miesiącach walk siły włoskie, wojna gazowa i bezczynność ligi zmusiły Selassie do wygnania 2 maja 1936 r. 30 czerwca z pasją przemawiał w lidze o tym, jak bierność ligi będzie promować międzynarodowe bezprawie zamiast zbiorowego bezpieczeństwa. Etiopczycy nadal stawiali opór włoskiej okupacji przez cały czas wygnania Selassiego w Wielkiej Brytanii. Gdy Włochy przystąpiły do II wojny światowej przeciwko Wielkiej Brytanii, Wielka Brytania uznała strategiczny atut sojusznika na Morzu Czerwonym, więc pomogła Selassie wrócić do Chartumu. Z siłami brytyjskimi, afrykańskimi, południowoafrykańskimi i etiopskimi powrócił do Addis Abeby 5 maja 1941 r. Walki w Etiopii trwały do stycznia 1942 r. Po wojnie Etiopia była założycielem Organizacji Narodów Zjednoczonych i Organizacji Afrykańskiej Jedności. Gdy w 1953 r. jego stosunki z Wielką Brytanią uległy pogorszeniu, Selassie zwrócił się o wsparcie Stanów Zjednoczonych. Później otrzymał pomoc od Włoch, Niemiec Zachodnich, Szwecji, Tajwanu, Chin i Związku Radzieckiego. Wewnętrznie próbował zaprowadzić pokój wśród wielu frakcji religijnych, etnicznych i gospodarczych w Etiopii. Jego reformy rządu były kontynuowane w latach pięćdziesiątych XX wieku, podobnie jak wewnętrzna frakcyjność. W 1960 r. stłumił zamach stanu, na którego czele stał m.in. jego syn, ale wewnętrzna niezgoda narastała, gdy reformy gospodarcze i społeczne nie spełniły pokładanych w nich obietnic. Od połowy lat 60. do 1974 r. Etiopię nękała inflacja, korupcja i głód. Próby Selassiego, aby podzielić i osłabić swoich wrogów, nie powiodły się w 1974 r., gdy w kilku prowincjach wybuchły powstania, a przywódcy zamachu stanu zjednoczyli się w Derg, która pod pozorem wierności Selassiemu przejęła faktyczną kontrolę nad rządem. Po zabranie mu zasobów i oskarżeniu go o celowe sprowokowanie głodu na początku lat 70. Derg aresztował Selassie i zdetronizował go 12 września. Selassie zmarł w sierpniu 1975 r. w wątpliwych okolicznościach. Selassie za swojego życia zainspirował Nelsona Mandelę, Martina Luthera Kinga Jr. i Malcolma X swoim zaangażowaniem w nieposłuszeństwo obywatelskie jako drogę do sprawiedliwości społecznej i zadośćuczynienia. Zainspirował także urodzoną na Jamajce religię rastafarianizmu. Rastafarianie na ogół wierzą, że Selassie jest mesjaszem, a Etiopia jest rajem na ziemi.

Senghor, Leopold Sédar

(1906–2001) senegalski pisarz i polityk

Leopold Senghor urodził się w zamożnej rodzinie kupieckiej w 1906 roku w małej wiosce rybackiej na południe od Dakaru w dzisiejszym Senegal. Kształcił się w katolickich szkołach misyjnych. Senghor studiował w Paryżu na stypendium państwowym, a w latach trzydziestych XX wieku uczył kilku języków

we francuskich liceach. W 1932 roku otrzymał obywatelstwo francuskie, a kiedy wybuchła I wojna światowa, Senghor zaciągnął się do armii francuskiej i dostał się do niewoli niemieckiej, gdzie spędził ponad rok jako jeńiec wojenny. Senghorowi i Aimé Césaire przypisuje się rozwinięcie idei négritude, gloryfikacji afrykańskiej historii i kultury, która była także buntem przeciwko imperialnej kontroli. Chociaż przedstawiał wysoce romantyczne wizje Afryki i jej narodów, zwłaszcza kobiet, Senghor był również silnie zasymilowany z kulturą francuską. Opisy Afryki jako regionu uczuć i Europy przez Senghora jako regionu rozumu spotkały się z krytyką późniejszych afrykańskich nacjonalistów i intelektualistów. Poezja była preferowanym środkiem wyrazu Senghora. Pisząc po francusku, Senghor opublikował zbiór poezji *Chants D'Ombre*, poświęcony wspomnieniom i utracie ojczyzny w 1945 roku. Senghor był dobrze znany we francuskich kręgach intelektualnych, a Jean-Paul Sartre napisał wstęp do swojej *Antologii de la nouvelle poésie nègre et mangache de langue française* w 1948 r. W 1944 r. Senghor został profesorem języków afrykańskich w *École Nationale de la France d'Outre-Mer*. Senghor poślubił Gujanę, z którą miał dwoje dzieci, ale małżeństwo zakończyło się rozwodem. Następnie ożenił się z Francuzką z Normandii. Od 1945 do 1946 roku Senghor reprezentował Senegal we francuskich zgromadzeniach konstytucyjnych i do lat pięćdziesiątych XX wieku służył we francuskim zgromadzeniu narodowym. Wraz z Alioune Diopem, innym senegalskim intelektualistą, Senghor założył *Présence Africaine*, renomowane czasopismo o tematyce intelektualno-kulturalnej. Kiedy Senegal odłączył się od federacyjnej Republiki Sudanu i uzyskał niepodległość w 1960 r., Senghor został wybrany na jego pierwszego prezydenta. Chociaż był praktykującym katolikiem z małej grupy etnicznej, Senghor rządził narodem muzułmańskim, którym był głównie Wolof. Jednak Senghor utrzymywał serdeczne stosunki z przywódcami muzułmańskimi. Senghor pełnił funkcję prezydenta do 1980 r., kiedy to dobrowolnie ustąpił ze stanowiska. Na emeryturze dzielił swój czas pomiędzy Senegal i Francję. Senghor został uhonorowany wieloma nagrodami, w tym Nagrodą Daga Hammara Skjolda w 1965 r. W 1969 r. został powołany do prestiżowego *Institut Française Académie des Sciences*. W 2001 r. Senghor zmarł we Francji.

Shaarawi, Huda

(1879–1947) Egipska feministka

Huda Shaarawi była wybitną egipską działaczką na rzecz praw kobiet i prawdopodobnie najważniejszą arabską feministką XX wieku. Swoją karierę aktywistki politycznej rozpoczęła od organizowania wykładów dla kobiet przeważnie z wyższych sfer haremu, a później została członkinią komitetu kobiecego Partii Wafd, który zyskał uznanie dzięki merytorycznym ogólnokobiecym demonstracjom podczas buntu w 1919 roku. Shaarawi pochodziła z klas wyższych i miała rozległe powiązania polityczne – jej mąż był jednym z założycieli Partii Wafd w 1919 r. i była córką przewodniczącego pierwszego zgromadzenia narodowego Egiptu. Jednak Shaarawi walczyła z instytucją haremu należąca do klas wyższych, zdejmując zasłonę w 1923 r., kiedy schodziła ze stacji kolejowej w Kairze, co oznaczało początek końca haremu w Egipcie. W 1923 założyła także pierwszą w Egipcie organizację kobiecą, Egipską Unię Feministyczną, której program skupiał się na prawach politycznych kobiet, w tym prawie do głosowania i kandydowania w wyborach parlamentarnych. W swoim aktywizmie Shaarawi odzwierciedlała dwa trwające ruchy społeczne i polityczne, islamski modernizm i świecki nacjonalizm, rzucając wyzwanie zarówno brytyjskim rządów kolonialnym nad Egiptem, jak i egipskiemu patriarchy, twierdząc, że jednocześnie służyły one przyćmieniu głosów kobiet. Była założycielką i przewodniczącą Arabskiej Unii Feministycznej oraz wiceprzewodniczącą Międzynarodowej Unii Kobiet. Była zdecydowaną zwolenniczką edukacji dziewcząt i uczestniczyła w ponad 14 międzynarodowych spotkaniach kobiet w imieniu egipskich kobiet.

Shidehara Kijuro

(1872–1951) Japoński dyplomata i polityk

Shidehara Kijuro urodził się w Osace i kształcił się na Cesarskim Uniwersytecie w Tokio. Karierę dyplomatyczną rozpoczął w 1899 r.; jego stanowiska obejmowały Koreę, Wielką Brytanię, Holandię i Stany Zjednoczone. Jako ambasador w Stanach Zjednoczonych (1919–1922) opowiadał się (bez powodzenia) za uchynieniem przepisów ograniczających japońską imigrację do Stanów Zjednoczonych. Shidehara przewodził japońskiej delegacji na Konferencji Marynarki Wojennej w Waszyngtonie (znanej również jako Międzynarodowa Konferencja w sprawie Ograniczeń Marynarki Wojennej) w latach 1921–22, zwołanej przez Stany Zjednoczone w celu zawarcia porozumień w sprawie bezpieczeństwa i ograniczeń broni na Pacyfiku. Stanowisko ministra spraw zagranicznych objął w 1924 r. i funkcję tę pełnił w latach 1924–27 i 1929–31. Podejście Shidehary do polityki zagranicznej wyróżniało się dążeniem do pokoju i pojednania, a nie do agresji i ekspansji terytorialnej, co stało się znane jako dyplomacja Shidehary. To ugodowe podejście doprowadziło Shideharę do konfliktu z tymi osobami w japońskim rządzie, które chciały realizować bardziej militarystyczne, ekspansjonistyczne cele, szczególnie wobec Chin. Shidehara został zmuszony do ustąpienia ze stanowiska w 1931 r. po incydencie mandżurskim, kiedy zbombardowanie japońskiej linii kolejowej w pobliżu Shenyang (Mukden) stało się pretekstem do zdobycia Mandżurii przez Japonię z Chin. Shidehara cieszył się dużym szacunkiem za granicą nawet po opuszczeniu urzędu w Japonii. Był dobrze znany i popularny w Stanach Zjednoczonych. W 1931 roku pojawił się na okładce magazynu Time z podpisem „Japoński człowiek pokoju i wojny”. Po kapitulacji Japonii w 1945 r., która zakończyła II wojnę światową, Shidehara, za zgodą wojskowych władz okupacyjnych Stanów Zjednoczonych, został pierwszym premierem powojennej Japonii. Shidehara mianował Matsumoto Joji na szefa komisji mającej opracować nową konstytucję. Wynik ten został jednak odrzucony przez władze USA jako zbyt podobny do konstytucji Meiji. Nowa konstytucja, która obejmowała prawo kobiet do głosowania i wyrzeczenie się wojny, została opracowana przez sztab generała Douglasa MacArthura i została przyjęta w 1946 r. Shidehara został wybrany do izby przedstawicieli sejmu w 1947 r., został jej przewodniczącym w 1949 r., a funkcję tę pełnił do swojej śmierci w 1951 r.

Smith, Alfred E.

(1873–1944) Przywódca polityczny Stanów Zjednoczonych

Al Smith urodził się na Manhattanie w rodzinie robotniczej o częściowo irlandzkim pochodzeniu. Nie miał formalnego wykształcenia powyżej szkoły podstawowej, ponieważ w wieku 12 lat musiał iść do pracy, gdy zmarł jego ojciec. Smith podejmował różne prace, w tym dobrze płatną pracę na targu rybnym w Fulton, co zwróciło na niego uwagę Tammany Hall, machiny politycznej Nowego Jorku, a w wieku 22 lat został urzędnikiem w biurze komisarza ds. jurorów. Został wybrany do zgromadzenia stanu Nowy Jork jako Demokrata w 1904 r. i wybrany na mówcę w 1913 r. Smith zyskał jeszcze większe znaczenie, kiedy został mianowany wiceprzewodniczącym Komisji Śledczej Stanu Nowy Jork, utworzonej w celu zbadania śmiertelnego pożaru Triangle Shirtwaist Fire w 1911 r. To zapoznało go z warunkami przemysłowymi w stanie Nowy Jork i zachęciło go do wspierania postępowej polityki. W roku 1915 Elihu Root, republikański senator, laureat Pokojowej Nagrody Nobla w 1912 roku, mógł nazwać Smitha „najlepiej poinformowanym człowiekiem w sprawach biznesowych stanu Nowy Jork”. W 1915 roku Smith został wybrany na urząd szeryfa Nowego Jorku. Trzy lata później został wybrany na gubernatora. Stracił tę pozycję w wyniku osunięcia się ziemi przez Republikanów w 1920 r., odzyskał ją w 1922 r. i utrzymał ją przez kolejne dwa cykle wyborcze. Jako gubernator pomagał w utworzeniu Zarządu Portu w Nowym Jorku, zarządzanego wspólnie przez Nowy Jork i New Jersey, oraz był sponsorem ustawodawstwa dotyczącego kontroli czynszów; ochrona najemców; kompensacja pracowników; pomoc matkom, niemowlętom i dzieciom niesamodzielnym; i regulowanie czasu pracy kobiet. Postawił także Roberta Mosesa na czele systemu parków stanowych. Podczas swojej kadencji

jako gubernator toczył walkę z wydawcą gazet Williamem Randolphem Hearstem i burmistrzem Nowego Jorku. Zwycięstwo Smitha w reelekcji w 1926 r. nad bardzo silnym kandydatem Republikanów uczyniło go czołowym Demokratą sprawującym funkcje publiczne w kraju. Smith został nominowany jako kandydat na prezydenta na Narodowej Konwencji Demokratów w 1924 r., ale połączenie późnego rozpoczęcia polowań na delegatów, jego wiary rzymskokatolickiej i walki o deskę pod platformą potępiającej z imienia Ku Klux Klan doprowadziło do impasu z kandydatem z południa, Williamem McAdoo, i żaden z nich nie otrzymał nominacji. W 1928 roku Franklin Delano Roosevelt przedstawił Smitha na konwencji jako „Szczęśliwego wojownika” i został on nominowany w pierwszym głosowaniu, co uczyniło go pierwszym rzymskokatolikiem kiedykolwiek nominowanym na prezydenta przez dużą partię. Jego nowojorski akcent, religia, powiązania z wielkomięską machiną polityczną i sprzeciw wobec prohibicji doprowadziły do zdecydowanej porażki Herberta Hoovera w kampanii charakteryzującej się odwoływaniami do fanatologii religijnej. Po swojej porażce Smith zaangażował się w projekt wzniesienia Empire State Building i został prezesem firmy, która była jego właścicielem i operatorem, i tę funkcję piastował aż do śmierci. Choć popierał nominację Franklina D. Roosevelta w 1932 r., stał się krytykiem Nowego Ładu i rządowych regulacji przemysłu. Później przyłączył się do tworzenia Amerykańskiej Ligi Wolności, bezpartyjnej organizacji zajmującej się ochroną praw własności i sprzeciwem wobec „eksperymentów politycznych” prowadzonych przez administrację Roosevelta. Smith wspierał republikańskich kandydatów na prezydenta w 1936 i 1940 roku.

Smuts, Jan Christiaan

(1870–1950) generał i mąż stanu Republiki Południowej Afryki

Jan Christiaan Smuts urodził się 24 maja 1870 r. na rodzinnej farmie w Kolonii Przylądkowej. Jako drugie dziecko w rodzinie Smutsów Jan dorastał, pracując na farmie i wędrując po Afrykanerach, wsiach zdominowanych przez niderlandzkojęzycznych kolonizatorów w Republice Południowej Afryki. W wieku 12 lat uczęszczał do szkoły w Riebeck West, a po jej ukończeniu uczęszczał do Victoria College w Stellenbosch. Smuts ukończył Victoria College ze specjalizacją w naukach ścisłych i literaturze. Po ukończeniu studiów Smuts wyjechał na stypendium do Anglii, aby studiować prawo w Christ's College na Uniwersytecie Cambridge. Choć zdał egzaminy prawnicze, które pozwoliły mu wykonywać zawód prawnika w Anglii, Smuts zdecydował się zamiast tego wrócić do Kolonii Przylądkowej i praktykować prawo w Kapsztadzie. Po powrocie do Republiki Południowej Afryki Smuts praktykował prawo, a później pisał dla gazety Cape Town, Cape Times. Pracował w Cape Town jako prawnik i pisarz aż do najazdu Jamisona, kiedy milicja z Brytyjskiej Kompanii Południowoafrykańskiej dowodzona przez pułkownika Jamisona próbowała poprowadzić bunt Uitlanderów, jak nazywa się brytyjskich pracowników górnictwa w Transwalu. W proteście Smuts przeniósł się do Johannesburga, aby praktykować prawo. Po pomyślnym zadomowieniu się w górniczym mieście Johannesburg, w 1898 roku został mianowany przez prezydenta Krugera prokuratorem stanowym Republiki Transwalu, co ugruntowało lojalność Smutsa wobec państwa narodowego Burów. Jego lojalność wobec Republiki Transwalu została silnie uwidoczniła podczas drugiej wojny burskiej (1898–1902). Gdy wojna zaczęła wybuchać, Smuts pomógł napisać polemiczny esej A Century of Wrong, w którym miał zaszczerpić poparcie dla sprawy burskiej i oczernić brytyjski imperializm. Smuts zyskał rozgłos w Republice Południowej Afryki dzięki dowodzeniu grupą bojowników burskich podczas wojny. Smuts był uczestnikiem Konferencji Pokojowej w Vereeniging, która doprowadziła do podpisania Traktatu Pokojowego w Vereeniging 1 maja 1902 roku, który formalnie zakończył wojnę. Po wojnie Smuts nadal odnosił sukcesy polityczne w Republice Południowej Afryki. W 1905 roku połączył siły z Louisem Bothą, aby stworzyć Het Volk, afrykanerską partię polityczną mającą przeciwdziałać brytyjskim elitom rządzącym. W 1906 r. Het Volk zdobył większość w niezależnych wyborach w Transwalu. Jako mianowany w rządzie sekretarz edukacji i sekretarz ds. kolonii Smuts powoli wspinał się po szczeblach

władzy politycznej w Republice Południowej Afryki. Na konwencji konstytucyjnej w Durbanie w 1908 r. Smuts naszkicował i przerobił konstytucję Republiki Południowej Afryki, która zjednoczyła Republikę Południowej Afryki w grudniu 1909 r. Wraz z zjednoczeniem Republiki Południowej Afryki, które doprowadziło do tego, że większość afrykańskiej populacji głosowała wśród białych, Louis Botha został premier Zjednoczonej Republiki Południowej Afryki w 1910 r. Pod rządami Bothy Smuts został mianowany na stanowiska sekretarza spraw wewnętrznych, sekretarza kopalń i sekretarza obrony Republiki Południowej Afryki. Smuts znalazł się pod presją własnej partii politycznej i prasy w związku z jego licznymi stanowiskami w rządzie, w tym także sekretarzem finansów. Chociaż Smuts walczył z Brytyjczykami w drugiej wojnie burskiej, Smuts walczył u boku Brytyjczyków w I wojnie światowej. Stworzył Południowoafrykańskie Siły Obronne, które pomogły w klęsce, a następnie przejęciu niemieckiej Afryki Wschodniej i Afryki Południowo-Zachodniej. Jako członek gabinetu wojennego brytyjskiego premiera Davida Lloyd George'a Smuts był jednym z mózgow Królewskich Sił Powietrznych. Smuts pomógł prowadzić negocjacje pod koniec wojny na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r. Smuts pomógł także stworzyć i wspierać Ligę Narodów. Smuts był premierem Republiki Południowej Afryki od 1919 r. do pokonania go przez zdominowaną przez Afrykanerów Partię Narodową w 1924 r. Po sprawowaniu funkcji premiera Smuts zajął się środowiskiem akademickim, zwłaszcza filozofią, publikując swoją książkę *Walt Whitman: A Study in the Evolution of a Personality*. Smuts powrócił do polityki w 1933 roku, kiedy ponownie został premierem Republiki Południowej Afryki. Jako zagorzały antynazista przewodził wysiłkom Republiki Południowej Afryki podczas II wojny światowej, dołączając do gabinetu wojennego brytyjskiego premiera Winstona Churchilla. Po zakończeniu II wojny światowej Smuts podpisał traktat pokojowy w Paryżu 10 lutego 1947 r. W 1948 r. Partia Narodowa, która wspierała apartheid, rząd oparty na separacji ras, usunęła Smutsa ze stanowiska premiera w wyborach krajowych. W tym momencie oficjalnie wycofał się z polityki południowoafrykańskiej. Jan Christiaan Smuts zmarł wkrótce potem 11 września 1950 roku na rodzinnej farmie w Doornkloof w Irene w Republice Południowej Afryki.

Somaliland

Somaliland to obszar wzdłuż północno-wschodniego Rogu Afryki, graniczący z Zatoką Adeńską, Dżibuti, Somalią i Etiopią. Jest to mniej więcej terytorium znane wcześniej jako Protektorat Brytyjskiego Somalilandu, które od dawna było pełne niepokoju i przeciwności losu. W połowie XIX wieku Francja przejęła kontrolę nad częścią terytorium Somalilandu. Mniej więcej w tym samym czasie Wielka Brytania zainteresowała się Somalilandem jako źródłem zaopatrzenia w mięso żołnierzy stacjonujących w kolonii Aden, gdzie jej statki uzupełniały paliwo podczas rejsu do Indii. Kiedy pojawiła się możliwość przejęcia kontroli nad strategicznymi częściami Somalilandu, ponieważ siły egipskie były zajęte walką w Sudanie, Wielka Brytania zareagowała szybko. Negocjacje z lokalnymi przywódcami Somalii doprowadziły do powstania protektoratu w 1887 r. Traktaty z Francją z 1888 r. określiły granice między obiema koloniami. W następnym roku Włochy ugruntowały swoją obecność w innych częściach Somalilandu. Przez cały czas panowania europejskich sił kolonialnych Somaliland był podzielony przez kaprysy narodów, często powodując trudności dla mieszkańców. W 1899 r. „szalony mułła” Sayid Maxamed Cabdulle Xasan rozpoczął somalijski bunt przeciwko rządowi brytyjskim, który miał trwać prawie dwie dekady. Kiedy Brytyjczycy wycofali się do swoich przybrzeżnych placówek w 1910 roku, w głębi kraju pograżył się chaos. Wśród Somalijczyków trwały ciągłe walki i brakowało żywności. Aż jedna trzecia męskiej populacji Somalilandu mogła umrzeć w wyniku walk lub głodu. Wielka Brytania wróciła do wnętrza kraju w 1920 roku i rozpoczęła serię reform administracyjnych i społecznych, które zostały zatrzymane przez II wojnę światową. W 1925 roku Jubaland, region w Kenii, został przyłączony do włoskiej Somalii. Krótco przed II wojną światową włoskojęzyczne regiony Etiopii zostały połączone z terytoriami Somalii, tworząc włoską Afrykę Wschodnią. Podczas wojny w Somalii toczyły się liczne walki, a Brytyjczycy przejęli kontrolę nad włoskimi okręgami i zarządzili połączonym Protektoratem

Somalilandu od 1941 do 1950, kiedy włoskie okręgi znalazły się pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych. W 1956 r. włoski Somaliland uzyskał autonomię, a w 1960 r. całkowitą niepodległość. W tym samym roku Wielka Brytania przyznała swojemu źle przygotowanemu protektoratowi niepodległość. W tamtym czasie w Somalilandzie istniała tylko jedna szkoła średnia i tylko kilka osób z wykształceniem wyższym. Infrastruktura prawie nie istniała, a pośredni system rządów stosowany w Wielkiej Brytanii nie szkolił Somalijczyków na stanowiska kierownicze. Przez okres po 1960 r. Somalia i Somaliland były zjednoczone jako Zjednoczona Republika Somalii.

Somoza Garcia, Anastasio

(1896–1956) Prezydent i dyktator Nikaragui

Założyciel dynastii Somoza, która rządziła Nikaraguą przez 43 lata (1936–1979), Anastasio „Tacho” Somoza García został w listopadzie 1932 r. głównym dyrektorem Nikaraguańskiej Gwardii Narodowej (Guardia Nacional de Nicaragua), pomimo braku doświadczenia wojskowego. Jego karierę polityczną i wojskową można przypisać przede wszystkim powiązaniom politycznym i rodzinnym oraz zdolności do czarowania amerykańskich decydentów biegłą znajomością języka angielskiego. Urodzony w San Marcos w Nikaragui w rodzinie bogatego plantatora kawy z Partii Liberalnej, jako nastolatek wyjechał do Filadelfii, aby zamieszkać z krewnymi. Tam doskonalił swoją znajomość języka angielskiego, uczęszczając na zajęcia w Pierce School of Business Administration. W Filadelfii poznał także swoją przyszłą żonę, Salvadorę Debayle Sacasę, członkinię jednej z najwybitniejszych rodzin liberalnych w Nikaragui. Po powrocie do Nikaragui zaangażował się w szereg nieudanych przedsięwzięć biznesowych, w tym pracował jako sprzedawca używanych samochodów. Wraz z wybuchem wojny domowej w 1926 r. dołączył do liberałów po stronie obalonego prezydenta Juana Bautisty Sacasy, wuja swojej żony. Ten drobny wódz liberałów, który poprowadził nieudany atak na garnizon konserwatystów w San Marcos, zyskał rozgłos w kręgach wojskowych i dyplomatycznych USA, służąc jako tłumacz podczas negocjacji między frakcjami liberalnymi i konserwatywnymi, w których pośredniczyły Stany Zjednoczone. Pod rządami José Marii Moncady (1928–1932) został mianowany gubernatorem (jefe político) departamentu León, a później ministrem spraw zagranicznych i konsulem w Kostaryce. Głównie dzięki przypodobaniu się urzędnikom amerykańskim i wyzyskowi więzi rodzinnych, w 1932 r. został zastępcą dyrektora Guardia Nacional, którego głównym zadaniem było stłumienie sześciolatniego powstania kierowanego przez przywódcę rebeliantów nacjonalistycznych Augusto C. Sandino na górzystej północy. Po mianowaniu na stanowisko dyrektora Gwardii Narodowej na podstawie silnej rekomendacji ambasadora USA Matthew E. Hanny Somoza zaangażował się w serię nieudanych rozmów pokojowych z Sandino. 21 lutego 1934 roku w stolicy Managui kazał zamordować Sandino i członków jego świty, po czym wkrótce nastąpiła seria masakr zwolenników Sandino, zwłaszcza w spółdzielni Río Coco w pobliżu granicy z Hondurasem. Narosło napięcie między Somozą a prezydentem Sacasą wybranym w 1932 r. W czerwcu 1936 r. Somoza zorganizował zamach stanu przeciwko Sacasie, a w grudniu w sfałszowanych wyborach został wybrany na prezydenta, zdobywając ponad 99,9% głosów. W tym samym roku opublikował ważną książkę *The True Sandino (El verdadero Sandino)*, demonizując Sandino jako psychopatę-kryminalistę. Po 1936 roku jego Partia Nacjonalistyczno-Liberalna zdominowała politykę kraju. Jego reżim można scharakteryzować jako populistyczną, odziedziczoną dyktaturę, która rządziła poprzez połączenie sprytnej kooptacji i brutalnego tłumienia opozycji. Gromadząc ogromne bogactwa, wykorzystując swoją władzę polityczną, w połowie lat czterdziestych XX wieku stał się największym właścicielem ziemskim w kraju, częściowo poprzez wywłaszczenie majątków obywateli niemieckich. Jako zagorzały sojusznik Stanów Zjednoczonych podczas II wojny światowej, zareagował na narastającą opozycję wewnętrzną w 1944 r., reorganizując swój blok rządzący, zezwalając na ograniczoną opozycję i organizując przyjęcie w 1945 r. postępowego kodeksu pracy, mającego na celu rozbrojenie opozycji wśród powstającej ludności miejskiej w kraju.

Pod koniec lat czterdziestych rządził za pośrednictwem kilku marionetkowych prezydentów wybranych na jego miejsce (Leonardo Argüello, Benjamin Lacayo Sacasa i Victor Román Reyes), aż do sfałszowanej reelekcji w 1950 r. 21 września 1956 r. poeta Rigoberto López Pérez zastrzelił go w mieście Leon. Jego następcami zostali jego synowie Luis Somoza Debayle (dyktator, 1956–1963) i Anastasio „Tachito” Somoza Debayle (dyktator, 1963–1979), obaj rządili przy silnym wsparciu USA. Ten ostatni, bardziej chciwy i mniej skłonny do kompromisów niż jego starszy brat czy ojciec, został obalony 19 lipca 1979 roku podczas rewolucji sandinistowskiej, a później zamordowany w Paragwaju przez oddział sandinistów. W Nikaragui popularne wspomnienia o rządach Somocisty pozostają w przeważającej mierze negatywne, podkreślając zwłaszcza okrucieństwo, korupcję i chciwość trzech dyktatorów

Społeczeństwo radzieckie: rozwój społeczny i kulturalny

Tradycyjnie interpretowany w historiografii „zachodniej” i „wschodniej” (tj. sowieckiej i poradzieckiej) proces rozwoju społecznego i kulturalnego społeczeństwa radzieckiego odzwierciedla główne fazy ewolucji społeczeństwa radzieckiego wraz ze wszystkimi jego brakami i zaletami. Silna ideologia i całkowita kontrola władz Partii Komunistycznej zwykle są identyfikowane jako główne nurty w historii społecznej i kulturalnej społeczeństwa radzieckiego, a ostatnie lata przyniosły nowe spojrzenie związane z nieoficjalnymi (podziemnymi lub dysydenckimi i samizdatowymi) badaniami zjawisk kulturowych. Pierwsza dekada po Rewolucji Październikowej była czasem transformacji stereotypów kulturowych, związanych z wprowadzeniem ideologii marksistowsko-leninowskiej, domagającej się rewizji mentalnych punktów odniesienia i ludzkich zachowań. Kamienie milowe ówczesnej rewolucji kulturalnej i społecznej wprowadził Włodzimierz Lenin, a wśród nich likwidacja zacofania kulturowego i analfabetyzmu większości ludności sowieckiej Rosji, utworzenie inteligencji socjalistycznej i promocja ideologii komunistycznej. Idee te realizowano krok po kroku poprzez wprowadzenie nowego systemu edukacji opartego na nowych gatunkach szkół wyższych i średnich, poprzez aktywizację szerokiej działalności wydawniczej oraz w trakcie nawiązywania ścisłych, a czasem przyjaznych powiązań ze starym wywiadem rosyjskim. . Pojawiły się wówczas nowe tendencje w sztuce i literaturze, z których najbardziej uderzające i znane są reprezentowane przez Kazimierza Malewicza w malarstwie; Siergiej Eisenstein w kinematografii; Maksym Gorki, Michaił Bułhakow, Izaak Babel i Michaił Zoszczenko w prozie; oraz Anna Achmatowa, Władimir Majakowski i Siergiej Jesienin w poezji. Prace te koncentrowały się głównie na procesie adaptacji do nowego życia wśród różnych grup ludności. Warto wspomnieć, że wielu przedstawicieli inteligencji rosyjskiej nie potrafiło przystosować się do swojej porewolucyjnej ojczyzny; ponad 2 miliony dobrowolnie wyemigrowało ze Związku Radzieckiego, w tym kompozytorzy Siergiej Rachmaninow i Igor Strawiński; baletnica Anna Pawłowa; malarze Marc Chagall i Konstantin Korowin; pisarze Iwan Bunin, Władimir Nabokow i Aleksander Kuprin; i innych, których dzieła stały się częścią światowego dziedzictwa kulturowego. Problemem szczególnego znaczenia były wówczas stosunki z Cerkwią prawosławną, które w ogromnym stopniu wpłynęły na mentalność znacznej części ludności. W lutym 1918 r. na mocy ustawy oddzielono Kościół od państwa i szkoły od Kościoła, co wywołało zasadniczy sprzeciw religijny na czele z patriarchą Tichonem. Bolszewicy i opozycja kościelna doprowadziły do grabieży majątku i przyborów kościelnych, niszczenia kościołów, represji wobec przywódców kościelnych i braci oraz szerokiej propagandy ateistycznej. W okresie Nowej Polityki Gospodarczej (1921–27), polityka korenizacji implikowała zwiększenie uwagi na mniejszościach narodowych, których język i tradycyjna kultura zostały wprowadzone w republikach radzieckich. Odzwierciedlając charakterystyczną dla tamtych czasów ogólną liberalizację polityki wewnętrznej, korenizacja została zlikwidowana wraz z udoskonaleniem systemu totalitarnego i zastąpiona ogólną tendencją do rusyfikacji i represji wobec kultur mniejszościowych. W okresie aktywnego propagowania socjalizmu we wszystkich sferach życia ludzkiego osiągnięto znaczące rezultaty w dziedzinie rozwoju społecznego i kulturalnego. Do roku 1937 wprowadzono w kraju powszechne szkolnictwo elementarne, średni poziom umiejętności czytania i pisania sięgał już 81

proc., postawiono zadanie ogólnokształcącego szkolnictwa średniego (na wsi, skróconego do siedmiu lat) i konieczności służby medycznej w kraju. Nowa, tak zwana Konstytucja Stalina, przyjęta w 1936 r., gwarantowała obywatelom ZSRR demokratyczne prawa i wolności obywatelskie. Niemniej jednak jej stwierdzenia w praktyce zostały całkowicie zignorowane przez Józefa Stalina, któremu udało się stworzyć system totalitarny oparty na fizycznym wyniszczeniu swoich przeciwników i konkurentów. Tendencja ta przejawiała się także w sferze kulturalnej, gdzie twórczość artystyczna różnych gatunków była oceniana głównie subiektywnie, a wielu artystów oraz przedstawicieli nauki i oświaty było represjonowanych lub traciło szansę na publikację, ponieważ Stalinowi nie podobała się ich twórczość. Kultura radziecka stopniowo zyskiwała silną ideologię w oparciu o nową metodę i styl artystyczny wprowadzony przez Nikołaja Bucharina, nazwany później socrealizmem. Jej główną ideą było to, że artysta musi dać precyzyjny i prawdziwy obraz prawdziwego życia w jego historycznym rozwoju; obraz ten powinien służyć jako narzędzie zachęcania ludzi pracy do idei socjalistycznych. Aby ułatwić kontrolę nad artystami radzieckimi, zjednoczono ich w hierarchiczne organizacje zawodowe całkowicie kontrolowane przez biurokrację partyjną. Niemniej jednak, nawet w tej trudnej sytuacji kontroli ideologicznej, radzieccy pisarze i poeci, kompozytorzy i operatorzy wzbogacili swoimi dziełami światowe dziedzictwo kulturowe. Walka z faszystami spowodowała rewizję ideologicznych implikacji społeczno-kulturowej polityki wewnętrznej Partii Komunistycznej. Konieczność utrzymania zjednoczonego społeczeństwa radzieckiego zaowocowała hasłami patriotyzmu, jedności i przyjaźni wśród wszystkich narodów radzieckich, a środki masowego przekazu aktywnie i skutecznie przyczyniły się do szerzenia tych idei. Teatr, literatura i sztuki wizualne (także w formie plakatów politycznych) były wykorzystywane jako potężne instrumenty podtrzymania inspiracji i motywacji wojowników Armii Czerwonej. W tej sytuacji Stalin spotkał się nawet z władzami Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, co świadczy o ogólnym polepszeniu stosunków partyjno-kościelnych. Badania naukowe koncentrowały się na udoskonalaniu już istniejącego uzbrojenia i stworzeniu bomby atomowej. Oczywisty sukces wielu artystów wynikał także z faktu, że ich pomysły dobrze wpisują się w inspiracje narodu radzieckiego. Pomimo działań podjętych przez rząd radziecki w celu przeniesienia najcenniejszych dzieł sztuki na odległe terytoria lub zamaskowania obiektów nieprzenośnych na ich miejscach, dziedzictwo kulturowe w Związku Radzieckim zostało poważnie zniszczone podczas II wojny światowej, a wiele obiektów zaginęło na zawsze. Zwycięstwo nad faszyzmem i ogólne dążenia narodu radzieckiego sprawiły, że II wojna światowa stała się głównym tematem sztuki pierwszej powojennej dekady. Jednocześnie zniszczona gospodarka narodowa domagała się pilnej odbudowy, a potrzebę tę mogli zaspokoić jedynie wysoko wykształceni specjaliści. Oświata i nauka stały się przedmiotem szczególnej uwagi w rozwoju gospodarczym. Jednocześnie Stalin rozpoczął nowy etap doskonalenia systemu totalitarnego, który zaowocował nową serią represji i oznaczał koniec liberalizacji ideologii. Wkrótce przywrócono typowe stalinowskie formy kultury i kontroli społeczeństwa. XX Zjazd Partii Komunistycznej i następujący po nim demontaż kultu jednostki Stalina po jego śmierci spowodowały demokratyzację procesów społecznych i kulturowych w Związku Radzieckim oraz rewizję podstawowych idei podkreślanych w literaturze i sztuce. Odpowiedzialność za błędy przeszłości i zrozumienie lekcji z przeszłości stały się ważnym tematem dyskusji, ściśle związanym z ogólnym problemem ojców i dzieci. Dla wielu uznanych przedstawicieli kultury stalinowskiej proces ten był katastrofalny, a seria samobójstw podkreśliła sowiecką inteligencję. Pojawiły się zjawiska zasadniczo nowe w kulturze radzieckiej, w tym samizdat (tj. nieoficjalnie drukowana literatura) tworzony przez sowieckich dysydentów. Artystyczne pojmowanie represji i stalinowskiego terroru stało się uderzającym tematem dyskusji, a w tych latach miała miejsce rehabilitacja twórczości wielu represjonowanych pisarzy, artystów i naukowców. Nikita Chruszczow, przywódca partii komunistycznej i inicjator demontażu kultu jednostki Stalina, aktywnie wpływał na proces kulturowy, próbując nakreślić to, co uważał za właściwe granice wolności psychicznej. Jeden z największych reformatorów w historii kultury radzieckiej, zainspirował zniesienie awangardowej i

abstrakcyjnej sztuki wizualnej, w tym dzieł radzieckiego poety, Żyda i laureata Nagrody Nobla Josepha Brodskiego oraz powieści Borysa Pasternaka Doktor Żywago. Powszechna liberalizacja życia objawiała się głównie w dużych miastach („w centrum”), gdzie skupiała się większość dobrze wykształconej ludności. Mieszkańcy wsi, pomimo praw politycznych i swobód społecznych głoszonych w konstytucji sowieckiej, z trudem mogli je w pełni poznać. W większości przypadków nie mogli nawet opuścić swoich wiosek, gdyż nie dysponowali oficjalnymi dokumentami identyfikacyjnymi. Nawet aby ubiegać się o przyjęcie na studia na uniwersytecie w ośrodku regionalnym, musieli uzyskać specjalne pozwolenie na otrzymanie paszportu od lokalnych władz sowieckich i partyjnych.

SS (Schutzstaffel)

SS to skrócona forma niemieckiego Schutzstaffel, oznaczającego „eskadrę ochronną”, która zaczynała jako mały osobisty ochroniarz Adolfa Hitlera, a pod koniec II wojny światowej przekształciła się w duże, wielofunkcyjne ramię partii nazistowskiej. W 1925 roku utworzono Stosstrupp Adolf Hitler jako grupę ośmiu mężczyzn, których zadaniem była ochrona Adolfa Hitlera na wiecach, przemówieniach i innych wydarzeniach po nieudanym puczu w Beer Hall. W 1926 roku nazwę grupy zmieniono na Schutzstaffel, rozszerzono i powierzono jej rolę ochrony przywódców partii nazistowskiej. Przez pierwsze kilka lat SS pozostawało niewielką siłą, ale szybko się rozrosło po mianowaniu Heinricha Himmlera w 1929 r. na swojego przywódcę. Pod rządami Himmlera liczba członków SS powiększyła się z 280 do 209 000 w ciągu pięciu lat. Po 1932 roku SS nosiło charakterystyczne czarne mundury, które przed rozpoczęciem II wojny światowej zmieniły się na szare mundury wojskowe. Wstęp do SS był ograniczony ze względu na rasę Niemców, a organizacja miała szczególny interes w przyciąganiu „Aryjczyków”, Niemców o blond włosach i niebieskich oczach, postrzeganych jako awangarda ludów germańskich. Pod rządami Himmlera i jego prawej ręki Reinharda Heydricha siła SS wzrosła i stała się oddziałem niemieckiego rządu pod rządami Hitlera. SS przejęło rolę strażników Kancelarii Rzeszy, a później rozszerzyło się na pierwszą Dywizję Waffen-SS. Waffen-SS stała się drugą armią niemiecką (obok Wehrmachtu), która początkowo była lojalna wobec Hitlera. SS najpierw sprawowało swoją władzę, przeprowadzając czystki w partii nazistowskiej podczas Nocy Długich Noży. Wkrótce po dojściu nazistów do władzy SS rozszerzyło swoją rolę w niemieckiej polityce i społeczeństwie. W 1934 roku SS przejęło kontrolę nad Geheime Staatspolizei (niemiecką tajną policją państwową, znaną jako Gestapo). Gestapo połączono z wywiadem SS, czyli Sicherheitsdienst (SD), tworząc Sicherheitspolizei (policję bezpieczeństwa). Dwa lata później cała niemiecka policja federalna, stanowa i lokalna została wchłonięta przez SS. Nowo utworzone obozy koncentracyjne przeszły pod kontrolę SS-Totenkopfverbände (SS-TV). SS-TV nadal się rozwijała wraz z podbojami hitlerowskimi, zakładając nowe obozy koncentracyjne. W czasie wojny niepełnosprawni weterani Waffen-SS często trafiali do jednostek SS-TV i wysyłani do pracy w obozach koncentracyjnych. Gdy Niemcy zaczęły się rozszerzać, SS utworzyło w razie potrzeby Einsatzgruppen (oddziały akcji specjalnej), aby zneutralizować zagrożenia dla Niemiec. W 1941 r., jako prekursor ostatecznego rozwiązania, Einsatzgruppen wkroczyły do Związku Radzieckiego i rozpoczęły eksterminację Żydów, Cyganów i komunistów. Allgemeine-SS, również założone w 1934 r., odpowiadało za rasę, bezpieczeństwo, finanse, administrację i personel. Oficerowie zostali powołani, aby pomagać oficerom SS, którzy ucierpieli w walce o władzę. Inne biura nadzorowały nagrody partyjne i wojskowe, prasę i informację oraz współpracę między Himmlerem a Planem Czteroletnim [gospodarczym]. Inny urząd kontrolował nauczanie dziedzictwa przodków, genealogii i badań biologicznych; jeszcze inny nadzorował dobro matek i dzieci SS. Później Allgemeine-SS przyjęła rolę rezerwową, a wielu jej członków służyło w innych organizacjach nazistowskich. W latach trzydziestych XX wieku Korpus Medyczny SS zapewniał opiekę medyczną jednostkom SS. Po utworzeniu obozów koncentracyjnych Korpus Medyczny SS rozpoczął eksperymenty na więźniach. Najbardziej znana z tych zbrodni miała miejsce w Auschwitz pod przewodnictwem lekarza SS Josepha Mengele. W czasie wojny Allgemeine-SS była odpowiedzialna za realizację polityki SS na terytoriach okupowanych. Zostały one

dodane do odziedziczonych przez nazistów dokumentów rządu Weimaru, co uczyniło reżim nazistowski najlepiej udokumentowanym rządem i społeczeństwem w historii. Krótko po pożarze Reichstagu Allgemeine-SS udzieliło pomocy policji podczas łapanek i więzień niemieckich komunistów i potencjalnych przeciwników partii nazistowskiej. Po wybuchu wojny Waffen-SS nadal się rozrastało i ostatecznie osiągnęło 38 dywizji. Wielu z nich składało się z zagranicznych ochotników z okupowanej Europy. Ograniczenia rasowe zostały złagodzone z powodu niedoboru siły roboczej. Niektóre zagraniczne jednostki ostatecznie broniły Berlina i bunkra Hitlera podczas ostatniej rosyjskiej ofensywy. Ze względu na ich fanatyczną lojalność wobec Hitlera i partii nazistowskiej, formacje bojowe SS miały pierwszeństwo przy wydawaniu nowego sprzętu i nowej broni. Mieli także pierwszeństwo w przyjmowaniu zastępstw na pokrycie ofiar. Jednostki Waffen-SS budziły strach sojuszników ze względu na ich fanatyczną indoktrynację i okrutne traktowanie ludności cywilnej i więźniów.

Stalin, Józef

(1878–1952) przywódca radziecki

Wydaje się, że Józef Stalin poświęcił się zdobywaniu i utrzymywaniu władzy politycznej na wzór księcia Machiavellego. Jednak w przeciwieństwie do księcia Stalin wyznawał ideologię, która sugerowała jego priorytety, wykluczając jednocześnie pewne opcje polityczne. Jako przywódca Związku Radzieckiego od 1925 r. aż do śmierci w 1952 r. bronił osiągnięć rewolucji bolszewickiej, przeforsował przyspieszoną i brutalną industrializację, skutecznie prowadził wojnę z nazistowskimi Niemcami i przyczynił się do podziału Europy Wschodniej od Zachodniej w lata czterdzieste XX wieku. Człowiek, który później zyskał przydomek „Stalin” (po rosyjsku „stal”), dorastał w chrześcijańskiej części Gruzji, na rosyjskim Zakaukaziu. Urodzony Josif Wissarionowicz Dżugaszwili w grudniu 1878 r. w rodzinie rodziców, którzy oboje należeli do prawnego majątku chłopskiego, jako dziecko miał niewiele pieniędzy i niewiele możliwości. Jego ojciec alkoholik opuścił dom w dzieciństwie Stalina i zmarł jako włóczęga w 1909 roku. Stalin utrzymywał bliskie, jeśli nie serdeczne, stosunki z matką. Jako dobry, choć nie genialny uczeń, Józef początkowo pilnie odrabiał lekcje i nadal doskonalił swój rosyjski. Zaczął jednak krytycznie odnosić się do „upokarzającego reżimu”, jaki utrzymywali kierujący szkołą skrajnie konserwatywni rosyjscy księża prawosławni. Około 1895 roku zaangażował się w powstające w Tbilisi socjaldemokratyczne koła dyskusyjne. Jego wcześniejsza wiara w gruziński nacjonalizm została w coraz większym stopniu zastąpiona oddaniem marksistowskiemu internacjonalizmowi. Zanim w 1899 r. opuścił seminarium duchowne (bez ukończenia szkolenia), organizował strajki i protesty. W 1902 roku został aresztowany przez policję carską za swoją działalność. Pierwszą z kilku kadencji spędził w więzieniu lub na zesłaniu wewnętrznym (najczęściej na Syberii). Przyciągnął uwagę Włodzimierza Lenina i innych czołowych rewolucyjnych komunistów swoją bezwzględną skutecznością jako organizatora, a także intelektualną pracą nad narodowością i nacjonalizmem. Z drugiej strony jego metody często powodowały schizmy i czyniły go niepopularnym. Kiedy rozpoczął się rewolucyjny rok 1917, Stalin przebywał na Syberii. Bolszewicy dystansowali się od Dumy, utworzonej przez cara w 1905 r. w celu udobruchania protestujących, ale pozbawionej legitymizacji. Zniszczenie życia i mienia podczas I wojny światowej śmiertelnie podważyło władzę cara, gdyż ujawniło, że zacofanie rosyjskiego przemysłu oznacza nie tylko zły poziom życia ludzi, ale także niemożność zaopatrzenia wojska lub utrzymania infrastruktury podczas wojny. Oprócz zakończenia wojny bolszewicy obiecali budowę przemysłu i ulepszenie rolnictwa zgodnie z zasadami komunistycznymi. Stalin generalnie, choć często ostrożnie, popierał Lenina, podczas gdy przywódca bolszewików proponował radykalną strategię doprowadzenia swojej partii do władzy. Choć Stalin był ważny jako adiutant, nie cieszył się uznaniem Lenina, Lwa Trockiego czy Lwa Kamaniewa. Mimo to wstąpił do KC i Biura Politycznego od razu po ich utworzeniu; został także mianowany komisarzem ludowym ds. narodowości. Podczas wojny domowej, która nastąpiła po zwycięstwie bolszewików, Stalin został wysłany przez Lenina do Carycyna (później

Stalingradu) latem 1918 r. jako specjalny pełnomocnik. Jego zadaniem było zabezpieczenie żywności z południowej Rosji przy pomocy małego oddziału zbrojnego. Stalin kłócił się z Trockim w sprawie prowadzenia operacji przeciwko Kozakom. Przed wezwaniem do Moskwy Stalin dokonywał egzekucji na oficerach Armii Czerwonej szlacheckiej krwi lub powiązanych ze starą armią carską. Strach Stalina – czasami, choć nie zawsze, w postaci paranoi – przed zdradą ze strony członków wojska i partii był widoczny już w 1921 roku.

DEBATA HISTORYCZNA

Historycy debatowali, czy Lenin chciał uniemożliwić Stalinowi zastąpienie go. Z pewnością Lenin był zaniepokojony gotowością Stalina do stosowania tortur i przemocy zamiast perswazji. W latach bezpośrednio po śmierci Lenina w 1924 r. Stalin umocnił swoją władzę, dyskredytując rywali takich jak Trocki i podkreślając swój szacunek dla dziedzictwa Lenina. Faktycznie od razu zaczął dystansować się od tego dziedzictwa, nakazując natychmiastowe wprowadzenie kolektywizacji rolnictwa i wywyższając się ponad partię komunistyczną. Co więcej, w przeciwieństwie do Lenina, Stalin zapewniał, że Związek Radziecki może wprowadzić „socjalizm w jednym kraju”, w związku z czym nie musi czekać na rewolucje socjalistyczne gdzie indziej. Długa kadencja Stalina jako przywódcy Związku Radzieckiego charakteryzowała się ogromnym wzrostem produkcji przemysłowej, zwłaszcza w dekadzie poprzedzającej II wojnę światową, często kosztem życia ludzkiego i rolnictwa. Nakazał obywatelom budowę ogromnych fabryk stali i miast przemysłowych, takich jak Magnetogorsk; kiedy cudzoziemcy odwiedzali Związek Radziecki, zazwyczaj wyrażali zdumienie, że Stalin osiągnął takie wyniki, podczas gdy reszta świata zmagiała się z Wielkim Kryzysem. Rzeczywiście, produkcja przemysłowa wzrosła czterokrotnie między 1929 a 1938 rokiem. W międzyczasie Stalin skolektywizował około 80 procent radzieckich gruntów rolnych i deportował, wygnał lub dokonał egzekucji milionów chłopów, którzy stawiali opór państwu, wywłaszczenie ich ziemi i produktów. Determinacja Stalina w zdobywaniu obcej waluty w celu wsparcia industrializacji doprowadziła go do zezwolenia na eksport zboża nawet w latach nieurodzaju i niedostatku. Nastąpił głód, zwłaszcza w „schlebnej” republice Ukrainy. W czasie głodu w latach 1932–1933 na samej Ukrainie zginęło aż 4 miliony ludzi. Niekompetentne zarządzanie i wadliwa polityka, a nie brak dostaw zboża, były przyczyną zgonów z głodu. Oprócz industrializacji i kolektywizacji Stalin dążył także do zreformowania systemu edukacji i kultury. Umożliwił pokoleniom młodych ludzi ze środowisk ubogich i robotniczych zdobycie wyższego wykształcenia i godnej szacunku pracy. Wśród egalitarnych posunięć Stalina skorzystało kilku z nich, jak na przykład Nikita Chruszczow, który z kolei został przywódcami Związku Radzieckiego. W sferze kultury Stalin propagował socrealizm, estetykę, która zachęcała artystów i pisarzy do idealizowania chłopów, robotników i życia codziennego w czasach komunizmu, przy jednoczesnym osiągnięciu pewnego stopnia prawdopodobieństwa. Stalin próbował wykorzenić Rosyjską Cerkiew Prawosławną z jej miejsca w życiu Rosji, zastępując ją „religią” komunizmu. Jednak ani chrześcijaństwo, ani islam nie zniknęły ze Związku Radzieckiego. Przez większą część lat trzydziestych Stalin przygotowywał się do nieuchronnej wojny z Niemcami. Pomimo podpisania paktu Ribbentrop–Mołotow między Sowietami i nazistowskimi Niemcami, Stalin spodziewał się, że wojna między tymi krajami jest nieunikniona. Wzrosła radziecka produkcja zbrojeniowa, podobnie jak strach przed zdradą stanu i wygnaniem lub egzekucją rzekomych zdrajców. W okresie znanym jako Wielki Terror, bezpośrednio po zabójstwie szefa partii leningradzkiej i powiernika Stalina Siergieja Kirowa w grudniu 1934 r., Stalin ścigał wszystkich podejrzanych o terroryzm i ogłosił edykt, który umożliwił przyspieszenie harmonogramu egzekucji terrorystów. Przy pomocy szefa NKWD Nikołaja Jeżowa Stalin zorganizował aresztowanie 1,3 miliona przestępców politycznych, z których prawie trzy czwarte zostało straconych. Około 90 procent wszystkich wyroków śmierci wydanych przed II wojną światową skazanym za przestępstwa polityczne wydano w latach 1937 i 1938. Wielki Terror dotknął ogromną liczbę zwykłych obywateli, ale elity partii komunistycznej również były więzione lub masowo stracone. Stalin wyeliminował także oficerów Armii Czerwonej: w

1936 r. zginęło 412 z 767 członków naczelnego dowództwa. Stalin mógł początkowo być zszokowany inwazją nazistów na Związek Radziecki w 1941 r., ale szybko odzyskał siły i opanował swoją niesławną siłę woli. Rozmawiał z Moskalami o ideologicznym znaczeniu wojny i rosyjskiej historii męznego stawiania oporu najazdom pozornie przeważających armii. „Wielka Wojna Ojczyźniana” każdego dnia kosztowała życie średnio 7050 Sowiec, w sumie zginęło 8,6 miliona żołnierzy i 17 milionów cywilów. Po roku 1945 starzejący się Stalin stopniowo ograniczał swoje aktywne uczestnictwo w codziennym rządzie. Nadzorował utworzenie bloku wschodniego krajów sympatyzujących ze Związkiem Radzieckim. Uniemożliwił także jakimkolwiek bohaterowi wojennemu zdobycie powszechnej popularności, a tym samym stanie się alternatywnym władcą. Następcy nie wyznaczył przed śmiercią w 1952 r. Kampanie destalinizacyjne prowadzone pod koniec lat pięćdziesiątych i na początku sześćdziesiątych XX wieku nie mogły jednak zatrzeć śladów pozostawionych przez Stalina na przestrzeni kilkudziesięciu lat. W rzeczywistości badania opinii publicznej przeprowadzone po upadku komunizmu wykazały, że duży odsetek Rosjan nadal go podziwiał, pomimo otwarcia archiwów, które ukazały ogrom ludzkiej tragedii towarzyszącej triumfowi industrializacji.

Sudan pod panowaniem brytyjskim (1900–1950)

Po podbiciu obszaru dzisiejszego Sudanu przez Egipcjan Muhammada Alego w latach dwudziestych XIX wieku Wielka Brytania zaczęła wywierać presję na Egipt, aby położył kres kwitnącemu handlowi niewolnikami, który panował na tym obszarze. Silny opór powstał wśród Sudańczyków, którzy stali się bogaci i potężni dzięki handlowi niewolnikami. Nękali egipskich urzędników, którzy zarządzali Sudanem do 1883 r. Brytyjczycy zaangażowali się bardziej zarówno ze względu na obawy przed francuskim ekspansjonizmem na tym obszarze, jak i po masakrze wojsk brytyjskich pod dowództwem generała Charlesa Gordona w 1885 r. dokonanej przez zwolenników Mahdiego. Wielka Brytania uznała, że jej interesy w Egipcie są zagrożone i przystąpiła do wykorzenia reżimu Mahdystów. Siły brytyjskie pod dowództwem generała (lorda) Horatio Herberta Kitchenera obmyśliły plan rozbicia sił mahdystów w Sudanie i poddania Sudanu wspólnej kontroli egipskiej i brytyjskiej w odpowiedzi na francuską agresję w Faszodzie. We wrześniu 1898 roku siły brytyjskie wykorzeniły reżim Mahdystów i powstrzymały francuski marsz. W 1899 r. utworzono kondominium anglo-brytyjskie, w którym stwierdzono, że Anglia i Egipt będą wspólnie administrować Sudanem. W rzeczywistości Sudanem zarządzali urzędnicy brytyjscy i urzędnicy egipscy wybrani przez Brytyjczyków. Brytyjczycy zdominowali kondominium i stłumili wiele małych powstań w całym kraju. Lord Kitchener został pierwszym generalnym gubernatorem Sudanu, a jego byłym doradcą, Sir Reginald Wingate, który pełnił funkcję generalnego gubernatora od 1899 do 1916 r. Wingate miał wiedzę o Sudanie i utrzymywał niskie podatki, aby umożliwić gospodarce rosnąć. Rozszerzono usługi kolejowe, telegraficzne i parowe, chociaż były one w dużym stopniu zależne od egipskich dotacji. W 1902 roku założono Gordon Memorial College, w którym wykształciła się wysoko wykształcona klasa sudańska. Jednak tej nowej klasie nie udało się znaleźć stanowisk w rządzie ani funkcjonować w tradycyjnym społeczeństwie sudańskim. Sfrustrowany i rozczarowany, to z tej klasy narodził się sudański nacjonalizm. Ci wykształceni sudańscy nacjonałiści byli zachęceni i wspierani przez swoich egipskich odpowiedników, którzy również starali się pozbyć się brytyjskiej kontroli. W 1921 roku Abd al-Latif, absolwent Gordon Memorial College, założył United Tribes Society i został aresztowany przez Brytyjczyków. Po uwolnieniu założył w 1924 roku Ligę Białej Flagi, której konkretnym celem było wypchnięcie Brytyjczyków z Sudanu. Demonstracje w Chartumie miały miejsce latem 1924 r., ale zostały bezlitośnie stłumione przez Brytyjczyków. 19 listopada 1924 roku w Kairze został zamordowany brytyjski gubernator generalny Sudanu Sir Lee Stack. Brytyjczycy, podejrzliwi, że Egipcjanie wywołali niepokoje w Sudanie, zmusili Egipcjan do wycofania się z tego obszaru. Batalion sudański zebrał się, by wesprzeć Egipcjan, ale został zniszczony przez Brytyjczyków. To zakończyło bunt, a Brytyjczycy zarządzili samodzielnie Sudanem do 1936 r. W 1936 r. Wielka Brytania i Egipt osiągnęły półporozumienie, które pozwoliło Egipcjanom na powrót i ponowne wspólne

administrowanie Sudanem. Nowo wykształcona klasa Sudańczyków była rozgniewana, że nadal nie jest zaangażowana w administrację swojego kraju, i publicznie wyraziła swoje niezadowolenie za pośrednictwem Generalnego Kongresu Absolwentów, stowarzyszenia absolwentów Gordon Memorial College. Kongres podzielił się na dwie frakcje, gałąź umiarkowaną i radykalną. Radykalna frakcja, na której czele stał Isma'il al-Azhari, aktywnie szukała egipskiej pomocy w wypędzeniu Brytyjczyków. W 1943 r. frakcja al-Azhariego przejęła pełną kontrolę nad kongresem i zorganizowała Partię Ashiqqa, pierwszą sudańską partię polityczną. Sprzeciwiła się im inna partia utworzona pod przywództwem Sayyida „Abd al-Rahmana al-Mahdiego, syna Mahdiego. Jego partia, Partia Ummah, wykorzystała reputację i zwolenników jego ojca, aby zebrać silną bazę. Zarówno Partia Ashiqqa, jak i Partia Ummah dążyły do zjednoczenia innych grup mniejszościowych pod swoimi sztandarami. Sayyid „Ali al-Margahani z Bractwa Khatmiyyah wspierał partię al-Azhariego, a obie frakcje jednoczyły się pod parasolem Partii Narodowych Unionistów w 1951 r. Rywalizacja między partią al-Azhariego a partią Mahdystów miała wpływ na politykę na lata, nawet po zakończeniu brytyjskiej dominacji w regionie. Brytyjczycy, świadomi nacjonalistycznych aspiracji Sudanu, próbowali włączyć część Sudańczyków do rządu. Utworzyli radę doradczą dla Sudanu Północnego, na której czele stoi generalny gubernator i 28 Sudańczyków, nie była to jednak organ ustawodawczy. Sudańczycy agitowali na rzecz zwiększenia władzy i włączenia Sudanu Południowego do ciała ustawodawczego. Pod administracją brytyjską sekty chrześcijańskie i animistyczne na południu były rządzone i administrowane oddzielnie od muzułmańskich sekt arabskich na północy. Podział ten okazał się fatalny w 1947 r., gdy Brytyjczycy utworzyli organ ustawodawczy (pod naciskiem) obejmujący cały Sudan na północy i południu. Posunięcie to rozgniewało Egipcjan, którzy następnie odrzucili Traktat anglo-egipski z 1936 r. i proklamowali wyłączną Egipskie panowanie nad Sudanem. Sudańczycy agitowali aż do rewolucji egipskiej w 1952 r. pod rządami Gamala Abdela Nassera, która skłoniła zarówno Egipcjan, jak i Brytyjczyków do podpisania porozumienia przyznającego Sudańczykom samostanowienie w ciągu trzech lat. W 1953 r. odbyły się wybory, w których większość zdobyła Partia Zjednoczenia Narodowego al-Azhariego. Al-Azhari ogłosił Sudan niepodległą republiką 1 stycznia 1956 r.

Sun Yat-sen

(1866–1925) ojciec Republiki Chińskiej

Sun Yat-sen był synem rolnika z południowych Chin, regionu, który miał największy kontakt z mieszkańcami Zachodu. W 1879 roku wraz ze swoim odnoszącym sukcesy starszym bratem udał się na Hawaje i studiował w chrześcijańskiej szkole misyjnej. Później uzyskał dyplom lekarza w brytyjskim Hongkongu, gdzie zetknął się z tajnymi stowarzyszeniami antymandżurskimi. Doktor Sun wkrótce porzucił praktykę lekarską dla polityki. Najpierw odszukał Li Hongzhang (Li Hung-chang), czołowego reformatora w rządzie Qing (Ch'ing), przekazując mu szczegółowy list przedstawiający jego pomysły. Ponieważ Li był zbyt zajęty problemami międzynarodowymi, aby odpowiedzieć, Sun zniechęcił się i został rewolucjonistą, tworząc w 1895 roku Xingzong hui (Hsing-chung hui), czyli Towarzystwo Revive China w Honolulu; szybko rozprzestrzenił się wśród zamorskich Chińczyków na całym świecie i potajemnie w Chinach. Deklarowanym celem stowarzyszenia było „wypędzenie Mandżurów, przywrócenie chińskich rządów i ustanowienie republiki federalnej”. Jego powstanie w 1895 roku zakończyło się niepowodzeniem i Sun uciekł do Anglii z wyznaczoną nagrodą za jego głowę. W Londynie został zwabiony na teren chińskiego poselstwa i aresztowany, ale uniknął transportu do Chin i egzekucji, gdy jego nauczyciel, dr Cantlie, zaalarmował władze brytyjskie, które zmusiły władze chińskie do uwolnienia go. Sun, poszukiwany w Chinach, dużo podróżował po Japonii, Azji Południowo-Wschodniej i Stanach Zjednoczonych, aby rekrutować zwolenników i zbierać fundusze. Japonia stała się magnesem dla chińskich studentów, wielu z nich korzystało ze stypendiów rządowych. Dawał także schronienie przeciwnikom dynastii Qing. Tam w 1905 roku Sun założył Tungmeng hui (T'ungmeng hui),

czyli Ligę Wspólnego Sojuszu. Jego ideologia skryształizowała się w postaci Trzech Zasad Ludowych – nacjonalizmu (obalenie Mandżurów i międzynarodowa równość Chin), demokracji (republika, w której ludzie cieszyli się tymi samymi prawami, co w demokracjach zachodnich) i środki do życia (ziemia dla rolnika i industrializacja) – to stało się celem jego organizacji. Tungmeng hui propagowało swoje idee w artykule zatytułowanym Min Bao (Min Pao), czyli Raport Ludowy, i rywalizował z Kang Youwei (K'ang Yu-wei) i członkami jego Towarzystwa Ochrony Cesarza, które opowiadało się za monarchią konstytucyjną w Chinach. Zwolennicy Suna zorganizowali 10 nieudanych powstań przeciwko dynastii Qing. Następnie 10 października 1911 roku oficerowie armii, którzy byli tajnymi członkami Tungmeng hui, powstali w buncie w Wuchang, stolicy prowincji Hubei (Hupei) nad dolną rzeką Jangcy (Jangcy). Rewolucja szybko rozprzestrzeniła się na prowincje południowych i środkowych Chin. Kiedy doszło do rewolucji, Sun przebywał w Denver w Kolorado na trasie zbierania funduszy i pospieszył się do domu. Przybył do Szanghaju w Boże Narodzenie, aby dowiedzieć się, że tymczasowe zgromadzenie narodowe w Nanjing (Nanking) wybrało go na tymczasowego prezydenta Republiki Chińskiej. Złożył przysięgę 1 stycznia 1912 roku. Tymczasem sąd w Qing mianował Yuan Shikai (Yuan Shih-k'ai) dowódcą swoich najlepszych dywizji, aby pokonać rewolucjonistów. Yuan negocjował jednak z obiema stronami zapewnienie abdykacji dynastii Qing, pod warunkiem, że zostanie on prezydentem republiki. Sun zgodził się ustąpić, ponieważ rewolucjoniści nie mogli zwyciężyć militarnie z Yuanem. Yuan jednak zdradził republikę, bo chciał zostać cesarzem. Zdelegalizował Kuomintang (KMT, nazwa przyjęta przez Tungmeng hui w 1912 r.), który sprzeciwiał się jego ambicjom, nie udało mu się zdobyć akceptacji dla siebie jako cesarza i został zmuszony do rezygnacji. Watażkowie podzielili Chiny po śmierci Yuana w 1916 r. Sun odczuwał frustrację aż do 1923 r., kiedy zawarł porozumienie z Adolfem Joffe, agentem Kominternu w Chinach, na mocy którego w zamian za pomoc rosyjskich komunistów przyjął członków młodej Komunistycznej Partii Chin do KMT. Porozumienie to zapoczątkowało powstanie pierwszego Zjednoczonego Frontu. Sunowi udało się utworzyć rząd opozycji w Kantonie, gdzie rosyjscy doradcy pomogli mu w reorganizacji KMT na wzór sowiecki. Zmarł w 1925 roku podczas podróży do Pekinu (Peking), gdzie podjął nieudaną próbę negocjacji z watażkami w sprawie zjednoczenia Chin. Sun był rewolucjonistą i wizjonerem. Udało mu się obalić dynastię Qing, ale zmarł, zanim inne jego ideały mogły zostać zrealizowane. Jest czczony jako ojciec Republiki Chińskiej.

Salwador, rewolucja i wojna domowa w latach 70. – 90. XX wieku

W latach 80. mały kraj w Ameryce Środkowej, Salwador, trafił na pierwsze strony gazet jako kluczowe miejsce walk podczas zimnej wojny, a w konsekwencji lewicowych ruchów rewolucyjnych i wojny domowej (konwencjonalnie datowanej na lata 1980–1992), w wyniku której zginęło około 70 000 osób, a gospodarka i społeczeństwo zniszczone. Długoterminowych korzeni kryzysu należy doszukiwać się w historii kraju charakteryzującej się skrajnym ubóstwem, nierównościami ekonomicznymi i politycznym uciskiem większości ze strony mniejszości posiadającej ziemię i władzę. Do ważnych wydarzeń poprzedzających należy Matanza (masakra) z 1932 r., podczas której wojsko i siły paramilitarne zabiły ponad 30 000 osób, zapoczątkowując erę dyktatury wojskowej, która trwała do lat 80. XX wieku. Jako ważny poprzednik wymienia się również wojnę piłkarską z Hondurasem w 1969 roku. W połowie lat siedemdziesiątych liczne lewicowe grupy rewolucyjne rzucały ciągłe wyzwanie rządowi wojskowemu; grupy, które w kwietniu 1980 r. połączyły się, tworząc rewolucyjną organizację partyzancką Farabundo Martí Front Wyzwolenia (Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional, w skrócie FMLN). Otwarta wojna domowa wybuchła wkrótce po lipcu 1979 r., kiedy lewicowi sandiniści obalili dyktaturę Somozy w Nikaragui. Obawiając się podobnego wyniku w Salwadorze, rząd USA zwiększył swoją pomoc wojskową dla reżimu salwadorskiego, który rozpoczął zmasowany atak na organizacje rewolucyjne i reformistyczne. W latach 1979–1981 wojsko i powiązane prawicowe siły paramilitarne i szwadrony śmierci zabiły około 30 000 ludzi. 24 marca 1980 r. prawicowy szwadron śmierci dokonał zamachu na arcybiskupa Salwadoru Óscara Romero po jego licznych publicznych potępianiach reżimu wojskowego

i licznych naruszeń praw człowieka. W grudniu 1980 r. centrowy José Napoleon Duarte objął prezydenturę, będąc pierwszym cywilem na tym stanowisku od 1931 r. Przez wielu interpretowany jako cywilna fasada zainstalowana w celu zasłonięcia dyktatury wojskowej, jego administracji nie udało się stłumić przemocy. Zwłaszcza po tym, jak Ronald Reagan został prezydentem USA w styczniu 1981 r., amerykańska pomoc wojskowa i gospodarcza dla reżimu w Salwadorze gwałtownie wzrosła. Traktując tę kwestię jako bitwę zimnej wojny, pomimo wielu dowodów wskazujących na coś przeciwnego, administracja Reagana twierdziła, że FMLN i jej skrzydło polityczne, FDR (Frente Democrático Revolucionario), były klientami Kuby i Związku Radzieckiego. Zarzucono także współudział sandinistów w dostarczaniu broni salwadorskim rewolucjonistom, legitymizując w ten sposób wsparcie USA dla sił antysandinistycznych w wojnie przeciwnej. W 1982 r. skrajnie prawicowa partia Nacjonalistyczno-Republikański Sojusz (Alianza Republicana Nacionalista, ARENA) wygrała wybory prezydenckie naznaczone przemocą i oszustwami. Przez resztę lat osiemdziesiątych trwała wojna domowa prowadzona pod rządami szeregu rządów rzekomo cywilnych, zdominowanych przez wojsko. W 1991 r., po rozmowach sponsorowanych przez ONZ, rząd uznał FMLN za legalną partię polityczną. W styczniu 1992 r. walczące strony podpisały sponsorowane przez ONZ porozumienia pokojowe z Chapultepec, a w 1993 r. rząd ogłosił amnestię za łamanie praw człowieka w przeszłości. Wojna domowa i jej następstwa pozostawiły trwałe dziedzictwo w całym kraju i regionie.

System autostrad międzystanowych, USA

W 1919 roku, wkrótce po zakończeniu I wojny światowej, armia Stanów Zjednoczonych zorganizowała konwój, który opuścił Waszyngton i skierował się do San Francisco w Kalifornii. Celem wyprawy terenowej było przetestowanie pojazdów wojskowych i sprawdzenie możliwości realizacji transportu zbiorowego na skalę ogólnokrajową. Podróż trwała 62 dni. Dwadzieścia pięć lat później generał Eisenhower dowodził inwazją na Europę podczas II wojny światowej i zauważył łatwość i swobodę poruszania się żołnierzy. Wczesne próby budowy systemu autostrad krajowych w Stanach Zjednoczonych były żałośnie niedofinansowane; Prezydent Franklin Delano Roosevelt zaproponował taki projekt jako sposób na zatrudnienie bezrobotnych podczas Wielkiego Kryzysu i II wojny światowej. Wybrany na prezydenta w 1952 r. Eisenhower przedstawił program, który doprowadził do uchwalenia ustawy Federal-Aid Highway Act z 1954 r., na mocy której rządy stanowe i federalne miały pokrywać koszty budowy dróg i mostów. Dwa lata później Eisenhower podpisał ustawę Federal-Aid Highway Act z 1956 r., która zapewniła federalne fundusze w wysokości 25 miliardów dolarów na system autostrad. Drogi zaprojektowano tak, aby obsługiwały natężenie ruchu spodziewane 20 lat później. Pasy musiały mieć szerokość 12 stóp i utwardzone pobocze o długości 10 stóp; co najmniej dwa pasy w każdym kierunku musiały przewozić samochody z prędkością od 50 do 70 mil na godzinę. Wybudowanych zostanie ponad 41 000 mil autostrad. Drogi północ-południe oznaczono liczbami kończącymi się na liczbach całkowitych nieparzystych; autostradom międzystanowym wschód-zachód nadano liczby parzyste. Alaska jest jedynym stanem bez autostrady międzystanowej. Eisenhower mógł rozważyć utworzenie systemu autostrad niezbędnego do sprawnego przemieszczania sprzętu wojskowego i personelu lub skutecznej ewakuacji miast w przypadku ataku nuklearnego, ale skutki dla gospodarki były znacznie szersze. Rozrastały się przedmieścia, tworzone miejsca pracy w budownictwie i transportowano towary komercyjne; zbudowano więcej samochodów i rozwinęły się firmy przydrożne. Były też wady, niektóre stały się jasne dopiero później. Wiele starszych miast przyjęło projekty międzystanowe tylko po to, by odkryć, że śródmiejskie dzielnice biznesowe można teraz całkowicie ominąć. Trasy międzystanowe zakłócały dzielnice miejskie i przecinały pola rolników. Łatwość podróży międzystanowych zniechęciła transport zbiorowy i pomogła przyspieszyć upadek długodystansowych pasażerskich usług kolejowych. Problemy z utrzymaniem dróg międzystanowych i przepustowością nadal powodowały tarcia między rządami federalnymi i stanowymi.

Sprawa Iran-contras

Sprawa Iran-contras wiązała się z podjętą przez Radę Bezpieczeństwa Narodowego (NSC) administracji Ronalda Reagana próbą obejścia ograniczeń Kongresu w zakresie pomocy dla Contras (partyzantki nikaraguańskiej) i zapewnienia uwolnienia amerykańskich zakładników przetrzymywanych na Bliskim Wschodzie w drodze sprzedaży broni do Iranu. Ujawnienie tej próby podkopało popularność prezydenta i doprowadziło do postawienia w stan oskarżenia kilku doradców. Sprawa zrodziła się z równoległych wydarzeń w Ameryce Środkowej i na Bliskim Wschodzie. W Ameryce Środkowej administracja Reagana wspierała contras, połączenie osób i grup, które sprzeciwiały się reżimowi sandinistów w Nikaragui. Pomimo reputacji osoby nieskutecznej i handlu narkotykami, administracja Reagana uznała przeciwników za najlepszą alternatywę dla marksistowskich sandinistów. Kongres przyjął poprawkę Bolanda w 1982 r., która zabraniała finansowania „obalenia rządu Nikaragui”. Nowelizacja zezwalała na pomoc humanitarną, ale wyraźnie zakazała tajnej pomocy Centralnej Agencji Wywiadowczej (CIA). W tym samym czasie na Bliskim Wschodzie organizacje terrorystyczne, takie jak Islamski Dżihad, nasiliły prześladowania obywateli USA w odpowiedzi na izraelską inwazję na Liban oraz amerykańską organizację sił pokojowych ONZ w Bejrucie. W latach 1982–1984 porwano i wzięto jako zakładników kilkunastu obywateli USA. Administracja Reagana odpowiedziała na tę prowokację, przysięgając, że nigdy nie będzie negocjować z terrorystami, obwiniając jednocześnie Irańczyków za wspieranie tych organizacji. Dodatkowo Irańczycy byli uwikłani w wojnę z Irakiem pod przywództwem Saddama Husajna. Trwająca od 1980 do 1988 roku wojna irańsko-iracka byłaby krwawa, ale ostatecznie nierozstrzygnięta. W trakcie walk Irańczycy zaczęli napotykać poważny problem. Większość sprzętu wojskowego zakupiono w Stanach Zjednoczonych przed obaleniem szacha w 1979 roku. W miarę przeciągania się wojny Iranowi zaczęło brakować amunicji i części zamiennych, których nie mógł nabyć od Stanów Zjednoczonych z powodu wprowadzonego przez Kongres zakazu sprzedaży broni Irańczykom wynikającego z kryzysu zakładniczego w latach 1979–81. NSC, kierowana przez doradcę ds. bezpieczeństwa narodowego Johna Poindextera i dyrektora CIA Williama Caseya, zaproponowała prezydentowi i jego doradcom następujące ustalenia. Za pośrednictwem prywatnych handlarzy bronią i Izraela Stany Zjednoczone sprzedawałyby Irańczykom broń po cenie wyższej. W zamian Stany Zjednoczone oczekiwały, że Iran będzie wywierał presję na terrorystów, aby uwolnili amerykańskich zakładników. Zyski ze sprzedaży broni byłyby potajemnie kierowane do kontrataków, aby utrzymać ich działalność na rynku. Reagan zatwierdził ten pomysł pomimo sprzeciwu Sekretarza Stanu George'a Shultza i pewnego sprzeciwu Sekretarza Obrony Caspara Weinbergera. Pierwsze dostawy broni miały miejsce w 1985 r., kolejne wysłano w 1986 r. Pomimo nacisków i pozornych obietnic uwolniono tylko jednego zakładnika i ciało drugiego. Pieniądze i dodatkowe zaopatrzenie kierowano do kontrataków aż do października 1986 roku, kiedy w Nikaragui rozbił się samolot czarterowany przez CIA. Jego pilot przyznał się do dostarczania zaopatrzenia dla kontrataków. 3 listopada libański dziennik „Al-Shira” ujawnił istnienie sprzedaży broni do Iranu. Administracja Reagana potwierdziła istnienie sprzedaży broni i dostaw kontraktów w przemówieniu prezydenta wygłoszonym 13 listopada. Świadkowie, tacy jak członek personelu NSC, pułkownik Oliver North, zeznawali zarówno przed Kongresem, jak i przed Komisją Tower, przyznając się do sprzedaży broni i finansowania, przedstawiając prezydenta jako administratora „handsoff”. Wystąpienie Reagana przed komisją ujawniło chwiejne wyczucie szczegółów przez prezydenta i najwyraźniej słabą pamięć wydarzeń. W raporcie końcowym Tower Commission ostro skrytykowano brak kontroli prezydenta nad sztabem, jednak większość winy za skandal zrzucano na Radę Bezpieczeństwa Narodowego i jej sztab.

Sahel, kryzys ekologiczny

Region Sahelu to pólucha część zachodniej i północno-środkowej Afryki, położona pomiędzy Saharą na północy a wilgotną sawanną na południu, w większości na terenach dawnej francuskiej Afryki

Zachodniej. Obejmuje region od Oceanu Atlantyckiego, obejmujący północny Senegal, południową Mauretanię, Mali, Burkina Faso (dawniej Górna Wolta), południowy Niger, północno-wschodnią Nigerię, południowo-środkowy Czad, aż do Sudanu. Niektóre opisy podają, że obejmuje on niewielką część południowo-zachodniego Maroka (dawniej Sahara Zachodnia) i sięga aż do Erytrei. W drugiej połowie XX wieku, wraz ze znacznym wzrostem liczby ludności w regionie Sahelu, doszło do masowej erozji gleby i pustynnienia. Usunięto znaczną część pokrywy drzew i zarośli, aby umożliwić zbieranie drewna opałowego i utworzenie większej liczby pól uprawnych. Późniejsze ulewy zabrały znaczną część wierzchniej warstwy gleby, niszcząc żyzność ziemi i zamieniając ją w nieużytki. Nadmierny wypas w dalszym ciągu pogarsza sytuację, którą dodatkowo pogłębia złe gospodarowanie gruntami. To z kolei doprowadziło do ekspansji Sahary, pomimo szeregu prób zapobiegania temu. Dotkliwa susza w 1968 r. doprowadziła do zniszczenia wielu upraw w regionie Sahelu, a wraz z kolejnymi latami suszy na początku lat 70. XX w. problemy uległy pogorszeniu. W 1972 r. w całym Sahelu prawie nie padał deszcz, a w następnym roku na południu Sahara zaczęła się zwiększać, osiągając 100 km dziennie. W 1973 r. z głodu i związanych z nim chorób zmarło około 100 000 ludzi i chociaż międzynarodowa pomoc humanitarna pomogła, w latach 1983–1985 w Sahelu ponownie nawiedziły dotkliwa susza i głód. W ostatnich latach, gdy sytuacja uległa znacznemu pogorszeniu, łączono ją z globalnym ociepleniem i gazami cieplarnianymi, choć z pewnością winę za to ponosi bezpośrednia działalność człowieka. Sytuacja była tak zła, że w 1973 r. utworzono Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Sahelu (UNSO), aby spróbować rozwiązać problemy stojące przed Sahelem. Międzynarodowy Fundusz Rozwoju Rolnictwa został założony w 1977 roku, aby zająć się tym i podobnymi problemami środowiskowymi; w latach 90. przyjęto Konwencję Narodów Zjednoczonych w sprawie zwalczania pustynnienia (UNCCD). Chociaż w ramach UCCD udało się poczynić postępy, kryzys ekologiczny zaostrzył wiele napięć plemiennych i innych w regionie, np. w Darfurze.

Sandinistyczny Front Wyzwolenia Narodowego

Sandinistyczny Front Wyzwolenia Narodowego (Frente Sandinista de Liberación Nacional, FSLN lub Sandinistas) był neomarksistowską organizacją polityczno-wojskową założoną w latach 1961–62 przez małą grupę nikaraguańskich rewolucjonistów zainspirowanych przykładem rewolucji kubańskiej. Jej celem było obalenie dyktatury Somozy i ustanowienie nacjonalistycznego, socjalistycznego, demokratycznego, niezaangażowanego międzynarodowo państwa rewolucyjnego. Jako taka była jedną z kilkudziesięciu grup rewolucyjnych, które pojawiły się w Ameryce Łacińskiej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku i pozostawała stosunkowo mało znana aż do późnych lat siedemdziesiątych. 19 lipca 1979 roku stała się jedną z zaledwie dwóch organizacji rewolucyjnych we współczesnej historii Ameryki Łacińskiej, które przejęły władzę państwową po przedłużającym się konflikcie zbrojnym (drugą był Ruch 26 Lipca Fidela Castro). Rządził Nikaraguą od 1979 do 1990, kiedy to został usunięty ze stanowiska, po czym stał się partią mniejszościową w szeregu rządów koalicyjnych. W 2006 r. odtworzona FSLN objęła prezydenturę po wyborze wieloletniego przywódcy Sandinisty i byłego prezydenta Daniela Ortegi. Grupa została nazwana na cześć przywódcy rebeliantów z Nikaragui, Augusto C. Sandino (1895–1934) pod naciskiem przywódcy FSLN Carlosa Foneski Amadora, który przewidywał połączenie neomarksizmu grupy z rodzimymi tradycjami walki ludowej w kraju i zinterpretował Sandino jako „rodzaj ścieżki” i potężny symbol, dzięki któremu można skuteczniej generować poparcie społeczne. Oprócz Fonseca do założycieli FSLN należeli Tomás Borge Martínez, Noel Guerrero Santiago, Pedro Pablo Ríos, Bayardo Altamirano, Silvio Mayorga, Iván Sánchez i Faustino Ruiz. Z tej grupy tylko Borge przeżył i był świadkiem triumfu rewolucji; po 1979 r. został ministrem spraw wewnętrznych. Innymi wczesnymi członkami byli Germán Pomares i Santos López, ten ostatni był jedynym wczesnym członkiem FSLN, który walczył w armii Sandino (1927–1934). W latach pięćdziesiątych i siedemdziesiątych ruch ten przeszedł kilka faz i został ukształtowany przez złożoną sekwencję wydarzeń. Ogólnie rzecz biorąc, organizacja przesunęła swój nacisk z wojska na sferę

polityczną (zdobywając sympatię polityczną ludności) i z organizowania ludności wiejskiej (campesinos) na organizowanie studentów, robotników i biedoty miejskiej. Do najważniejszych wydarzeń wyznaczających wczesną historię ruchu należała kampania w 1963 r. nad rzekami Coco i Bocay oraz ofensywa w Pancasán w 1967 r. w górach w pobliżu Matagalpy, która niemal zniszczyła grupę, a która miała miejsce w tym samym roku, co pojmanie i egzekucja Che Guevary w Boliwia, zmusiła do ponownego przemyślenia strategii. Następnie większość wysiłków organizacyjnych przeniosła się na obszary miejskie. Następstwa trzęsienia ziemi w Managui 23 grudnia 1972 r., w którym zginęło około 10 000 osób, pozbawiło dachu nad głową 250 000 i ujawniło korupcję reżimu Somozy, wzmocniło pozycję FSLN i innych grup dysydenckich. W grudniu 1974 r., podczas zuchwałego nalotu na dom bogatego biznesmena Chemy Castillo, grupa schwytała i wykupiła kilku wysokich rangą urzędników za 1 milion dolarów oraz wymusiła zwolnienie z więzienia 14 przywódców sandinistów. W odwecie od 1975 r. reżim Somozy aresztował i zabił wielu sandinistów, w tym Carlosa Fonsecę w 1976 r. Pod koniec lat 70. grupa podzieliła się na trzy główne „tendencje”: „Przedłużająca się Wojna” (na czele której stoją Tomás Borge, Henry Ruiz i Bayardo Arce); „tendencja proletariacka” (na czele której stoją Jaime Wheelock, Luis Carrion i Carlos Nuñez); oraz „tendencja powstańcza”, czyli „trzecia droga” (na czele której stoją Daniel Ortega, jego brat Humberto Ortega i Victor Tirado López). W latach 1978–79 seria powstań w Managui, León, Estelí i innych miastach, na czele których stała Tendencja Powstańcza, oznaczała upadek reżimu Somozy. Po lipcu 1979 roku te trzy frakcje połączyły się ponownie w dziewięciosobowej Dyrekcji Narodowej, która sprawowała de facto władzę polityczną w latach rządów sandinistów.

Szkoła Ameryk

Szkoła Ameryk – nazywana przez swoich krytyków „Szkołą Zabójców” – została założona przez Stany Zjednoczone w 1946 roku w Fort Gulick w Panamie jako Latinoamerykańska Szkoła Naziemna (LAGS). W 1949 roku przemianowano ją na Szkołę Karaibów Armii Stanów Zjednoczonych i Hiszpani, a w 1963 na Szkołę Armii Stanów Zjednoczonych (SOA). W 2001 roku, głównie w odpowiedzi na wieloletnie protesty organizacji praw człowieka, Kongres Stanów Zjednoczonych zmienił jego nazwę na Instytut Współpracy w dziedzinie Bezpieczeństwa Półkuli Zachodniej (WHISC) i przeniósł go do Fort Benning w stanie Georgia. Pomimo tych formalnych zmian w nazwie School of the Americas pozostała spójna w swojej podstawowej misji: zapewnianiu siłom zbrojnym Ameryki Łacińskiej kierowanego przez armię amerykańską hiszpańskojęzycznego szkolenia wojskowego. Od momentu powstania SOA przeszkoliła około 60 000 żołnierzy w walce z rebeliantami; techniki przesłuchań; wojna komandosowa i psychologiczna; strzelanie; wywiad wojskowy; stosunki cywilno-wojskowe; i powiązane kierunki studiów. Według raportu z czerwca 1996 r. wydanego przez czteroosobową niezależną Radę Nadzoru nad Wywiadem (IOB) powołaną przez prezydenta USA Billa Clintona, SOA „stosowała niewłaściwe materiały instruktażowe podczas szkolenia oficerów Ameryki Łacińskiej w latach 1982–1991, [które] tolerowały praktyki takie jak egzekucje partyzantów, wymuszenia, znęcanie się fizyczne, przymus i fałszywe uwięzienie”. W ustaleniach powtórzono krytykę organizacji praw człowieka, w tym America's Watch i Amnesty International, oraz raportu Komisji Prawdy ONZ na temat Salwadoru (1993), z którego wynika, że wielu z najbardziej rażących gwałcicieli praw człowieka w ciągu 12-letniej historii Salwadoru wojny domowej byli absolwenci SOA. Do ich zbrodni zalicza się zabójstwo arcybiskupa Oscara Romero (1980); masakra w El Mozote (1980, w której zginęło ponad 900 cywilów); i dziesiątki innych masakr w Salwadorze. W 2002 roku Centrum Sprawiedliwości i Odpowiedzialności wygrało pozew o wartości 54,6 miliona dolarów w Sądzie Okręgowym Stanów Zjednoczonych na Florydzie przeciwko dwóm byłym generałom Salwadoru i absolwentom SOA (generałowi Carlosowi Eugenio Vides Casanovie, dyrektorowi generalnemu Gwardii Narodowej Salwadoru w latach 1979–83 i generałowi José Guillermo Garcii, ministrowi obrony w latach 1979–83) za ich rolę w serii łamania praw człowieka w Salwadorze w latach 80. Organizacja „School of the Americas Watch” (SOA Watch), uhonorowana w

2004 r. Międzynarodową Nagrodą Alfonso Comína za promowanie pokoju i sprawiedliwości w obu Amerykach, zebrała dane łączące absolwentów SOA z torturami, morderstwami, masakrami i innymi naruszeniami praw człowieka w Argentynie, Boliwii, Brazylii, Chile, Kolumbii, Salwadorze, Gwatemali, Haiti, Hondurasie, Meksyku, Paragwaju, Peru i Urugwaju. Zegarki SOA , lista „notorycznych absolwentów” obejmuje Manuela Noriegę (Panama), Efraína Ríosa Montta (Gwatemala), Roberto D’Aubuisson (Salwador) i dziesiątki innych. WHISC przyznaje, że niektórzy absolwenci SOA dopuścili się łamania praw człowieka, utrzymując to że „[celem] Instytutu jest zapewnienie profesjonalnego kształcenia i szkolenia kwalifikującemu się personelowi krajów półkuli zachodniej w kontekście zasad demokratycznych określonych w Karcie Organizacji Państw Amerykańskich. . . jednocześnie wspierając wzajemną wiedzę, przejrzystość, zaufanie i współpracę między uczestniczącymi narodami oraz promując wartości demokratyczne, poszanowanie praw człowieka oraz wiedzę i zrozumienie zwyczajów i tradycji Stanów Zjednoczonych”. W 2007 roku budżet operacyjny WHISC wyniósł 7,5 miliona dolarów.

Shastri, Lal Bahadur

(1904–1966) premier Indii

Lal Bahadur Shastri, indyjski premier podczas wojny indyjsko-pakistańskiej w 1965 r., urodził się 2 października 1901 r. w Mughalsarai w stanie Uttar Pradesh. Shastri ukończył Kashi Vidya Peeth w Varanasi w 1926 roku, uzyskując stopień śastri (równoważny tytułowi licencjata). Od tego stopnia przejął jego nazwisko, Shastri. Już w szkole zainteresował się ruchem wolnościowym i brał udział w ruchach odmowy współpracy i obywatelskiego nieposłuszeństwa zapoczątkowanych przez Mohandasa K. Gandhiego. Po uzyskaniu przez Indie niepodległości Shastri został ministrem spraw wewnętrznych stanu Uttar Pradesh. Następnie dołączył do polityki na szczeblu krajowym, w 1951 r. został sekretarzem generalnym Ogólnoindyjskiego Komitetu Kongresowego (AICC) pod przewodnictwem Jawaharlala Nehru i stał się bliskim powiernikiem Nehru. Shastri był człowiekiem pokornym i tolerancyjnym wobec przeciwnych punktów widzenia, ale nigdy nie odstępował od swoich przekonań. Zrezygnował z funkcji ministra kolei po wypadku niedaleko Ariyalur w stanie Tamil Nadu, biorąc na siebie odpowiedzialność za wydarzenie. Shastri był bardzo zdolnym organizatorem Partii Kongresowej i przyczynił się do sukcesu swojej partii w wyborach powszechnych. Po śmierci Nehru 27 maja 1964 r. zwolennicy partii faworyzowali niekontrowersyjnego Shastriego jako jego następcę na stanowisku premiera. Jako premier próbował rozwiązać narastający problem niedoboru żywności w kraju i działał na rzecz poprawy sytuacji chłopstwa. Shastri wykazał się silną determinacją i żelazną wolą w swoich kontaktach z Pakistanem. Od czasu uzyskania niepodległości było źle. Ale druga wojna indyjsko-pakistańska rozpoczęła się za rządów Shastriego. Indie zostały upokorzone podczas wojny chińsko-indyjskiej w 1962 r., a Pakistan wykorzystał sytuację, wzniesając zamieszanie na zachodniej granicy Indii. Shastri podjął wysiłki dyplomatyczne, aby rozwiązać problem, ale nie powiodło się. Konflikt rozpoczął się w regionie Rann of Kutch w Gujarat w marcu 1965 r., kiedy pakistańscy infiltratorzy wkroczyli do Kaszmiru. Wojna była impasem. Rada Bezpieczeństwa ONZ wezwała do zawieszenia broni 22 września. Następnie w mieście Taszkent odbyło się spotkanie premierów Indii i Pakistanu, zorganizowane przez premiera ZSRR Aleksieja Kosygina. Porozumienie Taszkienckie zostało podpisane przez Shastriego i prezydenta Pakistanu Ayuba Khana 10 stycznia 1966 roku. Przywróciło normalne stosunki między Indiami a Pakistanem. Obie armie wróciły na pozycje zajmowane przed wojną, a linia zawieszenia broni stała się de facto granicą między obydwojoma krajami. Shastri doznał ataku serca i zmarł następnego dnia. Wdzięczny naród przyznał mu pośmiertnie najwyższe odznaczenie Bharat Ratna. Shastri pozostawił niezatarty ślad w indyjskiej polityce dzięki swojej jakości przywództwa, uczciwości i niezłomnej determinacji.

Świetlista ścieżka

Założona w latach sześćdziesiątych XX wieku, ale nieaktywna w działalności partyzanckiej aż do maja 1980 r., Zorientowana na maoistów Komunistyczna Partia Peru (Partido Comunista del Perú), popularnie znana jako Świetlista Ścieżka (Sendero Luminoso), była pomysłem byłego profesora uniwersytetu Abimaela Guzmána. Przez 12 lat, od 1980 r. do schwytania Guzmána przez wojsko peruwiańskie 12 września 1992 r. w Limie, Świetlista Ścieżka prowadziła kampanię partyzancką na obszarach wiejskich i miejskich przeciwko państwu peruwiańskiemu. Opierając się głównie na obszarach wiejskich, Świetlisty Szlak kontrolował odcinki w południowej i środkowej części wyżyn i przeniósł swoją walkę do slumsów w Limie i innych miastach. Powstanie spowodowało represje ze strony bezpieczeństwa ze strony trzech kolejnych prezydentów, podczas których peruwiańskie wojsko dopuściło się dziesiątek tysięcy udokumentowanych naruszeń praw człowieka. Ruch Świetlistej Ścieżki dał prezydentowi Fujimoriemu pretekst do „samozamachu” w kwietniu 1992 r., kiedy to rozwiązał Kongres Peru i zawiesił gwarancje konstytucyjne, po czym wkrótce nastąpiła czystka w sądownictwie i przejęcie przez niego władzy dyktatorskiej. Ruch Świetlistej Ścieżki w połączeniu z Ruchem Rewolucyjnym Tupaca Amaru (Movimiento Revolucionario Túpac Amaru, MRTA) – i represje państwowe wywołane przez te ruchy partyzanckie – wpłynęły na zwiększenie militaryzacji kraju i stworzenie dziedzictwa przemocy i bezkarności która przetrwała do XXI wieku. Ideologia inspirowana ruch partyzancki Świetlistej Ścieżki była połączeniem różnych odmian lewicowych i marksistowskich teorii imperializmu, kapitalizmu i walki zbrojnej, które dały prymat myśli politycznej chińskiego przywódcy komunistycznego Mao Zedonga. Senderistas (jak nazywano członków grupy) odrzucił koncepcję „praw człowieka”. Zgodnie z tą ideologią główną bronią Świetlistego Szlaku było stosowanie terroru i przemocy wobec ludności cywilnej, którą uważała za swoich wrogów. Zrażając duże sektory chłopstwa, nie tylko swoją brutalnością, ale także brakiem szacunku dla tubylczych i wiejskich zwyczajów, grupa próbowała także zakazać spożywania alkoholu, zakazać uroczystości społecznych i zamknąć targi w miastach i na wsi, w celu zagłodzenia Limy i ostatecznie przejęcie władzy państwowej. Wiele społeczności chłopskich odpowiedziało, tworząc rondy, czyli patrole społeczne, aby bronić się przed atakami Sendero. Ugrupowanie przetrwało pojmanie swojego przywódcy w 1992 r., choć jego działalność znacznie osłabła i nie stanowiła już zagrożenia dla państwa. Według Raportu końcowego prawdy i pojednania Peru w ostatnich dwóch dekadach XX wieku w wyniku działań Świetlistego Szlaku, MRTA, oddziałów paramilitarnych i peruwiańskiego wojska zginęło lub zaginęło łącznie 69 280 cywilów. odpowiadają za ponad połowę (54%) całości.

Silva, Luiz Inácio Lula da

(1945–) Prezydent Brazylii

Luiz Inácio Lula da Silva (powszechnie znany jako „Lula”), były chłopiec zajmujący się czyszczeniem butów, sprzedawca uliczny, ślusarz i wieloletni przywódca związkowy, został wybrany na prezydenta Brazylii w 2002 r., zdobywając około 61% głosów powszechnych; cztery lata później, pomimo rozwijającej się korupcji, został wybrany na drugą kadencję. Jego dojście do władzy politycznej stanowiło kluczowy element szerszej zmiany w polityce Ameryki Łacińskiej w latach 90. i 2000. w kierunku pragmatycznego i demokratycznego lewicowego populizmu, który postrzegał neoliberalną politykę gospodarczą wyznawaną przez Stany Zjednoczone i międzynarodowe instytucje finansowe (w szczególności Międzynarodową Radę Walutową). Funduszu i Banku Światowego) jako sprzeczne z interesami obywateli swoich krajów oraz biednych w Ameryce Łacińskiej i na całym świecie. Wraz z Hugo Chávezem w Wenezueli, Néstorem Kirchnerem w Argentynie, Evo Moralesem w Boliwii i innymi przywódcami politycznymi, którzy objęli urząd w erze postzimnowojennej, prezydent Lula pracował nad pogłębieniem instytucji demokratycznych i poprawą poziomu życia większości, jednocześnie jednocześnie pracując w strukturach globalnego kapitalizmu zdominowanego przez bardziej zaawansowane kraje przemysłowe Europy i Ameryki Północnej. Urodzony w październiku 1945 r. w

biednej chłopskiej rodzinie w stanie Pernambuco w zubożałej północno-wschodniej Brazylii, jako małe dziecko Lula przeprowadził się z matką i siedmiorgiem rodzeństwa do nadmorskiego miasta Guarujá w stanie São Paulo. Podobnie jak wiele biednych dzieci z klasy robotniczej, otrzymał kiepskie wykształcenie, zamiast tego pracował w nieformalnej gospodarce miasta, aby pomóc swojej rodzinie związać koniec z końcem. Kiedy miał 11 lat, jego rodzina przeniósła się do São Paulo, gdzie pracował w wielu fabrykach, w tym w zakładzie przetwórstwa miedzi i fabryce samochodów. Jako młody człowiek coraz bardziej angażował się w politykę związkową; działał to w okresie dyktatury wojskowej (1964–1985), kiedy władze państwowe brutalnie tłumiły bojowy aktywizm robotniczy. Zaangażowanie Luli w ruch robotniczy pogłębiło się w latach 70. i 80. XX wieku. W 1978 r., po sponsorowanym przez AFL-CIO tournée po Stanach Zjednoczonych na początku tej dekady, został wybrany na prezesa lokalnego związku zawodowego hutników. Po aresztowaniu i uwięzieniu za nielegalną działalność związkową i strajkową, w 1980 r. pomógł założyć Partię Robotniczą (Partido dos Trabalhadores, PT); trzy lata później był członkiem-założycielem Centralnego Związku Pracowników (Central Única dos Trabalhadores, CUT). W 1982 r., w środku tej działalności związkowej i politycznej, gdy kraj wciąż znajdował się w uścisku dyktatury wojskowej, ubiegał się o urząd w zgromadzeniu stanowym w São Paulo. Został pokonany, ale cztery lata później, po demokratycznym otwarciu po 1985 r., uzyskał mandat do Kongresu Narodowego jako członek Partii Robotniczej. Wykorzystując swoją siedzibę w Kongresie jako platformę, kandydował na prezydenta w 1989 r., przegrywając wybory, ale zwracając na siebie uwagę całego kraju dzięki swemu jawnemu lewicowemu populizmowi. Kandydował ponownie w 1994 i 1998 r., a po złagodzeniu platformy swojej partii, aby złagodzić wahania w sektorze inwestycyjnym i finansowym, objął prezydenturę w 2002 r. Politykę jego administracji można określić jako umiarkowanie lewicowo-reformistyczną, charakteryzującą się wzrostem wydatków sektora publicznego w opiece zdrowotnej, edukacji, zabezpieczeniu społecznym, energetyce i dziedzinach pokrewnych, w połączeniu z ostrożnym zarządzaniem zadłużeniem i pieniędzmi. Reakcja międzynarodowej społeczności finansowej i brazylijskiego elektoratu była w większości pozytywna, chociaż wielu jego dawnych zwolenników wyraziło rozczarowanie tym, co uważają za nadmierny kompromis i rozmycie jego socjalistycznej wizji. Czas pokaże, czy jego administracja będzie w stanie utrzymać delikatną równowagę pomiędzy zaspokajaniem potrzeb i aspiracji ponadnarodowego kapitału oraz klasy robotniczej kraju.

Singapur

Singapur uzyskał niepodległość 9 sierpnia 1965 roku. Ten wyspiarski kraj na południowym krańcu zachodniej Malezji stał się od tego czasu regionalną potęgą. 4 miliony obywateli Singapuru, w wyraźnym kontraście z wieloma innymi krajami Azji Południowo-Wschodniej, cieszy się wysokim standardem życia, ustępującym jedynie Japonii w Azji. Singapur ma starożytne początki. Był częścią Sułtanatu Johore do 1819 roku, kiedy to reprezentujący Wielką Brytanię Sir Thomas Stamford Raffles zawarł traktat z sułtanem i ustanowił wyspę brytyjską osadą handlową. Nazwa Singapur pochodzi od słowa Singapura, oznaczającego „Miasto Lwa”. Jako kolonia koronna Imperium Brytyjskiego stała się fortecą nie do zdobycia. W 1941 roku Japonia przystąpiła do II wojny światowej, atakując jednocześnie Pearl Harbor, Filipiny i Malezję. Na początku 1942 roku armia japońska szybko posuwała się wzdłuż półwyspu. Miasto zostało ostrzelane i zbombardowane, a w walkach zginęło kilka tysięcy żołnierzy i cywilów. Garnizon w Singapurze poddał się 15 lutego 1942 roku. Tysiące żołnierzy alianckich wprowadzono do niewoli. Japończycy znaleźli się w posiadaniu cennej twierdzy oraz znacznych ilości alianckiej broni i amunicji. Japonia utworzyła niesławny obóz jeniecki w Changi, gdzie jeńcy alianccy marnieli w nieludzkich warunkach. Po II wojnie światowej Singapur ponownie skupił się na handlu, a w 1959 roku stał się samorządną Kolonią Koronną, której pierwszym premierem został Lee Kuan Yew, prawnik z wykształceniem brytyjskim. 2 września 1962 r. odbyło się referendum w sprawie utworzenia unii z Malajami. Za przyjęciem głosowało siedemdziesiąt trzy procent elektoratu. 16 września 1963

roku Singapur stał się częścią nowego narodu Malezji, samorządnego dominium Wspólnoty Brytyjskiej. Cztery obszary połączono, tworząc Malezję: Sfederowane Stany Malajskie, Singapur, Brytyjskie Borneo Północne i Sarawak. Indonezja i Filipiny sprzeciwiły się unii, a Indonezja wspierała rebeliantów w Malezji po jej utworzeniu. W 1965 roku Singapur opuścił Federację Malezji i stał się suwerennym krajem. Wyspiarska część Malezji została wydalona ze względu na status etnicznej Malajów i Chińczyków w populacji. Singapur, jako odrębny naród, odniósł sukces. 21 września 1965 roku została 117 członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych. Prezydent Lee Kuan Yew uważany jest za ojca współczesnego Singapuru. Jako przywódca i założyciel Partii Akcji Ludowej (PAP) prowadził energiczną kampanię na rzecz utworzenia wielorasowego rządu według zasad nierasowych. Utrzymywał prawo i porządek i kładł nacisk na ciężką pracę. Rząd słynie ze skuteczności, a jego ludzie z pracowitości i patrzenia w przyszłość. W sierpniu 1967 roku Singapur dołączył do Indonezji, Filipin, Malezji i Tajlandii, tworząc ASEAN – Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej. Stowarzyszenie dążyło do przyspieszenia wzrostu gospodarczego, postępu społecznego i kulturalnego oraz promocji pokoju i stabilności w regionie. W 1971 roku Wielka Brytania zakończyła współpracę wojskową z Singapurem wraz z zamknięciem Brytyjskiego Dowództwa Dalekiego Wschodu. Lee przeszedł na emeryturę w 1990 r. wraz ze wzrostem reputacji Singapuru w zakresie wydajności i ciężkiej pracy. Dziś państwa narodowe są zatłoczone – gęstość zaludnienia w 2003 roku wynosiła nieco ponad 6000 osób na kilometr kwadratowy. Średnia długość życia wynosi 77 lat dla mężczyzn i 81 lat dla kobiet. Singapur stał się historią sukcesu Azji Południowo-Wschodniej.

Singh, Manmohan

(1932–) Premier Indii

Manmohan Singh, czternasty premier Indii od czasu uzyskania niepodległości w 1947 r., urodził się 26 września 1932 r. w Pendżabie przed podziałem subkontynentu. Singh ukończył studia na Uniwersytecie w Pendżabie w 1948 roku i studiował na Uniwersytecie Cambridge w Wielkiej Brytanii, zdobywając dyplom z wyróżnieniem pierwszej klasy w dziedzinie ekonomii w 1957 r. Kontynuował studia podyplomowe na Uniwersytecie Oksfordzkim i uzyskał doktorat z ekonomii w 1962 r. Wrócił do Indii, wykładając na Uniwersytecie w Pendżabie i w Delhi School of Economics. W 1971 roku dołączył do indyjskiej służby cywilnej jako doradca ekonomiczny w ministerstwie handlu. Jego talenty szybko zostały nagrodzone i w 1972 r. został mianowany głównym doradcą ekonomicznym w Ministerstwie Finansów. Singh przeszedł drogę od biurokraty do polityka w 1991 r., kiedy został mianowany członkiem izby wyższej indyjskiego parlamentu (Rajya Sabha). Będąc członkiem izby wyższej w latach 1991–1996, został także ministrem finansów w rządzie premiera P. V. Narasimhy Rao. Dzięki wsparciu Rao zainicjował udane reformy gospodarcze, których celem było ograniczenie niesławnej indyjskiej biurokracji, zwiększenie produktywności i liberalizacja gospodarki. Jego celem było położenie kresu protekcjonizmowi i otwarcie indyjskiej gospodarki na inwestycje zagraniczne, tak aby Indie ewoluowały w kierunku gospodarki mieszanej, ratując je od skraju bankructwa. W rezultacie gospodarka została ożywiona, inflacja została opanowana, a indyjski przemysł zaczął wykazywać oznaki siły. Kariera polityczna Singha była burzliwa, ponieważ nie był on ani charyzmatycznym, ani tradycyjnym politykiem. Przegrał jedyny raz, kiedy startował w wyborach parlamentarnych do izby niższej (Lok Sabha). Od 1998 do 2004 był liderem opozycji, ale został premierem w maju 2004, kiedy Partia Kongresowa zdobyła większość koalicyjną w wyborach krajowych. Stało się tak, ponieważ Sonia Gandhi odrzuciła stanowisko premiera. Singh został pierwszym premierem Sikhów w Indiach. Jest to imponujące ze względu na trudne stosunki między indyjskimi Sikhami a większością Hindusów w latach 80. (W 1984 siły rządowe szturmem wdarły się do świętej Złotej Świątyni Sikhów w Amritsar, aby wykorzystać bojowników sikhijskich. Sikhijscy ochroniarze premier Indiry Gandhi pomścili ten czyn, zabijając ją kilka miesięcy później). Chociaż rządzenie w koalicji tak zróżnicowanym krajem jak Indie

jest trudne, w latach jego pierwsze dwa lata urzędowania Singh odniósł pewien sukces. Gospodarka Indii nadal rosła w imponującym tempie. Naruszone stosunki z Pakistanem wykazały oznaki powolnej poprawy, chociaż głębsza kwestia tego, kto kontroluje Kaszmir, pozostała nierozwiązana. Co równie ważne, znacznie poprawiły się stosunki polityczne i handlowe ze Stanami Zjednoczonymi. Rząd zainicjował także masowy projekt mający na celu wyeliminowanie ubóstwa na obszarach wiejskich. W dużej mierze dzięki reformom Singha i pragmatycznemu stylowi zarządzania gospodarka Indii nadal się rozwijała, a pod jego rządami wykazywała oznaki wyłaniania się jako światowa potęga gospodarcza.

Somalia (1950–2006)

Po zakończeniu II wojny światowej Brytyjczycy administrowali Somalią do 1950 r., kiedy to została podzielona, południowa Somalia oddana pod powiernictwo Włoch, a Ogaden powrócił do Etiopii, a pozostała część Somalii będąca w posiadaniu Brytyjczyków była przygotowana do niepodległości. Decyzja zezwalająca Włochom na nadzorowanie jakiegokolwiek części Somalii była kontrowersyjna, biorąc pod uwagę ich kolonialną przeszłość w regionie, i wywołała zamieszki w 1950 r. W południowej Somalii w 1956 r. odbyły się wybory, które wygrała Somalijska Liga Młodzieży. W lutym Somalijska Liga Narodowa zdobyła większość w wyborach na północy kraju Somali. Platformą obu ugrupowań było zjednoczenie Somalii i uzyskanie niepodległości, która została przyznana 1 lipca 1960 r. Pierwszym prezydentem Somalii był Aden Abdullah Osman Daar, który do 1941 r. służył we włoskiej administracji kolonialnej. Był przewodniczącym Narodowej Komisji ds. aż do roku 1960, kiedy to został przewodniczącym Zgromadzenia Ustawodawczego i tę funkcję piastował aż do uzyskania niepodległości. Pierwszy premier, Mohammed Ibrahim Egal, pochodził z Somalilandu Brytyjskiego; w 1956 r. wstąpił do Partii Ligi Narodowej Somalii, a dwa lata później został jej sekretarzem generalnym. Pełnił tę funkcję przez nieco ponad dwa tygodnie, po czym 12 lipca 1960 r. ustąpił ze stanowiska i objął stanowisko ministra obrony. Zastąpił go Abdirashid Ali Shermarke z Somalijskiej Ligi Młodzieży, który studiował nauki polityczne na Uniwersytecie w Rzymie. Niestety, niedługo po uzyskaniu niepodległości Somalia wdała się w spór z Brytyjczykami, którzy przyznali Republice Kenii zdominowany przez Somalię Północny Okręg Graniczny w Kenii. Somalia zerwała stosunki dyplomatyczne z Wielką Brytanią w 1963 roku. Głównym problemem Somalii była integracja dwóch połówek kraju, nękana rywalizacją etniczną i obawami, że rozwój infrastruktury w jednej części kraju działa na niekorzyść drugiej. Napięcia z Kenią i Etiopią okazały się nie do rozwiązania. Wojna z tym ostatnim wybuchła nad Ogaden w 1964 roku. Choć nie trwała długo, posłużyła do destabilizacji kraju, który nękały kłopoty frakcyjne, rozprzestrzenianie się partii politycznych i korupcja. W 1964 r. Shermarke został zastąpiony na stanowisku premiera przez Abdirizaka Haji Husaina, również z Somalijskiej Ligi Młodzieży, a 10 lipca 1967 r. Shermarke został wybrany na prezydenta Somalii i piastował to stanowisko aż do zamachu dokonanego 15 października 1969 r. przez Somalię policjanci. Zabójstwo doprowadziło sześć dni później do wojskowego zamachu stanu, który wyniósł do władzy generała dywizji Mohammeda Siada Barre. Następnie został przewodniczącym Najwyższej Rady Rewolucyjnej i głową państwa, pełniąc także funkcję premiera do 30 stycznia 1987 r. Siad Barre był zaangażowany we wprowadzanie programu, który nazwał „socjalizmem naukowym”, za pomocą którego dążył do integracji Somalii. Jedną z tych polityk było stworzenie i rozpowszechnianie pisanego języka somalijskiego. W 1975 r. Somalię nawiedziła susza, która doprowadziła do głodu, w wyniku którego zginęło tysiące ludzi w Somalii, a także w sąsiedniej Etiopii. Dwa lata później Somalia zaatakowała Etiopię, a Siad Barre chciał stworzyć swoją Wielką Somalię, która miała obejmować Ogaden (z Etiopii), Dżibuti, a także północną Kenię. W 1977 roku Somalia znalazła się na pierwszych stronach gazet na całym świecie, kiedy niemiecki samolot Lufthansy Flight 181 z Majorki w Hiszpanii został uprowadzony do stolicy Somalii, Mogadyszu. Tam GSG-9, niemiecki oddział antyterrorystyczny utworzony po masakrze na Igrzyskach Olimpijskich w Monachium w 1972 r., zaatakował samolot i uwolnił zakładników bez szwanku. Siad Barre, który przeżył próbę wojskowego zamachu stanu w kwietniu 1978 r., stanął na czele coraz

bardziej autokratycznego reżimu, który zaczął borykać się z problemami ze strony wewnętrznych somalijskich grup oporu. W szczególności Demokratyczny Front Ocalenia Somalii wykorzystywał bazy w Etiopii do ataków na somalijskich żołnierzy, ostatecznie zajmując części północnej Somalii. W sierpniu 1990 r. Somalijski Demokratyczny Front Ocalenia sprzymierzył się z dwiema innymi grupami, Somalijskim Frontem Patriotycznym i Somalijskim Ruchem Narodowym (SNM), tworząc luźną koalicję. Sam Siad Barre został poważnie ranny w wypadku samochodowym w maju 1986 r., ale zachował kontrolę nad Mogadiszu. 26 stycznia 1991 r. został zmuszony do ucieczki z kraju, udając się najpierw do Kenii, a w 1992 r. ostatecznie osiedlił się w Nigerii. Po przejściu kontroli nad Mogadiszu przez zwycięskich rebeliantów Ali Mahdi Muhammad został prezydentem kraju, a jego zadaniem było zjednoczenie różnych frakcji. Separatyści z północnej Somalii mianowali przywódcę SNM Abdurahmana Ahmeda Alego na prezydenta separatystycznej Republiki Somalilandu. Walki trwały nadal, a Ali Mahdi pospiesznie opuścił stolicę Somalii w listopadzie 1991 r., po tym jak zwolennicy generała Mohammada Farrah Aydida zaatakowali Mogadiszu, zdobywając miasto po krwawych walkach ulicznych. Następnie Aydid ogłosił się szefem nowego rządu, któremu udało się odeprzeć atak zwolenników Siada Barre w kwietniu 1992 roku. Agencje pomocowe oszacowały, że w samym Mogadiszu i jego okolicach z głodu umierało każdego dnia aż 2000 osób. Ponieważ Aydid utrzymywał zapasy żywności wyłącznie dla swoich zwolenników, Organizacja Narodów Zjednoczonych poczuła się zobowiązana do działania i 12 sierpnia 1992 r. otrzymała od Aydida pozwolenie na rozmieszczenie żołnierzy w celu ochrony pracowników humanitarnych. W rezultacie wysłano 500 uzbrojonych żołnierzy Organizacji Narodów Zjednoczonych i przeprowadzono masową akcję pomocy. Ta część akcji pomocowej przebiegła pomyślnie, choć w miastach Baidoa i Bardera na zachodzie kraju wystąpiły pewne problemy. W połowie 1993 r. misja pomocowa została zmieniona i amerykańscy żołnierze piechoty morskiej zostali rozmieszczeni w celu osiągnięcia celów politycznych. Wydawało się, że obejmowało to obalenie rządu Aydida, co doprowadziło do ataku helikoptera Stanów Zjednoczonych na rzekomą bazę amunicyjną Aydida w dniu 12 lipca 1993 r., w wyniku którego zginęło wielu przywódców klanów somalijskich zebranych na konferencji. Wraz z reformą sojuszy klanowych klimat polityczny zmienił się przeciwko Amerykanom. 3 października 1993 r. około 140 amerykańskich żołnierzy piechoty morskiej zeskokczyło z helikopterów Black Hawk do Mogadiszu, a ich misją było uprowadzenie dwóch starszych poruczników Aydida. Operacja miała trwać nie dłużej niż godzinę, ale niektórzy żołnierze amerykańskiej piechoty morskiej zostali unieruchomieni przez tysiące uzbrojonych Somalijczyków; do czasu ewakuacji następnego ranka zginęło 18 amerykańskich żołnierzy piechoty morskiej, a ponad 70 zostało ciężko rannych.

Przesunięcia frakcyjne

Ponieważ Stany Zjednoczone były wyraźnie przeciwko generałowi Aydidowi, zaczął tworzyć sojusze z niektórymi ze swoich dawnych wrogów, ponieważ Amerykanie nie byli w stanie nadążać za zmianami frakcyjnymi. W listopadzie 1994 r. Aydid zwołał Konferencję Generalną w sprawie pojednania w Somalii, ale Ali Mahdi zbojkotował go, podobnie jak Somali Salvation Alliance. W czerwcu 1995 r. sam Aydid został usunięty przez Osmana Ali Ato. Po śmierci Aydida w 1996 r. jego syn, Hussein Aydid, były żołnierz piechoty morskiej Stanów Zjednoczonych, który brał udział w operacji w Somalii, został przywódcą Zjednoczonego Kongresu Somalii i przyjął od ojca tytuł tymczasowego prezydenta Somalii. Hussein Aydid odmówił udziału w Radzie Ocalenia Narodowego utworzonej przez przywódców 26 somalijskich frakcji w styczniu 1997 r. Zgodzili się oni na formułę pokojową, która przewidywała wprowadzenie dla kraju systemu federalnego, umożliwiającego watażkom zachowanie władzy lokalne bazy energetyczne. Oznaczało to, że do 1998 r. kraj został faktycznie podzielony na trzy części: Somalię, składającą się z południowych prowincji wokół Mogadiszu; dawne obszary brytyjskie na północy stają się Somalilandem; i Puntland na północnym wschodzie. Miały się odbywać częste konferencje pokojowe, których celem było wypracowanie wspólnej polityki w pewnych kwestiach. Chociaż

konflikty wewnętrzne ucichły, problemy związane z głodem nadal występowały – w kwietniu 2000 r. 650 000 ludzi stanęło w obliczu niedoborów żywności. Doprowadziło to do zamieszek żywnościowych i niestabilności w Mogadiszu, zmuszając walczące frakcje do ogłoszenia Baidoa „tymczasową stolicą”. W tym czasie uciekła duża liczba wykształconych Somalijczyków. W październiku 2001 r. utworzono tymczasowe Zgromadzenie Narodowe Somalii, którego tymczasowym prezydentem został Salad Hassan Abdikassim (Abdiqasim Salad Hassan). Problemy z Etiopią utrzymywały się, a tymczasowy premier Ali Khalif Galaydh oskarżył Etiopię o próbę destabilizacji kraju i wspieranie niektórych klanów pragnących separatyzmu. Abdikassim mianował się tymczasowym prezydentem Tymczasowego Rządu Narodowego, a w listopadzie 2001 r. Abshir Farah Hassan został wybrany na tymczasowego premiera. Ataki na Stany Zjednoczone z 11 września 2001 r. i późniejsza wojna z terroryzmem spowodowały, że wojsko amerykańskie żywo zainteresowało się Somalią i poziomem wpływów islamskich fundamentalistów w tym kraju. Od tego czasu somalijski „rząd” stopniowo, choć niechętnie, zaczął wspierać Stany Zjednoczone w ich wojnie z terroryzmem. W rezultacie Stany Zjednoczone nagrodziły proamerykańskie wysiłki grupy w kraju. 14 października 2004 r. prezydentem został Abdullah Yusuf Ahmed, przejmując obowiązki od Salada Hassana Abdikassima, a w listopadzie 2004 r. premierem tymczasowego rządu federalnego został Ali Mohammed Ghadi. Jednak po nieudanej próbie zamachu premier Ghadi uciekł z Mogadiszu, powracając w 2006 r., kiedy wojska etiopskie, wspomagane przez Stany Zjednoczone, poparły go i 21 grudnia 2006 r. rozpoczęły nową wojnę w Somalii.

Sri Lanka

Wyspiarski naród Demokratyczno-Socjalistycznej Republiki Sri Lanki uzyskał niepodległość od rządów brytyjskich 4 lutego 1948 r. Kraj prowadził niezaangażowaną politykę zagraniczną i uczestniczył w różnych organach światowych, takich jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, oraz Azjatycki Bank Rozwoju. Sri Lanka została także członkiem Południowoazjatyckiego Stowarzyszenia Współpracy Regionalnej (SAARC). Przez 10 lat krajem rządziła Zjednoczona Partia Narodowa (UNP) Dona Stephena Senanayake (1884–1952). Po obliczu trudności w gospodarce socjalistycznej Sri Lanka stała się pierwszym krajem w Azji Południowej, który zliberalizował swoją gospodarkę. Rząd przyjął ustawę dotyczącą wyłącznie syngaleskiego z 1956 r., która uczyniła syngaleski językiem urzędowym. Atak syngaleskiego nacjonalizmu zmarginalizował Tamilów. Tamilowie zamieszkujący północ i wschód stanowili około 18 procent populacji. Obawiali się dominacji większości syngaleskiej, która stanowiła 74 procent populacji. Rozpoczął się ruch separatystyczny, który doprowadził do konfrontacji między obiema społecznościami. Kilka tamilskich grup bojowników podniosło koncepcję tamilskiego Elamu (ojczyzny). Tygrysy Wyzwolenia Tamilskiego Węgorza (LTTE), pod przywództwem Velupillai Prabhakarana, wyłaniały się na wiodącą grupę bojowników. W 1977 r. wybuchły zamieszki na dużą skalę, a w latach 80. wybuchła wojna domowa. Ataki terrorystyczne LTTE i zamieszki stały się powszechne. Premier Indii Rajiv Gandhi został zamordowany przez tamilskich bojowników w stanie Tamil Nadu w Indiach. W Kolombo zamordowano także prezydenta Sri Lanki Ranasinghe Premadasa. Po dwudziestu latach rozlewu krwi w lutym 2002 r. pod auspicjami rządu Norwegii doszło do formalnego zawieszenia broni. Prezydentem została Chandrika Bandaranaike z Partii Wolności Sri Lanki. Tymczasem kraj został zniszczony przez tsunami w 2004 r. Trwałe rozwiązanie konfliktu etnicznego okazało się iluzoryczne, a armia i LTTE dopuściły się masowych naruszeń praw człowieka. Wojna domowa rozpoczęła się ponownie w 2005 r., a przemoc trwała w 2006 r. Rozmowy pokojowe odbyły się w lutym i kwietniu 2006 r. w Genewie, ale nie przyniosły one żadnych konkretnych rezultatów. W lipcu i sierpniu 2006 roku w zdominowanym przez muzułmanów regionie Muttur doszło do ciężkich walk.

Suburbanizacja, USA

Suburbanizacja opisuje proces, w wyniku którego mieszkańcy amerykańskich miast przenosili się z centralnych miast do obszarów mieszkalnych charakteryzujących się domami jednorodinnymi z trawnikiem. Na ogół kojarzona jest ona z okresem bezpośrednio po II wojnie światowej, jednak urbanizacja jest procesem znacznie starszym. Termin „przedmieście” był używany od 1800 r. Chociaż pierwotnie odnosił się do życia duszpasterskiego, połączonego z centralnym miastem, ale poza nim, obecnie kojarzy się go z podstawowymi ideałami życia rodzinnego w USA. Forma amerykańskiego miasta zmieniała się od czasu wynalezienia maszyny parowej. Ponieważ kolej zastąpiła dyliżans jako środek transportu, możliwe stało się mieszkanie dalej od centrum miasta, jednocześnie pracując w centralnej dzielnicy biznesowej. Tramwaj przyspieszył ten ruch na zewnątrz, a samochody jeszcze bardziej, tworząc „wspólnoty sypialni” z dostępem do pociągów podmiejskich, autobusów i promów oraz parkingów. Do 1940 roku zaledwie 20 procent obywateli USA mieszkało na przedmieściach, które uważano za społeczności klas wyższych. Niedobór mieszkań w miastach o znacznej koncentracji przemysłu związanego z wojną doprowadził do budowy społeczności podmiejskich, w których można było zakwaterować pracowników podczas II wojny światowej, ale przekierowanie zasobów na wysiłki wojenne spowodowało ogólnokrajowy niedobór mieszkań dla powracających żołnierzy. Dziewięćdziesiąt siedem procent wszystkich nowych domów jednorodinnych wybudowanych w latach 1946-1956 było otoczonych własnymi działkami. W tym okresie chałupnictwo budowy domów jednorodinnych przekształciło się w główny proces produkcyjny. Najbardziej znanym tego przykładem jest Levittown, którego nazwa pochodzi od rodziny, która je zbudowała. W 1946 roku Levittown zajmowało 4000 akrów pól ziemniaczanych na Long Island w stanie Nowy Jork; w 1950 r. było to miasto z 17 400 oddzielnymi domami. Podobnie deweloperzy Lakewood w hrabstwie Los Angeles w Kalifornii kupili 3500 akrów w 1949 r., a do 1953 r. zbudowali i sprzedali 17 500 domów. Nowe przedmieścia charakteryzowały się niską gęstością zaludnienia, monotonią architektoniczną oraz jednorodnością gospodarczą i rasową. Wkrótce firmy, zwłaszcza detaliczne, otwierały filie na przedmieściach, tworząc centra handlowe, aby dotrzeć do konsumentów, którzy się tam przenieśli. Przedmieścia nadal się rozrastają wraz z ewolucją relacji miejsko-podmiejskich w obszarach metropolitalnych kraju. Jest to widoczne w gwałtownym rozwoju przedmieść na dawniej wiejskich terenach zaplecza miast w południowych i południowo-zachodnich Stanach Zjednoczonych, obecnie znanych jako Pas Słońca, które przyciągają właścicieli domów obietnicami dobrej pogody, dużych areałów i klimatyzacji.

Suharto, Hadži Mohammad

(1921–2008) prezydent Indonezji

Drugi po Sukarno prezydent Indonezji, generał Haji Mohammad Suharto urodził się 8 czerwca 1921 r. w Kemusuk Argamulja na środkowej Jawie. Jego kariera wojskowa rozpoczęła się podczas okupacji japońskiej w latach 1942–1945. Po ogłoszeniu niepodległości przez Sukarno w 1945 r. Suharto walczył z Holendrami, a później wstąpił do Indonezyjskiej Armii Narodowej. Podczas gwałtownego przewrotu w 1965 r. odegrał kluczową rolę w stłumieniu zamachu stanu Partai Kommunist Indonesia (PKI, czyli Indonezyjska Partia Komunistyczna), a po tym wydarzeniu szybko awansował. W miarę osłabiania się władzy politycznej Sukarno, Suharto zaczął wzmacniać swoją pozycję. Rozkazem wykonawczym z 1966 r. Sukarno został zmuszony do przyznania Suharto uprawnień nadzwyczajnych. Pod rządami Suharto powstał Orde Baru (Nowy Porządek), kładący nacisk na rozwój gospodarczy i harmonię społeczną. Poprawiły się stosunki z krajami zachodnimi i zakończyła się konfrontacja z Malezją, ale pogorszyły się stosunki z Chinami. Indonezja została członkiem-założycielem Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN). Wojsko stało się potężne i rozszerzyło swoją kontrolę nad zarządzaniem gospodarczym, co doprowadziło do korupcji na dużą skalę. Suharto ograniczył także działalność partii politycznych. W marcu 1967 r. pełnił obowiązki prezydenta, a 21 marca 1968 r. został wybrany na prezydenta. Funkcję tę sprawował do 1998 r., kiedy to pięciokrotnie został ponownie

wybrany bez sprzeciwu. W tym czasie jego partia Golkar również wygrywała wszystkie wybory. Reżim Suharto stłumił ruchy secesjonistyczne i po sterowanych etapowo wyborach w 1969 r. dodał Zachodnią Nową Gwineę, była kolonią holenderską podlegającą tymczasowej władzy wykonawczej Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Musiał jednak poradzić sobie z Organisasi Papua Merdeka (OPM, czyli Ruchu Wolna Papua) i jego kampanię partyzancką przeciwko rządowi Indonezji. Suharto stanął także w obliczu problemów w prowincji Aceh po utworzeniu Gerakan Aceh Merdeka (GAM, czyli Ruch Wolnego Aceh), który domagał się niepodległości w 1976 r. Stłumił bunt siłą i wprowadzeniem stanu wojennego, ale niezadowolenie pozostało. Timor Wschodni był była kolonią portugalską. Suharto zarządził inwazję i włączył ją do Indonezji w 1976 r. Wojna partyzancka przeciwko indonezyjskiej okupacji trwała nadal pomimo doniesień o brutalności armii. W 1998 roku rozmowy pomiędzy Portugalią, Indonezją i Organizacją Narodów Zjednoczonych zakończyły się plebiscytem na rzecz Wschodnich Timorczyków. Jednak armia indonezyjska i proindonezyjska milicja rozpętały w regionie rządy terroru, w wyniku których zginęło ponad 1300 osób, a 300 000 osób uciekło do Timoru Zachodniego. Suharto stanął w obliczu wyzwań również na froncie gospodarczym, ponieważ jego rozrzutne wydatki i korupcja zmusiły gospodarkę do załamania. Począwszy od lat 90. sprzeciw wobec jego autorytarnego reżimu nasilił się. Kryzys finansowy w Azji w 1997 r. spowodował gwałtowny spadek wartości indonezyjskiej waluty, która w 1998 r. straciła 80 proc. swojej wartości. Po maju 1998 r. zamieszki nasiliły się, co spowodowało jego rezygnację 21 maja 1998 r. Zastąpił go wiceprezydent Jusuf Habibie. W 2000 r. Suharto został umieszczony w areszcie domowym. W 2003 r. Indonezyjska Komisja Praw Człowieka rozpoczęła badanie okrucieństw popełnionych pod jego rządami. Do tego czasu Suharto był w złym stanie zdrowia, często przebywał w szpitalu, dzięki czemu uniknął oskarżenia. Indonezja powróciła do demokratycznego rządu po jego upadku. Suharto zmarł w Dżakarcie 27 stycznia 2008 roku z powodu niewydolności wielonarządowej.

Sukarno, Ahmed

(1901–1970) Przywódca Indonezji

Charyzmatyczny przywódca Ahmed Sukarno pozostawił niezatarty ślad w historii i polityce Indonezji. Urodzony 6 czerwca 1901 roku, był najważniejszym przywódcą ruchu nacjonalistycznego i pierwszym prezydentem Republiki Indonezji. Po ukończeniu szkoły Bandung Technische Hoogeschool w 1926 r. Sukarno przyłączył się do ruchu nacjonalistycznego i odegrał kluczową rolę w utworzeniu Perserikatan Nasional Indonesia (PNI, Indonezyjska Unia Nacjonalistyczna) 4 lipca 1927 r. PNI wyraziła sprzeciw tubylców przeciwko rządowi kolonialnym. Został uwięziony i zesłany, po czym wrócił do Dżakarty po okupacji japońskiej w 1942 roku. Sukarno miał talent do ekstrawaganckiego oratorium. Sukarno wymienił Pancasila, czyli pięć postulatów moralnych z 1 czerwca 1945 roku, jako wytyczne dotyczące rządu Indonezji: nacjonalizm, internacjonalizm, zgoda, sprawiedliwość społeczna i wiara w Boga. Nie mogąc stłumić ruchu niepodległościowego, Holandia podpisała 27 grudnia 1949 r. Porozumienie haskie, kończące jej rządy kolonialne. Sukarno i Muhammad Hatta zostali odpowiednio prezydentami i premierami. Nowa konstytucja przewidywała parlamentarną formę rządów, w której prezydent Sukarno był jedynie figurantem, a na scenie politycznej dominowali jego rywale. Nastąpiła niestabilność polityczna i upadek pięciu kolejnych gabinetów w ciągu sześciu lat. Doszło do buntów przeciwko władzy centralnej w Zachodniej Jawie, Kalimantanie, południowym Sulawesie i Sumatrze. Sukarno krytykował nieskuteczny rząd i od 1955 r. zaczął stopniowo ugruntowywać swoją władzę, ustanawiając w 1957 r. „demokrację kierowaną”, która zastąpiła rządy demokratyczne autorytarnymi. 5 lipca 1959 r. Sukarno przywrócił konstytucję z 1945 r., obejmując władzę wykonawczą na mocy dekretu. W lipcu 1963 r. Sukarno został dożywotnim prezydentem przez posłuszne zgromadzenie. Od początku lat 60. Sukarno skupiał swoją uwagę na imponujących planach wysunięcia Indonezji na arenę międzynarodową i siebie jako przywódcy bloku niezaangażowanego. Przykładem budowania jego

wizerunku był gospodarz konferencji afroazjatyckiej obejmującej 29 krajów w Bandung w 1955 r. Był także gospodarzem Igrzysk Azjatyckich i igrzysk Nowo Powstających Sił (NEF). W 1957 znacjonalizował holenderskie przedsiębiorstwa. W 1963 roku zaanektował zachodnią część Papui Nowej Gwinei, czyli holenderskiej Nowej Gwinei. Sukarno zerwał stosunki z nowo powstałą Malesją w 1963 roku i próbował ją zdestabilizować atakami partyzanckimi. Indonezja wystąpiła z Organizacji Narodów Zjednoczonych po przyjęciu Malesji. Następnie Sukarno skonsultował się z krajami komunistycznymi, a Moskwa odpowiedziała pomocą zagraniczną. W kraju inflacja, korupcja, deficyt wydatków i wiktyzacja chińskiej społeczności biznesowej doprowadziły do ruiny gospodarczej. Inflacja osiągnęła zawrotny poziom, a gospodarka była na skraju załamania. Próba zamachu stanu we wrześniu 1965 r. przypieczętowała los Sukarno. Generał Haji Mohammad Suharto objął przywództwo w stłumieniu zamachu stanu 30 września. W rezultacie władza polityczna Sukarno została śmiertelnie osłabiona przez Suharto, który został prezydentem w marcu 1967 r. Sukarno, pozbawiony władzy prezydenckiej, otrzymał zakaz jakiegokolwiek działalności politycznej i przebywał w areszcie domowym w Dżakarcie aż do swojej śmierci 21 czerwca 1970 r. W latach 80. popularność Sukarno powróciła, ponieważ wiele osób rozczarowało się dyktatorskim reżimem wojskowym Suharto. Uchonorowali jego walkę z kolonializmem. Megawati Sukarnoputri, jego najstarsza córka, stała się symbolem ruchu prodemokratycznego sprzeciwiającego się Suharto i została wybrana na prezydenta Indonezji w latach 2001–2004.

Sojusz na rzecz Postępu

Ogłoszony przez prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego 13 marca 1961 r. Sojusz na rzecz Postępu był ogromnym amerykańskim programem pomocy zagranicznej dla Ameryki Łacińskiej, największym dotychczas skierowanym do słabo rozwiniętego świata. Porównany do Planu Marshalla w powojennej Europie, jego wyraźnym zamiarem było promowanie rozwoju gospodarczego i społecznego oraz instytucji demokratycznych na całej półkuli zachodniej; podniesienie poziomu życia najbiedniejszych z biednych; i uczynienie lewicowej rewolucji społecznej nieatrakcyjną alternatywą. „Ci, którzy uniemożliwiają demokrację” – ostrzegł prezydent Kennedy ogłaszając plan – „uczynią rewolucję nieuniknioną”. Najczęściej interpretowany w kontekście zimnej wojny między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim, jako odpowiedź na Fidela Castro i rewolucję kubańską w 1959 r. oraz jako wysiłek establishmentu polityki zagranicznej USA mający na celu pokrzyżowanie aspiracji lewicowych rewolucjonistów, Sojusz Powszechnie uważa się, że Postęp, pomimo pewnych sukcesów, nie osiągnął swoich wzniosłych celów. Oferując pomoc w wysokości 20 miliardów dolarów w ciągu 10 lat, w rzeczywistości rozdystrybuowano szacunkową kwotę 4,8 miliarda dolarów, a pozostała część całkowitego wkładu USA w wysokości około 10 miliardów dolarów w latach 1961–1969 została przeznaczona na spłatę pożyczek i obsługę zadłużenia. Program dobiegł końca w 1969 r. za prezydentury Richarda Nixona, który zastąpił go nową agencją o nazwie Action for Progress. Odnowiona wersja została sformułowana przez prezydenta Ronalda Reagana w 1981 r. w ramach jego Inicjatywy na rzecz Basenu Karaibów, która miała wiele tych samych niedociągnięć, co jej poprzedniczka. W sierpniu 1961 roku przedstawiciele Stanów Zjednoczonych i krajów Ameryki Łacińskiej (z wyjątkiem Kuby) spotkali się w Punta del Este w Urugwaju, aby sformułować szczegółowe cele i zadania programu oraz sposoby ich realizacji. Do najważniejszych z tych celów należało podnoszenie dochodu na mieszkańca średnio o 2,5 proc. rocznie; reforma rolna; dywersyfikacja handlu, głównie poprzez produkcję eksportową; uprzemysłowienie; reformy oświaty (m.in. likwidacja analfabetyzmu do 1970 r.); i stabilność cen. Teoretyczne podstawy programu w dużej mierze zawdzięczają pracom amerykańskiego ekonomisty Waltera W. Rostowa i jego koncepcji „ekonomicznego startu” (wyrażonej w jego książce z 1960 r. pt. „The Stages of Economic Growth”). Był członkiem międzyamerykańskiej „rady ekspertów” (zwanej „dziewięciu mędrców”), która miała ostateczną władzę w sprawie konkretnej treści programu. Przyczyny ogólnego niepowodzenia

programu były przedmiotem wielu dyskusji wśród naukowców. Większość zgadza się, że pogłębianie zaangażowania USA w wojnę w Wietnamie odwróciło uwagę i zasoby od programów i inicjatyw Sojuszu. Inne często cytowane ograniczenie dotyczy trudności nieodłącznie związanych z promowaniem instytucji demokratycznych i reformy rolnej w społeczeństwach zdominowanych przez wyraźne podziały klasowe i rasowe, zakorzenionych oligarchii posiadających ziemię oraz małych grup uprzywilejowanych elit gospodarczych i politycznych. Kolejna krytyka dotyczy odgórnego charakteru programów, które opierały się niemal wyłącznie na aktywnym wsparciu państwa i nie włączały w ich projektowanie i wdrażanie społeczności lokalnej ani organizacji oddolnych. Z tych i innych powodów Sojusz na rzecz Postępu odniósł pewne sukcesy, ale ogólnie rzecz biorąc, nie udało mu się osiągnąć celów sformułowanych przez prezydenta Kennedy'ego w 1961 roku.

Sztuka i architektura

II wojna światowa zmieniła charakter świata, a po zakończeniu powojennej odbudowy pojawiły się ważne nowe kierunki w sztuce i architekturze, które miały wpływ na drugą połowę XX wieku i pierwsze lata XXI wieku. Od około 1950 roku w Stanach Zjednoczonych i innych krajach zaczęła kwitnąć duża liczba ruchów artystycznych. Wczesnym był ekspresjonizm abstrakcyjny ruch, który rozpoczął się w Nowym Jorku – termin ten został po raz pierwszy ukończony przez krytyka sztuki Roberta Coatesa w 1946 roku. Czerpiąc z surrealizmu, a także z meksykańskich socrealizmów, takich jak Diego Rivera i David Siqueiros, był stylistycznie podobny do niektórych dzieł radzieckiego artysty Wasilij Kandinsky. Abstrakcyjny ekspresjonizm zwykle opierał się na spontanicznej lub podświadomej twórczości, a wczesnymi malarzami tego stylu byli Jackson Pollock i Max Ernst. Mark Tobey z północno-zachodnich Stanów Zjednoczonych również stworzył obrazy, które się rozwinęły dalej od stylu Pollocka. Wywodzący się z abstrakcyjnego ekspresjonizmu, a zwłaszcza z twórczości Jacksona Pollocka, abstrakcyjny styl kolorowego malarstwa połowego polegał na pokrywaniu płócien dużymi obszarami jednolitego koloru. Płótna, takie jak te autorstwa Marka Rothko, były zwykle duże, a inni artyści, tacy jak Clyfford Still, Hans Hofmann, Morris Louis i Larry Zox, używali tego samego stylu. Początki pop-artu pojawiły się w Wielkiej Brytanii w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku i szybko rozprzestrzeniły się na Stany Zjednoczone. Termin pop-art został ukończony przez krytyka sztuki Lawrence'a Alloway'a. Oprócz malarstwa dziedzina ta obejmowała materiały reklamowe i komiksy. Wiele dzieł pop-artu zostało wykonanych z plastiku, a później uznano je za kicz, skierowany do szerokiego grona odbiorców. Znani artyści popowi to David Hockney, Roy Lichtenstein, George Segal i Andy Warhol. Rozwój pop-artu często wynika z dostępności nowych materiałów lub starych materiałów w nowych formach. Nazwa op-art, wywodząca się z pop-artu, ale całkowicie odmienna stylistycznie, była skrótem od terminu sztuka optyczna, który podkreśla style w abstrakcji geometrycznej, często rozwijając ciekawe perspektywy optyczne. Wyrosło to w pewnym sensie z ruchu Bauhaus z lat trzydziestych XX wieku, a termin ten został po raz pierwszy użyty w październiku 1964 roku. Urodzony na Węgrzech artysta Victor Vasarely był prawdopodobnie jednym z bardziej znanych artystów w tej dziedzinie. Op-art wykorzystywał proste i zakrzywione krawędzie, a kolejnym trendem było malarstwo Hard-Edge, będące w dużej mierze reakcją na abstrakcyjny ekspresjonizm. W latach 60. XX w. jej ośrodkiem kreatywnym była Kalifornia, a wśród artystów znaleźli się Lorse Feitelson i jego żona Helen Lundeborg, a jej promocję zapewnił Peter Selz, profesor w Claremont College w Kalifornii. Sztukę minimalną wprowadzili pod koniec lat 60. Donald Judd, Carl Andre, Richard Serra i inni, w tym samym czasie, gdy Robert Bresson reżyserował filmy, a Samuel Beckett pisał sztuki teatralne, również w minimalistycznym stylu. Trend w kierunku minimalizmu utrzymywał się we wczesnych latach 70. XX wieku, znajdując odzwierciedlenie w architekturze i designie. Wpływ minimalizmu zapoczątkował nowy nurt postminimalizmu, w którym siatki i serialność dodają dziełu elementu ludzkiego. Tom Friedman, Eva Hesse, Anish Kapoor, Joel Shapiro i Richard Tuttle to niektórzy, których prace oddały istotę postminimalizmu. Od końca lat 60. w ruchu sztuki abstrakcyjnej zaczął wyłaniać się nowy nurt

abstrakcji lirycznej, głównie w Nowym Jorku i Los Angeles, rozwijający się w Toronto, Kanadzie i Londynie. Czerpała z tasyzmu, który był popularny jako francuski styl artystyczny od 1945 do 1960 roku, a także z abstrakcyjnego impresjonizmu – termin abstrakcja liryczna został po raz pierwszy ukończony przez Roberta Rauschenberga w 1969 roku. Większa świadomość ekologiczna od końca lat pięćdziesiątych i początków XX wieku. Lata 60. wywarły wpływ na sztukę ziemi, która rozpoczęła się pod koniec lat 60. XX wieku, kiedy to dzieła sztuki powstawały ze skał, patyków, roślin i gleby pochodzącej z natury. Wiele z tych prac powstało w plenerze i nie zachowało się, choć zostały uwiecznione na fotografiach. Inspiracją dla niektórych artystów były fotografie przywiezione z Księżycy przez misje Apollo, a artyści z Ameryki Łacińskiej przeprowadzili obszerne projekty plenerowe. Niektóre idee z tej dziedziny znalazły wyraz w sztuce konceptualnej, w której przedmioty miały pierwszeństwo przed wieloma zagadnieniami estetycznymi. Pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku koncepcja malarstwa fotorealistycznego powróciła do stylów XVII i XVIII wieku, próbując stworzyć na obrazie wygląd fotografii. Od lat 70. XX wieku panowały tendencje w kierunku nowych dziedzin zwanych sztuką współczesną lub sztuką postmodernistyczną. Wiązało się to z adaptacją idei modernistycznych i często włączało pewne elementy kultury popularnej, a nawet sztuki performance, do nowszych projektów lub włączania nowego materiału.

Architektura

Okres bezpośrednio po II wojnie światowej to czas budowy wielu pomników wojennych i malowania dzieł sztuki upamiętniających ofiary wojenne. Stopniowo ustąpiło to miejsca projektom inżynierii lądowej i wodnej na potrzeby igrzysk olimpijskich i innych wydarzeń sportowych, a także wielu ambitnym kompleksom lotnisk. Architekci byli również zaangażowani w projektowanie dużych mostów, takich jak mosty nad Bosforem (Turcja), Tagiem (Portugalia), mostem Humber (Wielka Brytania) oraz mostami łączącymi kontynent Malezji z wyspą Penang. Doszło także do budowy dużej liczby budynków dla organizacji międzynarodowych, takich jak budynki ONZ w Nowym Jorku, Parlament Europejski w Strasburgu, siedziba UNESCO w Paryżu, Interpol w Paryżu i siedziba Światowej Organizacji Zdrowia w Genewie. W tym okresie wiele krajów i miast konkurowało ze sobą o najwyższy budynek mieszkalny, najwyższą wieżę telekomunikacyjną, najwyższy maszt, a nawet najwyższe publiczne obserwatorium. Jednak miastem z największą liczbą drapaczy chmur pozostał Nowy Jork, za nim plasowało się Chicago, a następnie Hongkong, Szanghaj, Tokio, Houston, Singapur, Los Angeles, Dallas i Sydney w Australii. Wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO pomogło zachować architekturę w niektórych częściach świata, ale nie zapobiegło poważnym zniszczeniom niektórych ważnych budowli, takich jak most Mostar (Bośnia) w 1992 r. i Buddowie Bamiyan (Afganistan) w 2001 r. Należy również wspomnieć o zaangażowaniu UNESCO w przeniesienie starożytnych egipskich budowli w Abu Simbel w celu budowy tamy Asuan oraz renowację buddyjskiego pomnika Borobudur na Jawie w Indonezji.

Zachodnia Europa

Po II wojnie światowej nastąpiły poważne zmiany w brytyjskiej architekturze. Ze względu na zniszczenia wojenne konieczne było wykonanie wielu nowych budynków. Rząd początkowo skupił się na szkołach, ponieważ tylko 50 z 1000 szkół w Londynie przetrwało wojnę bez uszkodzeń. Ponadto sektor prywatny zaangażował się w tak zwane przedmieścia z akademikami, takie jak Basildon, Crawley, Harlow i Stevenage. Budynek Slough, niedaleko Windsoru, na zachód od Londynu, zyskał sławę, gdy brytyjski laureat poety Sir John Betjeman potępił miasto, sugerując, że najłatwiejszym sposobem jego ulepszenia będzie zbombardowanie go i pisanie w tym celu wierszy. Inne wydarzenia w tamtym czasie obejmowały Telford, dużą aglomerację na zachód od Birmingham, skupiającą wiele wiosek; oraz osiedla mieszkaniowe komunalne w wielu centrach miast, w tym niektóre w centrum Glasgow w Szkocji; oraz osiedle Poplar w Londynie zbudowane po Festiwalu Wielkiej Brytanii w 1951 roku.

Stopniowo panował trend wznoszenia dużej liczby budynków modernistycznych. Cztery nowe katedry zbudowane w Wielkiej Brytanii uwzględniały większość nowoczesnego projektu, co widać w katedrze w Liverpoolu (rozpoczęto w 1903 r., ukończono w 1978 r., architekt Giles Gilbert Scott zmarł w 1960 r.), Katedra w Guildford (rozpoczęto w 1936 r., konsekrowano w 1961 r.), Katedra w Coventry (konsekrowana w 1962 r.) i katedra rzymskokatolicka w Liverpoolu (konsekrowana w 1967 r.). Uniwersytety w Sussex i York również miały funkcjonalny charakter, a schodkowy charakter części Uniwersytetu Wschodniej Anglii spowodował, że zaczęto go nazywać budynkiem maszyny do pisania. Reakcja na tego typu projekty pojawiła się w 1984 r., kiedy książę Karol krytycznie wyraził się o dodaniu „ultranowoczesnego skrzydła” do Galerii Narodowej na londyńskim Trafalgar Square – nazwał je „potwornym karbunkulem na twarzy ukochanego przyjaciela” – co wywołało oburzenie części architektów, którzy uważali, że książę Karol nie powinien być wypowiadać się przeciwko projektowi i wspierać wielu ludzi, którym nowy projekt się nie podobał. Inne ważne przełomowe projekty architektoniczne w Londynie to Telecom Building, Canary Wharf, London Eye i nowy stadion Wembley. Brytyjska rzeźba tego okresu kręciła się wokół Henry'ego Moore'a (1898–1986) i pojawiło się wielu malarzy, z których najśłynniejszym prawdopodobnie był anglo-irlandzki malarz figuratywny Francis Bacon (1909–92) i L. S. Lowry (1887–1976), który namalował przemysłową północ Anglii. Peter Blake, R. B. Kitaj i David Hockney stali się innowatorami w pop-artie. W Europie projekty wahały się od tradycyjnych po modernistyczne. We Francji do najśłynniejszych nowoczesnych projektów należało Centrum Pompidou, znane również jako Centrum Beaubourg. Został zaprojektowany przez architektów Renzo Piano i Richarda Rogersa oraz inżynierów Petera Rice'a i Edmunda Happolda. Nazwany na cześć byłego prezydenta Francji, został otwarty w 1977 roku i jest dobrze znany ze swojej fasady. Kontrowersje wzbudziła także szklana piramida wyznaczająca wejście do Luwru, wysoka na 21 metrów, zaprojektowana przez urodzonego w Chinach amerykańskiego architekta I. M. Pei. Inne ważne obiekty architektoniczne obejmują nową Bibliotekę Narodową Francji, otwartą w 1996 roku; przebudowa Gare du Nord na galerię; oraz budowa miasta satelitarne i dzielnicy biznesowej La Défense na zachód od Paryża. W Brukseli, stolicy Belgii, Atomium, zbudowane na Światowe Targi w Brukseli w 1958 r., jest wyjątkowe. W Hiszpanii sztuka i architektura były bardzo konserwatywne aż do śmierci dyktatora Francisco Franco w 1975 r. W Valle de los Caídos pod Madrytem znajduje się masywny krzyż dominujący nad wzgórzem, a u jego podstawy znajduje się bazylika wydrążona w skałach. Pomnik poległych w hiszpańskiej wojnie domowej, stał się także miejscem spoczynku Franco po jego śmierci. Wejście do Centrum Sztuki Królowej Zofii w Madrycie, gdzie wystawiona jest Guernica (1937) Picassa – obraz powracający do Hiszpanii w 1981 roku – jest przykładem postfrankoistycznego modernizmu. W galerii prezentowane są także niektóre z bardziej znanych obrazów Salvadora Dalego (1904–89). Wznowiono także prace nad ukończeniem kościoła La Sagrada Familia w Barcelonie Gaudiego przed Igrzyskami Olimpijskimi w tym mieście w 1992 r. oraz nad Muzeum Guggenheima w Bilbao, zaprojektowanym przez amerykańskiego architekta Franka Gehry'ego, otwartym we wrześniu 1997 r., przy czym zarówno budynek, jak i jego zawartość otrzymały wiele oklasków. W południowej Hiszpanii inwestycje turystyczne w Marbelli, na wybrzeżu Costa del Sol i w innych miejscach również odegrały ważną rolę w niedawnym rozwoju architektonicznym Hiszpanii. Podobne kompleksy apartamentowe powstały także w Grecji, na Malcie i w innych ośrodkach turystycznych w regionie Morza Śródziemnego. Powojenne rządy Włoch aktywnie zaangażowały się w rozwój miast w wielu częściach kraju, ale ich celem było zachowanie renesansowego rdzenia miast takich jak Florencja. Palazzetto dello Sport i Stadio Flaminio, zbudowane na potrzeby Igrzysk Olimpijskich w Rzymie w 1960 r., są nadal używane. Wieża Pirelli w Mediolanie, zbudowana w 1958 r., grobowiec papieża Jana XXIII (zm. 1963) i dworzec kolejowy w Rzymie to ważne osiągnięcia architektoniczne. Pier Luigi Nervi, wprowadzając zastosowanie betonu zbrojonego siatką, pomógł wpłynąć na projektowanie architektoniczne na całym świecie. Po II wojnie światowej znacząca była odbudowa Monte Cassino; a w ostatnich latach ważne było sprzątnięcie Kaplicy Sykstyńskiej i prace nad konserwacją dzieł sztuki

nowożytnej, takich jak Ostatnia Wieczera Leonarda da Vinci. Wspomnieć należy także o twórczości surrealisty Giorgio de Chirico (1888–1978), Sandro Chia (ur. 1946) i Francesco Clemente (ur. 1952). W Niemczech podczas odbudowy kraju wzniesiono dużą liczbę nowych budynków, wiele funkcjonalnych budynków użyteczności publicznej lub naprawy innych, jak na przykład odbudowa katedry berlińskiej, ponownie otwartej w 1993 r., oraz odbudowa Reichstagu ze szklaną kopułą ukończono w 1999 r. pod nadzorem architekta brytyjskiego Normana Fostera. Po zakończeniu rządów nazistów grafika stała się znacznie bardziej swobodna, a graffiti i malarstwo na murze berlińskim stały się częścią nowego, ekspresyjnego klimatu artystycznego. Konstrukcja Muzeum Żydowskiego w Berlinie, zaprojektowana przez Daniela Libeskinda, zawierała wiele nowych elementów architektonicznych, które miały nie odpowiadać wymaganiom funkcjonalnym w taki sam sposób, jak wiele innych muzeów. W Austrii niezależny architekt Friedensreich Hundertwasser pracował w Wiedniu, gdzie zastosował swoje modernistyczne zasady w swoim projekcie Hundertwasserhaus, bloku mieszkalnego, próbując rzucić wyzwanie istniejącym projektom architektonicznym poprzez brak linii prostych. Zajmował się także malarstwem i projektowaniem niektórych austriackich znaczków pocztowych.

Wschodnia Europa

W Europie Wschodniej i Związku Radzieckim, zdewastowanych przez II wojnę światową, odbudowa wielu miast wymagała pośpiesznej budowy dużych osiedli mieszkaniowych. Ponieważ urbaniści w Moskwie chcieli ograniczyć rozwój miasta, niektóre z tych bloków mieszkalnych zostały zbudowane wyższe, niż planowali pierwotni architekci. Jeśli chodzi o budynki użyteczności publicznej, było ich wiele w stylu tak zwanego gotyku stalinowskiego, z których najśłynniejszym poza Związkiem Radzieckim jest Pałac Kultury i Nauki w Warszawie. Najbardziej okazałym był niewątpliwie Pałac Ludowy w Bukareszcie w Rumunii, będący jednym z największych budynków na świecie. Sztuka epoki komunizmu wychwalała wysiłki socjalistyczne lub – w społecznościach na wygnaniu lub w podziemiu – opowiadała się za oporem wobec rządu komunistycznego. Aby temu zaradzić, ostatnio w Tiranie w Albanii podjęto wysiłki, aby pomalować szarzące budynki mieszkalne na jasne kolory. Rozpad byłej Jugosławii spowodował ostrzał Dubrownika, co wywołało międzynarodowe oburzenie – społeczność międzynarodowa przyczyniła się do odbudowy mostu Mostar. W Związku Radzieckim rząd komunistyczny rozpoczął masowe projekty budowlane, w ramach których w całym kraju budowano pomniki wojenne, wieże telewizyjne i budynki użyteczności publicznej, a także bloki mieszkalne, często ozdobione sztuką rewolucyjną. Pomnik Ojczyzny w Wołgogradzie (dawniej Stalingrad) jest chyba najśłynniejszym dziełem sztuki rewolucyjnej. Od upadku Związku Radzieckiego i upadku komunizmu istnieje tendencja do przyjmowania stylów artystycznych sprzed 1917 roku. Wielką starannością i wydatkami poświęcono renowację carskich pałaców i pomników, co w Moskwie znalazło odzwierciedlenie w odbudowie kościoła katedralnego Chrystusa Zbawiciela w tym samym stylu i w tym samym miejscu, co budynek zniszczony przez Stalina.

Azja

W Chinach zwycięstwo komunistów w chińskiej wojnie domowej spowodowało poważne zmiany w całym kraju, a pierwszą z nich było zniszczenie murów miejskich wokół Pekinu i wielu innych miast. W całym kraju zbudowano dużą liczbę szpitali, szkół i innych skromnych budynków, z wieloma ważnymi komunistycznymi zabytkami – z których najśłynniejszym jest okolice placu Tiananmen – wraz z budynkiem nowego chińskiego parlamentu, Wielką Salą Ludową, po zachodniej stronie placu i Muzeum Ludowe po wschodniej stronie, z Mauzoleum Mao zbudowanym później na południowym krańcu. Inne duże projekty obejmowały budowę metra w Pekinie i budowę systemu tuneli opadowych pod Pekinem. Komunistyczna sztuka rewolucyjna słynęła z opowiadania o bohaterskich wysiłkach Mao Zedonga (Mao Tse-tunga) i innych przywódców komunistycznych, a także z ważnych działań rewolucyjnych. Od końca lat 80. w Pekinie, podobnie jak w innych miastach Chin, doszło do ogromnego

boomu budowlanego, podczas którego w szalonym tempie budowano biurowce, bloki mieszkalne i hotele. W przypadku Szanghaju Pudong, w którym znajdowało się wiele ogrodów targowych, został przekształcony w drapacze chmur przyćmiewające te nad Bundem, które stoją po drugiej stronie rzeki. Znajdująca się tam Oriental Pearl Tower jest obecnie najwyższym budynkiem w Azji i trzecim co do wysokości na świecie. Wiele projektów drapaczy chmur w całym Chinach ma swoje korzenie w ogromnym rozwoju urbanistycznym Hongkongu w latach 60. XX wieku. Istotny jest Bank of China Tower w Hongkongu, zaprojektowany przez I. M. Pei, wybudowany w 1989 roku. Należy również wspomnieć o nowym lotnisku w Hongkongu i lotniskach w całym Chinach, a także obiektach turystycznych, takich jak Muzeum Historii Tianjin. Z okazji Igrzysk Olimpijskich w Pekinie powstaje wiele nowych budynków. Na Tajwanie dwa z wybitnych obiektów architektonicznych na wyspie to Pomnik Czang Kaj-szeka w Tajpej i Narodowe Muzeum Pałacowe. Podczas wojny koreańskiej (1950–1953) znaczna część Półwyspu Koreańskiego została zniszczona, a po wojnie zarówno Pjongjang, jak i Seul wymagały gruntownej odbudowy. W Pjongjangu wzniesiono ogromne budowle, takie jak Pałac Pamięci Kumsusan, dawniej rezydencja północnokoreańskiego przywódcy Kim Il Sunga, a obecnie miejsce jego spoczynku. Wielki Pomnik Mansudae, Pomnik Idei Dżucze, Wielki Dom Studiów Ludowych (biblioteka) i niedokończony hotel Ryugyong (obecnie najwyższy niezamieszany budynek na świecie) to ważne projekty architektoniczne. Artyści z Korei Północnej nie tylko tworzą komunistyczną sztukę propagandową, ale także brali udział w pracy nad zachodnimi filmami animowanymi, takimi jak Król Lew (1994). W Japonii odbudowa po wojnie szybko została przyćmiona przez boom na rynku nieruchomości w latach 70. i 80. XX w., kiedy to we wszystkich głównych miastach Japonii wzniesiono ogromne budynki. Architekci w Japonii od dawna zajmują się projektowaniem budynków odpornych na trzęsienia ziemi, co okazało się ważne podczas trzęsienia ziemi w Kobe w 1995 r. W Azji Południowo-Wschodniej w Wietnamie budowano Mauzoleum Ho Chi Minha w Hanoi oraz funkcjonalne modernistyczny Pałac Prezydencki w Sajgonie (miejsce ostatecznej kapitulacji rządu Wietnamu Południowego). Tunele Cu Chi pod Sajgonem to także wspaniałe osiągnięcia architektoniczne z czasów wojny w Wietnamie, podczas której zniszczono znaczną część kraju, w tym dużą część Pałacu Cesarskiego w Hue. W Tajlandii boom turystyczny i bogactwo, które napłynęło do kraju od lat 60. XX wieku, spowodowały budowę ogromnych kompleksów hotelowych i apartamentowców w Bangkoku i niektórych innych miastach, co doprowadziło do poważnych problemów w ruchu drogowym i zanieczyszczenia. Dzieła sztuki w Tajlandii pozostają raczej tradycyjne i cieszą się dużym zainteresowaniem rynku turystycznego, a obrazy słoni stają się obecnie popularne. W Malezji niesamowite bogactwo kraju od lat 80. XX wieku doprowadziło do budowy Petronas Towers (1996), Masjid Wilayah Persekutuan (meczet na terytorium federalnym) w Kuala Lumpur (1998–2000) oraz ogromnej krajowej drogi ekspresowej przez zachodnią Malezję. Lotnisko w Kuala Lumpur było także przez krótki okres największym lotniskiem na świecie. W Singapurze w latach pięćdziesiątych XX wieku Rada ds. Mieszkalnictwa i Rozwoju Singapuru rozpoczęła budowę wielu bloków mieszkalnych na całej wyspie. W latach 70. XX wieku powstały „Miasta Ogrody”, a w latach 80. zbudowano wiele drapaczy chmur, z których dwa najbardziej znane to prawdopodobnie budynek UOB i budynek OCBC, oba będące siedzibami banków. W Brunei Istana Nurul Iman w Bandar Seri Begawan, oficjalnej rezydencji sułtana, jest większy od Watykanu – i jest największym pałacem mieszkalnym na świecie – zaprojektowanym przez filipińskiego architekta Leandro V. Locsina i może pochwalić się 1788 pokojami. Meczet Omara Ali Saifuddina, również w Brunei, został zbudowany w 1958 roku przez malajskie biuro architektoniczne z Kuala Lumpur i dominuje nad centralną częścią Bandar Seri Begawan. W Indonezji wieża Monas Tower w Dżakarcie – zbudowana w latach 1961–1975 z włoskiego marmuru – oraz wiele budynków użyteczności publicznej w całym kraju świadczy o rosnącym dobrobycie kraju, przy czym międzynarodowe lotnisko w Dżakarcie zostało zaprojektowane w tradycyjnym stylu jawańskim (z dużym wykorzystaniem rzeźbionych elementów drewnianych). Boom turystyczny spowodował także powstanie dużej liczby hoteli i pensjonatów o różnym wystroju na Bali

i w innych miejscach. Kino Imax w Keong Mas w Dżakarcie posiadało kiedyś największy ekran Imax na świecie, od którego kształtu wziął swoją nazwę „Golden Snail Theatre”. Warto wspomnieć także o Muzeum Historii Naturalnej Komodo – w postaci jego mieszkańców – smoków z Komodo. W Manili, stolicy Filipin, w latach 70. w fazie „Metro Manila” Pierwsza Dama Imelda Marcos była odpowiedzialna za budowę ogromnych budynków, a krytycy twierdzili, że cierpiała na „kompleks budynków”. Ostatnio nastąpił nawet gwałtowny wzrost budownictwa w Birmie (dawniej Birmie), gdzie 6 listopada 2005 r. Naypyidaw zostało stolicą kraju.

Reszta świata

Wysiłki artystyczne w Indiach nawiązują do tradycyjnych mitów hinduskich, w których Rama, Sita i inne postacie z Ramajany pozostają popularne, ale także dzieła sztuki przedstawiające Indie jako regionalną potęgę. Ogromne bogactwo Indii spowodowało pojawienie się dużych obszarów apartamentów i wystawnych domów, a 173-metrowa wieża miliardera Mukesha Ambaniego w Bombaju jest prawdopodobnie najbardziej ekstrawagancka. W Pakistanie najważniejsze projekty architektoniczne w kraju skupiały się na przeniesieniu stolicy kraju z Karaczi do Rawalpindi, a następnie do Islamabadu, według projektu greckiego architekta i urbanisty Constantinos A. Doxiadisa. W Australii najstawniejszym budynkiem wybudowanym w tym okresie była Opera w Sydney zaprojektowana przez Jørna Utzona i otwarta w 1973 roku. Otwarta w 2006 roku Eureka Tower w Melbourne jest obecnie najwyższym budynkiem mieszkalnym na świecie. Na scenie artystycznej sztuka aborygeńska stała się niezwykle popularna zarówno w Australii, jak i za granicą. Niezwykłe bogactwo Bliskiego Wschodu dzięki ropie doprowadziło do Kuwejtu, Arabii Saudyjskiej, Zjednoczonych Emiratów Arabskich i Bahrajnu, jednych z najlepszych architektów na świecie i budując kultowe konstrukcje, takie jak Wieże Kuwejckie i hotel Burj Al Aran w Dubaju. W Bagdadzie w Iraku masywne miecze w poprzek głównej drogi upamiętniające osiągnięcia Saddama Husajna przeżyły go, podobnie jak monumentalny łuk szacha w Teheranie w Iranie. W całej Afryce wielu europejskich i tubylczych architektów pracowało nad licznymi budynkami użyteczności publicznej wzniesionymi przez nowo wschodzące kraje. Wieża Kairska w Egipcie, zbudowana przez Gamala Abdela Nassera w latach 1956–61, pozostaje ważnym obiektem w centrum Kairu. Warto również wspomnieć o budowie licznych budynków użyteczności publicznej i pałaców prezydenckich na całym kontynencie, a także kompleksie Sun City w Republice Południowej Afryki. W Stanach Zjednoczonych zbudowano niezliczoną ilość drapaczy chmur, z których najbardziej znany to bliźniacze wieże World Trade Center w Nowym Jorku, zaprojektowane przez Minoru Yamasaki, ukończone w 1972 r. i zniszczone 11 września 2001 r. Inne ważne zabytki to Sears w Chicago Tower — niegdyś najwyższy budynek na świecie — ukończona w 1974 r. oraz Space Needle w Seattle, zbudowana w 1962 r. na Światowe Targi w Seattle. Należy również wspomnieć o Szklanej Katedrze Orala Robertsa i dziwnym dekonstrukcjonistycznym pejzażu miejskim Stata Center Massachusetts Institute of Technology. Jeśli chodzi o sztukę, wielu artystów w Stanach Zjednoczonych zwróciło się ku epizodom z historii Stanów Zjednoczonych, z niezliczonymi scenami przedstawiającymi rdzennych Amerykanów, wojnę o niepodległość Stanów Zjednoczonych (szczególnie w okolicach rocznicy w 1976 r.) i wojnę secesyjną. Upamiętnienia nowszych konfliktów, takich jak USMC Wzniesiono także Pomnik Wojenny, Pomnik Weteranów Wojny Wietnamskiej i Pomnik Weteranów Wojny Koreańskiej w Waszyngtonie. W Ameryce Łacińskiej w wyniku masowego powiększenia miast Meksyku, Brazylii, Argentyny i Chile architekci projektowali mieszkania, a także obiekty użyteczności publicznej. Jednym z przykładów jest przeniesienie stolicy Brazylii do Brasillii w 1960 r. według planów zaprojektowanych przez architekta Oscara Niemeyera, architekta krajobrazu Burle Maxa i urbanistę Lucio Costahasa. Od lat 80. XX wieku rozpoczęto także budowę dużych budynków parlamentu, takich jak parlament chilijski w Valparaíso i parlament Paragwaju w Asunción. W sztuce wielu malarzy powraca do tradycyjnych tematów, ale pojawiło się także wiele nowych technik malarskich, czego przykładem są późniejsze dzieła Diego Rivery (1886–1957) i surrealistyczny styl Davida Siqueirosa

(1896–1974), obie z okresu Meksyku, które wywarły wpływ na wielu artystów w całej Ameryce Łacińskiej.

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN)

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN), którego pierwotnymi członkami są Indonezja, Malezja, Filipiny, Singapur i Tajlandia, zostało założone 8 sierpnia 1967 roku. Jak określono w deklaracji ASEAN z Bangkoku, powstało ono w celu dążenia do pokój i dobrobyt regionu. Ważna organizacja regionalna, ASEAN, której kraje członkowskie liczą ponad 500 milionów mieszkańców, dążyła do tego, aby współpraca regionalna przynosiła korzyści swoim krajom członkowskim. Z czasem objęła resztę krajów Azji Południowo-Wschodniej wraz z przyjęciem Brunei (1984), Wietnamu (1995), Laosu i Birmy (1997) oraz Kambodży (1999). Spotkanie głów państw i rządów ASEAN odbywa się w ramach tzw. najważniejszy organ decyzyjny ASEAN. Co roku odbywają się szczyty ASEAN i spotkania ministerialne ASEAN. Kadencja Sekretarza Generalnego trwa pięć lat i doradza on oraz realizuje różne programy ASEAN. Współpraca krajów członkowskich odbywa się za pośrednictwem wyspecjalizowanych organów zajmujących się edukacją, energią, policją, meteorologią i innymi dziedzinami. Na tle zmieniającej się sytuacji geopolitycznej kraje ASEAN dostrzegły konieczność współpracy regionalnej w sprawach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania. ASEAN powstał podczas wojny w Wietnamie, a państwa członkowskie łączył strach przed Wietnamem Północnym i Chinami. Zwycięstwo komunistów w Indochinach na początku lat 70. XX w. i malejące zaangażowanie Ameryki wzbudziły w państwach ASEAN strach przed komunizmem. Deklaracja z Kuala Lumpur z 22 listopada 1971 r. wzywała do utworzenia w Azji Południowo-Wschodniej Strefy Pokoju, Wolności i Neutralności (ZOPFAN) w celu neutralizacji regionu. Triumf komunizmu w trzech indochińskich stanach: Laosie, Kambodży i Wietnamie w 1975 r. pobudził ASEAN do działania. W obawie przed bojowym i rozszerzającym się komunizmem kraje ASEAN podpisały Traktat o przyjaźni i współpracy na Pierwszym Szczycie ASEAN, który odbył się na Bali w Indonezji 24 lutego 1976 r. Wezwał on do wyrzeczenia się użycia siły i współpracy między narodami w Azji Południowo-Wschodniej i nieingerowania w swoje wewnętrzne sprawy. Po rozpadzie Związku Radzieckiego i zakończeniu zimnej wojny ASEAN obrał nowy kierunek, aby sprostać wyzwaniom globalizacji. Członkami stały się trzy stany Indochin. Od początku lat 90. ASEAN dążył do zacieśnienia współpracy gospodarczej pomiędzy krajami członkowskimi. Na Czwartym Szczycie ASEAN, który odbył się w Singapurze w styczniu 1992 r., podpisano porozumienie o utworzeniu w ciągu 15 lat Strefy Wolnego Handlu ASEAN (AFTA). Na szczycie w Bangkoku w 1995 r. przyjęto uchwałę w sprawie Agendy na rzecz większej integracji gospodarczej. Ramy czasowe umowy AFTA zostały skrócone do 10 lat. Wizja ASEAN 2020, przyjęta w 1997 r., przewidywała utworzenie Regionu Gospodarczego ASEAN. Nastąpiłaby ściślejsza integracja gospodarcza wraz ze zmniejszeniem ubóstwa i usunięciem dysproporcji gospodarczych. Porozumienie Ramowe o Integracji Sektorów Priorytetowych i Protokoły do niego z 1999 r. wzywały do stworzenia jednolitego rynku i bazy produkcyjnej. W 1994 r. utworzono Forum Regionalne ASEAN (ARF) z krajami spoza ASEAN, takimi jak Stany Zjednoczone, Rosja, Chiny, Indie i inne, w celu omówienia kwestii bezpieczeństwa i podjęcia kroków w kierunku budowy zaufania. Planowano zwiększenie roli ARF w kwestiach dialogu i współpracy w zakresie bezpieczeństwa. Spotkania na ten temat odbyły się w stolicy Kambodży oraz w Poczdamie w Niemczech odpowiednio w latach 2004 i 2005. Szczyt ASEAN, który odbył się w grudniu 2005 r. w Kuala Lumpur, z satysfakcją odnotował postęp w kierunku strefy wolnego handlu z takimi krajami jak Australia, Chiny, Japonia, Nowa Zelandia, Indie i Republika Korei. ASEAN współpracuje z krajami Azji Wschodniej, Chinami, Japonią i Republiką Korei, którym przyznano specjalny status ASEAN Plus Three. Oczekiwali zawarcia umowy o wolnym handlu do roku 2010. Indie cieszą się szczególną pozycją w ASEAN. Partnerstwo ASEAN-Indie na rzecz Pokoju i Postępu zostało podpisane podczas trzeciego szczytu ASEAN-Indie w listopadzie 2004 r. ASEAN i jego kraje członkowskie podjęły kroki, poprzez traktaty, konwencje i komunikaty, aby zapobiegać różnym

rodzajom przestępczości zorganizowanej na szczeblu regionalnym i regionalnym. wymiar międzynarodowy, taki jak terroryzm, finansowanie terroryzmu, pranie pieniędzy, handel ludźmi i przemyt narkotyków. 24 lutego 1976 roku państwa ASEAN zadeklarowały współpracę między sobą oraz z organizacjami międzynarodowymi w celu zwalczania nielegalnego handlu narkotykami. W wizji ASEAN 2020 postanowiono zająć się problemami handlu narkotykami, handlem kobietami i innymi przestępstwami międzynarodowymi. Za pośrednictwem organizacji takich jak ARF, Spotkania Ministerialne, Szefowie Policji ASEAN (ASEANAPOL), Centrum ASEAN ds. Zwalczania Przemocności Transnarodowej (ACTC), Spotkanie Wyższych Urzędników w sprawie Przemocności Transnarodowej (SOMTC) oraz Spotkanie Ministerialne ASEAN w sprawie Przemocności Transnarodowej (AMMTC)) podjęto kroki w celu zapobiegania różnym formom przestępstw dotyczących w szczególności Azję Południowo-Wschodnią i świat w ogóle. Program działań z Wientianu z listopada 2004 r. zawierał środki mające na celu rozwiązanie problemu terroryzmu. W wizji ASEAN 2020 postanowiono zająć się problemami handlu narkotykami, handlem kobietami i innymi przestępstwami międzynarodowymi. Za pośrednictwem organizacji takich jak ARF, Spotkania Ministerialne, Szefowie Policji ASEAN (ASEANAPOL), Centrum ASEAN ds. Zwalczania Przemocności Transnarodowej (ACTC), Spotkanie Wyższych Urzędników w sprawie Przemocności Transnarodowej (SOMTC) oraz Spotkanie Ministerialne ASEAN w sprawie Przemocności Transnarodowej (AMMTC)) podjęto kroki w celu zapobiegania różnym formom przestępstw dotyczących w szczególności Azję Południowo-Wschodnią i świat w ogóle. Program działań z Wientianu z listopada 2004 r. zawierał środki mające na celu rozwiązanie problemu terroryzmu.